

JU ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE KULTURNO-HISTORIJSKOG I
PRIRODNOG NASLIJEĐA TUZLANSKOG KANTONA

UDK/UDC 930.85

DOI: <https://doi.org/10.55258/issn.2232-7665.13>

ISSN 1986-6895 (Print)

ISSN 2232-7665 (Online)

BAŠTINA

SJEVEROISTOČNE

BOSNE

BROJ 13

**BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE / THE HERITAGE OF NORTHEAST BOSNIA
GOD. XIII, BR. 13, 1-310, TUZLA 2021.**

**BAŠTINA SJEVEROISTOČNE
BOSNE
BROJ 13**

ČASOPIS ZA BAŠTINU, KULTURNO-
HISTORIJSKO I PRIRODNO
NASLIJEĐE

Izdavač:

JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-
historijskog i prirodnog naslijeđa
Tuzlanskog kantona

Za izdavača:

Rusmir Djedović, v. d. direktor Zavoda

Redakcija:

prof. dr. Edin Mutapčić, prof. dr. Sead
Selimović, prof. dr. Izet Šabotić, prof. dr.
Ivan Balta, prof. dr. Snežana Božanić,
prof. dr. Amira Turbić-Hadžagić, prof. dr.
Elvira H. Jurida, prof. dr. Avdul Adrović,
prof. dr. Nusret Mujagić, dr. sc. Kim
Burton, dr. sc. Semir Hadžimusić, mr. sc.
Rusmir Djedović, mr. Daniela Herman,
doktorant, mr. sc. Kemal Nurkić,
doktorant, mr. sc. Ismail Hodžić,
doktorant.

Glavni i odgovorni urednik:

mr. sc. Rusmir Djedović

Urednik u redakciji:

dr. sc. Semir Hadžimusić

Lektor: Amra Vehabović, prof.

Prijevod na engleski jezik:

Faruk Hodžić

Štampa: „PRINTAS“ d.o.o. SREBRENİK

Tiraž: 200

Časopis je indeksiran u C.E.E.O.L.

Tuzla, 2021.

Časopis izlazi jednom godišnje.
Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu
info@bastina.ba
Stavovi izneseni u radovima objavljenim u ovom
časopisu nisu istovremeno i stavovi Redakcije, nego
isključivo autora.

**THE HERITAGE OF NORTHEAST
BOSNIA,
NUMBER 13**

CULTURAL, HISTORICAL AND
NATURAL HERITAGE
MAGAZINE

Publisher:

Public Institute for the Protection and
Use of the Cultural, Historical and
Natural Heritage of Tuzla Canton

For publisher: Rusmir Djedović, v.d.
Director of the Institute

Editorial board:

prof. dr. Edin Mutapčić, prof. dr. Sead
Selimović, prof. dr. Izet Šabotić, prof. dr.
Ivan Balta, prof. dr. Snežana Božanić,
prof. dr. Amira Turbić-Hadžagić, prof. dr.
Elvira H. Jurida, prof. dr. Avdul Adrović,
prof. dr. Nusret Mujagić, dr. sc. Kim
Burton, dr. sc. Semir Hadžimusić, mr. sc.
Rusmir Djedović, mr. Daniela Herman,
PhD Candidate, mr. sc. Kemal Nurkić, PhD
Candidate, mr. sc. Ismail Hodžić, PhD
Candidate.

Editor-in-Chief:

mr. sc. Rusmir Djedović

Editor:

dr. sc. Semir Hadžimusić

Lector: Amra Vehabović, prof.

English Translation: Faruk Hodžić

Printed by: „PRINTAS“ doo SREBRENİK

Circulation: 200

The journal is indexed in C.E.E.O.L.

Tuzla, 2021.

The magazine is published once a year.
All manuscripts are sent to the e-mail address
info@bastina.ba
The views expressed in the papers published in this
magazine are not the same as those of the Editorial
Board, but exclusively by the author.

SADRŽAJ / CONTENTS

HISTORIJA / HISTORY

Emil Mujkić

Usorska vlastelinska porodica Zlatonosović i njeno učešće u političkom životu srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva..... 11

Rulers of Usora, Zlatonosovic family and its participation in the political life of the medieval Bosnia and Herzegovina

Samir Halilović

Zvornička kapetanija i njeni kapetani..... 43

Zvornik captaincy and its captains

Semir Hadžimusić

Naselje Prokosovići u periodu 1850. - 1910. godine..... 73

Prokosovici settlement in the period 1850. - 1910.

Sead Selimović

Bijeljina od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine..... 95

Bijeljina from 1991 to 2013. changes in the ethnic structure of the population under the influence of the war against the Republic of Bosnia and Herzegovina

NASLIJEĐE-BAŠTINA / HERITAGE

Namik Halilović

Ostaci rimske kaldrme u blizini sela Pauč..... 141

Remnants of the Roman stone-paved road near the village of Pauc

Mensur Smajlović, Merima Hajdarbegović

Nekropole stećaka u Sniježnici kod Teočaka. Istraživanje, valorizacija i zaštita..... 151

Stećak necropolis in Snježnica near Teocak - research, valorization and protection

Damir Hadžić

Tursko groblje..... 165

Turkish cemetery

TRADICIJA / TRADITION

Salih Selimbašić

- Djevojačka pećina, prirodna i etnološka obilježja**.....181
Maiden's cave - natural and ethnological characteristics

PRIRODNO NASLIJEĐE / NATURAL HERITAGE

Kasim Memić

- Od imanja do Arboretuma**.....195
From the estate to the arboretum

Elvira Hadžiahmetović Jurida, Marija Vučićević, Almina Gajić, Edina Turan

- Biodiverzitet makroinvertebrata zoobentosa na području ZP Konjuh**.....207
Biodiversity of zoobentos macroinvertebrates in the area of ZP Konjuh

Edin Brigić, Zejneba Brigić

- Ekološko-turistički potencijali jezera Sniježnica**.....229
Ecological and turistic potential of the lake Sniježnica

PORODICE I LIKOVI ZAVIČAJA / FAMILY AND CHARACTERS OF HOMELAND

Daniela Taslidžić Herman

- Korijeni i dodirišta. Prilozi o porijeklu, tradiciji, genealogiji i transformaciji porodice Taslidžić iz Gradačca**.....239

AKTIVNOSTI ZAVODA / ACTIVITIES OF THE INSTITUTE

Kasim Memić, Semir Hadžimusić, Rusmir Djedović

- Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije**.....277
Memorial trees in the cultural landscape of the Tuzla region

Semir Hadžimusić

- „Puračka časka - umijeće pripremanja i služenja“ upisana na Preliminarnu otvorenu listu nematerijalnog kulturnog naslijeđa BiH**.....283
“The art of preparation and serving” entered in the preliminary open list of intangible cultural heritage of BiH

Semir Hadžimusić

- Stara džamija u Turiji proglašena nacionalnim spomenikom**.....285
The old mosque in Turija declared a national monument Bosnia and Herzegovina

Amra Vehabović

- Naučni skup: Sevdalinka, živa tradicija Bosne i Hercegovine i Evrope**.....287
Scientific meeting: sevdalinka, a living tradition of Bosnia and Herzegovina and Europe

PRIKAZI-RECENZIJE-OSVRTI / *REVIEWS*

Amra Vehabović

Edicija: Monumenta Srebrenica. Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva.

Knjiga 6., 7.,8., Srebrenica kroz minula stoljeća.....291

Damir Bošnjaković

Edicija: Monumenta Srebrenica. Historija, dokumenti, svjedočanstvo. Knjiga 9,

Srebrenica kroz minula stoljeća.....295

Merima Ibrić

Salih Kulenović, Zbornik radova sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem,

održan u Tuzli dana: 31.10.2019. god.....301

Mensur Smajlović

Grad Srebrenik do sredine XIX stoljeća (E. Mutapčić, R. Djedović, K. Nurkić).....306

Amela Hamidović

Domovina koja traje - moja ponosna.....309

Saradnici časopisa *Baština sjeveroistočne Bosne* broj 13:

- **Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ**, *Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.*
seadselimovic20@gmail.com
- **Damir HADŽIĆ**, Univerzitet u Pečuhu Pollach Mihaly Fakultet inženjerstva i informacionih tehnologija, Doktorska škola arhitekture, Breuer Marcel
damir@spomenici-sa.ba
- **Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ**, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.*
semir@bastina.ba
- **Mr. sc. Rusmir DJEDOVIĆ**, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.*
rusmir@bastina.ba
- **Mensur SMAJLOVIĆ**, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona*
mensur@bastina.ba
- **Merima HAJDARBEGOVIĆ**, MA, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona*
mhajdarbegovic@gmail.com
- **Emil MUJKIĆ**, **magistrant**, *UKC Tuzla*
emilmujkic@hotmail.com
- **Dr. sc. Salih SELIMBAŠIĆ**, Univerzitet modernih znanosti, Mostar
salihselimbašić@yahoo.com
- **Mr. sc. Kasim MEMIĆ**, **viši kustos**, *J.U. Muzej Istočne Bosne*
memickasim145@gmail.com
- **Prof. dr. Elvira HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA**,
Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli
elvira.h.jurida@untz.ba
- **Marija VUČIĆEVIĆ**, **Bsc.**, *Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli*
marijavucicevic2609@gmail.com
- **Almina GAJIĆ**, **Bsc.**, *Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli*
- **Edina TURAN**, *Veterinarski fakultet Univerziteta u Sarajevu*
edina.turan@vfs.unsa.ba
- **Mr. sc. Edin BRIGIĆ**, *J.U. Behram-begova medresa u Tuzli*
brigicedin@gmail.com
- **Zejneba BRIGIĆ**, **prof.**, *J.U. O.Š. „Breške“*

- **Daniela Taslidžić HERMAN**, *Zavod za Baranjsku povjesnicu Beli Manastir, Republika Hrvatska*
danielataslidzic@gmail.com

- **Samir HALILOVIĆ, prof.** *J.U. O.Š. "Memići" Kalesija*
samirhalilovic74@gmail.com

- **Damir BOŠNJAKOVIĆ**, *magistrant, J.U. O.Š. „Vožuća“, Vožuća*
damirbosnjakovic@hotmail.com

- **Amra VEHABOVIĆ, prof.**, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona*
amra@bastina.ba

- **Merima IBRIĆ, MA**, *Srebrenik*
merima.ibriic@hotmail.com

- **Namik HALILOVIĆ**, *J.U. O.Š. „Kladanj“ PŠ Tuholj*
halilovicnamik@gmail.com

HISTORIJA

Emil MUJKIĆ, BA historije

USORSKA VLASTELINSKA PORODICA ZLATONOSOVIĆ I NJENO UČEŠĆE U POLITIČKOM ŽIVOTU SREDNJOVJEKOVNOG BOSANSKOG KRALJEVSTVA

Apstrakt: *Prelaz iz XIV u XV stoljeće u historiji srednjovjekovne bosanske države obilježen je slabljenjem utjecaja kralja i jačanjem političke moći bosanske vlastele. Jedna od porodica čiji utjecaj tada drastično raste su i Zlatonosovići iz Usore. Rad obrađuje tridesetogodišnji period njihovog aktivnog učešća u svakodnevnom političkom životu bosanskog kraljevstva. Pored osnovnih podataka o ovoj porodici, poput nastanka, odnosno pojave na političkoj sceni, historijsko-geografskih odrednica, rodoslova i bračnih veza, koji su iznijeti u prvom dijelu rada, u drugom dijelu je napravljena usporedba dvojice najistaknutijih Zlatonosovića, braće Vukašina i Vukmira. Obojica su, svaki na svoj način, bili aktivni sudionici bitnih političkih i društvenih događaja iz prve tri decenije XV stoljeća, a upravo u njihovom različitom pristupu politici možemo potražiti uzroke brzog uspona i još bržeg nestanka porodice Zlatonosović sa političke scene srednjovjekovne Bosne i regiona. Njihov primjer može poslužiti i kao odličan izvor za razumijevanje kompleksnih odnosa bosanske vlastele i kralja, utemeljenih na institucijama vjerne službe i vjere gospodske.*

Ključne riječi: *Zlatonosović, Usora, bosanska vlastela, vjerna služba, vjera gospodska.*

RULERS OF USORA, ZLATONOSOVIC FAMILY AND ITS PARTICIPATION IN THE POLITICAL LIFE OF THE MEDIEVAL BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The transition from 14th to 15th century in history of the medieval Bosnian kingdom was marked by the weakening of the king's general influence and, simultaneously, strengthening of the political power of Bosnian nobility. One of the families whose impact grew drastically at that time were the Zlatonosovic from Usora. The paper covers a thirty-year period of their active participation in*

everyday political life of the Bosnian kingdom. In addition to the basic data about this family, such as their origins, first appearance on the political scene, historical-geographical determinants, genealogies and marital ties, which are presented in the first part of the paper, the second part compares the two most prominent Zlatonosovic family members: brothers Vukasin and Vukmir. Both of them, each in their own way, were active participants in important political and social events from the first three decades of the 15th century, and it is exactly the difference in their political approach that helps explain the rapid rise and even faster disappearance of the Zlatonosovic family from the political scene of medieval Bosnia and the region. Their example can also serve as an excellent source for understanding the complex relationship between the Bosnian nobility and the king, founded on the institutions of faithful service and the men's loyalty.

Keywords: Zlatonosovic, Usora, Bosnian nobles, faithful service, faith.

UVOD

Priča o Zlatonosovićima vodi nas na kraj XIV i početak XV stoljeća, kada ova bosanska vlastelinska porodica i njena dva najistaknutija člana, braća Vukašin i Vukmir, igraju važnu ulogu u određenim društveno-političkim previranjima koja su tada zadesila srednjovjekovnu bosansku državu. Iako su kao bitan faktor na političkoj sceni egzistirali znatno kraće od nekih drugih istaknutih vlastelinskih porodica, Zlatonosovići su svojevremeno, bez dileme, bili jedan od najmoćnijih rodova Bosanskog kraljevstva, te su kao članovi stanka uzimali učešće u donošenju i sprovođenju određenih odluka koje su u mnogo čemu utjecale na budućnost kraljevstva. Živi odnosi sa bosanskim kraljevima i drugim vlastelinskim porodicama, ali i uvažavanje iz susjednih država, dodatna su potvrda neupitne političke relevantnosti ove porodice u prve tri decenije XV stoljeća.

VREMENSKI I GEOGRAFSKI OKVIR DJELOVANJA PORODICE ZLATONOSOVIĆ

Uprkos očitom nedostatku pisanih i materijalnih izvora vezanih za porijeklo i sveukupno djelovanje srednjovjekovne bosanske vlastelinske porodice Zlatonosović, historiografija je uspjela da na osnovu raspoloživih podataka nedvojbeno dokaže određene činjenice o ovom rodu interesantnog prezimena. Tako se sa velikom sigurnošću mogu utvrditi tačne godine njihovog

pojavljivanja (1399.) i nestanka (1430.) sa političke scene srednjovjekovne Bosne.¹ Znamo i da su se njihovi matični posjedi nalazili na području srednjeg Podrinja, oko Zvornika, Lomnice i Drine te da se vremenom utjecaj ove porodice u određenoj mjeri proširio na kompletan teritorij srednjovjekovne bosanske zemlje Usore.²

Njihov politički uspon započet je, očekivano, krajem XIV stoljeća, odnosno u periodu slabljenja centralne vlasti u srednjovjekovnoj Bosni, istovremeno praćenog jačanjem i osamostaljivanjem nekolicine vlastelinskih porodica. Smrt izuzetno jakog i sposobnog vladara kakav je bio Trvrtko I Kotromanić očekivano je pogodovala i rasplamsavanju sveprisutnih ugarskih pretenzija na bosansku krunu. Već 1394. godine Trvrtkov nasljednik, kralj Dabiša, bio je primoran odreći se hrvatskih i dalmatinskih teritorija kojima je vladao Trvrtko, a njegovo pokoravanje Sigismundu pod Doborom gotovo da je rezultiralo predajom bosanske krune ovom ugarskom kralju.³ Dio bosanske vlastele, poput Semkovića, podržavao je ideju priznavanja ugarske vlasti, ali je prevagnula struja koja je bila protiv prepuštanja krune stranom vladaru.⁴ Njihovim intervencijama na prijesto je došla Dabišina udovica Jelena i upravo za vrijeme njene kratkotrajne vladavine bosanska je vlastela uspjela dodatno ojačati svoj položaj. Dobijajući kraljevske trgove i gradove, bosanski velikaši formiraju svojevrstne feudalne oblasti, a najistaknutiji među njima, poput Hrvoja Vukčića, Sandalja Hranića i Pavla Radinovića sve više određuju i politiku bosanske države.⁵ Nemogućnost uspostavljanja čvrste vlasti i autoriteta obilježila je period Jelenine vladavine te pružila određenim vlastelinskim porodicama priliku za širenje svih vrsta svojih utjecaja. Jedna od porodica čiji utjecaj je tada naglo porastao, zajedno sa Radivojevićima, Nikolićima, Vladevićima, Dinjičićima i drugima, svakako su i Zlatonosovići. Iako se nisu uspjeli uzdići do visina najmoćnijih i najpoznatijih bosanskih srednjovjekovnih feudalnih porodica, poput Kosača, za koje su u dobroj mjeri ostali vezani tokom cijelog perioda svog političkog djelovanja, Hrvatinića ili Pavlovića, Zlatonosovići su u prva tri desetljeća XV stoljeća imali

¹ Emir O. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 2018, 388.

² Marko Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1957, 141.

³ Više o usorskom srednjovjekovnom utvrđenju Doboru i njegovom značaju kroz povijest: Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Naše starine - Godišnjak zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine*, br. 1, Sarajevo, 1953, 21; M. Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, 32.

⁴ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Zagreb-Sarajevo, 2006, 76-77.

⁵ Pavo Živković, *Trvrtko II Trvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo, 1981, 14.

ključnu ulogu u političkom, vojnom i ekonomskom životu Bosanskog kraljevstva.⁶

Usora, prostor na kojem je utjecaj Zlatonosovića za vrijeme trajanja njihovog kratkotrajnog, ali relevantnog političkog djelovanja bio najizraženiji, po mnogo čemu je specifičan politički organizam i, moguće, prva oblast koja je ušla u sastav srednjovjekovne bosanske države.⁷ Kroz dva i po stoljeća unutar kojih možemo pratiti njen razvoj (od prve polovine XIII do druge polovine XV st.), često je mijenjala status, ustroj, vladare, granice te odnos prema srednjovjekovnoj Bosni i njenim susjedima. Naziv ove oblasti vjerovatno dolazi od istoimenog hidronima, odnosno naziva za rijeku. Najstarije pomene Usore pronalazimo na latinskom jeziku i to u oblicima nešto drugačijim od današnjeg: Wosora, Wassora, Wasscura, Wozora i sl. Osim što i ovi oblici asociraju na vodu, ne treba isključivati ni mogućnost da je ime nastalo od staroslavenske izvedenice: osoran ili grub, oštar, srdit, gnjevan. Svakako je moguće da su oni koji su hodili ka Usori toj zemlji mogli, zbog njenih reljefnih i klimatskih odlika, a možda i zbog karakternih osobina domaćeg stanovništva, pripisati karakteristike poput nepristupačnosti, neprohodnosti i uopćeno manjka osjećaja dobrodošlice.⁸ Najstariji sačuvani pisani izvori u kojima se spominje zemlja Usora su dva pisma pape Honorija III iz 1225. godine. U prvom se zahvaljuje ugarskom prelatu Ugrinu na njegovoj odlučnosti u uništenju heretika u Bosni, Soli i Usori (*de Bosna, Soy et Wossora*), dok drugim potvrđuje odluku ugarskog kralja Andrije II kojom se i katoličkom nadbiskupu daje isti zadatak, odnosno čišćenje ove tri zemlje (*terras quasdam, videlicet Bosnam, Soy et Wossora*) od heretika.⁹

Od 1322. godine i dolaska Stjepana II Kotromanića na poziciju bana bosanskog Usora je inkorporirana u titule bosanskih vladara sve do propasti bosanskog kraljevstva.¹⁰ To, naravno, ne znači da je suštinska vlast u Usori od tada bila isključivo bosanska, niti da bosanski vladari prije Stjepana nisu u određenoj mjeri polagali pravo na njenu teritoriju. Prije nego je Stjepan spojio

⁶ Pavo Živković, Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća), *Historijski zbornik*, god. 39, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1986, 147.

⁷ Marko Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1982. godina, 33.

⁸ Pavao Anđelić, *O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku*, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 13, Sarajevo, 1977. godina, 18; Pavao Anđelić, *Studije o teritorijalnoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982. godine, 143.

⁹ Jelena Mrgić, *Župe i naselja zemlje Usore*, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd, 2000, 29 (27-42).

¹⁰ Pavo Živković, Usora i Soli - poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV stoljeću, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Knjiga XV, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1984. godina, 33.

tu oblast sa svojom zemljom, ona je pripadala Bizantu (Manuel I Komnen) i Ugarskoj (Ladislav, sin kralja Bele II), a posjede u njoj jedno vrijeme je držao i bosanski ban Borič.¹¹ Usora je 1236. godine kao *udiona zemlja* dodijeljena knezu Sibislavu, unuku bosanskog bana Kulina.¹² Postoje indicije da je titulu usorskog bana svojevremeno nosio i bosanski ban Prijezda I.¹³ Pod neposrednim ugarskim vrhovništvom je od 1247. godine, kada ju je kralj Bela IV dodijelio na upravu svom zetu, ruskom knezu Rastislavu Mihailoviću, istovremeno hercegu Galicije i banu Slavonije i Mačve. Poslije Rastislavove smrti, vlast nad Usorom imali su njegova udovica Ana i sin Bela.¹⁴ Henrik II Gisingovac njome je upravljao od 1272. godine i to kao jedini po imenu poznati ban Usore i Soli (ostali su Usorom upravljali u sklopu širih političkih zajednica).¹⁵ Od 1280. godine Usora se nalazila u posjedu Elizabete Kumanke, majke ugarskog kralja Ladislava IV, koji ju je, zajedno sa još nekim zemljama, 1284. dodijelio srpskom kralju Dragutinu nakon što je ovaj prepustio prijesto svom bratu Milutinu.¹⁶

Smrcu Ludovika I došlo je do promjene u ugarsko-bosanskim odnosima, a ugarske pretenzije na bosanski teritorij intenzivirane su već za vrijeme njegovog nasljednika Sigismunda, čiji su napadi na Bosnu najčešće vršeni upravo preko Usore.¹⁷ Početkom XV stoljeća ugarski napadi su urodili plodom. Godine 1405. osvojena je najčvršća usorska utvrda – Srebrenik.¹⁸ Zaposjedanje Usore dovelo je Sigismunda korak bliže ostvarenju cilja na kojem je skoro pa neobjašnjivim intenzitetom radio za svo vrijeme svoje vladavine: potčinjavanja Bosne ugarskoj kruni. Titulu usorskog vojvode 1405. godine dobio je bivši mačvanski ban, Ivan Morovički, a od 1412. do 1417. godine nosio ju je Ivan

¹¹ P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 29.

¹² Poznato je da u srednjovjekovnoj Bosni, sa izuzetkom Tvrtka I Kotromanića, nije bilo maloljetnih vladara. Nije postojalo pravo nasljeđivanja vladarske titule po principu primogeniture (čak ni Tvrtko nije došao na vlast po tom principu). U poveljama bosanskih banova i kraljeva riječ prijestolonasljednik se uopće ne spominje, osim u slučajevima kada trenutni vladari govore o sebi kao nasljednicima svojih prethodnika. Nije sasvim jasno ni da li je postojala institucija suvladarstva. Prema mišljenju Mihaila Dinića nije; on pobija uvriježenu teoriju o zajedničkoj vladavini Stjepana I Kotromanića i Prijezde II, sinova Prijezde I. Ipak, bilo je slučajeva da maloljetni sin u nasljedstvo dobije određene teritorije, pa i čitave zemlje. Upravo takav primjer je dodjeljivanje Usore kao *udione zemlje* knezu Sibislavu – sinu Stjepana Kulinića, odnosno unuku bana Kulina – u periodu kada je titulu bosanskog bana preuzeo Stjepanov blizak rođak, Matej Ninoslav. - Mihailo Dinić, *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, Beograd, 1955, 31-33; J. Mrgić, *Župe i naselja zemlje Usore*, 29.

¹³ Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna - politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. godine)*, Zagreb, 1994., 133.

¹⁴ *Napretkova povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do 1463. godine*, knjiga I, Sarajevo, 1998, 230, 233.

¹⁵ P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 29-31.

¹⁶ Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Knjiga I, Beograd, 1997., 127.

¹⁷ P. Živković, *Usora i Soli*, 34.

¹⁸ Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882., 231.

gorjanski.¹⁹ Obojica su, dakle, titulu usorskog vojvode imali u periodu kada je sa istom titulom na istom prostoru bio aktivan i Vukmir Zlatonosović, kojem će biti posvećen najveći dio ovog rada. Upravo karakter Vukmirove političke aktivnosti u godinama koje su uslijedile može poslužiti kao dokaz da je u Usori, uprkos rastućem ugarskom utjecaju, sačuvan osjećaj pripadnosti bosanskom političkom i kulturnom okviru.²⁰

Osim ugarskih, dijelovi Usore su nerijetko bili izloženi i napadima sa istoka pa su u raznim varijantama dospjevali u ruke srpskih vladara. Ipak, nepobitna je činjenica da od 1322. godine – istina, u varirajućem kapacitetu – Usorom u sastavu Bosne upravljaju vojvode, čiji redosljed zahvaljujući sačuvanim izvorima, prvenstveno u vidu povelja bosanskih vladara, možemo pratiti sve do pada Bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast. U tom periodu vojvodske funkcije u Usori obnašali su članovi četiri vlastelinska roda, a to su: Biloševići, Trebotići, Tihoradići i Staničići. Postojali su i ogranci ova četiri roda, kakav su upravo i Zlatonosovići, nastali iz roda Tihoradića.²¹

Zadržimo li se isključivo na periodu u kojem je na ovom prostoru dominantna uloga porodice Zlatonosović, onda zaključujemo da se Usora tada nalazi na svom teritorijalnom vrhuncu. Teritoriji koju je obuhvatala još od XIII stoljeća, kada su njene okvirne (i konstantne) granice bile rijeke Drina na istoku, Sava na sjeveru te razvođe između rijeka Bosne i Ukrene na zapadu, polovinom XIV stoljeća pridodano je i porječje Spreče, do tada smatrano zasebnom teritorijalno-političkom jedinicom pod nazivom Sol. Istovremeno sa Soli, dolazi i do integracije Usore i srednjeg Podrinja.²² Od naseljenih mjesta u današnjoj Bosni i Hercegovini, Usori su po svemu sudeći pripadala sljedeća mjesta: Maglaj, Žepče, Zavidovići, Doboj, Tešanj, Teslić, Gradačac, Modriča, Odžak, Orašje, Bosanski Šamac, Koraj, Brčko, Srebrenik, Lopare, Čelić, Bijeljina, Teočak, Ugljevik, Zvornik, Sapna, Kušlat, te svakako Tuzla nakon što je došlo do integracije sa Soli, kao i mnoga druga, manja mjesta. Politički centar Usore je, najvjerojatnije bila utvrda Srebrenik, smještena u župu Koraj, jednu od pet primarnih župa usorske oblasti uz Maglaj, Usoru, Nenavište i Bijeljinu.²³ Pomenutim teritorijalnim pripajanjem Soli i Podrinja, oblast Usore dobila je još jedan snažan privredni centar – Zvornik (tada Zvonik), sjedište Zlatonosovića, u

¹⁹ Jelena Mrgić, *Severna Bosna (13-16. vek)*, Beograd, 2008., 105.

²⁰ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 131.

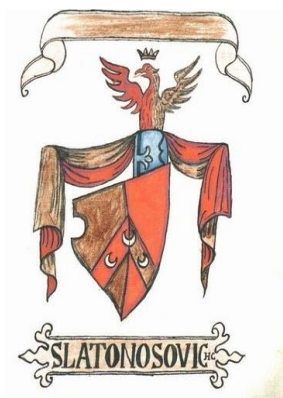
²¹ P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 35.

²² P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 26.

²³ Isto, 32; Ne treba miješati utvrđeni grad Srebrenik u Usori sa istoimenim utvrđenjem smještenim iznad Srebrnice. O tome više: Mihailo Dinić, *Srebrnik kraj Srebrnice, Glas*, CLXI, Beograd, 1934, 185-196.

kojem su oni, uslijed potrebe prouzrokovane novim načinom borbe, odnosno pojavom vatrenog oružja početkom XV stoljeća, dali dograditi već postojeću tvrđavu.²⁴

GENEALOGIJA PORODICE ZLATONOSOVIĆ

Grb porodice Zlatonosović:²⁵

Pitanje porijekla i samog prezimena porodice Zlatonosović ostalo je, unatoč istraživačkom angažmanu koji su u svrhu njegovog rješavanja poduzimali neki od najistaknutijih regionalnih historičara, dobrim dijelom neodgovoreno. Pa i pored enigme vezane za nastanak ovog interesantnog prezimena, jedno je kristalno jasno, Zlatonosovići nisu uljezi koji su ugled u Usori stekli preko noći. Njihovi preci drugačijeg prezimena obnašali su najviše političke funkcije na ovom prostoru mnogo prije nego se u historijskim izvorima prvi puta pojavilo prezime Zlatonosović. Njihov najstariji poznati predak je Tihorad sa početka XIV stoljeća, od kojeg nadalje možemo pratiti dvije linije potomstva, jednu sa sinom Divošem Tihoradićem i drugu sa sinom Vitanom Tihoradićem.²⁶

Divoš je iza sebe ostavio trojicu sinova, donekle aktivne učesnike u političkom životu Bosne za vrijeme bana i kralja Tvrtka I Kotromanića. To su Miloš Divošević, spomenut u samo jednoj Tvrtkovoju povelji – 1357. godine u svojstvu kneza, te Sladoje i Dobroslav Divošević. Sladoje je također 1357. godine

²⁴ Adem Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XVIII, Sarajevo, 1969, 154; Desanka Kovačević-Kojić, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, Beograd, 2007, 25.

²⁵ *Grb porodice Zlatonosović* spada u u red manje poznatih i neistraženih srednjovjekovnih grbova. Možemo ga naći jedino u grbovnicima Korjenić-Neorić, Fojničkom i drugim iz porodice ilirskih grbovnika. Grbovi iz ovih grbovnika nerijetko su nastajali kao plod krajnje slobodne interpretacije i mašte njihovih autora, patako ni za ovaj ne možemo naći neki čvršći dokaz stvarnog postojanja. U kasnijem periodu prihvaćen je grb sa polumjesecom, ševronima i obrnuto prikazanim bojama (zlatnoj i crvenoj) na jednoj i drugoj strani ose (u heraldici poznato kao *counterchange*), koji će prije biti proizvod heraldike XVI stoljeća, kada su nastajali ilirski grbovnici, nego stvarni prikaz grba. O grbu porodice Zlatonosović više u: Dušan Spasić, Aleksandar Palavestra, Dušan Mrđenović, *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele*, Beograd, 1991, 166-171.

²⁶ Pavao Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića, Slovo* - časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, br. 25/26, Zagreb, 1976., 234.

spomenut kao knez i brat Milošev, a 1366. i 1367. godine se spominje kao tepčija i svjedok od Usore. Ponovo se kao svjedok od Usore i knez javlja u povelji koju je Tvrtko 1373. godine uputio Stjepanu Rajkoviću (moguće da je ova povelja pogrešno prepisana, jer teško je obrazložiti navedenu degradaciju u funkcijama). Najmlađi Divošev sin, Dobroslav Divošević, spominje se na četiri povelje, dvije Trvtkove iz 1380. i 1392. godine i dvije kralja Dabiše iz 1392. i 1393. godine – sva četiri puta kao svjedok, na Tvrtkovim poveljama svjedok od Usore, a na Dabišinim bez oznake oblasti koju zastupa.²⁷ Dalji Divoševi descendenti nisu nam poznati.

Kada je riječ o Divošu Tihoradiću, svakako treba napomenuti i da je 1960-tih godina dospio u centar interesovanja crnogorskih historičarskih i naučnih krugova, nakon što je u Podvrhu kod Bijelog Polja, u crkvi svetog Nikole, pronađeno evanđelje čiji je naručilac bio upravo Divoš.²⁸ Ovo evanđelje se danas može pronaći u manastirskoj riznici u Cetinju pod brojem 323.²⁹

Vitan je, s druge strane, imao samo jednog sina – Tihčina, kojeg kao takvog (*Tihcinus, filius Vitani*) pronalazimo na jednoj latinskoj povelji bana Stjepana II Kotromanića iz 1345. godine.³⁰ Na Tvrtkovoju povelji iz 1367. godine spomenut je kao svjedok od Usore sa titulom kneza. Tihčinov sin Juraj Tihčinović spominje se u svojstvu župana u Dabišinoj povelji iz 1392. godine, što je jedini pomen titule župana iz ovog roda. Pavao Anđelić ovo ističe kao izrazito bitan podatak, odnosno kao dodatnu potvrdu starosti i važnosti ovog velikaškog roda.³¹ Jurajevi sinovi Vukmir i Vukašin su prvi koji se u izvorima javljaju pod prezimenom Zlatonosović i dva su daleko najistaknutija i najaktivnija člana ovog roda.³² Potvrda njihove rodbinske povezanosti sa Jurajem Tihčinovićem nalazi se u jednoj povelji iz 1404. godine, kojom kralj Stjepan Ostoja garantuje određene trgovinske slobode Mlečanima. Kao jedan od pet svjedoka u povelji je naveden i vojvoda Vukmir Jurjević (*Vachomir Jurievich*). Budući da je jedini usorski vojvoda tog doba zapravo Vukmir Zlatonosović, te da je jedini usorski

²⁷ Isto, 235.

²⁸ Isto, 232.

²⁹ Ema Mazrak, Prilog proučavanju iluminacije evanđelja Divoša Tihoradića, *Inicijal* - časopis za srednjovjekovne studije, br. 7, Centar za napredne srednjovjekovne studije, Beograd, 2019., 83.

³⁰ P. Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića*, 236

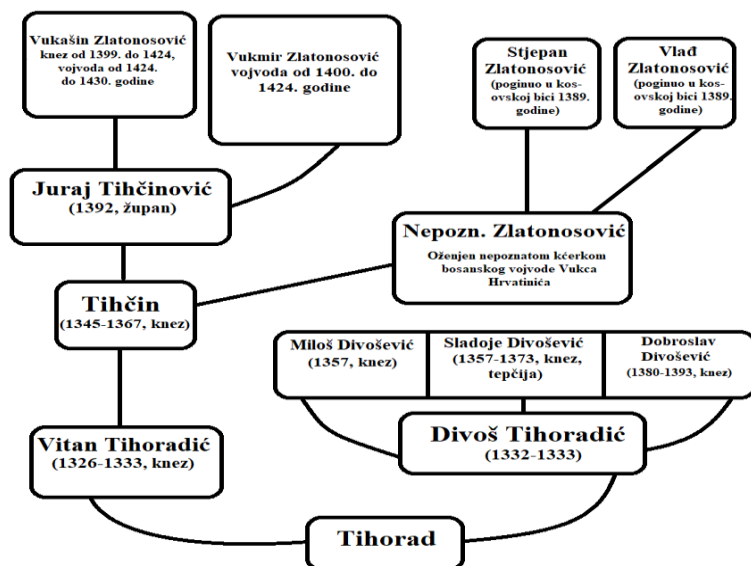
³¹ Isto

³² Najstariji sačuvani pomen prezimena Zlatonosović je onaj iz povelje koju je kralj Ostoja uputio Dubrovčanima u januaru 1399. godine. U njoj je među svjedocima naveden knez Vukašin Zlatonosović, čije ime do kraja iste godine pronalazimo u još dvije isprave. Njegov brat Vukmir se kao vojvoda i svjedok od Usore prvi puta javlja u povelji kojom kralj Ostoja vojvodi Hrvoju Vukčiću daruje župu Hlivno. - E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 390.

vlastelin imenom Juraj zapravo Juraj Tihčinović, imajući na umu srednjovjekovni običaj nasljeđivanja očevog imena, jasno je da se radi o ocu i sinu.³³ Samo prezime Zlatonosović ostaje, međutim, misterija. Moguće da je nastalo od Jurjevog nadimka, ali za to nemamo apsolutno nikakve dokaze, pa ta teorija nije ništa vjerovatnija od one banalne da je prezime, odnosno nadimak, došlo od toga što su članovi ovog roda, ili barem jedan od njih sa sobom često nosili zlato.

Osim Vukmira i Vukašina dokumentovano je postojanje još nekoliko Zlatonosovića. Takvi su Stjepan i Vlad, sinovi još jednog Zlatonosovića nepoznatog imena, vjerovatno Jurjevog brata, o kojima imamo dosta manje sačuvanih podataka. Znamo tek da su u sastavu bosanske vojske, pod komandom vojvode Vlatka Vukovića, učestvovali u Kosovskoj bici 15. juna 1389. godine, boreći se protiv Osmanlija.³⁴ Bilo da su u toj bici ubijeni ili po njenom okončanju zarobljeni, njima se od tada – izuzev u jednoj prilici o kojoj će više riječi biti u dijelu ovog rada posvećenom diplomatskim odnosima Zlatonosovića sa Dubrovnikom, gubi svaki trag.

Prema svemu navedenom, porodično stablo porodice Zlatonosović, krenuvši od Tihorada, izgledalo bi ovako (sa navedenim titulama i godinama prvog i zadnjeg pomena u dokumentima, uglavnom u poveljama bosanskih vladara):³⁵

³³ P. Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića*, 237.

³⁴ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 149.

³⁵ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 392.

Jedna zanimljivost vezana za Vukmira i Vukašina dugo vremena je predstavljala kamen spoticanja na kojem su se razilazila mišljenja mnogih historičara. Naime, njihov slučaj jedinstven je utoliko što ne slijedi nepisano, ali nužno poštovano pravilo primogeniture i seniorata u odnosu na nasljeđivanje vojvodske časti unutar jedne vlastelinske porodice. Neki historičari, poput Pave Živkovića, tako smatraju da je Vukmir morao biti stariji jer se u izvorima prvi pojavljuje sa titulom vojvode, dok su drugi, poput Mihaila Dinića ili Pavla Anđelića, prihvatili gore navedenu zanimljivost o "kršenju" zakona primogeniture i zauzeli stav o Vukašinu kao starijem bratu, uprkos tome što je za vrijeme dok je Vukmir bio vojvoda, on bio tek knez.³⁶ Kao ključni argument u dokazivanju ispravnosti ovakvog razmišljanja može poslužiti jedno sačuvano obraćanje usorskog župana Dragiše Dinjičića Zlatonosovićima iz 1424. godine. Župan se tom prilikom braći Zlatonosović obratio sljedećim riječima: "*Mnogopočtenomu i nam' dragomu i milomu bratu stariemu knezu Vukašinu i vevodi Vukmiru od vašega župana Dragiše...*". Jasno da se ovdje, u riječima savremenika dvojice braće, ne radi o nekoj figurativnoj terminologiji ili laskanju, pa nam ovaj zapis, osim što potvrđuje moć i poštovanje koje su Zlatonosović uživali kod jedne od najcijenjenijih podrinskih familija tog vremena, Dinjičića, daje odgovor i na pitanje koji od dva brata je stariji.³⁷ O razlozima ovog neobičnog redoslijeda u nasljeđivanju vojvodske titule možemo samo nagađati.

Kada je riječ o tituli vojvode u srednjovjekovnoj Bosni, potrebno je naglasiti da se, kako i sama riječ nagovještava, radi o tituli prvenstveno vojnog karaktera, s tim da su njeni nosioci, upravo zbog velikog značaja vojske, nužno uživali i visok društveni ugled. Prvi poznati vojvode zabilježeni su u poveljama bana Mateja Ninoslava, a pored vojvoda bosanskih najstariji pomeni te titule vezani su upravo za vojvode iz Usore. Nešto kasnije javljaju se u poveljama i humski i donjokrajski vojvode. Od vremena kralja Dabiše ova titula je sve zastupljenija među feudalnim gospodarima, koji ističući prije svog imena često pokušavaju sebi dati veći značaj nego ga u stvarnosti imaju. Shodno tome, stvarni značaj titule vojvode postaje sve manji.³⁸

³⁶ P. Živković, *Usorska vlastelinska porodica Zlatonosović*, 158; Mihailo J. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni*, I deo, Beograd 1955, 39; P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 33.

³⁷ Esad Kurtović, *Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Knjiga 34, Sarajevo 2007, 246-247.

³⁸ P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 34-35.

Bračne veze Zlatonosovića

Jedan od osnovnih vidova uspostavljanja međuvlastelinske saradnje u srednjem vijeku svakako je sklapanje bračnih veza između članova dvaju vlastelinskih porodica. Tako dogovorene bračne veze kasnije su vlasteli olakšavale formiranje vojnih, političkih i ekonomskih saveza te osiguravale nivo stečenog ugleda. Poznata su nam tri braka Zlatonosovića. Prvi je onaj iz 1399. godine, kada se Vukašin Zlatonosović oženio ženom čije ime i porijeklo do danas ne znamo. Ostalo je ipak zabilježeno da su Dubrovčani 28. juna 1399. godine odlučili da mu čestitaju sklopljeni i počaste ga sa 40 perpera.³⁹ Drugi brak sklopljen je između ranije pomenutog nepoznatog člana porodice Zlatonosović i jedne od kćerki Vukca Hrvatinića, sestre vojvode Hrvoja Vukčića, također nepoznatog imena. Jedno vrijeme je u historiografiji bio zastupljen stav da je ova kćerka Vukca Hrvatinića zapravo Vučica, sestra mnogo poznatije Rese. Međutim, historičari koji su dijelili taj stav, sa Ilarionom Ruvarcem kao predvodnikom, nisu uspjeli za njega iznijeti dovoljno čvrste argumente, tako da je vremenom odbačen kao izrazito malo vjerovatan.⁴⁰ Pa iako su imena ovog Zlatonosovića i sestre Hrvoja Vukčića ostala misterija, historijski izvori nepobitno dokazuju da su oni imali dvoje djece, već pomenute Vlada i Stjepana. Osim sačuvanih podataka o potomstvu, ovaj brak je značajan i kao dodatna potvrda visokog ugleda Zlatonosovića jer kod sklapanja ovakvih vlastelinskih brakova, a posebno kod eventualnog orođavanja do kojeg je ovdje, kao što vidimo, došlo, vodilo se računa da se ne spajaju porodice koje na društvenoj hijerarhiji ne zauzimaju barem približno jednak položaj.

Pored bračnih veza sa Hrvatinićima, moć Zlatonosovića potvrđuje i treći poznati njihov brak, a to je brak vojvode Vukmira i Marije, kćerke krbavskog kneza Nikole Kurjakovića. Marija se u historijskim izvorima spominje tri puta, u tri povelje iz 1434. i 1435. godine. Prva je povelja koju 14. aprila 1434. godine kaptol zagrebačke crkve upućuje Ani, udovici Babonega Blagajskog; druga od istog potpisnika i datuma ali upućena Antoniju Blagajskom, sinu Babonegovog brata Nikole, dok je treću 28. juna 1435. godine Antoniju uputio kralj Sigismund.⁴¹ U sve tri ove povelje se među Aninom i Antonijevom rodbinom spominje Marija, udovica usorskog vojvode Vukmira (*Maria relicta condam Wolkmer vayvoda de Wzura*).⁴² O tome u kakvo probrano društvo su

³⁹ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 390.

⁴⁰ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 149.

⁴¹ Srđan Rudić, O ženi vojvode Vukmira Zlatonosovića, *Istorijski časopis (Historical Review)*, Knj. LV, Beograd, 2007., 115.

⁴² Isto, 113.

Zlatonosovići prispjeli sklapanjem braka vojvode Vukmira i Marije, najbolje svjedoči sljedeći podatak: krbavski knezovi su u periodu od 1298. do 1531. godine, kada su prisutni u poznatim historijskim izvorima, sklopili bračne veze sa pripadnicima sljedećih porodica: Batoriji, Babonići, Bribirski, Erdodyiji, Frankopani, Gorjanski, Hrvatinići, Iločki, Nelipčići i Zrinski.⁴³

VUKMIR ZLATONOSVIĆ U POLITIČKOM ŽIVOTU SREDNJOVJEKOVNE BOSNE

Iako se u historijskim izvorima spominje poslije svog brata Vukašina i iako je po svemu sudeći riječ o mlađem Zlatonosoviću, radi lakšeg i smislenijeg praćenja hronologije njihovog političkog djelovanja, a i radi bitnih razlika koje su braća ispoljavala u ulozi "glave porodice", prioritet u ovom radu će biti dat periodu u kojem je titulu usorskog vojvode nosio Vukmir. Prvi puta je spomenut 1400. godine u jednoj povelji kralja Stjepana Ostoje kojom se vojvodi Hrvoju Vukčiću daruje župa Hlivno, a u istom svojstvu (svjedok i vojvoda od Usore) se javlja i 1404. godine u već spomenutoj povelji kralja Stjepana Ostoje Mlečanima.⁴⁴ Njegovo političko djelovanje vremenom je poprimalo pune diplomatske obrise, u dovoljnoj mjeri da se može izvršiti jasna distinkcija između njegove unutrašnje i vanjske politike. Neupitna supremacija na lokalnom nivou potvrđena je u već spomenutom pismu župana Dragiše Dinjičića iz 1424. godine, čiji sadržaj, osim što razjašnjava dilemu o tome koji je od dvojice Zlatonosovića stariji, u dijelu koji glasi: *imate mi zapoviditi kao moja gospoda*, jasno dokazuje i feudalno seniorstvo braće nad ovom poznatom podrinjskom porodicom.⁴⁵ Podrazumijevala se Vukmirova (kao i Vukašinova) arbitraža, odnosno posredovanje u rješavanju sporova lokalnih porodica.⁴⁶ Pored dokumentovanih bračnih veza za Hrvatinićima i naročito prisnih odnosa sa Kosačama, tačnije vojvodom Sandaljom Hranićem, naglasak se u prikazivanju stvarne moći Zlatonosovića treba staviti na njihov odnos prema bosanskim kraljevima i ulogu koju su imali u bitnim događajima bosanske historije, poput onog sa Parene poljane iz 1415. godine.⁴⁷ U pogledu vanjske politike, održavani

⁴³ Ivan Botica, Dodiri knezova krbavskih sa srednjovjekovnom Bosnom, *Zbornik radova "Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku - pristupi i perspektive"*, Institut za historiju, Sarajevo, 2019, 119.

⁴⁴ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 150-151.

⁴⁵ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 391, 393.

⁴⁶ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 156.

⁴⁷ Misli se na Političko ubistvo kneza Pavla Radinovića, u kojem je vojvoda Vukmir odigrao bitnu ulogu i koje je imalo presudan značaj za dalju sudbinu Bosnskog kraljevstva.

su, što iz interesa, što iz prijateljstva, živi odnosi sa susjedima, od kojih su svakako najaktivniji bili oni sa Dubrovnikom.

Unutrašnja politika i odnosi sa bosanskim kraljevima

Od 1404. do 1409. godine, tj. za vrijeme trajanja prve vladavine kralja Tvrtka II Tvrtkovića, sina Tvrtka I Kotromanića, politička ili bilo koja druga aktivnost Zlatonosovića nije ostala zabilježena u poznatim historijskim dokumentima. Sljedećih godina se, a posebno vojvoda Vukmir, redovno javljaju kao aktivni učesnici političkog života kraljevstva. Svakako turbulentan period bosanske historije ulazio je polako u jedno od svojih najhaotičnijih razdoblja. Okružena i ugrožena teritorijalnim aspiracijama neprijateljskih sila, Bosna je ubrzo postala i poprištem njihovih međusobnih sukoba.⁴⁸ Sudbina srednjovjekovne Bosne je zavisila od sloge njene vlastele, a ako je takve sloge ikada i bilo, poslije događaja iz 1415. godine ona je definitivno sahranjena. Sve izraženija vanjska opasnost i unutrašnje nesuglasice najsitaknutijih bosanskih plemića slutile su na zlo i primorale svu vlastelu, pa i Zlatonosoviće, da se svrstaju na jednu od dvije zavađene strane. Naime, period je to u kojem uslijed sve izraženijih prougarskih crta u politici kralja Stjepana Ostoje, Tvrtko II Tvrtković pokušava da se uz pomoć Osmanlija i određenog dijela nezadovoljne vlastele ponovo vrati na bosanski prijesto. Podršku Tvrtku predvodi knez Pavle Radinović sa svojim sinom Petrom Pavlovićem, dok uz legitimnog kralja Stjepana Ostoju stoje, između ostalih, vojvode Sandalj Hranić i Vukmir Zlatonosović. Upravo su oni, zajedno sa kraljem, krajem augusta 1415. godine u Sutjesci, prilikom održavanja sjednice bosanskog stanka, kao završni čin kojim bi se okončala borba dva kralja skovali plan o ubistvu kneza Pavla.

Detalji ovog nemilog događaja i sudbine koja je zadesila Radinovića opisani su u pismu jednog od očevidaca cijelog incidenta, Dubrovčanina Ivana Gundulića. U pismu koje je Gundulić u formi izvještaja poslao dubrovačkoj vladi navedeno je da je do ubistva došlo prilikom šetnje bosanskih velikaša koji su se nalazili na kraljevom dvoru (vojvoda Sandalj Hranić sa bratom Vukom, župan Dragiša Dinjičić, vojvoda Vukmir Zlatonosović, vojvoda Pavle Klešić, knez Pavle Radinović i njegov sin Petar Pavlović).⁴⁹ U šetnji od dvora u Sutjesci prema Bobovcu, na lokalitetu zvanom Parena poljana, došlo je do iscenirane prepirke između Pavla i Sandalja, potpomognutog, naravno, Vukmirom. Verbalni sukob

⁴⁸ Misli se na veliku bitku između osmanskih i ugarskih vojnih jedinica u bosanskoj župi Lašvi od 10. ugusta 1415. godine.

⁴⁹ V. Klaić, *Poviest Bosne*, 253-254.

ubrzo je eskalirao i prerastao u fizički, pa su Sandaljevi ljudi uhvatili i svezali kneževog sina Petra Pavlovića, a ubrzo i samog Pavla, nakon što se ovaj dao u bijeg. Uhvativši ga, po već ranije dogovorenom planu odrubili su mu glavu, a Petra odveli u Bobovac, gdje je, prema podacima iz Gundulićevog izvještaja, trebao biti oslijepjen.⁵⁰ Do toga, iz neutvrđenih razloga, ipak nije došlo. Moguće da je Petar uspio pobjeći sa Bobovca, ali svakako da ne treba isključiti ni mogućnost da je, ukoliko ga zavjerenici nisu smatrali krivim, bio pošteđen na osnovu velikaških privilegija, odnosno običaja da se krivica pripisuje na teret samo onome koji ju skrivio (u ovom slučaju knezu Pavlu), a ne i drugim članovima njegove porodice.⁵¹ Bilo kako bilo, znamo da je u narednom periodu zadržao dio zemlje svog pokojnog oca, uključujući i Olovo, koje je u nekim planovima trebalo poslije Pavlove smrti biti ustupljeno vojvodi Vukmiru. Osim što je ostao bez teritorijalnog plijena, Vukmir je iz cijele situacije izašao i ranjen iznad desne plečke.⁵²

Gundulić je u izvještaju svojoj vladi kao isključivog krivca za smrt Pavla, odnosno organizatora njegovog atentata, naveo vojvodu Sandalja Hranića, osim kojeg je saznanja o zavjeri imao samo kralj Ostoja.⁵³ Vukmir se, kako stoji u izvještaju, Gunduliću zakleo da o zavjeri sve do pred sami napad nije znao ništa. Iako ovakvu zakletvu treba uzeti sa dozom rezerve, moguće je da je Zlatonosović za plan zaista saznao tek pred samu njegovu provedbu, jer zvanični Gundulićev izvještaj sadrži i sljedeći dio: *Kada sam jašio s vojvodom Sandaljem, poručio on vojvodi Vukmiru Zlatonosoviću: "Gledajte da kmeni dođete ili ću doći ja k vam". Namah dođe spomenuti Vukmir te je s njim govorio puno vremena.*⁵⁴

Političko ubistvo na Parenoj poljani imalo je presudan značaj za dalju sudbinu Bosanskog kraljevstva, ionako već uveliko nagriženog ugarskim i osmanskim neprijateljskim djelovanjem. U godinama koje su uslijedile zemlju je obuzelo anarhično stanje. Međusobni sukobi vlastelinskih porodica, potaknuti prvenstveno jakom željom Pavlovih sinova, Petra i Radosava, da se

⁵⁰ Isto, 254.

⁵¹ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 356.

⁵² Emir O. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386-1463)*, Sarajevo, 2019, 252.

⁵³ Gundulić piše da se Sandalj na ubistvo Pavla, koji se svojim proosmanskim držanjem ogriješio o kralja, odlučio vođen običajem prisutnim i u Dubrovniku: odsjecanjem glave kao kaznom za izdaju. Ovakav svoj potez smatrao je čak i dostojnim traženja Gundulićeve preporuke na dubrovačkom dvoru: *Ivane, ja sam brat i pravi prijatelj gospode dubrovačke, preporučite me njim...* - V. Klaić, *Poviest Bosne*, 254; Iako nije u potpunosti jasno o kakvoj Pavlovoj izdaji se radi, za pretpostaviti je da je Sandalj mislio na njegove bliske veze sa Turcima, Tvrtkom II Tvrtkovićem i vojvodom Hrvojem Vukčićem ili možda na nesuglasice koje je sa Pavlom imao po pitanju Konavala - E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 355.

⁵⁴ V. Klaić, *Poviest Bosne*, 254.

osvete vojvodi Sandalju za smrt svog oca, počeli su poprimati elemente pravog građanskog rata.⁵⁵ Dubrovčani su 12. oktobra 1416. godine pisali kralju Sigismundu i kraljici Barbari o *najvećem i smrtnom neprijateljstvu među bosanskim barunima zbog smrti pokojnoga kneza Pavla*, kao i da je *Bosna posve opustošena i da vlastela rade na međusobnu propast svoju*.⁵⁶ Svakako da je situacija iste godine dodatno zakomplikovana i smrću vojvode Hrvoja Vukčića te posebno aktivnostima kralja Stjepana Ostoje, koji se godinu dana prije razveo od Kujave, inače rodice pokojnog kneza Pavla i oženio Jelenu Nelipčić, Hrvojevu udovicu, te na taj način stekao novog neprijatelja, rođenog sina Stjepana Ostojića, uvrijeđenog zbog sramote koja je nanijeta njegovoj majci.⁵⁷ No, najveća posljedica čitavog političkog meteža stvorenog neslogom bosanske vlastele jeste pripremanje scene za širenje osmanskog utjecaja u Bosni. Ohrabreni velikom pobjedom nad ugarskom vojskom u župi Lašvi iz augusta 1415. godine, Turci su iskoristili ovakvo haotično stanje i učvrstili se kao nezaobilazan vojni i politički faktor na bosanskom prostoru. Upravo tada je *de facto* započet proces pada srednjovjekovne bosanske države pod osmansku vlast.⁵⁸

Smrću kralja Stjepana Ostoje 1418. godine otvorila se nova velika prilika Tvrtku II Tvrtkoviću da preuzme vlast, ali novim kraljem ipak biva krunisan Ostojin sin Stjepan Ostojić. Vanjska politika sa početka njegove vladavine uključivala je i pogoršanje odnosa sa Dubrovačkom republikom, u vidu neobnavljanja povelja sa ranije izdatim povlasticama, pa čak i planiranja napada na Dubrovnik.⁵⁹ Sandalj Hranić i Zlatonosovići, dugogodišnji prijatelji Dubrovčana, imali su sve manje strpljenja za ovakvu kraljevu politiku. Iako je Ostojić kasnije popravio odnose sa Dubrovnikom, opća situacija u Bosni nije postajala ništa mirnija: sukobi velikaša nisu jenjavali, posebno između smrtnih neprijatelja – Sandalja i Petra Pavlovića. U ovim sukobima Sandalj je angažovao čak i tursku vojsku skopskog namjesnika Ishak-bega, koji će u konačnici i okončati Petrov život.⁶⁰

Zajedno sa Turcima, na političku scenu srednjovjekovne Bosne se na velika vrata vratio i njihov miljenik Tvrtko II Tvrtković, čije napore za povratkom na kraljevski prijesto su svesrdno podržavali. U situaciji tako karakterističnoj za oportunistički nastrojenu bosansku vlastelu, utjecajni vojvoda Sandalj stao je sada na Tvrtkovu stranu te vrlo brzo postao prvi saradnik Turaka u Bosni, a

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 217; V. Klaić, *Poviest Bosne*, 256, 257.

⁵⁷ V. Klaić, *Poviest Bosne*, 255, 256.

⁵⁸ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 216.

⁵⁹ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 266.

⁶⁰ Isto, 271, 272.

sljedeći primjer svog vjernog prijatelja, isto je učinio i vojvoda Vukmir. On je prisustvovao i sjednici bosanskog stanka iz 1420. godine, na kojoj je odlučeno da se sa trona zbaci Stjepan Ostojić i pruži podrška Tvrtku II Tvrtkoviću.⁶¹ Formalna krunidba novog kralja desila se na stanku 18. augusta 1421. godine, kada je Vukmir ponovo bio među krupnom bosanskom vlastelom koja je svjedočila toj svečanosti.⁶²

Koliko je Tvrtko, potpomognut Osmanlijama, za kratko vrijeme uspio proširiti svoj utjecaj najbolje pokazuje sljedeći podatak: kada je sredinom augusta 1420. godine, kao *Bogom postavljeni i milošću Božjom kralj Bosne i k tomu*, u Visokom izdao povelju kojom Dubrovčanima potvrđuje cjelokupan teritorij Konavala, uz njega su bili: Sandalj Hranić, Vukmir i Vukašin Zlatonosović, Dragiša Dinjičić, Đurađ Vojsalić, knez Pribjen, knez Radič Radojević, knez Batić Mirković, knez Đurađ Dragičević, knez Petar Klešić, vojvoda Ivko Semković i vojvoda Pavle Jurjević, sve redom istaknuti plemići koji su samo pola godine ranije stajali uz kralja Stjepana Ostojića.⁶³ Indikativan pokazatelj za razumijevanje učestalosti mijenjanja političkih stavova i saveznika među bosanskom vlastelom je i činjenica da je Tvrtka II za kralja posljednji priznao vojvoda Radosav Pavlović, čiji otac Pavle i brat Petar su, kako je već navedeno, ubijeni u razmaku od svega pet godina: jedan od strane bosanske vlastele predvođene Sandaljem Hranićem zbog podrške Turcima, a drugi upravo od strane Turaka i to u vidu pomoći Sandalju.

Zlatonosovići su, kao i ostala bosanska vlastela, gajili nade da će Tvrtko biti jednako slabašan i beskarakteran kao neki njegovi prethodnici, odnosno da će slobode za koje su se izborili nastaviti da rastu. Pa iako je novi-stari kralj omekšao u svom stavu prema Sandalju i Zlatonosovićima te im, čini se, nije zamjerio podršku koju su pružali njegovom rivalu Stjepanu Ostoji u već opisanim događajima iz 1415. godine, ipak se ispostavilo da nisu bili u pravu u svojim predviđanjima vezanim za novog vladara. Istina, Tvrtko nije uspio uspostaviti željeni nivo autoriteta i obuzdati najistaknutiju bosansku vlastelu, ali u određenim državnim stvarima bio je izrazito čvrste ruke. Postat će to kristalno jasno desetak godina poslije njegovog povratka na vlast, o čemu će biti govora u dijelu rada posvećenom Vukmirovom bratu Vukašinu.

⁶¹ P. Živković, *Usorska vlastelinska porodica Zlatonosovići*, 152.

⁶² V. Klaić, *Poviest Bosne*, 262.

⁶³ *Napretkova povijest*, 458; P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 79-80.

Vanjska politika i veze sa Dubrovnikom

Zaseban dokaz moći Zlatonosovića može se potražiti i u njihovom odnosu prema susjedima, bilo da se radi o Dubrovačkoj republici, srpskim despotima, već spomenutim bračnim vezama sa krbavskim knezovima ili, pak, u odnosima sa Ugarskom kraljevinom. Djelomično, važnost ove porodice zasigurno je ležala upravo u geografskom položaju Usore, okružene Ugarskom kraljevinom sa sjevera i Srpskom despotovinom sa istoka. Kralju Sigismundu je, navedimo to kao dobar primjer značaja usorskog geografskog položaja, bilo jako stalo da na takvom prostoru ima saveznika koji će sprječavati ili barem ne potpomagati širenje turskog utjecaja. Stoga ne iznenađuje podatak da je 1415. godine vojvodi Vukmiru kao kraljevski honor dodijelio jedan od najvećih zemljišnih posjeda u Slavoniji oko utvrde Đurđevac.⁶⁴ Odnosi ugarskog kralja i usorskog vojvode nisu se kvarili ni u narednim godinama. U jednoj ispravi od 29. augusta 1420. godine Sigismund Vukmira oslovljava svojim "vjernim ljubljanim".⁶⁵ Sam Đurđevac ostao je u Vukmirovom posjedu sve do njegove smrti.⁶⁶

Za razliku od Ugarske, koja je na Usoru i Zlatonosoviće bila upućena uslijed svojih težnji ka teritorijalnom širenju, Dubrovčani su u ovoj idealno pozicioniranoj zemlji vidjeli mogućnost za ostvarivanje svojih trgovačkih interesa. Stoga ne čudi da su, uprkos znatnoj udaljenosti njihovih teritorija, Zlatonosovići najaktivnije diplomatske odnose održavali upravo sa Dubrovnikom. Prožet brojnim primjerima iskazivanja uzajamnog poštovanja, ovaj obostrano koristan odnos je u periodu kada je titulu usorskog vojvode nosio Vukmir uključivao formalna čestitanja, traženja savjeta, medicinskih usluga, pomoći u naoružavanju, raznih molbi i sl. Već je navedeno da jedan od prvih spomena prezimena Zlatonosović u historijskim izvorima potiče upravo iz dubrovačke čestitke na sklapanju braka knezu Vukašinu 1400. godine. Da ta čestitka nije bila puka formalnost, već samo jedan iz čitavog niza zvaničnih izraza čvrstog prijateljstva, potvrđeno je živom diplomatskom prepiskom u godinama koje su uslijedile.

Sljedeći sačuvan primjerak njihove korespondencije je vezan za ranije spomenutu situaciju sa Vladom i Stjepanom Zlatonosovićem. Naime, poslije Angorske bitke 1402. godine, kada je mongolski han Timur velikom pobjedom nad Osmanlijama uspio osloboditi i znatan broj kršćanskih zarobljenika, proćuo

⁶⁴ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 212.

⁶⁵ Isto, 229.

⁶⁶ Pal Engel, Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 16, Zagreb, 1998, 61.

se po Bosni glas da su određeni bosanski velikaši za koje se smatralo da su poginuli na Kosovu ili ubijeni u osmanskom zarobljeništvu, ipak živi i viđeni u Carigradu. Stoga su Vukmir i Vukašin uputili dubrovačkoj vladi molbu da svojim utjecajem provjeri istinitost ovih navoda i eventualno kod carigradskih vlasti pokušali učiniti nešto po pitanju povratka njihova dva bratučeda.⁶⁷ Dubrovčani su 16. marta 1403. godine Zlatonosovićima odgovorili pismom sljedećeg sadržaja: *“U svemu mnogopoštovanom knezu Vukašinu i vojvodi Vukmiru od vladajućih grada Dubrovnika, kneza, vlastele i od sve Općine, veoma srdačan pozdrav. Primismo poštovano pismo vašeg prijateljstva, i što nam mudro i s poštovanjem vaš sluga Dragić govori, sve razumjesmo. A pišete, poštovani naši prijatelji, da ćete svakog od naših, ko se kod vas bude sklonio, čuvati i paziti. Poštovani naši prijatelji, čuli smo od naših poklisara i od trgovaca i od svakog ko se tu namjerio za vašu veliku dobrotu i ljubav koju pokazujete, da vam je Bog plati, a i mi za vas i za vaše, Bog zna, ni u čem ne štedimo, kao za naše srdačne prijatelje. A što nam piše vaša ljubav da ste dopali nevolje jer su vam poginula dva bratučeda na Kosovu polju, a čujete da su živi u Carigradu, pa nas molite da se potrudimo oko toga i saznamo, o tome evo pišemo odgovor vašoj ljubavi. Bog zna da je i nama žao i nemilo zbog vaše brige i nevolje, pa kada čujemo da su živi, zahvaljujemo Bogu na njihovom životu i mnogo se veselimo, oko toga ćemo veoma srčano nastojati, kao za naše srdačne prijatelje, jer, ovih dana čekamo da car carigradski s galijama prođe iz Venecije u Carigrad, i svratit će k nama, pa ćemo se potruditi raditi kod gospodina cara i moliti ga koliko budemo mogli da, kada njegova milost bude u Carigradu, uredi da se ta vlastela potraži. I još ćemo s njim poslati našeg čovjeka, koji će vazda biti uz cara da ga napominje za ovo, jer Bog zna da smo radi i voljni ugoditi vašoj ljubavi i tražiti ih više nego da su naši. I što budemo čuli o tom, pisat ćemo vašoj milosti.”*⁶⁸

Sličan odgovor na sličnu molbu je na isti datum upućen knezu Mirku Radojeviću, a dan kasnije i vojvodi Hrvoju Vukčiću, čije pismo je na dubrovački dvor, kao i Vukmirovo i Vukašinovo, dostavio pisar porodice Zlatonosović, Dragić.⁶⁹ Već 21. marta 1403. godine dubrovačka vlada je, kako je i obećano u pismima, angažovala Dubrovčanina Miloša Miliševića i povjerila mu u zadatak odlazak u Carigrad sa galijama bizantskog cara.⁷⁰ U pismu Milošu navedena su imena bosanskih plemića koje je trebalo da pronađe: *Borouina Volcasinich*,

⁶⁷ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 122.

⁶⁸ Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, *Codex diplomaticus Regni Bosnae - povelja i pisma stare bosanske države*, Sarajevo, 2018, 254.

⁶⁹ Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, *Codex diplomaticus Regni Bosnae - povelja i pisma stare bosanske države*, Sarajevo, 2018, 252, 257.

⁷⁰ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 124.

Michaze Milloseucih, Vlaghi Slatonoseuich, Stipani Slatonoseucih et Volcho, questi sono li principali baruni de Bosna per li quail te mandemo (Borovina Vukašinić, Mihač Milošević, Vlač Zlatonosović, Stipan Zlatonosović i Vuk, to su najugledniji bosanski plemići po koje te šaljem).⁷¹ Do njegovog putovanja u Carigrad ipak nije došlo, jer lađe cara Manojla II na kraju nisu prošle kroz Dubrovnik. Zato su Dubrovčani vrlo brzo istu misiju povjerali Franku Tomi Vicijanoviću, koji je trebao provjeriti da li su pomenuti bosanski plemići živi, a ako jesu – pokazati im dubrovačka pisma i nazad donijeti njihove odgovore.⁷² Nije poznato kako je njegova misija završila, ali obzirom da se pomenuti bosanski plemići poslije ovog više ne spominje u sačuvanim historijskim dokumenatima, za pretpostaviti je da ona nije polučila željeni uspjeh.⁷³

Iz sljedećih nekoliko godina ne postoje sačuvani historijski dokumenti koji bi odgonetnuli sudbinu Vlača i Stjepana, kao ni druga direktna korespondencija između Zlatonosovića i Dubrovčana. Ta vremenska praznina bez sačuvanih primjeraka njihovih diplomatskih veza ne znači da one u tom periodu nisu održavane. Kao dokaz njihovih kontinuirano dobrih odnosa može poslužiti i podatak da je 1410. godine upravo Vukmir pristao ugarskim vojnicima isplatiti traženi iznos od 2000 dukata za oslobađanje dva Dubrovčanina iz zarobljeništva, iako se dubrovačka vlada sa takvom molbom obraćala i vojvodi Hrvoju Vukčiću i ugarskom kralju Sigismundu.⁷⁴ Uostalom, veze Dubrovnika i Usore, posebno trgovačke, билу su očigledno dovoljno jake da rezultiraju formiranjem dubrovačkih naseobina, poput one u Zvorniku, baš u periodu kada su u tom gradu glavnu riječ vodili Zlatonosovići. Ova naseobina postojala je od 1415. do 1432. godine, a u spisima dubrovačkih sudskih komisija navedena su u njoj imena 640 Dubrovčana, od čega 67 pripadnika dubrovačke vlastele. Uglavnom su to osobe sa sporadičnim boravcima u Zvorniku, ali bilo je i onih koji su tu živjeli u kontinuitetu duže od deset godina.⁷⁵

Početakom 1413. godine, po već ustaljenoj praksi karakterističnoj za bosanske vladare i vlastelu, Vukmir se iz Spreče obratio Dubrovčanima za medicinsku pomoć.⁷⁶ Iako ne znamo kakva nevolja ga je zadesila, neke

⁷¹ *Codex diplomaticus*, 258.

⁷² E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 124, 125

⁷³ Isto, 125.

⁷⁴ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 150; E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 390.

⁷⁵ D. Kovačević-Kojić, *Gradski život u Srbiji i Bosni*, 29-31.

⁷⁶ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 151; Spreča u ovom slučaju vjerovatno predstavlja župu u nekadašnjoj oblasti Soli, koja je u vrijeme pisanja ovog Vukmirovog pisma Dubrovniku već uveliko pripojen Usori, o čemu je bilo govora na početku rada. Više o župi Spreči: P. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 26-27.

pretpostavke se mogu napraviti na osnovu njegovog insistiranja da mu Dubrovčani pošalju isključivo italijanskog doktora Bartholusa de Squarcialupia (Scorcalupiz), poznatog i pod nadimkom de Plombino.⁷⁷ Ovaj je ljekar u standardiziranoj podjeli dubrovačkih ljekara smatran fizikusom, a ne hirurgom, što nas upućuje na zaključak da Vukmiru nije bio potreban operativni zahvat, barem ne očigledno. Vjerovatno se radilo o općoj i neodređenoj slabosti i potrebi za dijagnosticanjem zdravstvenog problema i preporučivanjem terapije. Barthol je bio izuzetno cijenjen i tražen ljekar – na njegovom dolasku su pri bolesti insistirali i Sandalj Hranić i kralj Tvrtko II Tvrtković – ali i prilično nedostupan, pa je u nekoliko navrata odbijao na njihove pozive poći put Bosne.⁷⁸ Svoju nezainteresovanost za daleka poslovna putovanja ovaj ljekar je potvrdio i kada je uprkos saglasnosti dubrovačkog Senata i za visoku cijenu odbio poziv ugarskog kralja, pravdajući se – *rđavim vremenom!*⁷⁹ Slično je bilo i sa pozivom Vukmira, iako je dubrovačko Veliko vijeće 1. februara 1413. godine donijelo zvaničnu odluku o dvomjesečnom upućivanju de Plombina u Bosnu, preuzimajući i sve njegove troškove, on je poziv ipak odbio. Zabilježena su izvinjenja koja je dubrovačka vlada poslala Vukmiru, ali i neki kasniji podaci koji ipak pokazuju da je pomenuti ljekar sa zakašnjenjem stigao na dvor usorskog vojvode i tamo ostao dva mjeseca.⁸⁰ Da se nije radilo o teškoj bolesti zaključujemo i po tome što se Vukmir u nadolazećem periodu redovno javlja kao bitan protagonist ključnih unutrašnjo-političkih dešavanja, a nastavlja biti aktivan i na polju diplomatije.

Sljedeći kontakt Zlatonosovića i Dubrovnik može se smatrati i dodatnom potvrdom njihovog dobrog odnosa sa ponovno krunisanim kraljem Tvrtkom II Tvrtkovićem, odnosno kao dokaz da ih je on, uprkos ranije izostaloj podršci, i dalje smatrao svojim bliskim i uvažanim saradnicima. Osim što se pojavljuju kao svjedoci na njegovim poveljama, pokazatelj njihovog visokog statusa jeste i insistiranje Dubrovčana da upravo kod Zlatonosovića pokušavaju za sebe izdejsstvovati obnavljanje ranijih privilegija. Naime, kako je to već nalagao ustaljeni običaj, novi kralj je po preuzimanju vlasti obnavljao povelje svojih prethodnika kojima su Dubrovčanima garantovane određene slobode i

⁷⁷ Vojka Besarović, Italijani - dubrovački ljekari u srednjovjekovnoj Bosni, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, XX/21, Sarajevo, 1985, 251.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Risto Jeremić, Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II, Beograd, 1939, 25.

⁸⁰ Pavo Živković, Dubrovačko-bosansko-humska saradnja na polju zdravstvene kulture tijekom XIV. i XV. stoljeća, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 26, Dubrovnik, 1988, 70.

privilegije, uglavnom trgovačke prirode, u odnosima sa Bosnom.⁸¹ Tvrtko II ih je obnovio svojom poveljom od 18. augusta 1421. godine, a u zapisima dvojice dubrovačkih poklisara, poslanih na dvor Zlatonosović sa isključivim zadatkom pridobijanja braće u cilju njihovog lobiranja za dubrovačke interese kod kralja, ostalo je zabilježeno da najveće zasluge za obnavljanje povelje, pored vojvode Sandalja, pripadaju upravo braći Zlatonosović. Vojvoda Vukmir je tih dana zaprimio iz Dubrovnika pismo zahvale na *velikoj i neskrivenoj ljubavi koju je pokazao prema Dubrovniku tako što se potrudio i stao pred gospodinom kraljem i cijelim rusagom za dubrovačku stvar*.⁸² U znak zahvalnosti Dubrovčani su Vukmiru poslali 300 perpera i određene količine najkvalitetnijeg firentinskog sukna.⁸³ Dodatnu zahvalnost i težnju ka održavanju dobrih odnosa iskazali su i pomažući braći Zlatonosović da u Dubrovniku nabave barut i oružje, pod samo jednim uslovom: da oružje ne bude iskorišteno u njihovom bližem zaleđu (nabavljeno je vjerovatno u jeku sukoba bosanskih velikaških porodica Kosača i Pavlovića, u kojima ni Zlatonosovići nisu mogli ostati po strani, posebno ako imamo na umu njihovo veliko prijateljstvo sa Sandaljem).⁸⁴

Sljedeće godine Dubrovčani ponovo upućuju svoje poslanike u Usoru, ovaj puta uz molbu Vukmiru da bosanskog kralja uvjeri u štetnost saveza sa Mletačkom republikom i da se osiguraju dubrovački trgovački interesi u Drijevima. Poslanici redovno šalju izvještaje vladi, koja preko njih Zlatonosoviće obasipa raznim darovima, uglavnom suknom i drugim vrijednim tkaninama nabavljanim u prekomorskim gradovima i na Bliskom istoku, uz stalne napomene o dugogodišnjem prijateljstvu i pozive na posjetu Dubrovniku.⁸⁵ Kako su Dubrovčani istovremeno o svojim problemima pisali i ugarskom kralju Sigismundu, sa kojim su Zlatonosovići od ranije imali razvijene veze (već pomenuto dodjeljivanje posjeda u Slavoniji), time je i njihova odluka da kod

⁸¹ Više o privilegijama i obavezama u bosansko-dubrovačkim odnosima: Anto Babić, Tradicija i istorijsko pravo u odnosima između Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku, *Pristapni predavanja, prilogi i bibliografija*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje, 1974, 11-17.

⁸² E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 391.

⁸³ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 153; Dubrovački običaj drivanja rijetke i skupocjene robe, poput sukna i drugih kvalitetnih tkanina nabavljanih u prekomorskim gradovima i na Bliskom istoku, kao i druge robe, pa i hrane, nije obuhvatao samo vladare i velmože, nego nerijetko i njihove žene i druge srodnike. Vrsni trgovci kakvi jesu, Dubrovčani su posebnu pažnju posvećivali upravo trgovačkom aspektu svojih odnosa sa bosanskom vlastelom. Računali su sa time da će privikavanje na skupocjenu robu vremenom podstaći u Bosni nabavke na svakodnevnom nivou, odnosno običnim trgovačkim putevima. - Anto Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., 124-128.

⁸⁴ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 154.

⁸⁵ Isto, 154, 155.

Tvrtka II urgiraju za Dubrovnik bila olakšana.⁸⁶ Dubrovčani nisu propustili pohvaliti ulogu braće Zlatonosovića u pismima kralju Sigismundu, a Vukmira su i bogato nagradili: on i župan Dragiša Dinjičić su na ime zahvalnosti zbog zauzimanja za dubrovačke interese na jednom od stanaka, pored ustaljenog sukna, dobili i po 400 perpera.⁸⁷

Osim na polju trgovine i medicine, saradnja Zlatonosovića sa Dubrovnikom manifestovala se i na kulturno-umjetničkom planu. Uz dvor Kotromanića, *artisti* su u Dubrovnik upućivani još samo sa dvorova Kosača, Pavlovića i Zlatonosovića, porodica koje su, kako se čini, i u kulturnom pogledu pokušavale doseći nivo vladajuće dinastije. Istina, porodica Zlatonosović se u ovom kontekstu u historijskim izvorima spominje u znatno manjem obimu nego ostale tri, tačnije samo jednom, 14. maja 1423. godine, kada su sa njihovog dvora, sudeći prema podacima iz odluka dubrovačkih vijeća o odobravanju poklona, u Dubrovniku boravili *pifferi sive senatores* (frulaši i trubači).⁸⁸

Tražili su Dubrovčani savjete od Zlatonosovića i u spornim odnosima sa svrgnutom bosanskom kraljicom Kujavom, te nalazili za shodno da ih obavještavaju o nezadovoljstvu Tvrtka II Tvrtkovića koje su izazvali ugošćavanjem Vuka Banića, navodnog potomka Kotromanića, iskazujući na taj način svoje krajnje poštovanje prema vojvodi i njegovim stavovima.⁸⁹

Sredinom 1424. godine vojvoda Vukmir, a i Sandalj u njegovo ime, još jednom su zatražili medicinsku pomoć od dubrovačke vlade i opet molili da se u župu Spreču u Usori pošalje Bartholus de Squarcialupi. Slično kao i 1413. godine, ovaj je prvobitno odbio poći put Bosne, pa mu dubrovačko Veliko vijeće nudi 200 perpera ne bi li promijenio mišljenje i posjetio njihovog velikog prijatelja Vukmira. Iako je zbog nemirnog stanja u Bosni prvobitno odbijao da pođe na ovaj put, pritisak dubrovačke vlade bio je dovoljno snažan da cijenjeni i teško dostupni ljekar u jesen 1424. godine ipak krene na dvor Zlatonosovića.⁹⁰ Moguće da je taj pritisak izvršen jer su Vukmira ovaj puta očito sustigli teži zdravstveni problemi. Naime, Sandalj se Dubrovčanima za medicinsku pomoć u ime Vukmira obraćao već i u januaru 1424. godine, što upućuje na zaključak da je Vukmirova bolest u trenutku kada se Bartol spremao da krene u Usoru trajala skoro godinu dana.⁹¹ Nažalost, prije nego je Talijan i krenuo na svoj put, nestala

⁸⁶ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 231.

⁸⁷ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 155-156.

⁸⁸ A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, 309-312; Boris Nilević, Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne, *Historijska traganja*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2010., 114.

⁸⁹ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 155-156.

⁹⁰ R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, 25.

⁹¹ P. Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići*, 157.

je svaka potreba za njegovim dolaskom: pred kraj oktobra 1424. godine u Dubrovnik je stigla žalosna vijest o tome da se vojvoda Vukmir Zlatonosović ipak nije uspio izboriti sa svojom bolešću.⁹² Iza sebe, koliko nam je poznato, nije ostavio potomstvo, a jedini predstavnik kuće Zlatonosovića ostao je njegov brat Vukašin, koji je preuzeo titulu usorskog vojvode.

VUKAŠIN ZLATONOSOVIĆ – POČETAK KRAJA

Premda je i za života svog, po svemu sudeći, mlađeg brata Vukmira bio aktivan protagonist političkih zbivanja u zemlji noseći titulu kneza, Vukašin je tek njegovom smrću i sticanjem vojvodske titule, shodno očekivanom slijedu događaja, preuzeo i znatno veću političku odgovornost. Njegova kratkotrajna politička isturenost ispunjena je upitnim odlukama i insistiranjem na stvarima nesvojstvenim jednom iskusnom velikašu, kakav je on u trenutku preuzimanja titule vojvode, a obzirom na godinu njegovog prvog pomena u historijskim vrelima, sigurno već morao biti.⁹³ Kako se snašao u novoj ulozi, najbolje oslikava sljedeći podatak: šest godina po preuzimanju vojvodske titule doveo se u situaciju iz koje je bilo nemoguće izaći živ.

Zaokret u političkom kursu Zlatonosovića i vezivanje za srpske despote

Za razliku od svog brata, Vukašin je odmah poslije preuzimanja vojvodske titule, svjesno ili nesvjesno, počeo raditi na pogoršanju odnosa sa kraljem Tvrtkom II Tvrtkovićem. Moguće da je vjerovao da kralj neće imati dovoljno hrabrosti da se suprotstavi njegovoj samovolji, pa se nije puno obazirao na potencijalne posljedice svojih sve izraženijih veza sa srpskim despotima, prvo Stevanom Lazarevićem pa Đurđem Brankovićem, sa kojima je dijelio granicu. Tvrtko je, međutim, bogatiji za prethodno vladarsko iskustvo, novi dolazak na vlast pokušavao, između ostalog, iskoristiti i za sređivanje unutrašnjih prilika i vraćanje poljuljanog kraljevskog autoriteta. U vanjskoj politici ga je pokušaj savezništva sa Mletačkom republikom koštao turskog gnjeva, a nakon što je Ishak-beg 1424. godine u velikom vojnom pohodu opustošio njegove posjede,

⁹² E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 393.

⁹³ Vukašin Zlatonosović se u historijskim izvorima prvi put javlja 1399. godine i to u tri isprave. Svjedok je u dvije povelje kralja Stjepana Ostoje: onoj iz januara kada Ostoja Dubrovčanima potvrđuje stare povlastice, te onoj iz februara kada su im potvrđene zemlje i sela od Kurila do Stona. Treći spomen je čestitka i dar u iznosu od 40 perpera koje mu je poslije sklapanja braka uputila dubrovačka vlada. U sve tri se spominje sa titulom kneza. - P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 150; E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 389-390.

Tvrtko se počeo sve više okretati Ugarskoj, prirodnom savezniku u ostvarivanju zajedničkog interesa – borbe protiv Turaka. Nezasadovoljni surovošću koju su Turci pokazivali prethodnih godina, politiku približavanja Ugarskoj podržala je i većina bosanske vlastele.⁹⁴

Nepostojanje sloge između Tvrtka II i Vukašina Zlatonosovića – ali i između bosanske vlastele uopće, uprkos prividno popravljenim odnosima – ponovo je izašlo na vidjelo tokom sljedećeg velikog turskog napada na bosanski teritorij. Naime, kada je 1426. godine Ishak-beg sa 4000 turskih vojnika ponovo krenuo u pohod na Bosnu, u potpunosti je izostala očekivana koordinirana akcija kojom bi se barem pokušali spriječiti njihovi nasrtaji. Upravo su kroz Usoru bez ikakvog otpora prešli na hrvatski teritorij, poharavši prije toga oblast Zlatonosovića u dolini Spreče do Zvornika, a u povratku su se još i zadržali na Vukašinovim posjedima u Srebreniku.⁹⁵ Ako je nepružanje otpora u Usori još i moglo da se opravda munjevitošću turskog napada, o čijoj jačini je ugarski kralj Sigismund izvjestio i novoizabranog engleskog kardinala Henryja Beauforta, biskupa Winchestera⁹⁶, Vukašinovo neprekidno kortešovanje sa srpskim knezovima, otvorenim neprijateljima kralja Tvrtka, kod njega nije moglo naići na bilo kakvo odobravanje. Osim što se sam okrenuo Tvrtkovim neprijateljima sa istoka, on je diplomatskim putem pokušavao i da ojača veze Dubrovnika i srpskog despota Lazarevića.⁹⁷ Vodimo li se činjenicom da se Vukašin godinu dana poslije ovog turskog pohoda aktivno naoružava, možemo zaključiti da je već tada postalo izvjesno da bi razdor između njega i kralja uskoro mogao prerasti u novi oružani sukob. Naoružanje je Vukašin tražio u augustu 1427. godine od Dubrovčana, koji su mu u susret izašli tek u aprilu pa opet u junu 1428. godine.⁹⁸

Sukob sa kraljem postajao je sve izvjesniji, mada ovaj, barem na prvi pogled, i nije djelovao pretjerano zainteresovanim za instantno suočavanje sa Vukašinom. Razlozi tome vjerovatno leže u objektivnoj Tvrtkovoju zaokupljenosti drugim, prioritetnijim događajima. Naime, to je period u kojem

⁹⁴ Sigismundovi uporni pokušaji širenja utjecaja u Bosni sada su konačno mogli uroditi plodom. Pojavom zajedničkog neprijatelja u vidu Osmanskog carstva najednom je *ono za što je nekada bilo potrebno godinama prolivati krv postignuto sada bez neprijateljstva, postepenim približavanjem koje su diktirali zajednički interesi*. - Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1964, 258.

⁹⁵ Vladimir Ćorović, *Istorija Bosne*, Beograd, 1940, 434; P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 158.

⁹⁶ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 170.

⁹⁷ Pavo Živković, Ivana Jakić, Marija Brandić, Uloga bosanskog kralja u konavoskom ratu (1430-1433), *Povijesni zbornik - Godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, br. 3, Osijek, 2008, 20-21 (7-45).

⁹⁸ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 159.

je kralj, kako je već pomenuto, uslijed sve izraženijeg prisustva Osmanskog carstva u Bosni intenzivno radio na jačanju veza s Ugarskom i smirivao tenzije među nekim velikaškim kućama, pa se i sam izmirio sa Sandaljom Hranićem i Radosavom Pavlovićem. Upravo su Radosavovi dugotrajni i iscrpni pregovori sa Dubrovčanima o prodaji dijela Konavala dodatno zaokupljali kraljevu pažnju. Svakako da su i pripreme za njegovu svadbu sa Dorotejom Gorjanskom, dogovorenu u sklopu približavanja Ugarskoj, dobrim dijelom utjecale na odluku da ne žuri sa rješavanjem problema kojeg je imao sa odmetnutim Zlatonosovićem.⁹⁹

Sukob Vukašina Zlatonosovića i kralja Tvrtka II Tvrtkovića

Dodatna potvrda Vukašinove neposlušnosti prema Tvrtku došla je za vrijeme konavoskog rata 1430. godine. I najmanju šansu da mu kralj "progleda kroz prste" i oprost mu njegove odveć prisne odnose sa srpskim despotima, Vukašin je protračio upornim pokušajima uvlačenja Lazarovog nasljednika, Đurđa Brankovića, u unutrašnja pitanja Bosanskog kraljevstva tokom ovog sukoba, zapečativši na taj način vlastitu sudbinu.

Konavoski sukob vođen je između Dubrovčana – dobrih prijatelja Zlatonosovića i bosanske države – sa jedne i bosanskog vojvode Radosava Pavlovića sa druge strane. Predmetom njihovih razmirica bio je dio Konavala koji je Radosav u decembru 1426. godine konačno prodao Dubrovniku za svotu od 13.000 dukata.¹⁰⁰ Ubrzo je insistiranje vojvode Radosava da po svaku cijenu vrati prodani dio Konavala rezultiralo diplomatskim i vojnim sukobima u kojima su, pored dvije zaraćene strane, učešće na razne načine uzeli i bosanski kralj Tvrtko II Tvrtković, ugarski kralj Sigismund, Porta, te najistaknutija bosanska vlastela, poput Sandalja Hranića i Vukašina Zlatonosovića.¹⁰¹ U sljedećim godinama Radosav je u nekoliko navrata inicirao vojne sukobe sa Dubrovnikom, odnosno vršio sa svojim četama žestoke upade na dubrovački teritorij, te je čak vratio Dubrovčanima sve povelje vezane za ustupanje Konavala.¹⁰² Ovakve akcije prevrtljivog vojvode navele su Dubrovčane da se na ime ranije obećane im zaštite obrate bosanskom kralju Tvrtku II Tvrtkoviću. Zahtijevali su od njega da kazni Radosava, *"tu najgoru zmiju, koja truje svu Bosnu i vas svijet, koja svakoga gazi a nije nikomu vjerna, nikomu prijatelj ni samom sebi... On se zove*

⁹⁹ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 167-169.

¹⁰⁰ P. Živković, I. Jakić, M. Brandić, *Uloga bosanskog kralja u konavoskom ratu*, 9.

¹⁰¹ Isto, 8.

¹⁰² Isto, 11.

Bošnjakom, jer su ovi poznati kao krjeposni, ali niko još nije osramotio Bosne kao on".¹⁰³

Bitnu ulogu na početku ovog sukoba je sa diplomatskog aspekta, kao veliki prijatelj Dubrovnika i jedan od najistaknutijih bosanskih velikaša, imao i Vukašin Zlatonosović, čija zemlja je graničila sa zemljom vojvode Radosava. Vukašinova politika na početku Konavoskog rata nije se mijenjala u odnosu na onu koju je vodio od 1424. godine i sticanja vojvodske titule. Naprotiv, on je ovaj sukob pokušao iskoristiti za dodatno zbližavanje sa srpskim despotom Đurđem Brankovićem, uporno ga pokušavajući približiti Dubrovčanima i uključiti u sastav saveza protiv Radosava, čije su formiranje ovi predlagali kralju Tvrtku II. Upravo u Tvrtkovim odgovorima na dubrovačke prijedloge o formiranju takve lige pronalazimo potvrdu tadašnjeg Vukašinovog značaja i činjenice da ga je kralj i pored tinjajućeg sukoba između njih dvojice još uvijek smatrao svojim saveznikom. Naime, u odgovoru koji je 13. maja 1430. godine uputio dubrovačkoj vladi, Tvrtko je naveo da se prije donošenja odluke o stupanju u savez želi posavjetovati sa vojvodama Sandaljem i Vukašinom (*A quanto el dice per lo intrar in liga cum nuy voler auer conseio cum voiuoda Sandal e Vochasino Slatonoseuich*).¹⁰⁴ Ovakav stav Tvrtka potvrđuje i njegovu neodlučnost, odnosno nedostatak političke moći kao temelja za samostalno donošenje odluka, bez uplitanja vlastele. Takvog kralja se Vukašin očito nije pribojavao, pa je u julu 1430. godine ponovo poslao svog poslanika na dubrovački dvor sa zadatkom uključivanja Đurđa u savez.¹⁰⁵ Dubrovčani su, pak, pokazivali mnogo više poštovanja prema bosanskom kralju i bojeći se njegove reakcije – uprkos neupitnoj želji da sačuvaju svoje veze sa Vukašinom – nisu se previše obazirali na prijedloge svog dugogodišnjeg prijatelja.¹⁰⁶ Iako nezainteresovani za ovakve njegove zahtjeve, ipak su mu i dalje ukazivali određenu dozu poštovanja. Najbolji pokazatelj toga jeste činjenica da su oni među uslovima eventualnog mira sa vojvodom Pavlovićem naveli i to da mir, osim garancija Turske, Tvrtka,

¹⁰³ Ćiro Truhelka, Konavoski rat (1430-1433) - historička studija po spomenicima dubrovačke građe, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, br. 29, Sarajevo, 1918, 151 (145-212); Vojvoda Radosav je tokom pregovora sa Dubrovnikom sličnu stvar uradio i 1420. Godine, kada je ignorisao ranije sklopljeni mir, nagnavši tako Dubrovčane da u čudu zaključe: "Otkako je svijet postojao nije se toliko slučilo, ni čulo, ni vidjelo da je ijedan gospodin zemlje svoju riječ, i svoje poslanstvo, i svoje pečate potvorio". - E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 363.

¹⁰⁴ Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za historiju, Sarajevo, 2009, 305.

¹⁰⁵ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosović*, 160.

¹⁰⁶ Vukašinovi poslanici bivali su lijepo primljeni na dubrovačkom dvoru, saslušani, plaćeni, ali se njegovim zahtjevima nije udovoljavalo. - Isto, 159-160.

Sandalja i Juraja Vojsalića (mlađeg brata preminulog Hrvoja Vukčića) mora biti garantovan i od strane Vukašina.¹⁰⁷

Stvari su se za Vukašina naglo promijenile u jesen 1430. godine, kada je Tvrtko konačno izgubio strpljenje za neposlušnog vojvodu. Naposljetku, konstantno iskazivanje nepoštivanja prema kralju predstavljalo je kršenje *vjerne službe* i *vjere gospodske*, nepisanih zakona kojima je u srednjovjekovnoj Bosni bio regulisan odnos kralja i vlastele, te nije moglo rezultirati ničim dobrim za starijeg Zlatonosovića. Odmetanje od kralja i približavanje njegovim neprijateljima, bez pokzivanja ikakve želje za napuštanjem svoje prosrpske politike, moglo je, povedemo li se drugim primjerima sličnog iskazivanja “nevjere” bosanskim vladarima od strane njihove vlastele, biti okarakterisano kao *krivnja zbog koje je vrijedno plemenitu čovjeku glavu odsjeći*.¹⁰⁸ Tvrtkova konačna reakcija u sukobu sa Vukašinom bila je žestoka: u novembru 1430. godine odlučio je krenuti put Usore i jednom za sva vremena se obračunati sa neposlušnim Zlatonosovićem.¹⁰⁹ Uprkos vojvodinoj spremnosti za ovaj sukob (ranije spomenuto naoružavanje u Dubrovniku) i pomoći srpskih saveznika, na koju je, prema logici stvari, trebalo da je mogao računati, Tvrtku II – kada je konačno odlučio da to uradi – nije trebalo puno vremena da riješi svoj dugogodišnji problem.

O dešavanjima po Tvrtkovom dolasku u Usoru nemamo sačuvane dokumente. Izvještaj poput onog koji je o ranije opisanim događajima iz 1415. godine sačinio njihov sudionik, Dubrovčanin Ivan Gundulić, nažalost, nije napravljen, odnosno sačuvan. Pa ipak, upravo u neprisustvovanju dubrovačkog poslanika ovom sukobu možemo tražiti prvi jak nagovještaj o onome što se desilo prilikom susreta Tvrtka i Vukašina. Naime, dubrovačka vlada pisala je 16. novembra 1430. godine svom poslaniku koji je boravio na Tvrtkovom dvoru, Nikoli M. Restiću, da uprkos ranije izdatoj saglasnosti ipak ne prati kralja na put u Usoru. Savjetovano mu je da pod izlikom bolesti ostane u Podvisokom i tu sačeka povratak kralja.¹¹⁰ Bilo da se radilo o težnji da svog poslanika zaštite od potencijalne eskalacije sukoba slične onoj sa Parene poljane kojoj je svjedio Gundulić ili iskazivanju neke vrste poštovanja starom i uvaženom prijatelju Zlatonosoviću. Ovaj nam je podatak u svakom slučaju itekako značajan u

¹⁰⁷ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 40.

¹⁰⁸ O odnosima vladara i vlastele, o *vjernoj službi* i *vjeri gospodskoj*, odnosno vezama lične zavisnosti u srednjovjekovnoj bosanskoj državi: Sima Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici*, Beograd, 1997, 318-335.

¹⁰⁹ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 40.

¹¹⁰ *...de scribent ser Nicole M. de Resti ambasciatori nostro ad regem Bosne respondendo litteris suis, quod eunte d. rege, prout scribit, contra Slatonossouich, ipse propter infirmitatem suam eum expectare debeat in Sotto-Vissochi.* - Isto

pokušaju odgonetavanja mogućeg završnog scenarija usorskog susreta. Budući da je ovakav postupak krajnje nesvojstven Dubrovčanima te da se može opravdati jedino postojanjem njihovih prethodnih saznanja o pripremama za vojni pohod, za pretpostaviti je da je odlazak Tvrtka u Usoru imao upravo karakter vojnog pohoda. Osim toga, slična situacija se desila i dvije godine kasnije, kada se Tvrtko ponovo spremao krenuti u Usoru, u ovom slučaju na put za koji sigurno znamo da je predsatavljao vojni pohod, obračun sa srpskim despotom Đurđem. I tom prilikom dubrovačka vlada je savjetovala svog poslanika da kralja prati samo do Kladnja, granice Kraljeve zemlje sa Usorom.¹¹¹ Paralele je nemoguće ne povući.

Sljedeći sačuvan dokument vezan za ovaj sukob dodatno potvrđuje tezu da je Vukašina u novembru 1430. godine sustigla ista sudbina kao Pavla Radinovića 15 godina ranije. Radi se o pismu koje su Dubrovčani već početkom decembra iste godine poslali vojvodi Sandalju Hraniću i u kojem su izrazili duboko žaljenje *zbog slučaja koji se dogodio Vukašinu Zlatonosoviću*, njihovom zajedničkom prijatelju.¹¹² Dubrovčani su se, kako stoji u pismu, nadali da će Sandalj *svojim velikim umom i znanjem znati da nađe načina da Bosna ostane u miru*, a on im se u nastavku prepiske žalio na kralja Tvrtka koji radi *bez savjeta*.¹¹³

Konkretni podaci o toku sukoba, dakle, nisu sačuvani, ali odluka dubrovačke vlade da ne pošalje svog poslanika put Usore, sadržaj njihove prepiske sa vojvodom Sandaljem, i posebno činjenica da se poslije Tvrtkovog odlaska u Usoru gubi apsolutno svaki trag prezimena Zlatonosović u historijskim dokumentima, nedvojbeno upućuju na zaključak da je Vukašin u ovom sukobu ubijen. Poslije njegove smrti, izrevoltiran kraljevim samostalnim djelovanjem, Sandalj se i sam sve više okretao saradnji sa srpskim despotom Đurđem, koji već 1432. godine ulazi u otvoreni rat sa Tvrtkom.¹¹⁴ Do 1433. godine gornje i donje Podrinje te utvrđeni gradovi Zvornik i Teočak sa okolinom već su dospjeli u ruke srpskog despota, koji nakon toga, pomalo pretenciozno, uzima titulu gospodara čitave Usore. Nekadašnje zemlje Zlatonosovića ostale su pod srpskom vlašću sve do smrti Đurđevog sina, despota Lazara Brankovića, kada ih je Bosni vratio kralj Stjepan Tomaš.¹¹⁵

¹¹¹ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 394.

¹¹² M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 41.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ U jesen 1432. godine Dubrovčani su kralju Sigismundu pisali kako kralj Tvrtko i despot Đurađ *na granici svojih oblasti čine jedan drugom štetu, uznemiravaju se i pakoste*. - S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 265.

¹¹⁵ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovjekovne bosanske države*, 394.

ZAKLJUČAK

Na primjeru srednjovjekovne bosanske vlastelinske porodice Zlatonosović u relativno kratkom vremenskom periodu od tri decenije, koliko je imala relevantnu ulogu na lokalnoj i regionalnoj političkoj sceni, jasno uočavamo dvije pojave karakteristične za bosansko društvo tog doba. Prva se ogleda u njihovom brzom usponu na političkoj i društvenoj ljestvici i potvrđuje tezu o slabljenju centralne vlasti unutar Bosanskog kraljevstva pred kraj XIV stoljeća. Period poslije smrti Tvrtka I Kotromanića obilježili su vladari koji, ipak, nisu bili na njegovom nivou i jaki lokalni moćnici, koji sve više kreiraju politički život kraljevstva. Jedna od porodica kojoj je takva situacija znatno pogodovala su i Zlatonosovići. Mudrim potezima, poput bračnih i političkih vezivanja za druge moćne porodice u Bosni i susjedstvu ili pametno odvaganim postupcima u odnosima prema susjednim državama, od Dubrovnika do Ugarske, oni su uspjeli da se uzdignu u red najutjecajnije bosanske vlastele, odmah iza Kosača, Hrvatinića i Pavlovića, i steknu poštovanje kako u Bosni, tako i van njenih granica. Imali su suštinsku vlast nad većim dijelom Usore, bez obzira na česta smjenjivanja formalne vlasti nad tom teritorijom.

Njihov pad bio je, međutim, još brži i drastičniji od uspona. Čini se da su u jednom trenutku “zagrizli više nego što mogu progutati” te da ih je upravo pretjerana samouvjerenost u vlastitu moć i veličinu koštala spomenutog pada. Tu dolazimo do druge bitne karakteristike tadašnjeg bosanskog društva - nepisanog, ali strogo poštovanog zakona kojim su regulisani odnosi i obaveze bosanskih kraljeva i vlastele jednih prema drugima. *Vjerna služba i vjera gospodska*, kao neka vrsta zakletve između dvaju strana, kojom vladar trajno drži vlastelina “u vjeri”, dok ovaj ima dužnost da vladara vjerno služi, jedna je od posebnosti srednjovjekovne Bosne. Narušiti taj odnos, bilo iz pohlepe, neznanja ili nesposobnosti, smatralo se *krivnjom zbog koje je vrijedno plemenitu čovjeku glavu odsjeći*. Ne čudi stoga rezolutna reakcija kralja Tvrtka II Tvrtkovića u rješavanju problema koje je svojim neposluhom izazivao posljednji poznati Zlatonosović, vojvoda Vukašin, čijom smrću se u historijskim izvorima ovoj porodici gubi svaki trag.

Summary

On the example of the medieval Bosnian aristocratic family Zlatonosovic in a relatively short period of three decades, as long as it had a relevant role on the local and regional political scene, we clearly see two phenomena characteristic

of Bosnian society at that time. The first is reflected in their rapid rise on the political and social ladder and confirms the thesis of the weakening of central government within the Kingdom of Bosnia in the late fourteenth century. The period after the death of Tvrtko I Kotromanic was marked by rulers who, however, were not at his level and strong local powerful people, who created the political life of the kingdom. One of the families that was significantly affected by such a situation was the Zlatonosovic. With wise moves, such as marital and political ties to other powerful families in Bosnia and the neighborhood or cleverly weighted actions in relations with neighboring countries, from Dubrovnik to Hungary, they managed to rise to the ranks of the most influential Bosnian rulers, just behind Kosaca, Hrvatinic and Pavlovic, and gain respect both in Bosnia and abroad. They had substantial authority over much of Usora, despite frequent shifts of formal authority over that territory.

Their decline, however, was even faster and more drastic than the rise. It seems that at one point they have "bitten more than they could swallow" and that it was their overconfidence in their own power and greatness that cost them the fall. Here we come to another important characteristic of the then Bosnian society - an unwritten, but strictly respected law which regulates the relations and obligations of Bosnian kings and noble men towards each other. Faithful service and the lordly faith, as a kind of oath between the two sides, by which the King permanently keeps the noble man "in the faith", while the other has the duty to serve the King faithfully, is one of the peculiarities of medieval Bosnia. Breaking that relationship, whether out of greed, ignorance, or incompetence, was considered a guilt that made it worthwhile to cut off a noble man's head. It is therefore not surprising that King Tvrtko II Tvrtkovic's resolute reaction in solving the problems caused by disobedience of the last known Zlatonosovic, Duke Vukasin, with whose death in historical sources all trace of this family disappears.

Literatura:

Knjige:

- Anđelić Pavao, *Studije o teritorijalnoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982.;
- Babić Anto, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972.;
- Ćirković Sima, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1964.;
- Ćirković Sima, *Rabotnici, vojnici, duhovnici*, Beograd, 1997.;
- Ćorović Vladimir, *Istorija Bosne*, Beograd, 1940.;

- Ćorović Vladimir, *Istorija srpskog naroda*, Knjiga I, Beograd, 1997.;
- Dinić Mihailo, *Državni sabor srednjovekovne Bosne*, Beograd, 1955.;
- Dinić Mihailo, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, I deo, Beograd, 1955.;
- Filipović O. Emir., *Bosansko kraljevstvo - Historija srednjovekovne bosanske države*, Sarajevo, 2018.;
- Filipović O. Emir., *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386-1463)*, Sarajevo, 2019.;
- Jeremić Risto, Tadić Jorjo, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II, Beograd, 1939.;
- Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna - politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. godine)*, Zagreb, 1994.;
- Klaić Vjekoslav, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882.;
- Kojić-Kovačević Desanka, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, Beograd, 2007.;
- Kurtović Esad, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo, 2009.;
- Lovrenović, Dubravko *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Zagreb-Sarajevo, 2006.;
- Jelena Mrgić, *Severna Bosna (13-16. vek)*, Beograd, 2008.;
- Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, *Codex diplomaticus Regni Bosnae - povelja i pisma stare bosanske države*, Sarajevo, 2018.;
- *Napretkova povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do 1463. godine*, knjiga I, Sarajevo, 1998.;
- Dušan Spasić, Aleksandar Palavestra, Dušan Mrđenović, *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele*, Beograd, 1991.;
- Marko Vego, *Naselja srednjovekovne bosanske države*, Sarajevo, 1957.;
- Marko Vego, *Postanak srednjovekovne bosanske države*, Sarajevo, 1982.;
- Pavo Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo, 1981.;

Članci:

- Pavao Anđelić, Postojbina i rod Divoša Tihoradića, *Slovo* - časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, br. 25/26, Zagreb, 1976.;
- Pavao Anđelić, O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 13, Sarajevo, 1977.;
- Anto Babić, Tradicija i istorijsko pravo u odnosima između Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku, *Pristapni predavanja, prilozi i bibliografija*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje, 1974.;

- Vojka Besarović, Italijani - dubrovački ljekari u srednjovjekovnoj Bosni, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, XX/21, Sarajevo, 1985.;
- Ivan Botica, Dodiri knezova krbavskih sa srednjovjekovnom Bosnom, *Zbornik radova "Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku - pristupi i perspektive"*, Institut za historiju, Sarajevo, 2019.;
- Mihailo Dinić, Srebrnik kraj Srebrnice, *Glas*, CLXI, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1934.;
- Pal Engel, Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Sv. 16, Zagreb, 1998.;
- Adem Handžić, Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XVIII, Sarajevo, 1969.;
- Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Naše starine* - Godišnjak zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine, br. 1, Sarajevo, 1953.;
- Esad Kurtović, Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Knjiga 34, Sarajevo, 2007.;
- Ema Mazrak, Prilog proučavanju iluminacije evanđelja Divoša Tihoradića, *Inicijal - časopis za srednjovjekovne studije*, br. 7, Centar za napredne srednjovjekovne studije, Beograd 2019.;
- Jelena Mrgić, Župe i naselja zemlje Usore, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd, 2000.;
- Boris Nilević, Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne, *Historijska traganja*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2010.;
- Srđan Rudić, O ženi vojvode Vukmira Zlatonosovića, *Istorijski časopis (Historical Review)*, Knj. LV (2007), Istorijski institut, Beograd, 2007.;
- Ćiro Truhelka, Konavoski rat (1430-1433) - historička studija po spomenicima dubrovačke građe, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, br. 29, Sarajevo, 1918.;
- Pavo Živković, Usora i Soli - poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV stoljeću, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Knjiga XV, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1984.;
- Pavo Živković, Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća), *Historijski zbornik*, god. 39, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1986.;
- Pavo Živković, Dubrovačko-bosansko-humska saradnja na polju zdravstvene kulture tijekom XIV. i XV. stoljeća, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 26, Dubrovnik, 1988.;
- Pavo Živković, Ivana Jakić, Marija Brandić, Uloga bosanskog kralja u konavoskom ratu (1430-1433), *Povijesni zbornik* - Godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe, br. 3, Osijek, 2008.;

Samir HALILOVIĆ, prof.

J.U. OŠ "Memići", Kalesija

ZVORNIČKA KAPETANIJA I NJENI KAPETANI

Apstrakt: Rijetki su gradovi u Bosni i Hercegovini kao što je Zvornik, koji se nalazi u dolini rijeke Drine, koji je kroz svoju prošlost imao važan geografski, administrativni, strateški, vojni, politički, ekonomski, saobraćajni i drugi značaj. U osmanskom razdoblju, Zvornik je bio sjedište administrativnih, sudskih i vojnih oblasti. U odbrani granica Bosanskog ejaleta, istaknuto mjesto imala je Zvornička kapetanija i njeni kapetani. Oni su u pravilu poticali iz najuglednijih domaćih plemićkih bošnjačkih porodica koje su uživale veliki ugled u narodu. Zvornički kapetani poticali su iz poznate zvorničke begovske porodice Fidahić. Cilj ovog rada je da se istraži, opiše i istakne uloga Zvorničke kapetanije, od osnivanja do njenog ukidanja 1834/1835. godine, i njenih kapetana Fidahića koji su bili učesnici svih najvažnijih događaja na tlu Zvorničkog sandžaka i Bosanskog ejaleta tokom XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća. Nadamo se da će ovaj rad ispuniti svoju naučnu potrebu i biti koristan prilog u izučavanju lokalne historije, kao i dobra osnova za sva buduća istraživanja o ulozi i značaju zvorničkih kapetana Fidahića, tokom XVIII i prve polovine XIX stoljeća.

Ključne riječi: grad Zvornik, Zvornički sandžak, Bosanski ejalet, Zvornička kapetanija, Kušlat grad, Biljeljina šarampov, kapetani, Fidahići.

ZVORNIK CAPTAINCY AND ITS CAPTAINS

Abstract: There are few cities in Bosnia and Herzegovina such as Zvornik, located in the Drina River Valley, which through its past had important geographical, administrative, strategic, military, political, economic, traffic and other significance. In the Ottoman period, Zvornik was the seat of administrative, judicial and military areas. In the defense of the borders of the Bosnian eyalet, the Zvornik captaincy and its captains had a prominent place. The Zvornik captains came from the famous Zvornik Bey family Fidahic. The aim of this paper is to investigate, describe and emphasize the role of the Zvornik captaincy, from its

founding to its abolition in 1834/1835. and its Fidahic captains, who were participants in all the most important events on the territory of the Zvornik Sandzak and the Bosnian eyalet during the 18th and the first half of the 19th century. It is hoped that this paper will fulfill its scientific need and be a useful contribution to the study of local history, as well as a good basis for all future research on the role and importance of Zvornik's Fidahic captains, during the XVIII and first half of the XIX century.

Keywords: *City of Zvornik, Zvornik Sandzak, Bosnian Eyalet, Zvornik Captaincy, Kuslat City, Sharpe Biljeljina, Captains, Fidahic...*

UVOD

Rijetki su gradovi u Bosni i Hercegovini kao što je Zvornik, koji se nalazi u dolini rijeke Drine, koji je kroz svoju prošlost imao važan geografski, administrativni, strateški, vojni, politički, ekonomski, saobraćajni i drugi značaj. U osmanskome razdoblju, Zvornik je bio sjedište administrativnih, sudskih i vojnih oblasti, koje su predvodile brojne i istaknute ličnosti.

U odbrani granica Bosanskog ejaleta, istaknuto mjesto imala je Zvornička kapetanija. Kao pogranične vojne teritorijalne jedinice, kapetanije se javljaju u drugoj polovini XVI stoljeća. One su imale svoj utvrđeni prostor, a njihova uloga bila je isključivo odbrambenog karaktera. U XVIII stoljeću, u Bosanskom ejaletu kapetanije se obrazuju i u unutrašnjosti, i to najčešće uz važnije puteve i granične oblasti, u dolinama rijeka, prijevoja i klanaca. U XVII stoljeću bilo ih je 29., a početkom XIX stoljeća, 1829. godine, bilo je 39. kapetanija. Na čelu kapetanija bili su kapetani. Oni su u pravilu poticali iz najuglednijih domaćih plemićkih bošnjačkih porodica koje su uživale veliki ugled u narodu. Zvornički kapetani poticali su iz poznate zvorničke begovske porodice Fidahić.

Proučavajući dostupnu relevantnu literaturu, može se zaključiti da su podaci o Zvorničkoj kapetaniji i pojedinim njenim kapetanima prilično oskudni. Ipak, može se izdvojiti djelo pod nazivom *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, autora Hamdije Kreševljakovića, a značajniji podaci o zvorničkim kapetanima mogu se naći u raznim djelima sljedećih autora: Hazim Šabanović, Enes Pelidija, Galib Šljivo, Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekit, Đoko Mazalić, Ćiro Truhelka, Desanka Kovačević-Kojić, Safvet-beg Bašagić, Alija Uzunović, Izet Šabotić, Ćerim Rastoder, Ahmed Aličić, Ibrahim Tepić, Mustafa Imamović, Enver Imamović, Dževad Tosunbegović, Behija Zlatar i drugi.

Izvjesno je da postoji veliki broj neobjavljenih pisanih historijskih izvora, posebno turskih deftera koji se nalaze u arhivima susjednih zemalja, naročito turskim. Oni sigurno mogu dati dragocjene nove podatke, koji bi upotpunili odgovore na brojna i značajna pitanja.

Cilj ovog rada je da se istraži i opiše Zvornička kapetanija i njeni kapetani u periodu od osnivanja do njenog ukidanja 1834/1835. godine, odnosno da se opiše uloga zvorničkih kapetana Fidahića, koji su bili učesnici svih najvažnijih događaja na tlu Zvorničkog sandžaka i Bosanskog ejaleta tokom XVIII i prvoj polovini XIX stoljeća.

KAPETANIJA ZVORNIK

Prvi spomen o Zvorničkoj kapetaniji nalazi se u Mostarskom mahzaru¹. Formirana je između Karlovačkog i Požarevačkog mira u periodu između 1699. i 1718. godine, ili odmah poslije. Pored Zvorničkog grada, u njenom sastavu bili su grad Kušlat i šarampov sa palisadama u Bijeljini. Za grad Teočak se ne zna da li joj je pripadao, ali je poznato da je početkom XIX stoljeća Teočak imao svoju posadu.²

Zvornička tvrđava, po svojoj veličini, bila je među najvećim, a po strateškom značaju poslije Karlovačkog mira, pored Bihačke, imala je najistaknutiju ulogu u odbrani Bosanskog ejaleta. U njoj je bilo stacionirano više vojnih redova. Na njenom čelu bili su kapetani iz poznate zvorničke begovske porodice Fidahić, koji se ubrajaju među desetak najpoznatijih porodica u Bosni.

Grad Zvornik

Grad Zvornik smješten je na lijevoj obali rijeke Drine, na krajnjim jugoistočnim obroncima planine Majevice. Prvobitno se zvao Zvonik (Suonich).³ Prvi put se spominje 1410. godine u dubrovačkom dokumentu, a vjerovatno je podignut znatno ranije.⁴ Hamdija Kreševljaković u svome djelu

¹ *Mahzar* (mazar) m (ar.) 1. kolektivna molba ili tužba, peticija upućena iz naroda višim turskim vlastima; 2. Izvještaj. (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1966. godina, 442; dalje: A. Škaljić, *Turcizmi*).

² Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u BiH*, Sarajevo, 1980., 185 (dalje: H. Kreševljaković, *Kapetanije*).

³ Đoko Mazalić, *Zvonik (Zvornik) stari grad na Drini*, GZM, Sarajevo, 1955., 76 (dalje: Đ. Mazalić, *Zvornik*).

⁴ Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978, 58 (dalje: D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja*).

Kapetanije u Bosni i Hercegovini, pozivajući se i na druge izvore, navodi da se Zvornik prvi put spominje 1412. godine.⁵ U Zvorniku se od 1415. do 1432. godine razvija dubrovačka naseobina, koja je jedno vrijeme imala 640 članova.⁶

Prije Osmanskog osvajanja, a i kasnije podgrađe je bilo spojeno kulama i zidinama s glavnom kulom, koja je stajala na 407 metara visokom Velavniku. Bio je to vrlo jak grad koji je branio položaje prema Srebrenici, Sarajevu i Tuzli.⁷ Osmanlije su Zvornik zauzeli 1463. godine, a naredne 1464. godine opsjedao ga je, uzaludno, ugarski kralj Matija Korvin.⁸

Zvornik je bio sjedište Zvorničkog sandžaka koji je formiran između 1477. i 1483. godine, a najvjerovatnije krajem 1480. ili početkom 1481. godine.⁹ Zvornički sandžak bio je u sastavu Rumelijskog i Budimskog sandžaka, a od 1580. godine u sastavu Bosanskog ejaleta pa sve do kraja osmanske uprave u Bosni.¹⁰ Osmanlije su grad Zvornik proširili i tako su nastala dva grada: Gornji i Donji, a Podgrađe se razvilo u veću varoš. Putopisac, Evlija Čelebija, opisuje da su u Zvorniku bila dva grada sa jednim dizdarom i 150 čuvara, te navodi da je u gradu bio hambar, čatrnja i kula za municiju. Ispred grada bio je top, dug pedeset pedalja kojeg spominje i Francuz Quiclet.¹¹ Današnje ime Zvornik nalazimo prvi put 1519. godine u mirovnom ugovoru između Ugarske i Osmanskog carstva. Međutim, staro ime Zvornika javlja se i dalje u pisanim izvorima sve do XVII stoljeća.¹²

U drugoj polovini XVII stoljeća spominju se dizdari¹³ Donjeg i Gornjeg grada. Godine 1660. u gradu je bila posada od 150 momaka. Po jednoj vijesti iz 1658. godine grad je bio u slabom stanju jer duže vrijeme nije imao stratešku važnost, s obzirom na udaljenost od granice. Zbog takvih okolnosti, grad su na kraće vrijeme zauzeli Austrijanci 25. septembra 1688. godine, i pod svojim

⁵ H. Kreševljeković, *Kapetanije*, 185.

⁶ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja*, 58.

⁷ Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Naše starine*, Sarajevo, 1953., 13 (dalje: H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*).

⁸ H. Kreševljeković, *Kapetanije*, 185.

⁹ Izet Šabotić, Ćerim Rastoder, *Porodica Fidahić i njena uloga u Bosanskom ejaletu do sloma pokreta za autonomiju Bosne, Zvornik kroz stoljeća*, Zbornik radova, Zvornik, 2012, 54 (dalje: I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*).

¹⁰ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982, 53-54 (dalje: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*).

¹¹ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 13.

¹² Đ. Mazalić, *Zvornik*, 76.

¹³ *Dizdar* m (pers.) zapovjednik tvrđave, zapovjednik utvrđenog grada. (A. Škaljić, *Turcizmi*, 221.)

vlašću grad su zadržali do 1. avgusta 1689. godine.¹⁴ Zvornik je u vrijeme austrijsko-osmanskih ratova bio tri puta opsjedan, od strane Austrijanaca.¹⁵

Od zborničkih dizdara, poznati su Abdulgani-aga, sin Aliagin, 1711. godine, zatim, Osmanaga 1803. godine i Sulejman-aga, sin Mustafagin. Sulejman-aga bio je dizdar Donjeg grada i umro je prije 23. marta 1818. godine.¹⁶

Nakon 1699. godine, grad je dobio sasvim drugu stratešku važnost, zbog čega je popravljen i utvrđen.¹⁷ U tom periodu se prvi put kao komandant Zvorničke tvrđave spomnje Derviš-beg iz porodice Fidahić, koji je uspješno zaustvio nadiranje austrijske vojske 1717. godine.¹⁸

I u kasnijem naletu Austrijanaca, grad je 1737. godine izdržao napade. Od tog vremena, Osmanlije su pazili na grad Zvornik i kad god se ukazala potreba da se popravi, popravljan je. Poznato je da je grad Zvornik popravljan i dograđivan 1762. 1765. i 1777. godine. Nadzornik popravki grada 1762. godine bio je Omer, a na popravci je radilo 26 majstora iz Srebrenice. Za radove im je isplaćeno 202 groša, 25. januara 1767. godine (24 šabana 1180. h.g.). Povjerenik Omer izjavio je, nakon dovršenog posla, da im država duguje novac, da su u oskudici i da su na isplatu novca čekali pune četiri godine. Pri popravci grada, u vremenu od 20. juna do 8. oktobra 1765. godine povjerenik je bio Abdulah kapetan. Tada je utrošeno 1.481 nadnica, po 11 pari. Radnicima je isplaćena sva zarada 18. oktobra 1765. godine u iznosu od 407 groša i 11 pari. Novac su primili majstori: Risto Sandić (Sanda Ogu), Đuro Tripko, Ivan, Đurđe, Jovan, Radoslav, Mihajlo i Nikola kao lagundžije, koji su kamen lagumali. Poslije dvije godine, isplaćeno je 37,5 groša trgovcima za gvožđe (u oktobru 1767. godine). Prema tome radilo se 1766. godine, a 1777. godine isplaćeno je Jovanu 57, 5 groša za 230 nadnice.¹⁹

¹⁴ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 186.

¹⁵ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 55.

¹⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 13.

¹⁷ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 55.

¹⁸ Ćerim Rastoder, *Uloga porodice Fidahić u historiji Bosne i Hercegovine, Bilten, Armija Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2009., 50 (dalje: Ć. Rastoder, *Uloga porodice Fidahić*).

¹⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 186.

Od rodova vojske, u gradu se u raznim ispravama, osim gradskih čuvara i topčija, spominju još azapi²⁰, konjanici i džebedžije.²¹

Jedan dio posade u Kušlatu, primao je svoju plaću od prihoda mukate Birča, dok je posada u Zvorniku svoje plaće primala od prihoda zadarske skele, državne blagajne i mukate Birča. U oba grada bilo je mustahfiza²² timarlija.²³

Pregledom bosanskih gradova iz 1838. godine, grad Zvornik je bio u dobrom stanju i nije mu bio potreban nikakav popravak. U gradu je bilo 85 topova, od toga 46 u arsenalu. Bio je dobro snabdjeven municijom i hranom. Osmanlije su u Zvorniku držali posadu sve do 1878. godine.²⁴ Od XVIII stoljeća, Zvornik se smatrao najjačim i najtvrdim bosanskim gradom.²⁵

Kušlat grad

U sastavu Zvorničke kapetanije bio je grad Kušlat. Kušlat se prvi put spominje 1345. godine, na ušću Jadrana u Drinjaču, a njegovo predgrađe Podkučlat, kao trg 1396. godine. Kušlat se nalazi na okomitoj, visokoj stijeni iznad ušća rijeke Jadar u Drinjaču. Godine 1410. predat je Ugarskoj na upravu, a Osmanlije su ga zauzele 1463. godine. Evlija Čelebija bilježi da Kušlat nije mogao osvojiti sultan Fatih, već da je opsjedanjem grad prisilio na predaju. Isto tako navodi, da je u gradu bilo pet topova, a posada grada je imala 28 čuvara, sa dizdarom. Godine 1804. posada grada je brojala do petnaest čuvara. Iste godine, u gradu je bilo dvanaest mustahfiza timarlija i petnaest džebedžija.²⁶ Francuz Kikle putujući kroz Bosnu, na putu od Mletačke u Istanbul, 24. maja 1658. godine, između ostalog, zabilježio je svoj prolazak kroz Kušlat gdje opisuje

²⁰ *Azapi* m (ar.) su bili pripadnici posebnog roda u Turskoj vojsci. U mornarici su služili kao puškari, a u kopnenoj vojsci kao pješadija. Azapi su držali i stražu u utvrđenim gradovima, kulama i mostovima. Njihovi zapovjednici su se zvali azapaga, azabaga. (A. Škaljić, *Turcizmi*, 106.)

²¹ *Džebedžije* pl. (ar.-tur.) su poseban red vojske u nekadašnjoj Osmanskoj vojničkoj organizaciji. U mirno doba brinuli su o oružju i ratnim potrebama, te čuvali municiju u gradovima, a u ratno doba pribavljali su janjičarima potrebnu ratnu spremu i opskrbljivali je municijom. Ukinuti su u isto vrijeme kao i janjičari. (A. Škaljić, *Turcizmi*, 234.)

²² *Mustahfizi* m. (ar.) članovi stalne posade stacionirani u gradovima; pozadinska vojska koja je služila kao posada grada i brinula se o opklopima i utvrđenjima oko grada. Jedni su bili plaćeni (aluferdžije), a drugi su vršili službu kao spahije. Mustahfiz je pripadnik tog roda vojske. (A. Škaljić, *Turcizmi*, 477-478.)

²³ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 186.

²⁴ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 13-14.

²⁵ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 186; H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14.

²⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 13.

njegov položaj. On navodi da u gradu ima nekoliko kuća, džamija i hambar ili carska magaza.²⁷

Do osnivanja Zvorničke kapetanije, u Kušlatu su Osmanlije držali malu posadu, koja je brojala do dvadesetak čuvara. Od prvih godina XVIII stoljeća, pored čuvara i tobdžija, u Kušlatu je bilo konjanika i azapa. Godine 1791. u Kušlatu je bio aga azapskog džemata neki Hasan-aga. Kušlat je napušten prije 1833. godine.²⁸

Bijeljina šarampov sa palisadama

U sastavu Zvorničke kapetanije bio je i šarampov sa palisadama u Bijeljini.²⁹ Bijeljina se, kao selo, prvi put spominje u dubrovačkim historijskim izvorima 1446. godine. Smatrala se za jedno od najbogatijih mjesta u plodnoj dolini Semberije.³⁰ Bijeljina nije imala grada, ni palanke. Imala je šarampov sa palisadama, oko džamije sulatana Sulejmana II i oko banje (hamama), koja je bila kraj džamije. Osim šarampova sa palisadama bile su dvije kule, koje su bile vlasništvo dvojice spahija.³¹ Bijeljina se početkom osmanskog perioda spominje kao sjedište nahije Zvorničkog kadiluka u istoimenom sandžaku. Prije 1634. godine Bijeljina je dobila status kadiluka, a u njenom sastavu bilo je više nahija. O značaju Bijeljinskog kadiluka u tom periodu, najbolje svjedoči činjenica da je, pored kadije, u Bijeljini stolovao i ćehaja zvorničkog sandžakbega.³² U vrijeme popravljanja Zvorničke tvrđave 1714. godine, pominju se kule u Bijeljini i Kozluku.³³

U septembru 1716. godine do Bijeljine prodiru Austrijanci kada su Bijeljinci pružili jak otpor. Nemajući tvrđava, borili su se iz džamije i banje koje su bile ozidane od tesanog kamena. Neprijatelj je iz topova znantno oštetio obje zgrade, a jednu je kulu lagumom djelimično razorio.

²⁷ Ćiro Truhelka, *Opis Dubrovnika i Bodne iz 1658. godine*, GZM, VII, 1905, 435.

²⁸ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 190.

²⁹ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14.

³⁰ Izet Šabotić, Ćerim Rastoder, *Prilike u Smederevskom sandžaku, odnosno Kneževini Srbiji i njihov odraz na Bijeljinski kadiluk (1800.-1836.)*, Semberija kroz vijekove, Zbornik radova, Bijeljina, 2012., 137 (dalje: I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Prilike u Smederevskom sandžaku*).

³¹ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14.

³² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 173, 202.

³³ Dževad Tosunbegović, Hasan Hodžić, *Skočić*, prilog za historiju stanovništva i naselja bosanskog Podrinja, Šeherdžik, br. III, Časopis za kulturnu historiju Gornje Spreče, Kalesija, 2011, 64 (dalje: Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*).

U tim borbama Bijeljina je doživjela velika razaranja i osvojena je od strane Austrije pod čijom je vlašću ostala do 1739. godine.³⁴

Tokom XVIII i XIX stoljeća, izuzimajući period od 1716. do 1739. godine (kada je bila privremeno zauzeta od strane Austrijanaca), Bijeljina je bila sjedište kadiluka i sastojala se od dvije nahije, a to su: Bijeljina i Janja.³⁵ Nakon oslobođanja Bjeljine nije sagrađen grad, već je obnovljen šarampov.³⁶

Bijeljiniu je neposredno po uklanjanju njenog muteselima Ali-paše Fidahića, nakon 1836. godine, posjetio engleski putopisac Džejmz Henri Skin. On je o Bijeljini, između ostalog, zabilježio sljedeće:

*„Grad Bijeljina, koji bi mogao brojati između šest i osam hiljada stanovnika, ima izrazito turski izgled, dugački bazar vrvio je od muhamedanaca i hrišćana jer je bila nedjelja i pazarni dan, veliki stari han na dva sprata bio je prljav i ruševan, ali su crna kahva i nargile bile dobre (...). Tamne drvene kuće izgledale su kao da će pasti jedna na drugu, dok su svježje okrečene džamije ukrašavale ljupko zaokružene kupole i vitke munare koje je neko, zaboravio sam ko, originalno uporedio sa držalom za pisaljku“.*³⁷

Pri pregledu utvrda 1838. godine određeno je da šarampov u Bijeljini i dalje ostane. U takvom stanju je dočekaio 1878. godinu, a njegovi tragovi su postojali do polovine XX stoljeća. Takav je šarampov bio u Janji. Oba ova šarampova imali su 1838. godine dva čarka topa i jedan čakalos top sa nešto municije.³⁸

ZVORNIČKI KAPETANI

Kapetani su poticali iz najuglednijih domaćih plemićkih bošnjačkih porodica, koje su uživale veliki ugled u narodu. Oni su bili na čelu kapetanija i u pravilu su predstavljali osnovu bosanskog plemstva. Njima su bili podređeni dizdari (zapovjednici tvrđava) i plaćeni vojnici čija je služba bila nasljedna. Kapetani su najčešće bili poznati i po svojoj hrabrosti, odgovornosti i vojnim umijećem, koje im je bilo neophodno za uspješniju odbranu kapetanije. Vremenom je njihov ugled i značaj postajao sve veći, posebno u vrijeme zahtjeva i pokreta za autonomiju Bosne. Među poznatim kapetanskim porodicama u

³⁴ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14.

³⁵ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 231-234.

³⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14.

³⁷ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Prilike u Smederevskom sandžaku*, 137.

³⁸ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 14. Autor u istom radu navodi da mu je tragove šarampova u Bijeljini, 1950. godine, pokazao imam Ali efendija Alefendić.

Bosanskom ejaletu bili su: Gradašćevići, Bišćevići, Fidahići, Resulbegovići i drugi. Sredinom XIX stoljeća Aleksandar Giljferding ruski konzul, Fidahiće ubraja među desetak najpoznatijih porodica u Bosni.³⁹

Izučavajući mnogobrojne događaje od početka XVIII stoljeća i osnivanja Zvorničke kapetanije pa sve do njenog ukidanja 1834/35. godine, svi zvornički kapetani bili su iz poznate zvorničke begovske porodice Fidahić. Oni su imali istaknutu ulogu u odbrani grada Zvornika i Bosanskog ejaleta tokom XVIII i prvoj plovini XIX stoljeća. Zvornički kapetani poznati su po brojnim podvizima u borbama. Neki od njih su obnašali i dužnosti sandžakbegova, a neki su odlikovani titulama gazija i paša.

Njeni potomci su do 1992. godine živjeli u Zvorniku. Zemljišni posjedi porodice bili su u više naselja: Karakaju, Kuzlučkom polju, Skočiću, Donjoj Trnovi, Osmačama kod Srebrenice, Zoviku kod Brčkog, i drugim mjestima.⁴⁰

Ahmed-kapetan Fidahić

Neposredno nakon završetka bečkog rata i osnivanja Zvorničke kapetanije pominje se ime kapetana Ahmeda Fidahića koji je bio na čelu tvrđave.⁴¹ Prema tome, on bi mogao biti prvi poznati kapetan Zvorničke kapetanije.

U jednom izvoru navodi se da je kapetan Ahmed Fidahić na tom položaju bio od 1705. do 1711. godine, do portine intervencije.⁴² Na osnovu dostupnih podataka može se zaključiti da Ahmed kapetan nije bio omiljen među stanovništvom Zvornika, jer se navodno osilio i zakidao dio novca koji je namijenjen za isplatu plata vojnicima Zvorničke tvrđave. Dalje se navodi da nije izvršavao obaveze koje je imao, te da je zapustio kontrolu pograničnih krajeva. Zbog toga je Porta 1711. godine naredila veziru Ali-paši da ga pozove na odgovornost, i po potrebi kazni. U njegovo vrijeme, zvornička tvrđava je prema svojoj veličini bila među najvećim, a po strateškom značaju nakon Karlovačkog mira imala je istaknutu ulogu u odbrani Bosanskog ejaleta. U njoj je bilo stacionirano više vojnih redova.⁴³ Zvornička tvrđava je popravljena i pojačana 1714. godine, a broj nefera iznosi 412 (sredinom XVII vijeka, 150 vojnika).⁴⁴

³⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 185.

⁴⁰ Alija Uzunović, *Zvornik, historijska monografija*, Tuzla, 2010., 57 (A. Uzunović, *Zvornik*).

⁴¹ Enes Pelidija, *Bosanski pašaluk od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989, 134 (dalje: E. Pelidija, *Bosanski pašaluk*).

⁴² Behija Zlatar, *Zvornik u XVIII i XIX vijeku*, (neobjavljeno), Muzejska zbirka Zvornik, inv.br. 401-IV-12 (dalje: B. Zlatar, *Zvornik*).

⁴³ E. Pelidija, *Bosanski pašaluk*, 134.

⁴⁴ Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*, 64.

Nekoliko godina kasnije, Austrija ulazi u rat protiv Osmanskog carstva. Nakon velikog poraza Osmanlija kod Petrovaradina uslijedila je opsada Beograda. Austrijanci tada prelaze rijeku Savu i u septembru 1716. godine zauzimaju Bijeljenu, koja je doživjela velika razaranja.⁴⁵ Poslije teških borbi u avgustu 1717. godine Osmanlije predaju Austrijancima Beograd i velike dijelove Smederevačkog sandžaka. Austrijanci iste godine napreduju i prema gradu Zvorniku, i u tom pohodu zauzimaju utvrđenu Lješnicu, a napadaju i druge krajeve Bosanskog ejaleta s ciljem da ovladaju sjevernim dijelovima Bosne, kao širokim odbrambenim pojasom južno od rijeke Save. Svi ti ratni planovi prema Bosni, bili su vezani za osvajanje Zvornika. Austrijska vojska pod vodstvom generala Petraša u toku septembra i oktobra 1717. godine opsjeda grad Zvornik. Tada Numan-paša Ćuprilić, bosanski vezir, šalje u pomoć Ibrahim-ćehaju sa nekoliko hiljada vojnika.⁴⁶ U tim borbama, 7. oktobra 1717. godine ranjen je i general Petraš, a u Zvorniku je zarobljeno oko tri stotine neprijatelja i zaplijenjena je velika ratna sprema.⁴⁷

Prema podacima Ć. Rastodera, u tom periodu prvi put se kao komandant Zvorničke tvrđave pominje Derviš-beg iz porodice Fidahić, koji je uspješno zaustvio austrijsko nadiranje 1717. godine.⁴⁸ Borbe oko Zvornika završile su pobjedom branilaca, uz velike gubitke Austrijanaca.⁴⁹ O ovim borbama, govori jedna zabilježena pjesma, koja je ispjevana na turskom jeziku, neposredno nakon bitke.⁵⁰

Naredne 1718. godine sklopljen je mir u Požarevcu prema kojem je Austrija uglavnom zadržala osvojene teritorije, među njima i granični pojas s desne strane rijeke Save u Bosni, uključujući Semberiju i Bijeljenu, zatim istočni dio Srijema i sjeverne dijelove Srbije. U septembru 1718. godine, počeli su pregovori o razgraničenju teritorije. Mješovita komisija za razgraničenje za područje između rijeka Bosne i Drine zasjedala je na Orlovom polju kod Janje. U toj komisiji učestvovali su beglerbeg Mustafa-paša i general Petraš. U to vrijeme pogoršavao se položaj stanovništva, posebno muslimanskog.⁵¹

⁴⁵ E. Pelidija, *Bosanski pašaluk*, 204.

⁴⁶ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, Sarajevo, 1999, 464 (dalje: S. S. Muvekit, *Povijest Bosne 1*).

⁴⁷ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 465.

⁴⁸ Ć. Rastoder, *Uloga porodice Fidahić*, 50.

⁴⁹ Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900., 92 (dalje: S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*).

⁵⁰ Autor pjesme je Beg-zade (Begzadić). Vjerovatno se radi o nekom iz begovske porodice Begzadića (Hifzija Suljkić, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Tuzla, 2007.)

⁵¹ B. Zlatar, *Zvornik*, inv.br. 401-IV-12.

Mehmed-beg kapetan Fidahić

Mehmed-beg kapetan Fidahić je prema podacima Hamdije Kreševljakovića bio je prvi poznati kapetan Zvorničke kapetanije. Isti autor navodi da se uz njegovo ime prvi put pominje i Zvornička kapetanija. Na položaju kapetana Mehmed-beg je bio oko 1730. godine. On je kao i svi njegovi nasljednici stolovao u Gornjem gradu.⁵² Prema podacima Enesa Pelidije na čelu Zvorničke tvrđave u 1711. godini bio je Ahmed kapetan. Prema tome on bi mogao biti prvi poznati kapetan Zvorničke kapetanije.⁵³

U vrijeme Mehmed-bega kapetana Fidahića, Austrija je sa sa velikim vojnim snagama 1737. godine iz četiri pravca napala Bosnu, prema Banja Luci (kod Gradiške), kod Zvornika, Bužima i Stare Ostrovice. U borbama kod Zvornika Austrijanci su opsjeli zvorničku tvrđavu koja je u toku petnaestodnevnih borbi bila mnogo oštećena, a u odbrani grada su učestvovala i žene. U toku navedenih borbi Zvorniku je upućena pomoć iz Sarajeva i po njenom pristizanju Austrijanci dijelom dižu opsadu i kreću im u susret. Došlo do bitke na području Gornje Spreče, u kojoj su Austrijanci pretrpjeli težak poraz. U tim borbama zarobljen je austrijski general, više oficira i sva ratna oprema.⁵⁴

Bosanski valija Ali-paša, Hekim-oglu je prema Banja Luci uputio vojnu pomoć iz Travnika, kojoj se pridružio zvornički kapetan Mehmed-beg Fidahić, kao jedan od najpovjerljivijih i najsposobnijih vojskovođa. On je uz saglasnost valije, između sela Bosića i Krimina pristupio izgradnji pontonskog mosta za prelazak glavnine snaga preko rijeke Vrbas, koje je predvodio Ali-paša Hekim-oglu.⁵⁵

U toj bici posebno se istaknuo Mehmed-kapetan Fidahić iz Zvornika koji je sa drugim serhatskim kapetanima bio komandant na desnom krilu.⁵⁶ U opisu bitke, Bašagić navodi da od Njemaca što ne padne na bojnopolju, da se potuši u Vrbasu. U prvom jurišu, četiri konja poginu pod Mehmed kapetanom, a on ranjen i gologlav, sa golom sabljom, pješice uleti među neprijatelje i vrati se natrag. Tada mu Ali-paša dadne svoga konja, dolamu i čelenku, zamota ranu, pa opet se postavi na čelo svoga krila. Samo s takvim junaštvom Bošnjaci su mogli tolikoj sili odoljeti. Do zalaska sunca bilo je pet juriša, a u zadnjem jurišu

⁵² H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 186.

⁵³ E. Pelidija, *Bosanski pašaluk*, 134.

⁵⁴ S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*, 96-97.

⁵⁵ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 57.

⁵⁶ Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003, 352-353 (dalje: E. Pelidija, *Banjalučki boj*).

neprijateljska vojska je potisnuta prema ćupriji sa koje se veliki broj neprijateljskih vojnika potušilo u Vrbasu, a ostatak vojnika koji je bio sa druge strane rijeke, pobjegao je prema rijeci Savi, ostavivši za sobom šatore i topove. Za njima je Mehmed kapetan Fidahić krenuo u potjeru sa nekoliko stotina konjanika. Tom prilikom je zarobljeno 12 topova, 3 havana, 2.300 čerga i čadora i džebani kojima se broj ne zna.⁵⁷ Borbe su s kratkim prekidima trajale do 13. avgusta 1737. godine. Austrijske snage su se povukle na lijevu obalu rijeke Save.⁵⁸ Preme tome, Mehmed kapetan je dao nemjerljiv doprinos u ishodu Banjalučkog boja 1737. godine, koji je mnogo uticao na dalja dešavanja u Bosanskom ejaletu. Ova bitka je označena i kao početak bošnjačke samosvjesti.⁵⁹

Mehmed kapetan, poznati junak i borac je po nalogu valije Ali-paše sa pet hiljada vojnika krenuo na Užice, koje je opsjedala druga austrijska vojska, a uspješno je obavljao i druge zadatke u toku trogodišnjeg rata.⁶⁰ U vrijeme borbi i oslobađanja Užica, Mehmed kapetan je na putu za Beograd savladao jednu grupu mađarskih katana. Kapetan Mehmed-paša sa vojskom iz užičke ordije išao u palanku Rudnik da suzbije pobunjenike iz Crne Gore koji su se pridružili neprijatelju. Nakon zauzimanja tvrđave Rudnik, zarobio je topove i municiju. Tu je postavio svoje čuvare nakon čega se vratio u Užice. Za zasluge u toj borbi Mehmed kapetan je nagrađen svečanom dolamom i zlatnom čelenkom, a slično su nagrađeni i njegovi drugovi.⁶¹

Mehmed kapetan je sa svojom pobjedonosnom vojskom, prama uputi Ali-paše, zajedno sa Mehmed-agom Alibegović Zvorničaninom i Mustafom efendijom Kebirić Tuzlakom porazio neprijateljsku vojsku u boju kod tvrđave Sokol, a ostatak neprijateljske vojske je gonio sve do palanke Valjevo, gdje ih je opkolio. Neprijatelji su uspjeli napustiti palanku i pobjeći u svoj tabor blizu Šapca. U toj bici Mehmed kapetan je sa vojskom zarobio 3.000 neprijateljskih vojnika i vratio se sa mnogo blaga. Kasnije se neprijatelj još jednom okupio oko Šapca sa namjerom da krene na Zvornik. Međutim, vojska predvođena valijom krenula je iz Osmaka i ulogorila se u Kostjerevu nedaleko od tvrđave Zvornik. Tada je Mehmed kapetan sa hiljadu junaka krenuo u susret neprijateljskom taboru. Kada je komandant neprijateljske vojske saznao da se valija Ali-paša sa

⁵⁷ S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*, 97; Enver Imamović, *Historija bosanske vojske*, Sarajevo, 1999, 92-93.

⁵⁸ Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine, Bosna i Hercegovina od najsterijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, 164.

⁵⁹ E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 407-410.

⁶⁰ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 497; Đ. Mazalić, *Zvornik*, 98-99.

⁶¹ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 498-502.

velikom vojskom ulogorio kod Zvornika, nemajući snage da se zadrži u Šapcu, povlači se sa svojom vojskom preko rijeke Save na zemunsku stranu. Čim je to saznao Mehmed kapetan Fidahić, on se vratio u logor i o tome izvjestio valiju.⁶²

Neprijatelj je pokušao osvojiti i utvrdu palanku Kozarac. U toj borbi ubijena su dvadeset i šest neprijatelja, a oko pedeset neprijatelja je zarobljeno. S druge strane poginulo je i pet boraca, a osam ih je ranjeno. Ibrahim-aga, brat kapetana Mehmeda i Mehmed-čauš izvjestili su valiju Ali-pašu o bitci i o pobjedi dovevši mu 4 zarobljenika. Iste je valija darovao svečanim dolamama i čelenkom. Jedna grupa neprijatelja napala je Derventu, koju su uspjeli na kratko osvojiti, ali je ubrzo oslobođena.⁶³

Valija, Ali-paša bio je ugledni vezir, pravičan, borben, gazija, najodabraniji među velikanima, darežljiv prema onima koji su novim pobjedonosnim ratovima ispoljavali hrabrost i junaštvo, zbog čega je predložio Dvoru da se između ostalih nagrade Mehmed-ali Alibegović iz Zvornika za pokazanu hrabrost u borbi za palanku Valjevo, i dodijeli mutesarifluk nad Zvorničkim sandžakom sa titulom mirimirana. Isto tako je predložio da se za iskazano junaštvo u borbama oko Banja Luke, Stare Ostrovice i za osvojene tvrđeve Užice, bivšem zvorničkom kapetanu Mehmedu dodijeli visoka titula gazije i čast mirimirana.⁶⁴

Na osnovu brojnih zasluga u borbama, koje su vođene u vremenu od 1737. do 1739. godine, Mehmed kapetanu Fidahiću su dodjeljene visoke titule gazija i paša,⁶⁵ zbog čega je imenovan i na dužnost zvorničkog sandžak-bega.⁶⁶

U to vrijeme, pored čestih ratova i stradanja stanovništva, bili su prisutni veliki nameti i razne nedaće što je uzrokovalo podizanje buna. Jedno od glavnih ustaničkih žarišta, u petoj i šestoj deceniji XVIII stoljeća bio je i Zvornik, kada je već 1742. godine izbila pobuna. Odmetnici Ibrahim i Jusuf ubili su čehaju bivšeg mutesarifa Zvorničkog sandžaka Mehmeda.⁶⁷

Prema podacima Bašagića, Mehmed kapetan je umro 1747. godine kao mutesarif (sinonim za valiju, oblasni načelnik) Zvorničkog sandžaka, ali ne navodi ili ne zna se zašto je bio smijenjen sa čela kapetanije, niti ko ga je

⁶² S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 499-500.

⁶³ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 502-503.

⁶⁴ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 507-508.

⁶⁵ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 508; Dževad Tosunbegović, *Gornja Spreča*, Kalesija, 2007, 78 (dalje: Dž. Tosunbegović, *Gornja Spreča*).

⁶⁶ I. Šabotić, Č. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 53.

⁶⁷ A. Uzunović, *Zvornik*, 58.

naslijedio.⁶⁸ Iz navedenog se može zaključiti da je Mehmed kapetan, prije smrti smjenjen sa čela Zvorničke kapetanije.

Abdulah-kapetan Fidahić

Abdulah-kapetan Fidahić bio je sin Ibrahim-age. Prema prvim podacima bio je na čelu Zvorničke kapetanije još prije 1759. godine, pa sve do iza 1777. godine,⁶⁹ a prema drugim od 1754. do iza 1784. godine.⁷⁰ Najprije je imao titulu age, a kasnije bega.⁷¹ Nije poznato ko je bio na čelu Zvorničke kapetanije u periodu od 1747. do 1758. godine.

U vrijeme Abdulah kapetana, tokom 1752. i 1753. godine pobune u zvorničkom kraju dobijaju šire razmjere. To je bilo vrijeme opće bune u Bosni. Prema izvještaju zvorničkog kapetana Abdulaha ,grupa odmetnika ubila je njegovog oca, dva njegova strica i nekoliko ljudi iz njegove pratnje, zatim agu starih farisana (konjanika) Mehmeda, dizdara Teočaka Smajla i trojicu odobaša, te jednog čauša sa sedam ljudi, tj. ukupno 16. osoba. Pobuna se završila porazom ustanika, a njihov vođa Abdurahman Haremia ubijen je 1753. godine kod Zvornika.⁷²

Kapetan Zvornika, Abdulah Fidahić je u vrijeme sukoba sa Rusijom, na osnovu carskog fermama od 7. do 16. novembra 1771. godine, upućen u carsku ordiju sa janjičarima, džebedžijama, tobdžijama, top-arabadžijama i svim sposobnim mladićima za borbu nastanjenih po kasabama i selima Bosanskog ejaleta. Zajedno sa dvije hiljade pješaka levanta, koliko su oni imali, krenuli su u mjesto, zvano Martin, nedaleko od Ruščuka gdje se odigrala borba. U toj borbi koja je trajala od 24. aprila do 22. maja 1773. godine neprijatelj je potpuno razbijen. Zarobljeno je dvije stotine vojnika i ranjeni brat đenerala Ratibina, zatim tri topa i mnogo municije. U tom boju većina neprijateljskih oficira je izginula.⁷³

Zbog čestih i samovoljnih propisivanja nameta Abdulah kapetan nije bio omiljen među stanovništvom Zvornika, što je dovelo do nezadovoljstva među stanovništvom grada, ali i iseljavanja jednog broj stanovnika. Ratne 1773. godine sa 1.000 nefera (plaćenih vojnika u tvrđavi, posadnika) Abdulah kapetan

⁶⁸ S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*, 97-99.

⁶⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁷⁰ B. Zlatar, *Zvornik*, inv.br. 401-IV-12.

⁷¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁷² A. Uzunović, *Zvornik*, 58.

⁷³ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 559-560.

se po naređenju bosanskog kajmekama (namjesnika) borio kod Vidina.⁷⁴ Zajedno sa tuzlanskim kapetanom Derviš Ahmedom i još 2.000 bosanskih vojnika, Abdulah kapetan je 1773. godine sudjelovao u osmanskoj vojsci koja je ratovala protiv Rusa.⁷⁵

Abdulah kapetan je, pored drugih prihoda, uživao i prihode od carine, zborničke skele i ciganske džizije u Bosni.⁷⁶ Abdulah kapetan je trećinu prihoda od carine zborničke skele ustupio Sarajliji Abdul-Fettah-agi za 900 groša 20. juna 1767. godine. Malikjana ovog kapetana bila je i ciganska džizija u Bosni. Fermanom od 30. decembra 1775. godine zabranjuje se da tu džiziju ubiru drugi, osim Abdulah kapetana. Fidahići su sve do kraja XVIII stoljeća raspolagali ovom džizijom, kao malikjanom. Prilikom popravke Zborničkog grada 1765. godine, Abdulah kapetan je obavljao dužnost kao građevinski povjerenik, a uz njega se spominje i stric mu Ali-beg. Zabilježen je i jedan manji popravak Zborničkog grada 1777. godine pod nadzorom Abdulah kapetana.⁷⁷ Na osnovu carskog fermana od 1. juna 1777. godine, počeli su radovi na popravci tvrđava. U to vrijeme urađene su popravke tvrđava u Zborniku, Derventi, Staroj Ostrovici i Srebrenici. Razlog navedenih popravki bio je to što je Bosanski ejalet bio okružen neprijateljima sa tri strane.⁷⁸

Mehmed II kapetan Fidahić

Mehmed II kapetan Fidahić naslijedio je Abdulah-bega kapetana, i ne zna se u kakvoj su rodbinskoj vezi bili. Mehmed II postao je kapetan poslije 1777. godine i tu službu je vršio do 1806. godine. Obavljajući dužnosti kapetana do 14. aprila 1802. paralelno je bio i zbornički mutaserif. Tu službu je po svoj prilici vršio i prije, sa naslovom paše. Za vrijeme njegove uprave grad Zbornik je bio ugrožen zbog borbi sa Austrijancima u poznatom Dubičkom ratu 1788. godine. U cilju odbrane Zbornika, upućena je pomoć iz kadiluka Birča, Kladnja i drugih krajeva. U oktobru 1789. godine kod Loznice bilo je 5.000 vojnika pod zapovjedništvom Mehmed II kapetana (von Vidaich) i kapetana Gradačca, Tuzle, Srebrenika i paše od Zbornika. Prema tome, navedena vojska je bila sakupljena po Zborničkom sandžaku.⁷⁹ U borbama sa Austrijancima pod Loznicom učestvovala je i vojska iz Spreče, u okviru vojske iz Zborničkog sandžaka.⁸⁰

⁷⁴ A. Uzunović, *Zbornik*, 58.

⁷⁵ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁷⁶ A. Uzunović, *Zbornik*, 58.

⁷⁷ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁷⁸ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 572.

⁷⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁸⁰ Dž. Tosunbegović, *Gornja Spreča*, 80.

Međutim, M. Raičić tvrdi da nije bilo borbi, već je u decembru 1789. godine austrijska komanda odlučila da Krupanj, Loznicu i Lešnicu prepusti Osmanlijama, što je izazvalo razočarenje kod domaćeg stanovništva. Dubički rat je završen u julu 1791. godine, potpisivanjem mira u Svištovu. Odredbe mira su poštovane, ali je položaj sirotinje - raje bio sve teži.⁸¹

Kreševljaković bilježi da je neki Mustafa, 6. februara 1796. godine, pisao bosanskom valiji za Mehmed II pašu kako bi opet i nadalje ostao na svom položaju prilikom novih imenovanja, jer on nema nikoga u Istanbulu, ko bi se za njega zauzeo.⁸²

U tom periodu, zabilježen je zanimljiv opis grada Zvornika, od strane austrijskog vojnog špiuna, gdje navodi da u gradu ima mnogo oficira i aga, te različitih rodova vojske: spahija, janjičara, nefera (običnih vojnika), sejmena (vrsta janjičara) i delija (lakih konjanika). Dalje navodi, da se tvrđavi može prići sa dvije strane, i to od Bijeljine preko Janje, Glavičica i brda Crna Stijena (današnji Karakaj = tur. Crna stijena) i od Bijeljine, preko Teočaka i Spreče. Iz jedne naredbe iz 1803. godine koja je upućena zvorničkom kapetanu i kadiji od strane centralne vlasti, vidi se da je u tvrđavi bilo 80 čuvara. Krajem 1803. godine stigao je ferman iz Istanbula o štednji baruta, gdje se za upotrebu svake količine baruta morala se tražiti dozvola od viših nivoa vlasti.⁸³ Zvornik je bio jedan od četiri grada u Bosanskom ejaletu u kojima su bila glavna skladišta municije. Pored Zvornika, takva skladišta bila su i u Sarajevu, Travniku i Bihaću.⁸⁴

Burna dešavanja početkom XIX stoljeća na području Zvornika, nagovijestila je pobuna protiv dahija u Smederevačkom sandžaku, a kasnije kao pobuna protiv osmanske vlasti, u srpskoj historiografiji poznat kao Prvi srpski ustanak 1803. godine. Zvornik je bio glavno uporište osmanske vojske za napade na Srbiju i odbranu od ustanka u vrijeme Prvog srpskog ustanka. Po uzoru na beogradske dahije, u savezu sa njima, Ali-beg Fidahić iz Zvornika brat zvorničkog kapetana Mehmed-paše Fidahića sa svojim pristalicama pokušava da na područje Zvorničkog sandžaka, tačnije na zvorničko Podrinje i Spreču prenese proces nasilnog čitlučenja i oduzimanja posjeda od spahijskih porodica.⁸⁵ I sami srpski historičari iz tog vremena, priznaju kako je položaj raje

⁸¹ Raičić R. Mihajlo, *Crvena varošica*, I knjiga (hronika V. Lešnice do 1904. godine), Lešnica, 1980, 29-31.

⁸² H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁸³ Đ. Mazalić, *Zvornik*, 102-103.

⁸⁴ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788 - 1812*, Banja Luka, 1992.godine, 13 (dalje: G. Šljivo, *BiH 1788 - 1812*)

⁸⁵ Dž. Tosunbegović, *Gornja Spreča*, 80-81; Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*, 66.

na imanjima spahija u Smederevačkom sandžaku, bio znatno bolji nego kod čitluk - sahibija: „*Spahije su u Srbiji smilje i bosilje*“.⁸⁶

Protiv Ali-bega Fidahića ustaju njegovi rođaci Mehmed kapetan Fidahić i Ibrahim-aga, zatim Smail-beg Begzadić iz Skočića i njegovi prijatelji, begovi iz Spreče nakon čega je došlo do sukoba i borbi iz kojih Ali-beg Fidahić, uz pomoć Musage Fočića sa šabačkim janjičarima, izlazi kao pobjednik. Smail-beg Begzadić, jedan od najvećih begova i posjednika na području Zvorničkog sandžaka je ubijen, a područje Spreče poharano od strane Ali-begovih pristalica i dahijske vojske. Ti događaji su bili krajem ljeta i početkom jeseni 1803. godine.⁸⁷ I drugi historijski izvori iz austrijske arhive navode da je Smail-beg kažnjen bez krivice od strane Ali-bega Fidahića, koji je pristao uz dahije i koji je bio i protiv svog brata Mehmed kapetana Fidahića.⁸⁸

U ljeto 1804. godine Ali-beg Fidahić je sa svojim saradnicima pomagao dahijama Fočićima u opsjednutom Šapcu. Sredinom jula 1804. godine ustanički vođa Đorđe Ćurčija sa svojim hajducima zapalio je njegove dvore u Šuricama u Jadru. Tokom ljeta 1804. godine Mehmed II kapetan Fidahić je učestvovao u pohodu bosanskog vezira Bećir-paše na Beograd radi kažnjavanja dahija i umirivanja pobunjene raje. Tom prilikom je u Loznici sa rajom iz Jadra dogovario mjere da se spriječi ponovni upad Ali-bega Fidahića na to područje. Kada je pitanje beogradskih dahija riješeno njihovom likvidacijom na ostrvu Ada Kale i kada se činilo da su sukobi sa pobunjenim Srbima završeni, Ali-beg Fidahić se primirio i prividno pomirio sa Mehmed II kapetanom Fidahićem. U tom periodu se pominje i Derviš-aga Fidahić kojeg Mehmed-kapetan kao svog rođaka ostavlja da u njegovo ime upravlja u Jadru.⁸⁹

Uspostavljeni mir u prekodrinskim nahijama Zvorničkog sandžaka nije dugo trajao jer je došlo do sukoba u kojem je ubijen vođa Đorđe Ćurčija. U Loznicu tada dolazi Mehmed II kapetan Fidahić, ugledan i krepak sedamdesetogodišnjak koji umiruje te nahije garantujući im mir. Također je izjavio da je spreman ako zatreba sa svojih pet sinova krenuti u susret osmanskoj vojsci.⁹⁰ Mehmed II kapetan je sa vojskom išao u pomoć Višegradu,

⁸⁶ Vuk Karadžić, *Svjedočanstva o prvom ustanku*, Beograd, 1954. godina

⁸⁷ Dž. Tosunbegović, *Gornja Spreča*, 81; Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*, 66. U istom radu autor se poziva na podatke Vuka Karadžića, *Pjesme*. Vuk Karadžić je iz Tršića, u čijoj su blizini bila sela Jarebice, Nedeljica i Grnčare, i koja su bila posjed Begzadića, tako da je bio dobro informisan o tim dešavanjima. Bio je savremenik tih događaja.

⁸⁸ G. Šljivo, *BiH 1788 - 1812*, 238.

⁸⁹ Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*, 67.

⁹⁰ G. Šljivo, *BiH 1788 - 1812*, 243.

u vrijeme kada su ga ustanici opsjeli. Već tada je, 1805. godine, bio je vremešan čovjek.⁹¹

S bosanskom vojskom Mehmed II kapetan Fidahić je učestvovao u boju na Mišaru kod Šapca 13. avgusta 1806. godine. Tada su Bošnjaci predvođeni vezinom Mehmed-Husrev pašom, u osmanskoj vojsci doživjeli najteži poraz. Navodi se da je u bici poginulo devet kapetana.⁹² Tu je poginuo Mehmed II kapetan Fidahić (mutaserif – načelnik i prvi dužnosnik sandžaka) sa dva sina i više uglednih prvaka.⁹³ Nakon ove bitke pobunjenici su palili i rušili sve što je muslimansko, a posebno je stradalo Užice.⁹⁴ U to vrijeme, od ostalih zapovjednika Zvorničke kapetanije, u raznim izvorima spominju se: Tursun 1777. godine i Hadži-Omer 1792. i 1807. godine kao čehaje, Abdul-Mumin-aga 1777. godine i Mustafa čauš 1781. godine.⁹⁵

Ali-beg Fidahić

Ali-paša Fidahić naslijedio je po časti mutaserifa, Mehmed II kapetana 4. oktobra 1806. godine.⁹⁶ Tada preuzima upravu nad Zvorničkim sandžakom i titulu paše, a kasnije i zvorničkog kapetana.⁹⁷ Međutim, mjesto kapetana ostalo je upražnjeno sve do 1811. godine, a poslove kapetana obavljao Ali-paša. Kreševljaković u svome djelu ne navodi u kakvoj su rodbinskoj vezi bili Mehmed II kapetan i Ali-paša.⁹⁸

Autor Tosunbegović objašnjava, da Ali-pašu treba razlikovati od drugog Ali-paše Fidahića, jednog od vođa Pokreta za autonomiju i najbližeg saradnika Husein-kapetana Gradaševića, te navodi da on pripada sljedećem naraštaju Fidahića, i savremenik je Ali-pašinog sina, poznatog Mahmud-paše Fidahića.⁹⁹

Do 1807. godine pobunjenici su uspjeli zbaciti i protjerati osmansku vlast iz cijelog Smederevačkog sandžaka, te iz jednog broja nahija Vidinskog i Niškog sandžaka.¹⁰⁰ U to vrijeme pravoslavni pobunjenici su pod Karađorđevim

⁹¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁹² A. Uzunović, *Zvornik*, 61-62.

⁹³ Ćiro Truhelka, *Bošnjaci i Prvi srpski ustanak*, GZM, XXIX, Sarajevo, 1917, 253 (dalje: Ć. Truhelka, *Bošnjaci i Prvi srpski ustanak*); Đ. Mazalić, *Zvornik*, 105.; H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 201; A. Uzunović, *Zvornik*, 62.

⁹⁴ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 62.

⁹⁵ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 190.

⁹⁶ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁹⁷ Dž. Tosunbegović, H. Hodžić, *Skočić*, 67-68.

⁹⁸ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

⁹⁹ Dž. Tosunbegović, *Gornja Spreča*, 81.

¹⁰⁰ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 62.

vodstvom prešli Drinu. Jakov Nenadović bez otpora zauzima Jadar i Rađevinu 25. januara 1807. godine.¹⁰¹ U aprilu iste godine pobunjenici prelaze Drinu blizu Zvornika sa oko 3.000 ustanika, i napadaju Bijeljino, Janju i Zvornik, te uz pomoć pravoslavnog stanovništva Podrinja zauzimaju Donji grad u Zvorniku. Zahvaljujući odlučnoj intervenciji, Ali-beg Fidahić potpomognut od vezira, uspio je odbiti napade kod Pilice i Branjeva, i pobunjenik Tom prilikom je zaplijenjeno i dosta poziva kod pravoslavnih sveštenika, kojima su pozivali narod na pobunu. Prema onima koji su se odazvali tim pozivima Ali-beg Fidahić je poduzimao represivne mjere.¹⁰² U aprilu ili maju 1807. godine zabilježeno je: *Zvornik je ključ Bosne, te ako ga Srbijanci otmu onda nisu sigurni ni Travnik ni Sarajevo.*¹⁰³

U maju 1807. godine zabilježena je pobuna Zvorničke posade koja je tvrdila da nosi sav teret ratovanja. Zbog te pobune došao je bosanski vezir sa 500 vojnika i ugušio pobunu, a kolovođe i neke sarajevske janičare je likvidirao. Krajem oktobra 1808. godine uprava nad Zvorničkim sandžakom data je Ali-paši Zvorničaninu.¹⁰⁴ Do kraja ustanka, od značajnijih borbi pominje se bitka za Loznicu koja se vodila u oktobru 1810. godine, u kojoj učestvuje i gine sa još 3.000 Bošnjaka vezir Hasan-paša Srebrenica.¹⁰⁵

Predpostavlja se da je Ali-paša Fidahić u okviru snaga od 30.000 ljudi, učestvovao u oslobađanju Loznice 1812. godine.¹⁰⁶ Tokom 1813. godine rijeka Drina je bila poprište borbi, a odlučujuća pobjeda osmanske vojske bila je u septembru 1813. godine kod Zasavice i nizvodno od ušća Drine u Savu. Time je praktično završen prvi Srpski ustanak.¹⁰⁷

Neposredno prije novih pobuna pravoslavnog stanovništva u Smederevačkom sandžaku, po nalogu bosanskog valije Ali-paša Fidahić je osigurao 140 čamaca i pomogao forsiranje Drine za 9.000 Arbanasa.¹⁰⁸ Prvi i posljednji održani sukob, u vrijeme Drugog srpskog ustanka, dogodio se krajem jula 1815. godine kod Dublja u kome su ustanici pobijedili. Tada je Miloš Obrenović pregovorima i potkupljivanjem visokih dužnosnika osmanske vlasti obezbijedio autonomiju za Kneževinu Srbiju, i kasnije (Hatišerifom iz 1833. godine) proširenje teritorije na 6 nahija koje su Srbi izgubili gušenjem ustanka

¹⁰¹ G. Šljivo, *BiH 1788 - 1812*, 276.

¹⁰² Ć. Truhelka, *Bošnjaci i Prvi srpski ustanak*, 253.

¹⁰³ G. Šljivo, *BiH 1788. - 1812.*, 283.

¹⁰⁴ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 786.

¹⁰⁵ A. Uzunović, *Zvornik*, 63.

¹⁰⁶ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 63.

¹⁰⁷ A. Uzunović, *Zvornik*, 63.

¹⁰⁸ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Tešanj, 2016, 85 (dalje: G. Šljivo, *BiH 1813-1826*).

1813. godine.¹⁰⁹ Tako je rijeka Drina postala granica između Bosanskog ejaleta i Kneževine Srbije.¹¹⁰

Mahmud-kapetan Alipašić Fidahić

Mahmud-kapetan Alipašić Fidahić bio je sin zvorničkog mutaserifa Ali-paše Fidahića. Kao kapetan evidentiran je na Sinbschenovoj listi 8. januara 1818. godine.¹¹¹ Postao je kapetan između 1811. i 1818. godine.¹¹² Sultan Mahmud II iskoristio pobunu janjičara i je 17. juna 1827. godine izdao ferman o njihovom ukidanju.¹¹³ Vođe janjičara pokušavale su pridobiti najistaknutije slojeve društva, ulemu, a posebno ajane i kapetane. Jedni od rijetkih koji nisu podržali zahtjeve janjičara bili su Ali-paša Fidahić, kapetan Prijepolja i Novog Pazara, a kasnije i Mahmud-paša Fidahić.¹¹⁴

Za zasluge što ih je učinio Abdurahim-paši, postao je zvorničkim mutaserifom s naslovom paše.¹¹⁵ Tako su se opet Zvornička kapetanija i Zvornički sandžak našli pod upravom jednog čovjeka. Mahmud kapetan Alipašić Fidahić bio je vrlo bogat. Zabilježeno je da se jedan dio Zvornika naziva Mahmud-pašin konak, a i jedno polje nosi njegovo ime.¹¹⁶ Na čelu Zvorničke kapetanije je bio do 1829. godine. Tada je Zvornička kapetanija dodjeljena Ali-begu, stričeviću Mahmud paše. Kako su se kapetanije naslijeđivale u porodici, a ne dodjeljivale, Mahmud-paša (Mahmud kapetan) je bio nezadovoljan ovim izborom.¹¹⁷ Tako je došlo do svađe između Ali-bega i Mahmud-paše. Ni intervencija Ali Namik-paše, novog vezira i nasljednika Abdurahim-paše nije pomogla. Taj je spor bio razlog da je Mahmud-paša bio skinut s položaja mutesarifa Zvorničkog prije 1. avgusta 1829. godine. Dozvoljeno mu je da stanuje u svome konaku u Zvorniku, ili nekom od svojih imanja u okolini Zvornika. Tada je Ali Namik-paša postavio nekog Salih-agu za zvorničkog muselima.¹¹⁸

¹⁰⁹ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 63; A. Uzunović, *Zvornik*, 64.

¹¹⁰ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 64.

¹¹¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 187.

¹¹² A. Uzunović, *Zvornik*, 64.

¹¹³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1848*, Tešanj, 2016, 27-28 (dalje: G. Šljivo, *BiH 1827-1848*).

¹¹⁴ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 65.

¹¹⁵ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188.

¹¹⁶ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188.

¹¹⁷ A. Uzunović, *Zvornik*, 64.

¹¹⁸ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188.

Ali-beg Fidahić (Ali-paša Fidahić)

Ali-beg, Mahmud-pašin stričević, bio je na čelu Zvorničke kapetanije od 1829. godine.¹¹⁹ On se stavio u službu Abdurahim-paše novog bosanskog vezira, koji se nije usudio proći u pobunjeno Sarajevo, već se 16. januara 1827. godine zaustavio u Zvorniku¹²⁰. Ali-beg je sa 1.000 vojnika prodro u Sarajevo gdje je pohvatao kolovođe pobune protiv ukidanja janjičara i otpremio ih u Zvornik. Tu ih je Abdurahim-paša pogubio i potom se uputio u Sarajevo. U tom momentu, veliki broj Sarajlija se distancirao od janjičara što je pobunjenike prinudilo da 16. februara 1827. godine prekinu pobunu. Naredni dan Abdurahim-paša je sa hiljadu sultanovih vojnika i u pratnji ali-bega Fidahića umarširao u Sarajevo.¹²¹ Uz vezira Abdurahim-pašu i dalje je ostao Ali-beg Fidahić kojem je dodjeljen položaj kapetana kao zaslugu što je bio u pratnji Abdurahim-paše, koji je kao istaknuti pomoćnik nagrađen za ukidanje janjičarskog odžaka u Bosni, mirnim putem.¹²²

Tokom 1828. godine kada je prikupljana i organizirana vojska za rusko ratište, Mahmud paša Fidahić je bio postavljen za seraskera nad 25.000 vojnika. Međutim, do tog pohoda nije došlo jer se valija usljed pobune povukao, zbog čega je opozvan od strane sultana.¹²³ Stanovnici Bosne uvijek su bili poslušni i odani Dvoru. To se može vidjeti i u prilikama okupljanja oko 4.000 nefera, a posebno iz izvoda sudskog siđžila od 4. juna 1829. godine, kada se okupljala vojska u carsku ordiju gdje je, između ostalih, iz kapetanije Zvornik bilo 150 nefera.¹²⁴

Novi valija Moreli Namik Ali-paša je 1829. godine došao u sukob sa Mahmud-pašom Fidahićem „nasljednim gospodarom“ kapetanije. Valija je preko uzvišene porte uspio da isposluje ferman o postavljenju Ali-bega Fidahića na položaj zvorničkog kapetana.¹²⁵ Između 27. avgusta 1829. i 8. jula 1830. godine dodjeljena mu je titula paše. Tome se suprostavio Mahmud-paša (Mahmud kapetan) usljed čega je došlo do svađe i sukoba između njih dvojice, jer su do tada kapetanije naslijeđivane, a ne davane beratom. Zbog toga je intervenisao i novi vezir Namik Ali-paša, ali bez uspjeha. Mahmud-paša se zatvorio u zvornički grad, ali se uporedo sa svojim ljudima spremao na otpor po kućama i hanovima, i svaki se čas očekivalo da puška pukne zbog čega je u

¹¹⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188.

¹²⁰ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 903; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 65.

¹²¹ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 44-47; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 65.

¹²² S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 903.

¹²³ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 60-64.

¹²⁴ S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne 1*, 914-915.

¹²⁵ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 141.

Zvorniku nastalo teško stanje. Bosanski vezir je oko 1. avgusta 1829. godine uputio bujruđiju na kapetana Ali-paše i bivšeg mutesafira Mahmud-pašu, kao i na sve ljude u Zvorniku čija riječ vrijedi, u kojoj se to sve konstatira i nalaže uglednim ljudima da izmire zavađene. Vezir ističe kako je potreban red i mir svuda pa i u Zvorničkom sandžaku, i kako je taj postupak štetan ne samo po državu nego i po ugled svih koljenovića. Iz ponovne bujruđije od 27. kolovoza 1829. godine može se zaključiti da se stanje u Zvorniku nije promijenilo. Zbog toga vezir nalaže musulimu Salih-agi da se povuče u Skočič i tu stanuje, te da pokupi vojsku i okruži Mahmud-pašu u gradu kako bi mu spriječio dostavu hrane. Dalje prijeti da će Mahmud-paši biti oduzet i naslov paše. Tako su u to doba bila dva zvornička kapetana, Mahmud-paša kapetan i Ali-paša kapetan.¹²⁶

U to vrijeme, na nepoznat način, reaktiviran je Mahmud-paša. Ali-paši Fidahiću došlo je u pomoć nešto mlađih ljudi iz Gračanice, Srebrenice i Sarajeva. On je u utorak 8. jula 1830. godine započeo boj s Mahmud-pašom koji je trajao i 22. jula 1830. godine. Tog se dana obratio Mahmud-paša zvorničkom kadiji, da ovaj s nekim Ibrahim-agom sakupi u 49 sela 9.800 oka kukuruza, isto toliko pšenice i 19.550 oka mesa. Ta je hrana bila potrebna za 5.000 vojnika koji su trebali doći iz Gračanice i Tuzle u Zvornik, da se obračunaju sa Ali-pašom Fidahićem. Prema tome uz Mahmud-pašu bio je i tuzlanski kapetan. U takvim okolnostima Ali-paša Fidahić se nije mogao oduprijeti jačim snagama pa je Mahmud-paša Fidahić zarobio Ali-pašu Fidahića i otpremio ga kao zatočenika u Gradačac Husein kapetanu. To je on bez sumnje učinio s onom vojskom, za koju je tražena hrana.¹²⁷

Na ovaj događaj podsjeća nas jedna narodna pjesma:

„U Zvorniku, u donjemu gradu, u njem sjedi paša Mahmud-paša, A u gornjem Turan Begoviću, Na jaliji paša Fidaiću, A na skeli Avdo Buljubaša, A cvilila zvornička fukara: „Mahmud paša, naša mila majko, Ne daj grada bez velika jada, Ni topova bez mrtvijeh glava!“ Govorio paša Mahmud-paša: „Dok je meni Tuzla-kapetana, I njegova Husein-Pašića, I Sarajlije, stare gazije, Ne bojim se posavskog vezira, I njegova paše Ali-paše, I njegova Avde Buljubaše.“¹²⁸

¹²⁶ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188-189.

¹²⁷ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 188-189.

¹²⁸ Kreševljaković navodi da je ova pjesma zapisana u jednom starom jevrejskom rukopisu pisanom na španjolskom jeziku, a špansko-jevrejskim kurzivom, starom 183 godine, i da mu je pjesmu ustupio mgr. ph. Flazar iz Sarajeva (H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 189).

Husein-kapetan Gradašćević koji se s Ali-pašom Fidahićem od ranije poznao, postupao je s njim kao drugom. Za kratko vrijeme njih dvojica su postali veliki i iskreni prijatelji.¹²⁹ Zahvaljujući takvim odnosima, Ali-paša Fidahić je postao jedan od najbližih saradnika Husein kapetana Gradašćevića u Pokretu za autonomiju Bosne. Nosioći te ideje bili su Bošnjaci, odnosno njihovi najugledniji i najmoćniji slojevi društva, ajani i kapetani.¹³⁰

Na vijest o ukidanju nasljednih kapetanija i insistiranja na oblačenju nove uniforme, Husein kapetan Gradašćević provodio je aktivnosti na zbližavanju i okupljanju bosanskih prvaka.¹³¹ Na prvom okupljanju koje se desilo između 20. i 31. decembra 1830. godine u Tuzli bio je i Mahmud-paša Fidahić. Na tom skupu je bio i Mahmud-paša Tuzle gdje su se zajedno usprotivili ustupanju nahija Smederevačkom sandžaku. Mahmud-paša Fidahić je odlučno uhapsio sve članove komisije i saopćio im: „*ni Bosanci ni Škodra-paša neće ni u kom slučaju dati da se navedene nahije odcijepi od njihove zemlje i pripoje Srbiji*“; te je poslao poruku srbijanskom knezu Milošu u kojoj ga podsjeća „*da je on raja, a ne gospodar Osmanlija i savjetuje da ostane miran*“.¹³² U to vrijeme Ali-paša Fidahić je uživao veliki ugled. On je od strane Husein kapetana Gradašćevića upućen sa 150. naoružanih ljudi valiji u Travnik sa zadatkom da mu uruči zahtjeve, odnosno zaključke sa sastanka u Tuzli. Uz pomoć braće Sulejmanpašića, valija se pokušao vojno suprostaviti, ali su kapetanske snage pobijedile. Tada je valija „pristao“ prihvatiti kapetanske zahtjeve.¹³³

Bosanske snage, predvođene Husein kapetanom Gradašćevićem su u maju 1831. godine učestvovali u borbama na Kosovu. Među njima su bili Ali-paša Fidahić i Mahmud-kapetan Fidahić. Bosanska vojska je sredinom juna 1831. godine u borbi kod Lipljana porazila sultanove snage koje je predvodio veliki vezir Mehmed Rešid-paša. Ali-paša Fidahić je predvodio bosansku vojsku koja je bez većih borbi osvojila Peć.¹³⁴

Nakon povratka iz borbi u Sarajevo, Husein kapetan Gradašćević se proglasio vezinom, 12. septembra 1831. godine i tim činom je proglašena autonomija Bosne. Zbog toga su bili nezadovoljni hercegovački kapetani. U međuvremenu Uzvišena Porta nije ispunila zahtjeve bosanskih prvaka i uporedo se spramala za organizaciju vojnog pohoda. Istovremeno je Husein

¹²⁹ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 141.

¹³⁰ I. Šabotić, Č. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 67.

¹³¹ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 139.

¹³² Husnija Kamberović, *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834)*, Gradačac, 2002. godina, 41; G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 144-146; I. Šabotić, Č. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 67-68.

¹³³ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 150-151; I. Šabotić, Č. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 67.

¹³⁴ I. Šabotić, Č. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 68.

kapetan radio na organizaciji domaće vlasti. Nakon što nije stigao ferman o postavljenju Husein kapatana na vezirski položaj, u proljeće 1832. godine, Porta je poduzela vojni pohod protiv Husein kapetana Gradaševića.¹³⁵

Novi bosanski valija Mahmud Hamid paša je sa 30.000 sultanovih vojnika porazio bosanske snage kod Banjske koje su brojale 1.800 ljudi.¹³⁶ Husein kapetan Gradašević je organizirao je odbranu sa 20.000 ljudi na Vitezu kod Sarajeva. Međutim, tada se od njega distanciraju neki ugledni ljudi, među kojima su bili Mahmud-paša Tuzlo i Hasan-aga Pečki. U to vrijeme, Husein kapetan Gradašević upućuje Mahmud-pašu Fidahića iz područja Ustiprača u Zvornik „kako bi branio Bosnu od kneza Miloša“ koji je bio na strani sultana.¹³⁷

U posljednjoj bici koja se odigrala na Palama 29. maja 1832. godine, bosanska vojska je bila desetostruko slabija od vojske velikog vezira Mahmud Hamid-paše. U toj bici se pored Gradaševića najhrabrije borio Ali-paša Fidahić. Međutim, nadmoćnije sultanove snage su prisilile bosansku vojsku na povlačenje.¹³⁸

Posljednja bitka koju su vodili Husein-kapetan Gradašević i Ali-paša Fidahić, uz kojih je bio i Mujaga Zlatarević i drugi vjerni ljudi, odigrala se 4. juna 1832. godine na Zlom Stupu kod Sarajeva. U toj bici veliku hrabrost su pokazali „Zmaj od Bosne i Ali-paša Fidahić“.¹³⁹ Međutim, nadmoćnije sultanove snage su uz pomoć Ali-age Rizvanbegovića i Smajil-age Čengića odnijele pobjedu.¹⁴⁰

Nakon poraza, Husein kapetan Gradašević je zajedno sa svojim pristalicama 16. juna 1832. godine otišao u Slavoniju.¹⁴¹ Zajedno sa njim su pribjegli Ali-paša Fidahić, Mehmed-beg Gradašević Ahmed-beg Karafezjić, Mustaj-beg Tuzlić, Mahmud-beg derventska, Emin-beg maglajski, Sinan dobojski, Hasan-beg Resulbegović iz Trebinja, i drugi.¹⁴²

¹³⁵ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998. godina, 335-336; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 69.

¹³⁶ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 184; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 68.

¹³⁷ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 69. Među onima koji su izdali Gradaševića ubrajao se i Mahmud-paša Fidahić. Međutim, autori navode da je ta tvrdnja neodrživa iz razloga navedenih u tekstu.

¹³⁸ Ibrahim Tepić, „Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća da Austrougarske okupacije 1878“, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1988. godina, 189 (dalje: I. Tepić, *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII*).

¹³⁹ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 69.

¹⁴⁰ I. Tepić, *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII*, 189.

¹⁴¹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 189; I. Tepić, *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII*, 189; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1848*, 186-187; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 69-70.

¹⁴² I. Tepić, *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII*, 189; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 69.

Nakon što je austrijski car dobio garancije od sultana za pomilovanje, Ali-paša Fidahić je upućen u Istanbul gdje je živio do 1833. godine kada mu je dozvoljen povratak u Bosanski ejalet, ali ne i u grad Zvornik. Nakon ukidanja kapetanija 1834/1835. godine, povjerena mu je dužnost bijeljinskog muteselima gdje je na toj dužnosti ostao je do 1836. godine.¹⁴³

Od 1835. do 1840. godine, Ali-paša Fidahić je živio u Bijeljini gdje je sagradio prostranu kuću. Kad se ponovo pobunio protiv bosanskog vezira Salih Vedži-paše 1840. godine, uhvaćen je i poslan u progonstvo na otok Kipar, gdje je i umro oko 1845. godine. Njegovi potomci su bijeljinski Pašići.¹⁴⁴

Mahmud-paša Fidahić

Mahmud-paša Fidahić je 9. juna 1832. godine sa nekoliko ljudi, a na poziv valije otišao u Sarajevo kako bi tražio oprost za sebe i Mehmed-pašu Tuzlu. Međutim, vezir Mahmud Hamid-paša ga je zajedno sa uglednijim učesnicima bune 26. jula 1826. godine uputio u logor kod Novog Pazara (dok A. Aličić navodi da su otpremljeni u Solun). Međutim, većinu zatočenika, pa i Mahmud-pašu, vezir je pomilovao.¹⁴⁵

Mahmud-paša Fidahić ostao je i dalje kapetan i mutesarif u Zvorniku. On je imenovan od Porte pašom jer nije prihvatio poziv janjičara na pobunu. Kada su 1835. godine ukinute kapetanije, kao čovjek Portin postavljen je za muteselima (oblasnog upravitelja) gdje je ostao do 1850. godine vršeći sve naloge bosanskih vezira.¹⁴⁶ U jednom dokumentu iz 1843. godine, Mehmed-paša Fidahić se spominje među prvima u rangu bosanskih prvaka u Travniku koji su uz vezira vodili glavnu riječ.¹⁴⁷

Godine 1843. u jednom defteru je zabilježeno da su odgovorni ljudi u Bosanskom ejaletu i stanovništvo od carskog veličanstva tražili odobrenje sredstava za popravku dvadeset i jedne tvrđave i utvrđenja, koje su bile ruševne. Carskim fermanom su odobrena sredstva i naređeno je da se svake godine popravi tri do četiri tvrđave dok se sve ne poprave. U prvom redu pristupilo se popravci najvažnijih tvrđava u Bihaću, Livnu, Banja Luci i Zvorniku, što se vidi

¹⁴³ I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 70.

¹⁴⁴ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 189.

¹⁴⁵ G. Šljivo, *BiH 1827-1848*, 196; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 70; Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, Sarajevo, 1996. godina, 318.

¹⁴⁶ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 189; A. Uzunović, *Zvornik*, 64; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 70.

¹⁴⁷ Đ. Mazalić, *Zvornik*, 110; S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*, 157-158; A. Uzunović, *Zvornik*, 64.

iz bujruđlije od 31. marta 1843. godine. U to vrijeme bilježi se da je serasker Rumelije Mehmed-paša tražio da se sposobni ljudi iz svih kadiluka Bosanskog ejaleta pošalju na savjetovanje u rumelijsku ordiju. Među odabranima za savjetovanje bio je i Ali-aga iz Zvornika.¹⁴⁸

U vrijeme Omer-paše Latasa protiv njega se pobunila Posavina, kojoj se zajedno sa drugim kapetanima priključio i Mahmud-paša Fidahić. Nakon poraza je, zajedno sa Ali-pašom Rizvanbegovićem, Mahmud-pašom Tuzlom i drugim bosanskim prvacima, uklonjen prije 12. decembra 1850. godine od strane seraksera Omer Lutvi-paše.¹⁴⁹ Mahmud-paša Fidahić je preko Srbije otišao u Istanbul, gdje je stigao negdje iza 18. januara 1851. godine.¹⁵⁰

ZAKLJUČAK

U radu su predstavljeni podaci o zvorničkoj kapetaniji i njenim kapetanima, kao i drugim istaknutim ličnostima, te njihovom značaju u odbrani granica Bosanskog ejaleta tokom XVIII i prve polovine XIX stoljeća. Grad Zvornik, kao sjedište administrativnih, sudskih i vojnih oblasti u osmanskom razdoblju i zvornička tvrđava, koja je po svom strateškom značaju, naročito poslije Karlovačkog mira, imali su najistaknutiju ulogu u odbrani istočnih granica Bosanskog ejaleta.

Zasluge za taj doprinos ponajviše pripadaju zvorničkim kapetanima, sandžak-bezima i muteselimima. O tome najbolje govore njihovi podvizi, odlikovanja i titule „gazije“ i „paša“. Oni su također dali veliki doprinos u bosanskohercegovačkoj opstojnosti na ovim prostorima i naporima pri stvaranju kasnije državnosti.

Na historijskoj pozornici Fidahići se pojavljuju na početku XVIII stoljeća. Bili su učesnici svih važnijih događaja u Bosanskom ejaletu sve do sloma Pokreta za autonomiju Bosne tridesetih godina XIX stoljeća i sloma bosanskog plemstva sredinom XIX stoljeća. To je bilo vrijeme u kojem su Bošnjaci nastojali da autonomno urede svoju domovinu.

Zvornički kapetani poznati su po brojnim podvizima. Prvi poznati kapetan Zvorničke tvrđave i kapetanije Ahmed kapetan Fidahić je svoje podvige pokazao već 1717. godine u odbrani grada Zvornika i njenih tvrđava, od austrijskih

¹⁴⁸ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 1001, 1007.

¹⁴⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 190; I. Šabotić, Ć. Rastoder, *Porodica Fidahić*, 70.

¹⁵⁰ H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 190.

napada. Podvig Mehmed-paše Fidahića u Banjalučkom boju 1737. godine najbolje odslikava značaj i ulogu zborničkih kapetana u bosanskohercegovačkoj historiji.

U susjednom Smederevskom sandžaku, početkom XIX stoljeća, bile su bune pravoslavne raje protiv uzvišene Porte kojima se nastojalo prenijeti sukobe na tlo Bosanskog ejaleta. Međutim, ti planovi slomljeni su na Zvorničkoj tvrđavi najviše zahvaljujući zborničkim kapetanima. Pri gušenju tih pobuna i zaustavljanja njihovog širenja u Bosanski ejalet, posebno su se istakli Ali-beg i Mehmed II kapetan Fidahić koji je zajedno sa dva sina i velikim brojem istaknutih bosanskih prvaka poginuo u bici na Mišaru 1806. godine.

U kapetanskoj porodici Fidahić, kao i drugim uglednim kapetanskim porodicama tog vremena bile su prisutne međusobne borbe oko položaja. Međutim, i pored međusobnih neslaganja oko izbora, to nije bila smetnja Mahmud-paši Fidahiću i Ali-paši Fidahiću da se ujedine i učestvuju u Pokretu za autonomiju Bosne 1831-1832. godine, koji je predvodio Husein kapetan Gradašćević.

Na osnovu iznesenog u radu može se zaključiti da su podaci iz dostupne relevantne literature o pojedinim zborničkim kapetanima prilično oskudni i da navedena tema nije u potpunosti istražena. Zbog toga nije ni moguće dati potpune odgovore na sva otvorena pitanja kada je riječ o ulozi i značaju zborničkih kapetana i drugih istaknutih ličnosti, te događajima koji su se zbili na području Zvorničke kapetanije i Zvorničkog sandžaka.

Da bi spoznali odgovore na otvorena pitanja iz ove teme, neophodno je poduzeti veliki naučni poduhvat jer je period XVIII i prve polovine XIX stoljeća veoma složen za izučavanje, i jedan od najznačajnijih perioda u historiji Bosne i Bošnjaka.

Summary

The city of Zvornik, as the seat of administrative, judicial and military areas in the Ottoman period, and the Zvornik fortress, which is of strategic importance, especially after the Peace of Karlovac, had the most prominent role in defending the eastern borders of the Bosnian eyalet. The credit for this contribution mostly belongs to the Zvornik captains, sandžak-beys and muteselims. Their feats, decorations and the titles of "gazija" and "pasha" speak best of that. They also made a great contribution to the survival of Bosnia and Herzegovina in this area and efforts to create a later statehood. Fidahics appear

on the historical stage at the beginning of the 18th century. They were participants in all important events in the Bosnian eyalet until the collapse of the Movement for the Autonomy of Bosnia in the 1930s and the collapse of the Bosnian nobility in the mid-19th century. It was a time when Bosniaks sought to organize their homeland autonomously. The first known captain of the Zvornik Fortress and the Ahmed Captaincy, Captain Fidahic, showed his exploits as early as 1717 in the defense of the city of Zvornik and its fortresses from Austrian attacks. The feat of Mehmed-pasha Fidahic in the Battle of Banja Luka in 1737 best reflects the importance and role of Zvornik captains in the history of Bosnia and Herzegovina. In the neighboring Smederevo Sandzak, at the beginning of the 19th century, there were revolts of the Orthodox paradise against the sublime Porte, which sought to transfer the conflicts to the soil of the Bosnian eyalet. However, those plans were broken at the Zvornik Fortress mostly thanks to the Zvornik captains. During the suppression of these revolts and the stopping of their spread to the Bosnian eyalet, Ali-beg and Mehmed II Captain Fidahic stood out, who together with their two sons and a large number of prominent Bosnian champions were killed in the battle of Misara in 1806.

In the captain's family Fidahic, as well as other respectable captain's families of that time, there were mutual fights over the position. However, despite the mutual disagreements over the elections, this was not an obstacle for Mahmud-pasha Fidahic and Ali-pasha Fidahic to unite and participate in the Movement for the Autonomy of Bosnia 1831-1832. year, led by Hussein Captain Gradasevic.

Based on what is presented in the paper, it can be concluded that the data from the available relevant literature on individual Zvornik captains are quite scarce and that the mentioned topic has not been fully researched. Therefore, it is not possible to give complete answers to all open questions when it comes to the role and importance of Zvornik captains and other prominent personalities, and the events that took place in the area of Zvornik Captaincy and Zvornik Sandzak. In order to know the answers to open questions from this topic, it is necessary to undertake a great scientific endeavor because the period of the XVIII and the first half of the XIX century is very difficult to study, and one of the most important periods in the history of Bosnia and Bosniaks.

LITERATURA

Knjige i članci

- Aličić Ahmed, *Pokret za autonomiju Bosne*, Sarajevo, 1996. godina;
- Bašagić Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900. godina;
- Hadžihuseinović Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, Sarajevo, 1999. godina;
- Imamović Enver, *Historija bosanske vojske*, Sarajevo, 1999. godina;
- Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998. godina;
- Kamberović Husnija, *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834)*, Gradačac, 2002. godina;
- Karadžić Vuk, *Svjedočanstva o prvom ustanku*, Beograd, 1954. godina;
- Kovačević-Kojić Desanka, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978. godina;
- Kreševljaković Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980. godina;
- Kreševljaković Hamdija, *Stari bosanski gradovi*, Naše starine, Sarajevo, 1953. godina;
- Mazalić Đoko, *Zvonik (Zvornik) stari grad na Drini*, GZM, Sarajevo, 1955. godina;
- Pelidija Enes, *Banjalučki boj iz 1737. uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003. godina;
- Pelidija Enes, *Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine, Bosne i Hercegovina od najsterijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998. godina;
- Pelidija Enes, *Bosanski pašaluk od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.*, Sarajevo, 1989. godina;
- Raičić R. Mihajlo, *Crvena varošica*, I knjiga (hronika V. Lešnice do 1904. godine), Lešnica, 1980. godina;
- Rastoder Ćerim, *Uloga porodice Fidahić u historiji Bosne i Hercegovine*, Bilten, Armija Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009. godina;
- Suljkić Hifzija, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Tuzla, 2007. godina;

Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK

NASELJE PROKOSOVIĆI U PERIODU 1850. - 1910. GODINE

Apstrakt: *Na popisu stanovništva koje je 1266. godine po hidžri, odnosno 1850/1851. godine po gregorijanskom kalendaru sprovela osmanska uprava, područje sjeveroistočne Bosne popisano je u okviru Zvorničkog sandžaka koji se sastojao od nekoliko manjih administrativnih cjelina -kaza. Zvornički sandžak je tada popisao u više posebnih popisnih deftera, a Prokosovići (Prokosović) i okolna naselja su evidentirana u okviru kaze Dolnja Tuzla. Prilikom analize navedenog popisa poseban osvrt stavljen je na postojanje tri familije koje su nosile prezime Prokosan, što je poveznica i sa etimologijom naziva ovog naselja.*

Na osnovu popisa stanovništva koje je austrougarska uprava provela 1879., 1885., 1895. i 1910. godine, pored demografsko-socijalnih karakteristika moguće je utvrditi i detalje o administrativno-teritorijalnom položaju i ustrojstvu svih administrativno-teritorijalnih jedinica i naseljenih područja Bosne i Hercegovine, pa tako i naselja Prokosovići.

U radu su objašnjene i vjerske prilike u proučavanom periodu. Korijeni vjerskog života u Prokosovićima vežu se za postojanje dovišta na obližnjem brdu Tirinovac, kao i za lokalitete starih mezarja na padinama ovog brda. Postojanje mekteba u Prokosovićima je prvi put zabilježeno u gruntovnom upisu iz 1889. godine (Vakuf mejtefa Prokosovići), dok su 1895. godine u naselju evidentirana dva mekteba. Na popisima stanovništva od 1850-1910. godine, svi stanovnici Prokosovića su se izjasnili kao pripadnici islamske vjeroispovijesti.

Ključne riječi: *Prokosovići, Prokosan, Dolnja Tuzla, Lukavac, stanovništvo, dovište, mekteb.*

PROKOSOVICI SETTLEMENT IN THE PERIOD 1850. – 1910.

Abstract: *In the census of 1266 AH, ie 1850/1851. according to the Gregorian calendar, conducted by the Ottoman administration, the area of northeastern Bosnia was listed within the Zvornik Sandzak, which consisted of several smaller administrative units - kaza. The Zvornik Sandzak was then listed in several special census defters, Prokosovici (Prokosovic) and the surrounding settlements were recorded within Dornja Tuzla. During the analysis of the mentioned census, special attention was paid to the existence of three families that bore the surname "Prokosan", which is a link with the etymology of the name of this settlement. Based on the census conducted by the Austro-Hungarian administration in 1879, 1885, 1895 and 1910, in addition to demographic and social characteristics, it is possible to determine details about the administrative-territorial position and structure of all administrative-territorial units and populated areas of Bosnia and Herzegovina, including settlement Prokosovici.*

The paper also explains the religious circumstances in the studied period. The roots of religious life in Prokosovici are connected to the existence of a praying ground (doviste) on the nearby Tirinovac hill, as well as to the sites of old cemeteries on the slopes of this hill. The existence of mektebs in Prokosovici was first recorded in the land register from 1889 (Vakuf mejtefa Prokosovici), while in 1895 two mektebs were recorded in the settlement. In the 1850-1910 censuses. All residents of Prokosovici declared themselves as members of the Islamic religion.

Keywords: *Prokosovici, Prokosan, Dornja Tuzla, Lukavac, population, doviste, mekteb.*

UVOD

Naselje Prokosovići je smješteno u središnjem dijelu sjeveroistočne Bosne, na istočnim obroncima planine Ozren i južnim padinama brda Tirinovac. Ispod urbanog dijela naselja, proticala je rijeka Turija,¹ koja se u blizini današnje brane Hidroakumulacije Modrac, ulivala u rijeku Spreču.

Širi lokalitet brda Tirinovac, koje se nalazi iznad naselja Prokosovići, arheološki i historijski je zanimljivo područje. Naime, tu je bilo kulturno mjesto na kojem je održavana dova „utorkovača“, a toponimi (Drum, Đurevine, Siminovača...) ukazuju na starine još iz predosmanskog perioda. Sem toga, nedaleko od dovišta na Tirinovcu prolazio je jedan krak starog puta Maglaj-Puračić-Tuzla.² Ovaj karavanski put za Prokosoviće je bio izuzetno važan jer je

¹ Na tom prostoru su se nalazile plodne oranice *Turijskog polja*, op.aut.

² Semir Hadžimusić, „Dovište na Tirinovcu kod Prokosovića, općina Lukavac“, *Gračanički glasnik. Časopis za kulturnu historiju*, br. 42., Gračanica 2016., 152.

naselje povezivao sa Puračićem kao trgovačkim i administrativnim središtem. Prema narodnom predanju izlaskom puta iz Turijskog i Sprečanskog polja, trebalo je u brežuljkastom zemljištu prokopati, prosjeći i prokositi zemlju i rastinje, pa se za isto vezivao i sam naziv Prokosovići.³

U periodu srednjovjekovne bosanske države i starijem osmanskom periodu ovo područje je pripadalo župi (nahiji) Smoluća.⁴

Administrativno-teritorijalni položaj naselja Prokosovići 1850-1910. godine

Na popisu stanovništva koje je 1266. godine po Hidžri, odnosno 1850/1851. godine po gregorijanskom kalendaru sprovela osmanska uprava područje sjeveroistočne Bosne, popisano je u okviru tadašnjeg Zvorničkog sandžaka koji se sastojao od nekoliko manjih administrativnih cjelina – kaza (nastale od ranijih kadiluka). Zvornički sandžak je tada popisano u više posebnih popisnih deftera (knjiga), a Prokosovići (**Prokosović**) i okolna naselja su popisana u okviru kaze Dolnja Tuzla.⁵

Na osnovu popisa stanovništva koje je austrougarska uprava provela 1879., 1885., 1895. i 1910. godine, pored demografskih karakteristika moguće je utvrditi i detalje o administrativno-teritorijalnom položaju i ustrojstvu svih administrativno-teritorijalnih jedinica i naseljenih područja Bosne i Hercegovine, pa tako i naselja Prokosovići.

Prema popisu stanovništva od 16. juna 1879. godine, naselje Prokosovići je pripadalo Okrugu Zvornik (Dolnja Tuzla), kotaru Tuzla Dolnja, *občina/džemat Prokošović*.⁶

Godine 1885., Prokosovići su popisani kao selo (**Prokosović**) u općini Puračić, kotar Dolnja Tuzla, Okružje Dolnja Tuzla. Osim Puračića, tada su na lukavačkom području bile općine u Poljicu, Dobošnici, Lukavcu, Turiji, Bokavićima i Bistarcu.⁷

Katastarski plan iz 1882-1885. za Katastarsku općinu Puračić u dijelu koji se odnosi na Prokosoviće uključuje toponime, kojima su označeni pojedini

³ Grupa autora, *Monografija Mjesne zajednice Prokosovići*, Prokosovići 1978., 12.

⁴ Više vidi: Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975.godina

⁵ *Državni Arhiv Republike Turske*, Istanbul, BOA, NFS_d 05946, 357-367.

⁶ *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Polag popisa od 16. lipnja 1879.*, Sarajevo 1879., 82.

⁷ *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886., 126-127.

dijelovi naselja (mahale), a to su: *Osmanovići, Tankule, Lug, Bornja njiva, Lugovi, Vručan, Čardakovi, Memić, Polje, Njiva, Mrkonjići, Lješnjak, Glavica, Saletovići, Hamustafići, Veliko brdo, Karića brdo, Torine, Gradina berg*. U dijelu naselja koji je danas pod jezerom zabilježeni su slijedeći toponimi: *Borove Luke, Stublići, Sjenica, Topole, Polje, Naslon, Bare, Studenci, Krčevine, Heljine hade, Hadice...*⁸

Na popisu stanovništva od 22. aprila 1895. godine, Prokosovići su popisani kao naselje (**Prokosović**) u sastavu općine Puračić, koja je pripadala kotaru Donja Tuzla i okrugu Donja Tuzla. Naselje je obuhvatalo nekoliko zaseoka (mahala): **Aljukići, Bikodže, Hamustafići, Memići, Tufekčići, Vručan**.⁹ Zaseoci su odvojeni šumom, potokom ili nekom drugom prirodnom granicom, a razvili su se na nekadašnjim krčevinama.¹⁰

Godine, 1910. Prokosovići (Prokosović), Modrac, Puračić i Devetak su popisani kao naselja u općini Puračić, koja je pripadala Seoskom kotaru Tuzla, Okružje Tuzla. Na lukavačkom području tada su seoske općine bile još u Bokavićima, Bistarcu, Dobošnici, Gnojnici, Lukavcu, Poljicu i Turiji.¹¹

Stanovništvo naselja Prokosovići 1850/51. godine

Mnogo novih podataka o stanovništvu naselja Prokosovići donosi historijski izvor iz sredine 19. stoljeća, do sada su to u nauci nepoznati podaci. Radi se o detaljnom popisu stanovništva Bosanskog ejaleta kojeg je 1266. godine po Hidžri, odnosno 1850/1851. godine po gregorijanskom kalendaru izvršila osmanska uprava.

⁸ Katastarski plan za K.O. Puračić, 1882-1885. godina, Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove općine Lukavac.

⁹ Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22 aprila 1895 sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1896., 296-297.

¹⁰ Aljoša Avdić, "Društveno-geografske karakteristike naselja Prokosovići", u: *Zbornik radova sa naučnog skupa Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 277.

¹¹ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912., 452-456.

Prokosovići i okolna naselja¹² su popisana u okviru kaze Dolnja Tuzla. Dakle, podaci o stanovništvu Prokosovića iz 1851. godine evidentirani su u popisnom defteru muslimana kaze Dolnja Tuzla.¹³

Naselje Prokosovići tada je imalo 47 kuća u kojima je po važećim pravilima osmanske uprave popisano samo muško stanovništvo. U nastavku je dat detaljan pregled popisanih kuća i stanovnika Prokosovića:

Kuća 1. – PROKOSAN

1. **Prokosan**, Osman, sin Ibrahima. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1772. godine. Imao 79 godina.
2. Njegov sin, Halil- sin Osmana. Srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1796. godine. Imao 55 godina.
3. Njegov sin, Mehmed- sin Osmana. Srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1816. godine. Imao 35 godina.
4. Njegov sin, Ibrahim- sin Osmana. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1821.godine. Imao 30 godina.
5. Njegov unuk, Mustafa - sin Mehmeda. Visokog rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
6. Njegov unuk, Osman- sin Ibrahima. Rođen 1845.godine. Imao šest godina.
7. Njegov unuk, Mehmed- sin Ibrahima. Rođen 1847.godine. Imao četiri godine.
8. Njegov unuk, Hašim- sin Ibrahima. Rođen 1850. godine. Imao jednu godinu.

Kuća 2. – OSMANOVIĆ (Omanović, izv.)

1. **Osmanović** Mehmed, sin Omera. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1791.godine. Imao 60 godina.
2. Njegov sin, Alija- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1826. godine. Imao 25 godina.
3. Njegov sin, Omer sin Mehmeda. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1828. godine. Imao 23 godine.

¹² O stanovništvu naselja Turija, koje se nalazi nedaleko od Prokosovića, iz 1850/51. godine više vidi u: Kemal Nurkić, Semir Hadžimusić, "Naselje Turija u drugoj polovini 19. stoljeća", *Baština sjeveroistočne Bosne. Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, br. 11., Tuzla 2019., 9-30.

¹³ Državni Arhiv Republike Turske, Istanbul, BOA, NFS_d 05946, 357-367., Sa staroosmanskog na bosanski jezik preveli Kemija Nurkić i mr.sc. Kemal Nurkić.

4. Njegov unuk, Osman- sin Omera. Rođen 1849. godine. Imao dvije godine.
5. Njegov unuk, Ibrahim- sin Alije. Rođen 1850. godine. Imao jednu godinu.

Kuća 3. – DEDOVIĆ

1. **Dedović** Osman, sin Mustafe. Poljoprivrednik, niskog rasta i bijele brade. Rođen 1801. godine. Imao 50 godina.
2. Njegov sin, Jusuf- sin Osmana. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
3. Njegov sin, Mustafa- sin Osmana. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1830. godine. Imao 21 godinu.
4. Njegov unuk, Osman- sin Jukana. Rođen 1847.godine. Imao četiri godine.

Kuća 4. - ALJUKIĆ

1. **Aljukić** Sulejman, sin Saliha. Srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1811. godine. Imao četrdeset godina.
2. Njegov sin, Mehmed- sin Sulejmana. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
3. Njegov sin, Alija- sin Sulejmana. Malodoban. Rođen 1833. godine. Imao 18 godina.

Kuća 5.

1. **Aljukić** Omer, sin Saliha. Poljoprivrednik, visokog rasta i bijele brade. Rođen 1791. godine. Imao 60 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Omera. Rođen 1833. godine. Imao 18 godina.
3. Njegov sin, Emin- sin Omera. Malodoban. Rođen 1848. godine. Imao tri godine.
4. Njegov unuk Mustafa. Rođen 1849. godine. Imao dvije godine.
5. Njegov unuk Jusuf. Rođen 1850. godine. Imao jednu godinu.

Kuća 6.

1. **Aljukić** Bećir, sin Hasana. Poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1823. godine. Imao 28 godina.
2. Njegov sin, Zekerija- sin Bećira. Rođen 1847.godine. Ima četiri godine.
3. Njegov sin, Ibrahim- sin Bećira. Rođen 1850. godine. Ima jednu godinu.

Kuća 7.

1. **Aljukić** Salih, sin Saliha. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1816. godine. Imao 35 godina.
2. Njegov sin, Mustafa- sin Saliha. Visokog rasta i svijetlih brkova. Rođen 1831. godine. Imao 20 godina.
3. Njegov sin, Halil- sin Saliha. Malodoban. Rođen 1832. godine. Imao 19 godina.
4. Njegov sin, Husejn- sin Saliha. Malodoban. Rođen 1834. godine. Imao 17 godina.
5. Njegov sin, Sulejman- sin Saliha. Rođen 1846. godine. Imao pet godina.

Kuća 8.¹⁴

1. Hasan, sin Ahmeda. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1801. godine. Imao 50 godina.
2. Njegov sin, Mustafa- sin Hasana. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.

Kuća 9. - MEMIĆ

1. **Memić** Osman, sin Saliha. Poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1815. godine. Imao 36 godina.
2. Njegov sin, Salih- sin Osmana. Malodoban. Rođen 1839. godine. Imao 12 godina.
3. Njegov sin, Jusuf - sin Osmana. Rođen 1846. godine. Imao pet godina.
4. Njegov brat, Nuh- sin Saliha. Visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1821. godine. Imao 30 godina.
5. Njegov bratić, Ibrahim- sin Nuha. Malodoban. Rođen 1833. godine. Imao 18 godina.¹⁵
6. Njegov bratić, Omer- sin Nuha. Rođen 1847. godine. Imao 4 godine.
7. Njegov brat, Hasan- sin Saliha. Visokog rasta i žute brade. Rođen 1823. godine. Imao 28 godina.

Kuća 10. – DEDOVIĆ (Davović, izv.)

1. **Dedović** Omer, sin Alije. Poljoprivrednik, visokog rasta i bijele brade. Rođen 1801. godine. Imao 50 godina.
2. Njegov sin, Osman- sin Omera. Mladić, visokog rasta. Rođen 1832. godine. Imao devetnaest godina.

¹⁴ Nečitko napisano prezime.

¹⁵ U napomeni upisano da je otišao u vojsku.

Kuća 11.

1. **Dedović** Ibrahim, sin Saliha. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen je 1823. godine. Imao 28 godina.
2. Njegov brat, Bećir- sin Saliha. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.

Kuća 12.

1. **Dedović** Halil, sin Alije. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1806. godine. Imao 45 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Halila. Visokog rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
3. Njegov sin, Jusuf- sin Halila. Malodoban. Rođen 1838. godine. Imao trinaest godina.
4. Njegov sin, Mustafa- sin Halila. Rođen je 1848. godine. Imao tri godine.
5. Njegov bratić, Vejsil. Malodoban. Rođen 1838. godine. Imao tri godine.

Kuća 13.

1. **Dedović** Mehmed, sin Alije. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1793. godine. Imao 58 godina.
2. Njegov sin, Osman- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1825. godine. Imao 26 godina.
3. Njegov sin, Omer -sin Mehmeda. Visokog rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
4. Njegov sin, Hasan- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1830. godine. Imao 21 godinu.
5. Njegov sin, Mehmed- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1831. godine. Imao 20 godina.
6. Njegov unuk, Latif -sin Omera. Rođen 1850. godine. Imao jednu godinu.

Kuća 14. (bez prezimena)

1. Ibrahim, sin Abdulmu'mina. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade. Rođen 1805. godine. Imao 46 godina.
2. Njegov sin, Osman -sin Ibrahima. Mladić. Rođen 1832. godine. Imao 19 godina.
3. Njegov sin, Mehmed- sin Osmana. Mladić. Rođen 1833. godine. Imao 18 godina.¹⁶

¹⁶ U napomenu upisano (*Ilm tahsiline der-alijjede*) da se obrazuje na dvoru.

4. Njegov unuk, Ibrahim- sin Osmana. Rođen 1850. godine. Imao jednu godinu

Kuća 15. - MEMIĆ

1. **Memić** Husejn, sin Ibrahima. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1825. godine. Ima 26 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Husejna. Rođen 1846. godine. Imao pet godina.
3. Njegov sin, Muharem- sin Husejna. Rođen 1849. godine. Imao dvije godine.

Kuća 16.

1. **Memić** Bećir, sin Husejna. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1826. godine. Imao 25 godina.

Kuća 17.

1. **Memić** Halil, sin Mustafe. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade. Rođen 1805. godine. Imao 46 godina.

Kuća 18.

1. **Memić** Mehmed, sin Mustafe. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade. Rođen 1805. godine. Imao 46 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
3. Njegov sin, Mustafa- sin Mehmeda. Malodoban. Rođen 1830.godine. Imao 21 godinu.
4. Njegov unuk, Hašim- sin Ibrahima. Rođen 1847.godine. Imao 4 godine.

Kuća 19.

1. **Memić** Omer, sin Abdulaha. Poljoprivrednik. Malodoban. Rođen 1839. godine. Imao 12 godina.
2. Njegov brat, Arif- sin Abdulaha. Rođen je 1842. godine. Imao 9 godina.

Kuća 20. - MUJKIĆ

1. **Mujkić** Mehmed, sin Jusufa. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1811.godine. Imao 40 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Mehmeda. Rođen 1849.godine. Imao dvije godine.
3. Njegov brat, Osman- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1816. godine. Imao 35 godina.

4. Njegov bratić, Alija- sin Osmana. Malodoban. Rođen 1841. godine. Imao 10 godina.

Kuća 21. - PROKOSAN

1. **Prokosan** Omer, sin Alije. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1815. godine. Imao 46 godina.
2. Njegov sin, Alija- sin Omera. Rođen 1848. godine. Imao 3 godine.

Kuća 22.

1. **Prokosan** Murat, sin Saliha. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1821. godine. Imao 30 godina.
2. Njegov sin, Salih- sin Murata. Malodoban. Rođen 1838. godine. Imao 13 godina.
3. Njegov brat, Ibrahim- sin Saliha. Visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1823. godine. Imao 28 godina.
4. Njegov bratić, Omer- sin Ibrahima. Rođen 1848.godine. Imao tri godine.

Kuća 23. - MUJKIĆ

1. **Mujkić** Ibrahim, sin Hasana. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1806. godine. Imao 45 godina.
2. Njegov brat, Halil- sin Hasana. Srednjeg rasta i crne brade. Rođen 1810. godine. Imao 41 godinu.
3. Njegov bratić, Osman- sin Mustafe. Mladić. Rođen 1832. godine. Imao 19 godina.
4. Njegov bratić, Omer -sin Osmana. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.
5. Njegov brat, Emin- sin Mustafe. Malodoban. Rođen 1833. godine. Imao 18 godina.¹⁷
6. Njegov brat, Arif- sin Hasana. Malodoban. Rođen 1834. godine. Imao 17 godina.

Kuća 24.

1. **Mujkić** Husejn, sin Jusufa. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1811. godine. Imao 40 godina.
2. Njegov sin, Jusuf- sin Husejna. Rođen 1847.godine. Imao 4 godine.

Kuća 25.

1. **Mujkić** Mehmed, sin Omera. Rođen 1847.godine. Imao 4 godine.
2. Njegov brat, Muharem sin Omera. Rođen 1848.godine. Imao 3 godine.

¹⁷ U originalu stoji da je Emin sin Mustafe. Prvi upisani njegov brat je Ibrahim sin Hasana. Stoga je opravdano tvrditi da je popisivač greškom upisao da je Emin sin Mustafe.

Kuća 26. - AVDIĆ (Abdić, izv.)

1. **Avdić** Osman, sin Abdulaha. Poljoprivrednik, visokog rasta i crne brade. Rođen 1809. godine. Imao 42 godine.
2. Njegov sin, Osman- sin Osmana. Mladić, rođen 1832. godine. Imao 19 godina.
3. Njegov unuk, Ibrahim- sin Osmana. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 27.

1. **Avdić** Omer, sin Halila. Poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1816. godine. Imao 35 godina.
2. Njegov sin, Omer -sin Omera. Rođen 1849. godine. Imao 2 godine.
3. Njegov sin, Hasan -sin Omera. Rođen 1850.godine. Imao 1 godinu.
4. Njegov brat, Halil- sin Halila. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1821. godine. Imao 30 godina.
5. Njegov bratić, Ibrahim- sin Halila. Rođen 1849. godine. Imao 2 godine.
6. Njegov bratić, Emin- sin Halila. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 28.

1. **Avdić** Sulejman, sin Abdulaha. Poljoprivrednik, visokog rasta i bijele brade. Rođen 1781. godine. Imao 70 godina.
2. Njegov sin, Omer- sin Sulejmana. Srednjeg rasta i crnih brkova. Rođen 1806.godine. Imao 45 godina.
3. Njegov unuk, Jusuf sin Omera. Rođen 1850.godine. Imao 1 godinu.

Kuća 29. bez prezimena

1. Ibrahim, sin Mustafe. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1827. godine. Imao 24 godine.
2. Njegov sin, Mustafa- sin Ibrahima. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 30. bez prezimena

1. Omer, sin Mustafe. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.

Kuća 31. – GRAHIĆ (Granić, izv.)

1. **Grahić** Mustafa, sin Alije. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1826. godine. Imao 25 godina.
2. Njegov sin, Husejn -sin Mustafe. Rođen 1847. godine. Imao 4 godine.
3. Njegov sin, Mehmed -sin Mustafe. Rođen 1849.godine. Imao 2 godine.

Kuća 32. – DŽIBRIĆ (Ćirić, Džidić, izv.)

1. **Džibrić** Mustafa, sin Omera. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1817. godine. Imao 34 godine.
2. Njegov sin, Omer- sin Mustafe. Mladić. Rođen 1832. godine. Imao 19 godina.

Kuća 33.

1. **Džibrić** Osman, sin Ibrahima. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade. Rođen 1801. godine. Imao 50 godina.
2. Njegov sin, Osman, sin Osmana. Malodoban. Rođen 1839. godine. Imao 12 godina.
3. Njegov unuk, Mustafa- sin Osmana. Rođen 1847. godine. Imao 4 godine.

Kuća 34.

1. **Džibrić** Ibrahim, sin Omera. Poljoprivrednik, visokog rasta i žute brade. Rođen 1818. godine. Imao 33 godine.
2. Njegov sin, Alija- sin Ibrahima. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 35.

1. **Džibrić** Osman, sin Mehmeda. Poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova. Rođen 1819. godine. Imao 32 godine.
2. Njegov sin, Mehmed- sin Osmana. Malodoban. Rođen 1838. godine. Imao 13 godina.
3. Njegov sin, Muharem- sin Osmana. Rođen 1846. godine. Imao 5 godina.
4. Njegov sin, Osman, sin Osmana. Rođen 1847. godine. Imao 4 godine.
5. Njegov sin, Ibrahim, sin Osmana. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 36. – GRAHIĆ (Granić, izv.)

1. **Grahić** Ibrahim sin Mustafe. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1828.godine. Ima 23 godine.
2. Njegov sin, Mustafa- sin Ibrahima. Rođen 1848. godine. Imao 3 godine.
3. Njegov sin, Omer -sin Ibrahima. Rođen 1849. godine. Imao 2 godine.
4. Njegov sin, Hasan- sin Ibrahima. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.
5. Njegov sin, Husejn- sin Ibrahima. Rođen 1850. godine. Imao 1 godinu.

Kuća 37.

1. **Grahić** Mustafa, sin Ibrahima. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1821. godine. Imao 30 godina.

Kuća 38.

1. **Grahić** Alija- sin Ibrahima. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
2. Njegov brat, Jusuf- sin Ibrahima. Mladić. Rođen 1833.godine. Imao 18 godina.

Kuća 39.

1. **Grahić** Osman, sin Alije. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade. Rođen 1816. godine. Imao 35 godina.
2. Njegov sin, Osman- sin Osmana. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao 22 godine.
3. Njegov sin, Arif- sin Osmana. Visokog rasta i svijetlih brkova. Rođen 1831.godine. Imao 20 godina.
4. Njegov sin, Husejn- sin Osmana. Rođen 1847.godine. Imao 4 godine.

Kuća 40.

1. **Grahić** Mehmed, sin Mehmeda. Poljoprivrednik, visokog rasta i crne brade. Rođen 1801. godine. Imao 50 godina.
2. Njegov sin, Mehmed- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1818. godine. Imao 33 godine.
3. Njegov sin, Mustafa- sin Mehmeda. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1821. godine. Imao 30 godina.
4. Njegov unuk, Osman -sin Mehmeda. Malodoban. Rođen 1835. godine. Imao 16 godina.
5. Njegov unuk, Jusuf -sin Mustafe. Rođen 1843.godine. Imao 8 godina.

Kuća 41.

1. **Grahić** Omer, sin Hasana. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1828. godine. Imao je 23 godine.
2. Njegov sin, Hasan- sin Omera. Rođen 1849. godine. Imao je 2 godine.
3. Njegov sin, Salih sin Omera. Rođen 1850.godine. Imao je 1 godinu.

Kuća 42. - TUFEKČIĆ

1. **Tufekčić** Alija, sin Osmana. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1817. godine. Imao je 34 godine.
2. Njegov brat, Mehmed, sin Osmana. Srednjeg rasta i žutih brkova. Rođen 1825. godine. Imao je 26 godina.
3. Njegov sin, Osman- sin Alije. Rođen 1848. godine. Imao je 4 godine.
4. Njegov sin, Omer- sin Alije. Rođen 1849. godine. Imao je 2 godine.

1. Njegov brat, Bećir- sin Halila. Srednjeg rasta i svijetlih brkova. Rođen 1829. godine. Imao je 22 godine.

Kuća 47. - DEDIĆ

1. **Dedić** Mustafa, sin Osmana. Poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova. Rođen 1821. godine. Imao je 30 godina.
2. Njegov sin, Ibrahim- sin Mustafe. Rođen 1848. godine. Imao je 3 godine.

Analizirajući podatke iz popisnog deftera za 1850/51. godinu ustanovljeno je da su Prokosovići već razvijeno naselje koje ima 47 naseljenih kuća u kojima je popisano 171 stanovnik muškog spola. Kada je u pitanju starosna struktura, radilo se uglavnom o mlađem stanovništvu, od čega je 75 lica bilo malodobno¹⁸, a svega nekoliko starješina domaćinstava imalo je preko pedeset godina starosti.

Prezimana (familije) koja su bila najčešće zastupljena u selu su: Grahić (7 kuća), Memić (6), Tufekčić (5), Dedović (5), Aljukić (4), Mujkić (4), Džibrić (4), Prokosan (3), Avdić (3), Dedić (1), Omanović (1). U tri kuće su živjele porodice kojima nisu zabilježena prezimena, dok je prezime jedne familije bilo nečitko napisano.

Broj muških članova domaćinstava se kretao od 1 do 11 članova, koliko ih je zabilježeno u kući familije Tufekčić na broju 44, zatim u kući familije Prokosan na broju 1, gdje je živjelo 8 muških članova, u kući familije Memić (br. kuće 9) u čijem domaćinstvu je živjelo 7 muških članova.

Proučavajući listu popisanih prezimena, posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na prezime **Prokosan**. Familija s ovim prezimenom je popisana u prvoj kući (kuća 1.) naselja Prokosovići, te u još dvije kuće. Tada najstariji nosilac domaćinstva u naselju Prokosovići bio je upravo iz ove familije, iz prve kuće, a to je osamdesetogodišnji *Prokosan Osman, sin Ibrahima*, rođen 1772. godine. Osman je imao tri sina: Halila, Mehmeda i Ibrahima. U druge dvije kuće Prokosana živjeli su dosta mlađi nosioci domaćinstva: kuća 21 – *Prokosan Omer sin Alije* (46 godina), kuća 22 – *Prokosan Murat sin Saliha* (30 god.).

Porijeklo naziva naselja Prokosović(i) do sada nije bilo naučno objašnjeno, te se uglavnom povezivalo sa predanjima i radnjama (gl.) prokositi, prosjeći, prokopati, dok ovdje iznijeti podaci o familiji prezimena Prokosan¹⁹, pod tim

¹⁸ Bilo mlađe od 18. godina, op. aut.

¹⁹ Naselja pod nazivom *Prokos* u Bosni i Hercegovini imaju u općinama Ugljevik i Fojnica, dok se naziv Prokosovići ne navodi u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine., op. aut.

imenom popisanom 1850/51. godine, jesu nove činjenice koje vode ka razjašnjenju važnog pitanja lokalne historije ovog područja.

Stanovništvo Prokosovića pretežno se bavilo poljoprivredom, a bitno je istaći da su dva stanovnika te 1851. godine školovana na dvoru. Radilo se o Tufekčić (Ibrahima) Osmanu, rođenom 1825. godine, te Mehmedu, sinu Osmana, rođenom 1833. godine (kuća 14). U istom periodu Memić (Nuha) Ibrahim, rođen 1833. godine, bio je u vojnoj službi.

Demografska i socijalna obilježja naselja Prokosovići 1879-1910. godine

Na osnovu podataka četiri popisa stanovništva koja su provedena tokom austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom praćene su demografske karakteristike naselja Prokosovići u periodu 1879-1910. godine, a radi komparacije dati su i podaci iz 1850. godine. (Tabela 1).

Godina popisa	Broj kuća	Muških	Ženskih	Ukupno
1850	47	171	-	340*
1879	72	188	180	368
1885	75	222	211	433
1895	80	240	183	423
1910	94	326	296	622

Broj stanovnika Prokosovića je u posmatranom periodu imao tendenciju rasta, kao i broj kuća što su direktni pokazatelji razvoja ovog naselja.

Godine 1879. u naselju su bile 72 kuće u kojima je živjelo 368 stanovnika. Rast broja stanovnika zabilježen je 1885. godine (433), a porast broja kuća nije pratio porast stanovništva 1895. godine (423). Međutim, izrazito visok porast stanovništva Prokosovića zabilježen je u periodu od 1895-1910. godine, kada su evidentirana 622 lica.

Od 433 stanovnika koliko ih je živjelo u Prokosovićima 1885. godine, kada je u pitanju bračno stanje, 237 je bilo *neženjenih*, 177 *oženjenih*, 18 *obudovjelih*, 1 *razvjenčanih*.²⁰

²⁰ Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886., 126-127. (Dalje: *Popis stanovništva iz 1885. godine*)

Prvobitni gruntovni upisi iz 1889. godine u Prokosovićima bilježe slijedeće familije: *Džibrić zv. Đogić, Hodžić, Gazetić, Tufekčić, Grahić, Aljukić, Osmanović, Osmanović zvan Tufekčić, Muratović, Muratović zv. Dubljankić, Abdić,*²¹ *Mujkić, Alić, Kovačević, Memić, Muminović, Halilović (Vež), Halilović (pok. Halila), Omerović (Omer), Aljukić zvan Beganović, Hamustafić, Ahmetović zvan Kovačević.*²² *Treba istaći da 1889. godine nije evidentirano postojanje familije Prokosan, koja je živjela u Prokosovićima 1850. godine.*

Posmatrajući zanimanje i socijalni status dolazi se do podatka da je 1885. godine u Prokosovićima bilo 109 težaka, 1 pomoćni radnik/nadničar/sluga, 1 lice muškog spola starije od 16 godina koje se nije izjasnilo u pogledu zanimanja, te 322 lica (žene i djeca).²³

Godine 1895., poljoprivredom se bavilo čak 418 lica (70 *glavara obitelji*), od ukupno 423 lica, a drugim djelatnostima svega 5 stanovnika Prokosovića.²⁴

Poljoprivreda je ostala dominantno zanimanje u Prokosovićima i 1910. godine, te je tada od ukupno 622 stanovnika njih 618 bilo uključeno u neki segment poljoprivredne djelatnosti. Od ovog broja, 96 je bilo nosioca domaćinstava (*glavari*), a 522 ostalih članova domaćinstva (*svojad*).²⁵

Austrougarska uprava Bosnom i Hercegovinom je 1910. godine uradila i popis stoke, a tada su u Prokosovićima bila 82 posjednika slijedećih vrsta i količina stoke: 450 goveda, 74 ovce, 22 konja. Također evidentirane su 533 kokoške, 69 ćurki, 41 patka, kao i 58 košnica (pletera) sa pčelama.²⁶

Vjerski život

Korijeni vjerskog života u Prokosovićima vežu se za postojanje dovišta na obližnjem brdu Tirinovac, kao i za lokalitete starih mezarja na padinama ovog brda.

²¹ Već od 1897. godine familija *Abdić* se u gruntovnim knjigama upisuje kao *Avdić*, Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac, Gruntovne knjige za K.O. Puračić, Gruntovni uložak br. 282., 1889-1897. godina.

²² *Omer Ahmetović zvan Kovačević, sin Ahmetov iz Devetaka.*, Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac, Gruntovne knjige za K.O. Puračić, Gruntovni uložak br. 331, 1889. godina.

²³ *Popis stanovništva iz 1885. godine*., 126-127.

²⁴ Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22 aprila 1895 sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1896., 296-297.

²⁵ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912., 456.

²⁶ Rezultati popisa stoke u Bosni i Hercegovini od 1910. godine, Sarajevo 1912., 62

Dova na Tirinovcu se održavala krajem maja, sjećaju se savremenici da je to bilo poslije poznate dove na Blagaju, baš u vrijeme kada trešnje počnu zreti. Dova se održavala utorkom, u periodu od 11 do 13 časova, a na dovištu su mogli prisustvovati samo muškarci. Sedam dana prije Tirinovca, dova se održavala u Srnicama kod Treštenice, a nakon Tirinovca dova se održavala još i u Modracu.²⁷

Na dovu se organizovano polazilo iz naselja Prokosovići, Bikodže, Tabaci, Modrac i Puračić, a na istoj su bili vjernici i iz drugih naselja šire okoline Lukavca. Zadatak samog organizovanja dove bio je na džematu i mještanima Prokosovića. Mještani bi dan-dva ranije pripremili mjesto dove, očistili teren, donijeli što je potrebno kako bi što bolje protekao sam dan dove. Polaznici mekteba bili bi pripremljeni od strane mualima u mektebu Prokosovići, koji je prema dostupnim historijskim izvorima radio u drugoj polovini 19. stoljeća.²⁸

Postojanje mekteba u Prokosovićima je prvi put zabilježeno u prvom gruntovnom upisu iz 1889. godine (*Vakuf mejtefa Prokosovići*²⁹), dok su 1895. godine u naselju evidentirana dva mekteba.³⁰

Jugoistočno od dovišta, na padinama Tirinovca je staro mezarje Kosa u džematu Prokosovići, gdje je sačuvano nekoliko nišana starih i do dvije stotine godina.³¹ Na nišanima sa turbanom u gužve i fesom, ukrašenim sa motivima sablje, torbice, trokutova, bordura i slično, mogu se pročitati natpisi na arebici, arapskom i bosanskom jeziku, uz dataciju po hidžretskom i gregorijanskom kalendaru. (Vidjet slike 1-3.) Ovo mezarje je još 1889. godine registrovano kao vakufska svojina.³²

Na popisima stanovništva od 1850.-1910. godine, svi stanovnici Prokosovića su se izjasnili kao pripadnici islamske vjeroispovijesti.

²⁷ S. Hadžimusić, "Dovište na Tirinovcu kod Prokosovića, općina Lukavac", *Gračanički glasnik*. Časopis za kulturnu historiju, br. 42., Gračanica 2016., 153.

²⁸ *Isto.*, 154.

²⁹ Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac, Gruntovne knjige za K.O. Puračić, Gruntovni uložak br. 323., 1889. godina.

³⁰ Pripadnici islamske vjeroispovijesti su na popisima stanovništva 1879-1910. godine označavani kao *M(m)uslimani, Muhamedovci ili Muhamedanci*.

³¹ Nažalost, prije desetak godina mnogi stari nišani na ovom mezarju su uništeni čime je trajno izbrisan značajan historijski izvor (spomenici materijalne kulture) uz čiju pomoć bi se podrobnije mogla istražiti i objasniti prošlost ovog naselja.

³² Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac, Gruntovne knjige za K.O. Puračić, Gruntovni uložak br. 149., 1889. godina.

Slika 1. Nišan Omera, sin Omera iz 1323. h.g. (1907. god.)

Slika 2. Nišan ukrašen torbicom, bez datacije

Slika 3. Nišan Mehmeda, sina Ibrahima Kovačević, 1333.h.g., (1917.god.)

ZAKLJUČAK

Prokosovići su 1850. godine popisani kao selo u sastavu kaze Dolnja Tuzla u Zvorničkom sandžaku. U periodu austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom Prokosovići su ulazili u sastav općine Puračić, kotara i okruga Donja Tuzla. Naselje je obuhvatalo nekoliko zaseoka (mahala): Aljukići, Bikodže, Hamustafići, Memići, Tufekčići, Vručan.

Naselje Prokosovići u periodu od 1850-1910. godine se intenzivno razvija, te sa 47 kuća koliko ih je popisano 1850., naselje 1910. godine broji 94 kuće u kojima su živjela 622 stanovnika.

Porijeklo naziva naselja Prokosović(i) do sada nije bilo naučno objašnjeno, te se uglavnom povezivalo sa predanjima i glagolskim radnjama: *prokositi*, *prosjeći*, *prokopati*, dok su u radu predstavljeni podaci o porodici prezimena *Prokosan*, pod tim imenom popisano iz 1850/51. godine, kao nove činjenice koje vode ka razjašnjenju važnog pitanja lokalne historije ovog područja.

Stanovništvo Prokosovića pretežno se bavilo poljoprivredom, a bitno je istaći da su dva stanovnika još 1850. godine školovana na osmanskome dvoru, dok je jedan bio u vojnoj službi.

Svi stanovnici su u proučavanom periodu popisani kao pripadnici islamske vjeroispovijesti, a korijeni vjerskog života u Prokosovićima povezani su sa dovištem na obližnjem brdu Tirinovac, starim mezarjem „Kosa“ i mektebom, koji je prvi put evidentiran 1895. godine.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljena arhivska građa

- *Državni Arhiv Republike Turske, Istanbul*
Fond: BOA, NFS_d 05946.

Gruntovne knjige i katastarski planovi

- Gruntovne knjige za K.O. Puračić, 1889. godina, *Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac*,
- Katastarski planovi za K.O. Puračić, 1882-1885. godina, *Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove* Općine Lukavac.

Objavljeni izvori

- *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Polag popisa od 16. lipnja 1879.*, Sarajevo 1879.godine
- *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, C. i kr. vladina tiskarna, Sarajevo 1880.godine*
- *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886.godine
- Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22 aprila 1895 sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1896. godine
- Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912.
- Rezultati popisa stoke u Bosni i Hercegovini od 1910. godine, Sarajevo 1912.

Literatura

- Avdić Aljoša, "Društveno-geografske karakteristike naselja Prokosovići", u: *Zbornik radova sa naučne konferencije Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 274-297.
- Djedović Rusmir, "*Historijsko-geografska i urbano-geografska istraživanja naselja Lukavac*", u: *Zbornik radova sa naučne konferencije Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 105-142.
- Grupa autora, *Monografija Mjesne zajednice Prokosovići*, Prokosovići 1978.

- Hadžimusić Semir, “Dovište na Tirinovcu kod Prokosovića, općina Lukavac”, *Gračanički glasnik*. Časopis za kulturnu historiju, br. 42., Gračanica 2016., 149-156.
- Handžić Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975.
- Nurkić Kemal, Hadžimusić Semir, “Naselje Turija u drugoj polovini 19. stoljeća”, *Baština sjeveroistočne Bosne*. Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, br. 11., Tuzla 2019., 9-30.

Summary

In 1850, Prokosovici were listed as a village within the Kaza Dolnja Tuzla in the Zvornik Sandzak. During the Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina, Prokosovici became part of the municipality of Puracic, the district of Donja Tuzla. The settlement included several hamlets (mahala): Aljukici, Bikodze, Hamustafici, Memici, Tufekcici, Vrucan.

The settlement of Prokosovici in the period 1850-1910. In 1910, the settlement had 94 houses with 622 inhabitants.

The origin of the name of the settlement Prokosović (i) has not been scientifically explained so far, and it is mainly associated with legends and actions (see) to mow, cut, dig, while the paper presents data on the family surname Prokosan, under that name listed in 1850/51., new facts leading to the clarification of an important issue of local history of this area.

The population of Prokosovici was mostly engaged in agriculture, and it is important to point out that two inhabitants were educated at the Ottoman court in 1850, while one was in military service.

In the period under study, all residents were listed as members of the Islamic faith, and the roots of religious life in Prokosovici are connected with the doviste on the nearby hill Tirinovac, the old cemetery "Kosa" and the religious school first recorded in 1895.

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

**BIJELJINA OD 1991. DO 2013. GODINE:
PROMJENE U ETNIČKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA
POD UTJECAJEM RATA PROTIV REPUBLIKE BOSNE I
HERCEGOVINE**

Apstrakt: *Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Bijeljini su zajedno živjeli: Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u općini Bijeljina je živjelo 96.988 stanovnika. Bošnjaka je bilo 30.229 (31,17%), Srba 57.389 (59.17%), Hrvata 492 (0,51%), Jugoslavena 4.426 (4,56 %) i Ostalih 4.452 (4,59 %). U isto vrijeme, u gradu Bijeljina živjelo je 36.414 stanovnika: 19.024 Bošnjaka (52,24%), 10.450 Srba (28,70%), 366 Hrvata (1,00%), 3.452 Jugoslavena (9,48%) i 3.122 Ostalih (8,57%). Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Bijeljina i još 58 naselja. Bijeljina je kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bila meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Bijeljini su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te srušeni svi islamski vjerski objekti.*

Bijeljina je prvoga aprila 1992. godine, bila napadnuta od strane tzv. "srpskih snaga". Meta napada bili su Bošnjaci, Albanci, Romi i drugi nesrbi, koji nisu bili svjesni šta se dešava u njihovome gradu. Ubijani su u svojim kućama, stanovima, džamijama. Masakrirani su i na Ramazanski bajram, 4. aprila 1992. godine. Okrutnošću se posebno isticala tzv. Srpska dobrovoljačka garda (SDG), specijalna jedinica Službe državne bezbjednosti Srbije, koju je predvodio Željko Ražnatović Arkan, i koja je bila pod direktnom komandom režima Slobodana Miloševića u Srbiji, te "Mirkovi četnici" koje je predvodio Mirko Blagojević. Pod Arkanovu komandu stavila se općinska vlast, policija, vojska, sudstvo, Teritorijalna odbrana. Bijeljina je bila okupirana. Samo u toku mjeseca aprila 1992. godine u Bijeljini su

ubijena najmanje 93 civila (81 Bošnjak, 8 Albanaca, 3 Srbina i 1 Hrvat). Od 31. marta do 6. aprila 1992. godine, ubijeno je najmanje 55 civila.

Slike zločina sa bijeljinskih ulica, brzo su obišle svijet, ali na slike užasa međunarodna zajednica nije reagirala. Bijeljina je bila generalna proba za rat, ubistva, ratne zločine i genocid koji su ubrzo uslijedili u cijeloj Republici Bosni i Hercegovini.

Rat u Bosni i Hercegovini je okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Po mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

Prema Dejtonskom sporazumu, u unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine, koju čini 10 kantona i Republika Srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.

U periodu od 1992. do 1995., približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano napustiti svoje domove. Poslije rata počeo je povratak, između ostalog, i u Bijeljini. Proces povratka prognanih Bošnjaka tekao je sporo i neorganizirano. Prvi val povratka tekao je od 1996. do 2000. godine. Prognanici su se najviše vraćali u Mjesnu zajednicu Janja. Godine 1998. obnovljen je rad Medžlisa Islamske zajednice u Bijeljini i od tada počinje proces povratka imovine. Sve je išlo izuzetno sporo uz puno opstrukcija lokalnih vlasti. Ipak, 2002. godine "izliveni" su temelji za svih pet porušenih džamija u Bijeljini. Džamije su obnavljane zahvaljujući, između ostaloga, sredstvima bijeljinaца koji su živjeli u inozemstvu.

Otežavajuća okolnost za povratnike je i činjenica što u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska negira bosanski jezik. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje bosanskim jezikom. Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Općina Bijeljina imala je 107.715 stanovnika, što je za 10.727 stanovnika više u odnosu na 1991. godinu. Stanovništvo je živjelo u gradu Bijeljina i još 66 naselja, što je za 8 naselja više u odnosu na 1991. godinu. Etnička struktura stanovništva se značajno promijenila pod utjecajem rata protiv Bosne i

Hercegovine. Srba je, 2013. godine, bilo 91.784, što je za 34.395 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 13.090, što je za 17.139 osoba manje, Hrvata 515, što je za 23 osobe više, Ostalih 1.550, što je za 2.902 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili, u etničkom smislu, u općini Bijeljina bilo je 674 a bez odgovora 102 osobe.

U gradu Bijeljini živjelo je 42.278 stanovnika, što je za 5.864 osobe više u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 35.798, što je za 25.348 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 4.469, što je za 14.555 manje, Hrvata 315, što je za 51 osobu manje i Ostalih 1.159, što je 1.963 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili u etničkom smislu bilo je 502 i bez odgovora 35 osoba. Općina Bijeljina imala je, u ukupnom stanovništvu, 85,21% Srba, što je za 26.04% više u odnosu na 1991. godinu, a Bošnjaka 12,15%, što je za 19,02% manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo manje za 0,03%, a Ostalih manje za 3,14% u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Bijeljini došlo je do drastične promjene etničke strukture stanovništva u odnosu na 1991. godinu. Naime, Bošnjaci su 1991, činili 52,24% stanovništva grada, Srbi 28,70%, Jugoslaveni 9,48%, Ostali 8,57% i Hrvati 1,00%. Broj Bošnjaka smanjen je za 41,67% i iznosio je 10,57% u ukupnom stanovništvu Bijeljine. Za isto vrijeme povećao se procenat Srba sa 28,70% na 84,67%. Povećanje je, dakle, iznosilo 55,97%. Procenat Hrvata smanjen je za 0,25%, a Ostalih za 5,83% u odnosu na 1991. godinu.

Bijeljina je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja broja Bošnjaka u Bijeljini, kao što su: sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Bijeljina, agresija, rat, ratni zločini, etničko čišćenje, Bošnjaci, Srbi, Hrvati, povratak.

BIJELJINA FROM 1991 TO 2013. CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION UNDER THE INFLUENCE OF THE WAR AGAINST THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *Before the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Bijeljina. According to the 1991 census, there were 96,988 inhabitants in the municipality of Bijeljina. There were 30,229 Bosniaks (31.17%), 57,389 Serbs (59.17%), 492 Croats (0.51%), 4,426 Yugoslavs (4.56%) and 4,452 Others (4.59%). At the same time, the city of Bijeljina had a population of 36,414: 19,024 Bosniaks (52.24%), 10,450 Serbs (28.70%), 366 Croats (1.00%), 3,452 Yugoslavs (9.48%) and 3,122 Others. (8.57%). The population of the Municipality lived in the city of Bijeljina and another 58 settlements.*

Bijeljina, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Bijeljina, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted killed and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural property and property were destroyed, and all Islamic religious objects.

On April 1, 1992, Bijeljina was attacked by the so-called "Serbian forces". The targets of the attack were Bosniaks, Albanians, Roma and other non-Serbs, who were unaware of what was happening in their town. They were killed in their houses, apartments, mosques. They were also massacred on Eid al-Fitr, April 4, 1992. The so-called The Serbian Volunteer Guard (SDG), a special unit of the Serbian State Security Service, led by Zeljko Raznatovic Arkan, which was under the direct command of Slobodan Milosevic's regime in Serbia, and the "Mirko Chetniks" led by Mirko Blagojevic. Under Arkan's command was placed the municipal government, the police, the army, the judiciary, the Territorial Defense. Bijeljina was occupied. In April 1992 alone, at least 93 civilians were killed in Bijeljina (81 Bosniaks, 8 Albanians, 3 Serbs and 1 Croat). From March 31 to April 6, 1992, at least 55 civilians were killed. Pictures of crimes from the streets of Bijeljina quickly went around the world, but the international community did not react to the pictures of horror. Bijeljina was a rehearsal for war, murder, war crimes and genocide that soon followed throughout the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The war in Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the Dayton Agreement on December 14, 1995 in Paris. According to many researchers,

intellectuals of various profiles, the Agreement legalized the genocide of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina.

According to the Dayton Agreement, there are two entities in the internal structure of Bosnia and Herzegovina: the Federation of Bosnia and Herzegovina, which consists of 10 cantons, and the Republika Srpska. Apart from the two entities, there is also the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, which was created by the Decision of the International Arbitration Court. It was established on March 8, 2000.

Between 1992 and 1995, approximately 2,2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes. After the war, he began to return, among other things, to Bijeljina. The return process of the expelled Bosniaks was slow and disorganized. The first wave of returns ran from 1996 to 2000. The exiles mostly returned to the local community of Janja. In 1998, the work of the Majlis of the Islamic Community in Bijeljina was renewed, and since then the process of returning property has begun. Everything went extremely slowly with a lot of obstruction by the local authorities. However, in 2002, the foundations for all five demolished mosques in Bijeljina were "poured out". The mosques were renovated thanks, among other things, to the funds of whites who lived abroad.

An aggravating circumstance for returnees is the fact that the Bosnian language is denied in the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students who want their language to be called Bosnian.

In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska in public appearances deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people, which affects the perspective of the people of this area.

The situation with employment in public administration is not good. Returnees are mainly engaged in agriculture, but here there is a problem of placing surplus products.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. The municipality of Bijeljina had 107,715 inhabitants, which is 10,727 inhabitants more than in 1991. The population lived in the city of Bijeljina and another 66 settlements, which is 8 settlements more than in 1991. The ethnic structure of the population changed significantly under the influence of the war against Bosnia and Herzegovina. In 2013, there were 91,784 Serbs, which is 34,395 more than in 1991, 13,090 Bosniaks, which is 17,139 fewer, 515 Croats, which is 23 more, and the other 1,550, which is 2,902. persons less than in 1991. In ethnic terms, there were 674 non-respondents in the municipality of Bijeljina and 102 without answering.

The city of Bijeljina had a population of 42,278, which is 5,864 more than in 1991. There were 35,798 Serbs, which is 25,348 people more than in 1991, 4,469

Bosniaks, which is 14,555 less, 315 Croats, which is 51 people less, and Others 1,159, which is 1,963 people less than in 1991. year. Those who did not declare themselves in the ethnic sense were 502 and 35 people did not answer.

The municipality of Bijeljina had, in the total population, 85.21% Serbs, which is 26.04% more than in 1991, and Bosniaks 12.15%, which is 19.02% less than in 1991. There were 0.03% fewer Croats and 3.14% fewer Others than in 1991.

In the city of Bijeljina, there has been a drastic change in the ethnic structure of the population compared to 1991. Namely, Bosniaks made up 52.24% of the city's population in 1991, Serbs 28.70%, Yugoslavs 9.48%, Others 8.57% and Croats 1.00%. The number of Bosniaks decreased by 41.67% and amounted to 10.57% in the total population of Bijeljina. At the same time, the percentage of Serbs increased from 28.70% to 84.67%. The increase was therefore 55.97%. The percentage of Croats decreased by 0.25%, and the number of Others by 5.83% compared to 1991.

Bijeljina is a typical example of how war, murder, expulsion, rape, intimidation, deportation, forced mobilization, demolition and other means can drastically change the ethnic structure of a city's population. Certainly, other causes of the reduced number of Bosniaks in Bijeljina should not be neglected, such as the security situation, economic situation, education, road and other infrastructure, etc.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Bijeljina, aggression, war, war crimes, ethnic cleansing, Bosniaks, Serbs, Croats, return.

UVOD

Devedesetih godina 20. stoljeća počeo je rat protiv Republike Bosne i Hercegovine. Rat su počeli njeni "susjedi" i "komšije": Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska.¹

¹ O agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima svjedoče mnogobrojni historijski izvori i literatura. Vidi, između ostaloga: Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-T, Predmet: Čelebići 1998, Presuda Pretresnog vijeća, Hag, 16. 11. 1998; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-94-1-A, Predmet protiv Duška Tadića, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 15. 07. 1999; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-A, Predmet: Čelebići 2001, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 20. 02. 2001; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-99-36-T, Predmet: Radoslav Brđanin, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 01. 09. 2004; Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, Hag, 26. 02. 2007; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-04-74, Predmet: Prlić i drugi, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 29. 11. 2017; Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T, Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović, Presuda, Hag, 30. 06. 2021; Vidi i predmete (ICTY) protiv Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Ljubiše Beare, Zdravka Tolimira, Vujadina Popovića, Radislava Krstića, Drage Nikolića, Momira Nikolića, Radivoja Miletića, Dragana Obrenovića, Dražena Erdemovića; Vidi: Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004; Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 2012. (dalje: S. Čekić, *Genocid i istina*

Savezna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska odredile su historijske i strateške ciljeve: zauzimanje i uništenje države Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka.²

S time u vezi, planirano je i organizovano sistemsko izvršenje svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno zločina protiv mira i zločina genocida, s ciljem potpunog uništenja Republike Bosne i Hercegovine kao države i Bošnjaka kao naroda.

Režimi susjednih država na čelu sa Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom i njihovim poslušnicima, planirali su, pripremali i organizovali agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, rukovodili i komandovali provođenjem agresije; operativno planirali, pripremali, koordinirali, usmjeravali i preko svojih oficira vodili borbene operacije protiv Republike Bosne i Hercegovine; osiguravali živu silu (starješinski i vojnički kadar), kompletnu logističku podršku (tenkove, transportere, helikoptere, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarsko-računarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municiju, gorivo i mazivo i druge strateške sirovine, sanitetski materijal, zdravstveno osiguranje i svu drugu vojnu opremu, zatim plate i penzije), te tako neposredno učestvovali u izvršenju genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Samo u periodu do 31. decembra 1994. godine Savezna Republika Jugoslavija je za izvođenje agresije osigurala 89,4% pješadijske, 73% artiljerijske i 95,1% protivavionske municije.³

o genocidu); Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, knjiga 1, 2, 3, Sarajevo 2016. (dalje: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*). Vidi i: Mesud Šadinlija, *Historiografija i pitanje karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), I*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/1, Sarajevo, 2020, 339-351; Marko Attila Hoare, *Historiografija genocida u Bosni i Hercegovini 1992-1995. u radovima stranih naučnika, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 11-20; Merisa Karović Babić, *Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 21-69; Izet Šabotić, *Historiografija o Tuzli i Tuzlanskom kraju, koja se odnosi na novi vijek i savremeno doba, nastala u vremenu 2001-2018. godine, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 127-160.

² Vidi: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*; Ivo Komšić, *Tuđmanov haški profil: Udruženi zločinački poduhvat na BiH*, Sinopsis, Sarajevo 2021.

³ Navedene podatke je pravovremeno, još u toku sudskog procesa, posjedovao Međunarodni sud pravde, ali ih, na žalost, kao i mnoge druge krucijalne dokaze o neposrednom učešću i odgovornosti Savezne Republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i

Savezna Republika Jugoslavija je u Republici Bosni i Hercegovini formirala paradržavnu tvorevinu Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu (Republiku Srpsku), koja je djelovala u ime Savezne Republike Jugoslavije – u svojstvu *de iure* i *de facto* organa i/ili agenta Savezne Republike Jugoslavije, odnosno u svojstvu i za račun i korist Savezne Republike Jugoslavije. Osim toga, Srpska Republika Bosna i Hercegovina (Republika Srpska) bila je samo puki instrument Savezne Republike Jugoslavije, bez ikakve stvarne, političke i vojne samostalnosti, a preko koje je, pored drugih državnih organa, djelovala Savezna Republika Jugoslavija, koja je imala ukupnu i efektivnu kontrolu nad političkim i vojnim rukovodstvom RS-a.⁴

Jedan od strateških ciljeva srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse je Bosansko podrinje, kao cjelovit geopolitički prostor, po kome rijeka Drina predstavlja kičmu spajanja teritorija istočne Bosne s Republikom Srbijom, što je i jedan od "strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".⁵

Cilj ovoga rada je da prikaže i objasni promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bijeljine u periodu od 1991.-2013., koje su se desile pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i počinjenih ratnih zločina.

Bijeljina je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Bijeljini su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Etnička struktura stanovništva Bijeljine 1991. godine

Bijeljina se nalazi na krajnjem sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Ona je centar ravnice Semberija. Graniči se sa općinama Lopare, Ugljevik, Teočak i Zvornik te Brčko distriktom Bosne i Hercegovine. Bijeljina izlazi i na dvije velike

genocidu nad Bošnjacima, nije uzeo u obzir. <http://www.bosnjaci.net/prilog>. „Agresija na R BiH i genocid nad Bošnjacima“. Preuzeto: 20. decembra 2016.

⁴ Vidi: Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu.*; Intervju akademika Smaila Čekića, <http://vijesti.ba/clanak/347803/akademik-cekic-naveo-cinjenice-relevantni-dokazi-za-reviziju-presude-apsolutno-postoje>. Preuzeto: 16. februara 2017, Smail Čekić, Naučne činjenice o genocidu nad Bošnjacima, 14-15.

⁵ Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 22, petak 26. novembar 1993, 866.

rijeke: Savu i Drinu, koje su od iznimnog značaja za njezine stanovnike. Granica sa susjednom Republikom Srbijom čini je važnom strateškom tačkom. Bijeljina je povezana putevima koji vode prema Sarajevu preko Tuzle i Kladnja, preko Tuzle i Doboja, te preko Zvornika, Milića, Vlasenice i Han Pijeska. Dobro je povezana sa Brčko distriktom Bosne i Hercegovine i Banja Lukom, ali i sa gradovima u susjednoj Srbiji.

Privreda Bijeljine i cijele regije bazirala se na poljoprivredi a bile su razvijene i druge privredne grane, poput industrije tekstila, kože i obuće. Značajna preduzeća bila su: Sava, PD Semberija, Panaflex, Kurjak, Zenit i druga.

Bijeljina je imala razvijenu kulturu. Posbno mjesto imala je Narodna biblioteka. osnovana 1932. godine i Muzej Semberije, osnovan 1970. godine. Na tlu Semberije nalaze se i bogati arheološki lokaliteti.⁶

Obrazovanje, također, ima dugu tradiciju. Pored osnovnih i srednjih škola, u Bijeljini od 1953. godine, postoji i osnovna muzička škola.

Bijeljiniu su krasile mnogobrojne građevine izuzetnog historijskog i kulturnog značaja. To su Atik džamija (Sultan Sulejmanova), sa haremom i turbetom, Džamija Ahmed-bega Salihbegovića, Atik i Džedid džamija u Janji, Crkva Prečistog srca Marijina i župni ured, Crkva svete Trojice manastira Tavna, Novo Selo (Franz Josefsfeld) i Sokolski dom u Bijeljini.

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Bijeljina bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Bijeljini su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Bijeljine, prema popisu stanovništva 1991. godine u brojkama, predstavljena je u tabeli 1.⁷

⁶ O Bijeljini vidi: *Semberija kroz vijekove: Zbornik radova sa naučnog skupa 'Baština i naslijeđe Semberije'*, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Bosne i Hercegovine, Bijeljina 2012.; Vidi i: Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991: demografske i socijalne promjene*, Off-set, Tuzla 2007; Sead Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine, Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, 178-204; Sead Selimović, *Spolna, etnička i obrazovna struktura stanovništva Bijeljine od 1945. do 1953. godine, Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 12, Tuzla 2020, 9-22.

⁷ *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7-18.

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Bijeljine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine u brojkama

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439
Bijeljina-općina	96.988	30.229	57.389	492	4.426	4.452
Bijeljina - grad	36.414	19.024	10.450	366	3.452	3.122

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci, kojih je bilo 1.902.956 ili 43,50%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,21%, Hrvata 760.852 ili 17,38%, Jugoslavena 242.682 ili 5,54%, ostalih 104.439 ili 2,39%.

U općini Bijeljini je živjelo 96.988 stanovnika. Bošnjaka je bilo 30.229 ili 31,17%, Srba 57.389 ili 59,17%, Hrvata 492 ili 0,51%, Jugoslavena 4.426 ili 4,56% i ostalih 4.452 ili 4,59%.

Grad Bijeljina je bio mjesto zajedničkog života Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jugoslavena i Ostalih. Bošnjaka je u gradu bilo 19.024, Srba 10.450, Jugoslavena 3.452, Ostalih 3.122 i Hrvata 366.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Bijeljine, prema popisu stanovništva 1991. godine u procentima, predstavljena je u tabeli 2.⁸

Tabela 2.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Bijeljine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine u procentima

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	100	43,48	31,21	17,38	5,54	2,39
Bijeljina-općina	100	31,17	59,17	0,51	4,56	4,59
Bijeljina - grad	100	52,24	28,70	1,00	9,48	8,57

Podaci u tabeli pokazuju da je u Bosni i Hercegovini 1991. godine bilo 43,48% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslavena i 2,39% Ostalih. U općini Bijeljini živjelo je 59,17% Srba, 31,17% Bošnjaka, 4,59% Ostalih, 4,56% Jugoslavena i 0,51% Hrvata. Grad Bijeljina bio je do 1991. godine

⁸ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7-18.

ugodno mjesto za život ljudi različitih vjera, kultura, običaja. U gradu je živjelo 52,24% Bošnjaka, 28,70% Srba, 9,48% Jugoslavena i 8,57% Ostalih. Ovakva etnička struktura stanovništva Republike Bosne i Hercegovine te općine i grada Bijeljina bila je uzrokovana različitim faktorima: historijskim, političkim, ekonomskim i drugim. Na području Bosne i Hercegovine i Bijeljine, stoljećima su zajedno živjeli ljudi različitih vjera, a kasnije i različitih naroda i kultura. Stanovnici ovoga područja bili su naviknuti na zajedništvo kroz obrazovni, privredni, kulturni i sportski život.

Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Bijeljini i još 58 naseljenih mjesta, što se može vidjeti iz tabele 3.⁹

Tabela 3.

Stanovništvo općine Bijeljina po naseljenim mjestima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 1991. godine u brojkama

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
1. Amajlije	1.110	4	1.066	4	31	5
2. Balatun	1.305	-	1.277	4	16	8
3. Banjica	406	-	400	-	-	6
4. Batar	382	-	376	1	4	1
5. Batković	3.183	7	3.220	5	67	184
6. Bijeljina - grad	36.414	19.024	10.450	366	3.452	3.122
7. Bjeloševac	639	1	630	-	-	8
8. Brijesnica	195	-	195	-	-	-
9. Brodac Donji	735	-	692	2	15	26
10. Brodac Gornji	866	-	840	6	8	12
11. Bukovica Donja	794	-	753	1	37	3
12. Bukovica Gornja	574	1	564	-	-	9
13. Crnjelovo Donje	2.963	-	2.818	2	13	130
14. Crnjelovo Gornje	1.840	1	1.787	1	35	16
15. Čađavica Donja	1.542	-	1.495	1	18	10
16. Čađavica Gornja	973	2	964	-	3	4
17. Čađavica Srednja	693	-	674	1	7	11
18. Čardačine	370	1	363	1	3	2
19. Čengić	1.284	-	1.276	-	1	7
20. Čipirovine	274	-	252	-	20	2
21. Dazdarevo	435	-	429	-	1	5
22. Dragaljevac Donji	463	-	453	2	2	6
23. Dragaljevac Gornji	603	-	577	-	19	7
24. Dragaljevac Srednji	1.041	-	1.020	2	8	11

⁹ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 16-18.

25. Dvorovi	1.814	7	1.667	13	77	50
26. Glavičice	1.293	-	1.184	3	18	88
27. Glavičorak	359	-	358	1	-	-
28. Glogovac	436	-	415	-	-	21
29. Gojsovac	475	187	245	6	18	19
30. Golo Brdo	198	1	195	1	1	-
31. Hase	341	-	333	3	4	1
32. Janja	10.458	9.871	221	17	182	167
33. Johovac	338	-	333	-	4	1
34. Kacevac	351	-	340	-	1	10
35. Kojčinovac	726	-	723	-	2	1
36. Kovanluk	158	-	153	-	-	5
37. Kriva Bara	255	-	252	-	2	1
38. Ljeljenča	967	1	921	2	25	18
39. Magnojević Donji	613	-	612	-	-	1
40. Magnojević Gornji	665	-	660	1	2	2
41. Magnojević Srednji	332	-	321	2	7	2
42. Međaši	896	1	864	3	19	9
43. Modran	1.411	-	1.377	2	11	21
44. Novo Naselje	1.290	923	56	-	27	284
45. Novo Selo	122	56	32	-	28	6
46. Obrijež	218	-	210	-	6	2
47. Ostojičevo	595	1	579	2	10	3
48. Patkovača	646	116	505	8	15	2
49. Piperici	386	-	376	-	3	7
50. Popovi	1.134	1	1.086	2	34	11
51. Pučile	769	19	728	4	15	3
52. Ruhotina	446	-	394	-	14	38
53. Suho Polje	1.503	-	1.443	2	40	18
54. Triješnica	290	-	287	2	-	1
55. Trnjaci	639	1	618	1	13	6
56. Velika Obarska	3.549	-	3.477	4	31	37
57. Velino Selo	451	-	426	5	19	1
58. Vršani	1.249	-	1.219	2	26	1
59. Zagoni	1.766	1	1.734	7	8	16
Općina Bijeljina	96.988	30.229	57.389	492	4.426	4.452

Općinu Bijeljina činilo je 59 naselja, uključujući i grad Bijeljinu, koji je imao 36.414 stanovnika. Osim grada Bijeljine, veća naselja u općini, koja su imala više od 2.000 stanovnika, bila su: Janja sa 10.458 stanovnika, Velika Obarska sa 3.549 stanovnika, Batković sa 3.183 stanovnika i Crnjelovo Donje sa 2.963 stanovnika. Naselja koja su imala od 1.000 do 2.000 stanovnika, bila su: Crnjelovo Gornje sa 1.840 stanovnika, Dvorovi sa 1.814, Zagoni sa 1.766, Čadavica Donja sa 1.542, Suho Polje sa 1.503, Modran sa 1.411, Balatun sa 1.305, Glavičice sa 1.293, Novo Naselje sa 1.290, Ćengić sa 1.284, Vršani sa 1.249, Popovi sa 1.134, Amajlije sa 1.110 i Dragaljevac Srednji sa 1.041 stanovnika. Ispod 1.000 stanovnika, imala su naselja: Banjica, Batar, Bjeloševac, Brijesnica, Brodac Donji, Brodac Gornji, Bukovica Donja, Bukovica Gornja,

Čađavica Gornja, Čađavica Srednja, Čardačine, Capirovine, Dizdarevo, Dragaljevac Donji, Dragaljevac Gornji, Glavičorac, Glogovac, Gojsovac, Golo Brdo, Hase, Johovac, Kacevac, Kojčinovac, Kovanluk, Kriva Bara, Ljeljenča, Magnojević Donji, Magnojević Gornji, Magnojević Srednji, Međaši, Novo selo, Obrijež, Ostojičevo, Patkovača, Piperci, Pučile, Ruhotina, Triješnica, Trnjaci i Velino Selo.

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bijeljini (19.024 ili 52,24%), Janji (9.871 ili 94,39%) i Novom Naselju (923 ili 71,55% ukupnog stanovništva), dok su Srbi činili većinu stanovništva u svim ostalim naseljima općine Bijeljina.

Pripreme za okupaciju Bosanskog podrinja

Bosansko podrinje i općina Bijeljina bili su od iznimnog strateškog značaja u velikosrpskim planovima jer su predstavljali dio teritorije koja je povezivala srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine sa susjednom državom Srbijom.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS), na čelu sa Radovanom Karadžićem,¹⁰ trebalo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora i države u kojoj će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Bijeljina bilo 31,17%, a u gradu 52,24% Bošnjaka, onda je taj prostor kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo "etnički očistiti".

Naoružavanje Srba u Bosanskom podrinju bilo je u vrhu prioriteta SDS-a. U aprilu 1991. godine, nakon sjednice Glavnog odbora SDS-a, na kojoj je Radovan Karadžić praktično objavio rat uz obrazloženje da je Srbima preostala samo „Velika Srbija“, sastanak su održali i trojica SDS-ovaca zaduženih za istočnu Bosnu: Miroslav Deronjić, Goran Zekić i Rajko Dukić. Na tom sastanku Rajko Dukić je rekao da je političko rukovodstvo SDS-a u Bosni i Hercegovini donijelo odluku da se Srbi u Bosni i Hercegovini naoružaju. Dalje im je prenio da je lično Radovan Karadžić ubijedio Slobodana Miloševića, koji je u to vrijeme bio predsjednik SFRJ, da naoruža Srbe u Bosni i Hercegovini. Dukić je rekao Deronjiću i Zekiću da će oni biti zaduženi za područje Srebrenice i Bratunca.¹¹

¹⁰ Vidi: Meldijana Arnaut, Procesuiranje u predmetu Radovan Karadžić-ICTY IT-95-5/18, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 235-257. (<https://doi.org/10.52259/historijski-pogledi.2021.4.5.235>).

¹¹ Arhiv ICTY, Predmet IT-02-61, Predmet: Miroslav Deronjić, Presuda Pretresnog vijeća od 30. marta 2004; Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54, Predmet: Slobodan Milošević, Izjava svjedoka Miroslava Deronjića.; Vidi: Vahid Karavelić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu: Sjeveroistočna Bosna 1991. do 1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004. (dalje: V. Karavelić, *Agresija na BiH*); Edina Bećirević,

Početak maja 1991. godine, Miroslav Deronjić i Goran Zekić sastali su se s Mihaljem Kertesom u Beogradu i tu je dogovorena prva isporuka oružja za Bratunac. Miroslav Deronjić je lično učestvovao u toj isporuci oružja. Kertes je na tom sastanku rekao da je političko i državno rukovodstvo SFRJ odlučilo da će formirati centar za raspodjelu oružja. Uloga Srbije u naoružavanju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini kristalno je jasna.¹²

Čelnici SDS-a su u saradnji sa obavještajno-sigurnosnim organima Srbije i tzv. JNA, širom Bosne i Hercegovine sijali su strah i stvarali haos. Stvarano je haotično stanje u svim segmentima života: blokiran je rad mnogih preduzeća, mnogi rukovodioci su smjenjivani ili otpušteni sa posla, otpušteni su ili smjenjivani rukovodioci organa uprave. Osim toga, vršena su ubistva, posebno Bošnjaka na teritoriji tzv. SAO, a SDS je zabranio bilo kakve istražne aktivnosti na rasvjetljavanju ubistava i kažnjavanju počinitelaca.¹³

Namjera SDS-a i Radovana Karadžića¹⁴ bila je da se provede genocid nad Bošnjacima. Sa time u vezi Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, je u telefonskom razgovoru sa Gojkom Đogom 12. oktobra 1991. godine kazao da će Bošnjaci nestati, da će nestati sa površine zemlje, da će biti "krvi do koljena", da će to biti "pokolj krvavi". Radovan Karadžić je ponovio svoje prijetnje 13., 14. i 15. oktobra 1991. godine. " (...) Za dva – tri dana Sarajevo će nestati i biće pet

Na Drini genocid: istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni, Buybook, Sarajevo, 2009. (dalje: E. Bećirević, *Na Drini genocid*); Husejin Omerović, *Žrtve genocida na području Vlasenice 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2016. (dalje: H. Omerović, *Žrtve genocida na području Vlasenice*); Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Bosanski kulturni centar, Tuzla, 2017, 415-418. (dalje: S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*); Vidi i: Sead Selimović, Bratunac od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, *Arhivski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2020, 147-171.

¹² U slučaju Haško tužilaštvo protiv Slobodana Miloševića iznijeti su brojni dokazi kao potpora ovoj tezi. Naime, jedan od bliskih saradnika Slobodana Miloševića, svjedok koji je protiv Miloševića svjedočio pod šifrom B-129, potvrdio je jedinstvo i izvanrednu koordinaciju svih srpskih snaga u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Svjedok B-129 bio je prisutan kada je Slobodan Milošević naglasio da Arkan mora biti pod kontrolom, te dodao: „Sad su nam potrebni takvi ljudi, ali niko ne sme da pomisli da je jači od države.“ Vidi: Arhiv ICTY, "Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude", Predmet IT-02-54, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, paragraf 306, 109; Vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*; Vidi i: Sead Selimović, Vlasenica od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 188-216. (<https://doi.org/10.52259/historijski> pogledi.2021.4.5.188).

¹³ Senija Milišić, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995 (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, br. 2, Tuzla 2019, 384. (dalje: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*).

¹⁴ O ratnom zločincu Radovanu Karadžiću vidi: Robert J. Donia, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak, i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2016.

stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani", rekao je Karadžić. Svoje prijetnje ponovio je i u Skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 14. oktobra 1991. godine. "(...) Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite, da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje", prijetio je Karadžić.¹⁵

Predsjednik SDS Radovan Karadžić, bio je ubijeden da se Bošnjaci u ratu ne mogu odbraniti i da će nestati sa lica zemlje. Njegovu politiku slijedili su predsjednici općinskih odbora SDS širom Bosne i Hercegovine.

Poslanici SDS i Srpskog pokreta obnove (SPO) su 24. oktobra 1991. godine u Sarajevu donijeli Odluku o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹⁶ Nelegalna odluka bila je jasan znak u kojem pravcu će ići politika SDS u Bosni i Hercegovini. Na istoj sjednici donešena je i Odluka o raspisivanju i provođenju plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 9. i 10. novembra 1991. godine, na kojem se srpski narod treba da izjasni o pitanju da li je "saglasan sa odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, od 24. oktobra 1991. godine, da srpski narod ostane u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugim koji se za taj ostanak izjasne."¹⁷ Bilo je očito i potpuno jasno da se na ovaj način stvara "Velika Srbija". Kada je SDS, 26. oktobra 1991. godine u Banja Luci, objelodanio naređenje o nasilnom preuzimanju vlasti i zadacima u ratnim uslovima, bilo je potpuno jasno da je rat kao opcija neizbježan.¹⁸

Nelegalna Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini je 21. novembra 1991. godine donijela odluku o verifikaciji proglašanih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini, čime je počelo zaokruživanje tzv. "srpskih

¹⁵ Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54-T, Pred pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, drugi pretpretresni podnesak tužilaštva (Optužnice u vezi sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom), 31. maj 2002, paragraf 61 i 200, napomena 400; Vidi i: Miloševiću dokazan genocid u Bosni: Međupresuda Haškog tribunala od 16.juna 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 143.

¹⁶ AIIZ, Fond SDS, inv.br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702.

¹⁷ AIIZ, Fond SDS, inv.br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702; Vidi i: Vikend za glasanje, *Oslobođenje*, br. 15584, Sarajevo, srijeda, 6.novembar 1991, 5; S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus*, 68.

¹⁸ AIIZ, Fond SDS, inv.br. 3-1171. *Naredba SDS*, Sarajevo, 26.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1703-1704.

prostora".¹⁹ Dana 9. januara 1992. godine u Sarajevu je donesena Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine. U tački 2. Deklaracije, piše da se "Republika nalazi u sastavu Savezne države Jugoslavije kao njena federalna jedinica."²⁰

Bio je to potpuno nelegalan čin pošto tada važeći Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine to nije dopuštao. Osim toga, Deklaracija je donesena od strane nelegalne tzv. Skupštine srpskog naroda. Iza ove paradržavne tvorevine stajala je u stvari Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), koja je bila u procesu raspadanja, odnosno režim Slobodana Miloševića.

Političke i druge aktivnosti SDS i bosanskih Srba pratile su i aktivnosti JNA, a sve to je koordinirano iz centra u Beogradu. JNA je postepeno, pod plaštom vojnih vježbi, zauzimala i kontrolirala strateški važne pravce, ključne putne komunikacije, mostove, dominantne objekte, centre veze, televizijske i radio predajnike i repetitore. Ove aktivnosti JNA i raspored jedinica ukazivao je na činjenicu da je i prije zvaničnog početka rata i agresije, Bosna i Hercegovina bila okupirana, te da su mjesta u kojima su Bošnjaci činili većinski dio stanovništva, bila stavljena u okruženje.²¹

JNA je povlačenjem iz Slovenije i Hrvatske bila raspoređena na teritoriji Bosne i Hercegovine, gdje je bilo raspoređeno devet korpusa.²² Uz sve ovo JNA je formirala i naoružavala "dobrovoljačke jedinice", kao i "srpsku TO" i tzv. "Vojsku republike srpske".

"Za stvaranje države srpskog naroda i njene oružane sile, uloga JNA je najznačajnija", isticao je Veljko Kadijević. On je, također, smatrao da komande i jedinice JNA čine kičmu za "VRS" sa kompletnim naoružanjem i opremom.²³

¹⁹ AIIZ, Fond SDS, inv.br. 491/5., *Odluku o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini* Sarajevo, 21.11.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1705-1707.

²⁰ Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, *Javnost, list srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, 1; ; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1718-1720; Sve odluke tzv. Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (Republike Srpske) bile su nelegalne. O tome vidi: Omer Ibrahimagić, *Politika secesije bosanskih Srba*, Monos, Gračanica 2018; Vidi i: Denis Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021, 242-256.

²¹ Vidi: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 385; Vidi i: Mesud Šadinlija, Neki aspekti djelovanja Vojske Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu na području srednjeg Podrinja, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 217-234. (https://doi.org/10.52259/historijski_pogledi.2021.4.5.217).

²² *Drinski korpus 1992-1995*, Vojna ekspertiza. Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14. 02. 2001.

²³ Veljko Kadijević, *Protiv udar: Moje viđenje raspada Jugoslavije*, Beograd 2010, 148-162. (dalje: V. Kadijević, *Protiv udar*).

Početakom 1990. godine TO BiH je stavljena pod komandu GŠ JNA te joj je oduzeto naoružanje koje je bilo raspoređeno na područja gdje su bosanski Srbi bili većina. Osim toga, Vijeće sigurnosti UN je donijelo Rezoluciju o embargu na naoružavanje Bosne i Hercegovine. Ove činjenice pogubno su djelovale na Bošnjake i odbranu Bosne i Hercegovine.²⁴

Nakon referenduma prvoga marta 1992. godine JNA je pokazala svu svoju brutalnost i dodatno ispresijecala komunikacije, zauzela mnoge tvornice, i zajedno sa srpskim „dobrovoljcima i paravojskom“ postavila barikade. Barikade su postavili mahom u gradovima u kojima Srbi nisu uspostavili svoju vlast. Širom Bosne i Hercegovine „incidenti“ se redaju kao na filmskoj traci, a najviše ih izazivaju pripadnici JNA i „paravojska.“ Žele se isprovocirati situacije kako bi došlo do upotrebe vatrenog oružja od strane Bošnjaka.²⁵

Maltretiranje naroda, ubistva, paljenje i miniranje poslovnih prostora i radnji u vlasništvu nesrba, bili su česta pojava početkom 1992. godine, a naročito nakon prvoga marta 1992. godine kada je sve intenzivirano. Stoga su mnogi Bošnjaci i drugi nesrbi napustili svoje domove i otišli u inostranstvo ili u gradove gdje je legalna vlast bila dominantna. Na ovo su uticali i učestali pozivi za mobilizaciju u rezervni sastav JNA na koje se Bošnjaci većinom nisu odazivali. Neodazivanje pozivu na mobilizaciju podrazumijevalo je gubitak radnog mjesta, a nerijetko i stanarskog prava.

Nakon ovako temeljnih priprema, okupacije zemlje, dogovora između Srba i Hrvata (iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine), posebno onoga u Gracu, te odluke Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini kojom su definirani „strateški ciljevi“, na red je došlo etničko čišćenje i uništavanje Bošnjaka i svega što je bošnjačko i muslimansko u Bosni i Hercegovini.²⁶

²⁴ Reorganizacijom OS SFRJ, TO je stavljena pod komandu JNA. Shodno tome GŠ JNA je donio 14. 5. 1990. godine naredbu str. pov. br. 19-1, a na osnovu iste komanda 1. VO donosi 15. 5. 1990. naredbu str. pov. br. 1-190, „kojom reguliše preuzimanje, smještaj i čuvanje kompletnog naoružanja i municije od TO u magacine JNA,“ Faid Hećo, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 2005, 285-286. „Nakon intenzivnog angažmana Evropske zajednice u prvoj polovini 1991. na pokušaju rješavanja krize u jugoslaviji...i potpunog neuspjeha, ista 5. 7. 1991. godine uvodi embargo na uvoz oružja u SFRJ i zamrzava svu finansijsku pomoć“ Vlada SAD se pridružuje embargu 8. 7. 1991. godine, a Vijeće sigurnosti UN Rezolucijom 713 od 25. 9. 1991. godine uvodi embargo na isporuke oružja i vojne opreme za sve republike bivše SFRJ; S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 386.

²⁵ General Kadivić kaže: „...zadatke treba izvršavati u okviru sprečavanja međunacionalnoih sukoba uz svjesno dozvoljavanje da neprijatelj prvi napadne.“ V. Kadivić, *Protiv udar*, 93. i 127.

²⁶ S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

Abdulah Kovačević – prva žrtva velikosrpske politike u sjeveroistočnoj Bosni

Prva žrtva nadolazeće agresije u sjeveroistočnoj Bosni bio je magistar ekonomskih nauka Abdulah Kovačević²⁷ iz naselja Vražići u općini Lopare. Bio je predsjednik Muslimanske bošnjačke organizacije (MBO) u Bijeljini i uposlenik Termoelektrane "Ugljevik". Živio je u Bijeljini i upozoravao na rastući srpski nacionalizam i šovinizam. Autor je elaborata o društvenoj i ekonomskoj opravdanosti formiranja općine Čelić. U svojim istupima zalagao se za nezavisnu i suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga je postao "meta" antibosanskih, velikosrpskih snaga koje su na ovome području bile izuzetno snažne.

Rezervisti Jugoslavenske narodne armije (JNA) kidnapovali su ga 29. novembra 1991. godine iz njegovoga voćnjaka u Vražićima. Potraga policije iz Lopara, Tuzle i Sarajeva nije urodila plodom, a njegov nestanak izazvao je proteste u Vražićima, Čeliću, te ispred zgrade Općine Lopare. Unakaženo Kovačevićevo tijelo pronađeno je 5. januara 1992. godine na brdu Žunovo, nedaleko od Vražića. Pronašla ga je grupa lovaca na teško pristupačnom terenu.²⁸

Istražni sudija Višeg suda u Tuzli Tomislav Ljubić je, u ponedjeljak, 6. januara 1992. godine, izvršio uviđaj na mjestu gdje je pronađeno tijelo. Potom je izvršena i obdukcija. "Smrt pokojnog Abdulaha Kovačevića je nasilna i nastupila je neposredno usljed oštećenja po život važnih centara u gornjem segmentu vratne kičme i produžene moždine. Ova oštećenja po život važnih centara nastala su u sklopu preloma, odnosno rastave vratne kičme, a do čega je došlo usljed jakog i naglog opružanja prema unazad, kada i nastaje prelom trtastog nastavka donjeg segmenta vratne kičme. Eventualno blagovremeno

²⁷ Abdulah Kovačević rođen je 3. maja 1954. godine od oca Avde i majke Aiše. Osnovnu školu završio je u Vražićima, a srednju u Brčkom. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Subotici, postdiplomski studij završio je u Ljubljani, a na Beogradskom univerzitetu pripremao je doktorsku disertaciju. Objavio je pedeset naučnih radova iz oblasti ekonomije, a svoje osvrte na predratnu političku situaciju objavljivao je u mnogim novinama. Za života je objavio zbirku poezije pod naslovom "Zlatne kiše", a posthumno je objavljena njegova zbirka poezije "Bosnojublje". U njoj naslučuje svoju smrt stihovima: "Umrjeti majko hoću da ne bude Bosna RAM, što ostalo od života, bilo bi me živjet' sram".

²⁸ Ko su ubice?, *Front slobode*, god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak 10. januara 1992., 6.; Vidi i: Pronađeno tijelo Abdulaha Kovačevića, *Oslobođenje*, god. XLIX, broj 15642, Sarajevo, utorak, 7. januara 1992., 20.

pružanje ljekarske intervencije ne bi moglo spriječiti smrt istog" – stoji, između ostalog, u saopštenju sudskog obducmenta.²⁹

Ubistvo Abdulaha Kovačevića izazvalo je ogorčenje kod njegove porodice i građana Vražića, Čelića, Humaca, Koraja i drugih mjesta ovoga dijela Bosne i Hercegovine. Posebno je uznemiravala činjenica da ubice nisu bile pronađene i sankcionirane. Bilo je to vrijeme kada su pod patronatom Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (SDS) zaokruživane i proglašavane tzv. srpske autonomne oblasti u Bosni i Hercegovini, među kojima i tzv. Srpska autonomna oblast Sjeveroistočna Bosna (kasnije SAO Semberija i Majejica) koja je proglašena 19. septembra 1991. godine.

Poslije pronalaska tijela Abdulaha Kovačevića politička situacija u ovome dijelu Bosne i Hercegovine se usložnjavala. Muslimanska bošnjačka organizacija, stranka čiji je član bio Abdulah Kovačević, izdala je zvanično saopštenje u kojem je tvrdila da se radi o "političkom ubistvu" jer se ubijeni Kovačević zalagao u svojim istupima za suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu.³⁰

Abdulah Kovačević ukopan je 12. januara 1992. godine u Vražićima, uz prisustvo "više od 10.000 ljudi s područja sjeveroistočne Bosne". U ime Muslimanske bošnjačke organizacije od Kovačevića se oprostio akademik Muhamed Filipović. On je, između ostaloga, istakao:

*"Iz sudbine Abdulaha Kovačevića vidite sa kakvim se zlom mi suočavamo. Zbog toga vas pozivam na opreznost i slogu, pozivam vas da čuvate jedni druge, da se svi zajedno izborimo za našu Bosnu i Hercegovinu koju žele da nam rastoče. Pozivam vas da budemo zajedno, bez obzira na politička uvjerenja."*³¹

²⁹ Ko su ubice?, *Front slobode*, god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak 10. januara 1992., 6.; Na zahtjev porodice Abdulaha Kovačevića vršena je i reobdukcija leša. Reobdukciju su izvršili prof.dr. Ilijas Dobrača iz Sarajeva, dr. Ljubomir Cukić iz Doboja i prof.dr. Zdenko Cihlaž iz Tuzle. Oni su napisali, prema navodima *Oslobođenja*, da Abdulah Kovačević "nije ubijen, nego je umro od zadesne smrti, ili je stradao nesretnim slučajem", *Zadesna smrt ili nesrećan slučaj, Oslobođenje*, god. XLIX, broj 15653, Sarajevo, subota, 18. januara 1992., 16. Međutim, malo ko je vjerovao u profesionalnost ovih stručnjaka.

³⁰ Ko su ubice?, *Front slobode*, god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak 10. januara 1992., 6.

³¹ Sloga uprkos zlu, *Front slobode*, god. XLIX, broj 3172, Tuzla, utorak 14. januara 1992., 3.

Osim akademika Muhameda Filipovića, od Abdulaha Kovačevića se oprostio i Irfan Ajanović, ispred Stranke demokratske akcije (SDA), ukazavši "na potrebu suživota i sloga na ovim prostorima, uprkos tragičnoj sudbini Kovačevića."³²

Međutim, tu zlu nije bio kraj. Pripremalo se mnogo veće zlo za stanovnike ovoga kraja.

Okupacija Bijeljine, ratni zločini i etničko čišćenje

Bijeljina je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bila meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Bijeljini su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

U Bosni i Hercegovini je 1991. godine živjelo 43,48% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslavena i 2,39% Ostalih. U općini Bijeljini živjelo je 59,17% Srba, 31,17% Bošnjaka, 4,59% Ostalih, 4,56% Jugoslavena i 0,51% Hrvata. U gradu Bijeljini je 1991. godine živjelo 52,24% Bošnjaka, 28,70% Srba, 9,48% Jugoslavena i 8,57% Ostalih.

Ovakvom etničkom strukturom stanovništva Bosne i Hercegovine i Bijeljine nisu bili zadovoljni politički predstavnici Srba u Bosni i Hercegovini. Oni su to i javno isticali, posebno naglašavajući činjenicu da zajednički život nije moguć i da je neophodno "etničko razdvajanje", da ima "previše" Bošnjaka ("Muslimana"), te da oni nisu narod i nacija.

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 25. februara 1992. godine, Rajko Dukić iz Milića je govorio o demografiji u Bosni i Hercegovini i rekao da su "Muslimani" na putu da postanu apsolutna većina u Bosni i Hercegovini. Rekao je da su prema popisu stanovništva iz 1971. godine "Muslimani" činili 39% stanovništva Bosne i Hercegovine, a Srbi 37%, dok su ti podaci za 1981. godinu iznosili 39%, odnosno 32%. Iznio je tezu da će "Muslimani" do 2001. godine činiti 51% stanovništva. Pozvao je na uspostavljanje najmanje 15 do 20 srpskih općina, tvrdeći da je tadašnja podjela

³² Sloga uprkos zlu, *Front slobode*, god. XLIX, broj 3172, Tuzla, utorak 14. januara 1992., 3.

Bosne i Hercegovine po općinama prevaziđena i da ide na štetu srpskog naroda.³³

Na istoj sjednici, Vojislav Kuprešanin je rekao sljedeće:

*"Dakle, ja nisam ni za bilo kakvu zajedničku instituciju zajedno s Muslimanima i Hrvatima Bosne i Hercegovine. Lično smatram da su oni nama prirodni neprijatelji. Vi već znate šta su prirodni neprijatelji, i, da mi više nikada ne možemo živjeti zajedno, niti možemo bilo šta zajednički raditi."*³⁴

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održanoj 18. marta 1992. godine, Momčilo Krajišnik, predsjednik te Skupštine, posebno se osvrnuo na potrebu da se započne s onim što je dogovoreno, naime s etničkim razdvajanjem na terenu, i na potrebu da se počne "utvrđivati teritorija". Krajišnik je rekao da bi bilo "dobro strateški učiniti jednu stvar: početi ovo što smo se dogovorili – etničko razdvajanje na terenu".³⁵

Govoreći na Dvadeset četvrtoj sjednici tzv. Skupštine Republike srpske, 8. januara 1993. godine, Momčilo Krajišnik je rekao:

*"Skupština je zauzela stav da su Muslimani komunistička tvorevina i da predstavljaju vjersku skupinu turske orijentacije (...) Oni su nevjernici, narod koji nije narod, odnosno narod koji hoće da bude narod i nema nikakve argumente za naciju."*³⁶

Članovi tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine (od 12. avgusta 1992. tzv. Skupštine Republike srpske) su u svojim javnim nastupima negirali etnički i nacionalni identitet Bošnjaka, dehumanizirali ih, diskreditirali, degradirali, marginalizirali te tako pripremali teren za etničko čišćenje i genocid.

³³ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 60.

³⁴ Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996*, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012, 36; Vidi i: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 60.

³⁵ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 62.

³⁶ Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996*, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012, 40.

S time u vezi nastao je, "najkasnije 24. oktobra 1991. godine", "Udruženi zločinački poduhvat (UZP)"³⁷, koji je "postojao tokom cijelog perioda sukoba u Bosni i Hercegovini, do potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. godine."³⁸

Cilj UZP-a bio je "trajno uklanjanje bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva sa teritorije planirane srpske države sredstvima koja su obuhvatala činjenje zločina," kao što su progoni, ubistva, mučenja itd.³⁹

Predsjednik Srbije, Slobodan Milošević bio je dio "udruženog zločinačkog poduhvata" u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Zajednički zločinački cilj dijelilo je više političko, vojno i policijsko rukovodstvo u Srbiji, SAO Krajini, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem i Republici Srpskoj, sa ključnim članovima, između ostalih i koji su varirali ovisno o području i vremenu izvršenja zločina, a to su Slobodan Milošević, Radmilo Bogdanović, Radovan Stojičić Badža, Mihalj Kertes, Milan Martić, Milan Babić, Goran Hadžić, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Željko Ražnatović Arkan.⁴⁰ Navedene činjenice pokazuju da je Srbija, između ostaloga, odgovorna za ratne zločine počinjene u Republici Bosni i Hercegovini.

³⁷ (...) Udruženi zločinački poduhvat (UZP) je novi oblik suučestvovanja u zločinu koji je uveo Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Počinjeni zločini se promatraju kao sistem, tj. kao planiran i postavljen cilj koji se ostvaruje kroz sistem države. U ostvarenje planiranog cilja uključen je državni ili paradržavni sistem, njegove institucije i funkcioneri, od najviših do najnižih razina. Čak, može se utvrditi da je cijeli državni sistem prilagođen i podređen planiranom zločinačkom cilju. To znači da je to sistem u kome jedan čovjek u državi ili veoma mali broj ljudi donosi odluke i cijeli sistem podređuje dogovorenom zločinačkom cilju. Planiranje i provođenje tog cilja krije se od javnosti, na njega nemaju uticaja ni legalni državni i politički organi. Oni su u tom segmentu donošenja državnih odluka suspendirani. Običajno pravo poznaje oblike udruživanja pri izvršenju zločina, ali su ta udruživanja ograničenog dometa i zločini koje izvršavaju su također ograničeni. Pojedinci se mogu udružiti protiv nekoga, nekog drugog udruženja ili grupe nad kojima žele izvršiti zločin (partnerskog, konkurentskog i sl.) ali to suučestvovanje u zločinu nije sistem i nije državni plan. UZP utvrđen na prostoru bivše Jugoslavije je državni sistem zločina koji država ili njeni najviši funkcioneri planiraju i pretvaraju u sistem. On je usmjeren protiv druge države, protiv cijelog jednog naroda ili dijelova naroda, protiv cijelog jednog društva. On nije usmjeren samo na neku ograničenu skupinu. (...). Vidi: Ivo Komšić, Udruženi zločinački poduhvat (UZP) – Što je to?, <https://www.autograf.hr/udruzeni-zlocinacki-poduhvat-uzp-sto-je-to-1/>. Preuzeto: 10. 08.2021.

³⁸ O tome vidi: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 47.

³⁹ O tome vidi: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 47.

⁴⁰ Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T (Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović), Presuda, Hag, 30. 06. 2021, 160.

Mnogobrojni ratni zločini počinjeni su i na području Bijeljine od 1992. do 1995. godine. Počelo je 31. marta 1992. godine, oko ponoći, kada je snažna eksplozija probudila stanovnike Bijeljine. Eksploziju je izazvala bomba bačena u kafić "Istanbul", koji je bio u vlasništvu Izeta Ahmića. Kafić se nalazio kod Autobuske stanice u Bijeljini, u kojem se uglavnom skupljala bošnjačka omladina. Tom prilikom je šest osoba bilo povrijeđeno. Bombu je bacio Aleksandar Zekić iz semberskog sela Gojsovcima.⁴¹

Bijeljina je prvoga aprila 1992. godine bila napadnuta od strane tzv. "srpskih snaga".⁴² Meta napada bili su Bošnjaci, Albanci, Romi i drugi nesrbi, koji nisu bili svjesni šta se dešava u njihovome gradu. Ubijani su u svojim kućama, stanovima, džamiji. Masakrirani su i na Ramazanski bajram, 4. aprila 1992. godine. Okrutnošću se posebno isticala tzv. Srpska dobrovoljačka garda (SDG), specijalna jedinica Službe državne bezbjednosti Srbije, koju je predvodio Željko Ražnatović Arkan, i koja je bila pod direktnom komandom režima Slobodana Miloševića u Srbiji, te "Mirkovi četnici" koje je predvodio Mirko Blagojević.⁴³ Pod Arkanovu komandu stavila se općinska vlast, policija, vojska, sudstvo, Teritorijalna odbrana. Bijeljina je bila okupirana.

Slike zločina sa bijeljinskih ulica, brzo su obišle svijet, ali na slike užasa međunarodna zajednica nije reagirala.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine uputilo je u Bijeljinu delegaciju u kojoj su bili: Fikret Abdić i Biljana Plavšić, članovi Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Miodrag Simović, potpredsjednik Vlade, Jerko Doko, ministar odbrane Bosne i Hercegovine i Dobrašin Praščević, general JNA. Nakon obilaska grada, Biljana Plavšić se pred televizijskim kamerama "zahvaljuje" Željku Ražnatoviću Arkanu i proglašava "oslobođenje" Bijeljine.⁴⁴

Bijeljina je bila generalna proba za rat, ubistva, ratne zločine i genocid koji su ubrzo uslijedili u Bosni i Hercegovini.

Među izvršiocima zločina u Bijeljini ili među onima koji su znali za zločine "bili su: lokalni Krizni štab; pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS),

⁴¹ S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 114.

⁴² Pojam "srpske snage" koristio je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ/ICTY). Pod ovim pojmom podrazumijevaju se jedinice tzv. Vojske Republike srpske, Policije Republike srpske, Jugoslavenska narodna armija (JNA), Vojska Jugoslavije (VJ), Jedinice pod kontrolom Službe državne bezbjednosti Srbije, paravojne jedinice iz Srbije i Bosne i Hercegovine, te lokalne jedinice tzv. Srpske Teritorijalne odbrane.

⁴³ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.

⁴⁴ Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54, Predmet Slobodan Milošević, svjedok B-1493, četvrtak, 10. april 2003.

uključujući Istočnobosanski korpus VRS-a; pripadnici lokalne milicije pod komandom Predraga Ješurića, koji je do jula 1992. godine bio načelnik Centra službe bezbjednosti (CSB-a), a kasnije pripadnik MUP-a RS u Bijeljini; Specijalna jedinica Duška Malovića, ljudi koje je predvodio Vojkan Đurković i među kojima su povremeno bili lokalni milicioneri i paravojne snage, uključujući Arkanove Tigrove, Mauzerove Pantere, kao i Bele orlove.⁴⁵

Samo u toku mjeseca aprila 1992. godine u Bijeljini su ubijena najmanje 93 civila (81 Bošnjak, 8 Albanaca, 3 Srbina i 1 Hrvat).⁴⁶ Od 31. marta do 6. aprila 1992. godine, ubijeno je najmanje 55 civila.⁴⁷

Pokolj civila u Bijeljini, u prvim danima aprila 1992. godine, pokazao je kako će se stvari odvijati. Otimanje vlasti, istjerivanje s posla, privođenja, naizgled nasumična i nemotivirana ubistva bespomoćnih, noćna odvođenja, izbacivanje iz stanova, pljačke, silovanja, ponižavanja svih vrsta, logori i prisilni rad, stalni i neprekinuti teror, bjesomučna propaganda, postali su svakodnevnica u Bijeljini.

Tzv. "srpska vlast" nezakonito je "privodila" i ubijala nedužne građane Bijeljine, prije svih ugledne Bošnjake. Tako je priveden i ubijen Salko Nargalić - Ćosa, poznati bijeljinski bokser iza kojega su ostali supruga Hanumka i djeca Omer i Amra. Priveden je i ubijen Asim Fidahić, koji je poticao iz ugledne begovske porodice i koji je imao kafić u Bijeljini. Ubijen je u centru grada ispred kuće Alije Zejnilagića. Ubijeni su i mnogi drugi: djeca, žene, starci.⁴⁸

U Bijeljini su na dan 24. septembra 1992. godine ubijena 22 civila iz porodica Sarajlić (12), Malagić (5), Sejmenović (4), Denjagić (1).⁴⁹ Bio je to masakr u kojem su u samo jednome danu ubijene cijele porodice. Niko nije bio pošteđen. Čak ni djeca.

⁴⁵ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.; Više knjiga o ratnim zločinima u Bijeljini napisao je Jusuf Trbić, pisac i novinar. Bio je direktor "Radio Bijeljina". Vidi: Jusuf Trbić, *Gluho doba*, BZK Preporod, Bijeljina 2005; Jusuf Trbić, *Majstori mraka*, knj. 1 i 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007; Jusuf Trbić, *Istine i laži*, BZK Preporod, Bijeljina-Sarajevo, 2013.

⁴⁶ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo 2012, 522-554. (dalje: M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*).

⁴⁷ M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*, 522-554; O žrtvama u Bijeljini vidi: Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995, <https://preporodbn.com/>. Preuzeto: 07. 08. 2021. Na pomenutom spisku se, na dan 07. 08. 2021. godine, nalazi 361 ime. (Dalje: Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995).

⁴⁸ Više o ubistvima u Bijeljini vidi: Jusuf Trbić, *Majstori mraka*, knj. 1, 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007; Osim knjiga, Jusuf Trbić je objavio desetine tekstova o ratnim zločinima u Bijeljini od 1992. do 1995. godine. Vidi i: Boris Pavelić, *Kad glave padaju: svijetla strana devedesetih*, Kuća ljudskih prava, Zagreb 2019, 107-108.

⁴⁹ M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*, 522-554; Vidi i: Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995.

Na vijesti o ratnim zločinima u Bijeljini nije bilo reakcija "međunarodne zajednice", iako su ubijani civili iako je Bijeljina bila izvan zone ratnih dejstava. Vlasti tzv. Republike srpske mogle su nastaviti etničko čišćenje Bijeljine ali i cijele Semberije.

Osim što su fizički likvidirani, Bošnjaci su istjerivani sa posla iz svih institucija i preduzeća u Bijeljini. Kako je to bilo pokazuje i sljedeći primjer:

"Mensura, nemoj više da dolaziš na posao. Od danas više ne radiš ovdje." To je profesorici ruskoga u Ekonomskoj školi u Bijeljini Mensuri Tahirović, jednoga dana 1992, bez razloga i prethodne najave, na odmoru u zbornici rekao Svetislav Vujić, profesor biologije, kojega je Srpska demokratska stranka (SDS) postavila za ravnatelja. Mensura se rasplakala: "Ali, dragi direktore, pa ja sam trideset, četrdeset generacija Bijeljinaca, ja i moj muž, digli, vaspitali, obrazovali - pa ako mi nismo dobri u ovom gradu, pa 'ko je dobar?' Mensura Tahirović bila je omiljena i poznata profesorica, već gotovo pred mirovinom; baš kao i njezin suprug Enes, "čestit čovjek", profesor tjelesnog odgoja. I napokon se netko pobunio – jer, nije to bilo prvi put da Bošnjake istjeruju s posla, tek tako, usput, na odmoru. "Pa šta vi, direktore, ulazite u zbornicu? Vi ne možete ulaziti u zbornicu, zbornica je za profesore. A vi imate svoju kancelariju, i vi nemate pravo da ovdje ulazite, i da nekoga ovdje maltretirate pred nama. Vi nemate pravo. Ako ona već ne može da radi, pa dajte da vidimo, na osnovu čega? Jel ima neki papir? Neka odluka?" Rekao je to kolega Mensure Tahirović, profesor književnosti Branko Todorović. Progovorile su poslije njega još dvije kolegice, profesorica srpskog Milica Mihajlović i predavačica ekonomskih predmeta Ljubinka Popović. "Nemojte više da ulazite ovamo, i da nam maltretirate ljude. Vidite šta nam unosite ovdje, nesreću, mi to gledamo iz dana u dan", rekla je Ljubinka Popović. Ostali – dvadesetak profesora u zbornici - šutjeli su; tko iz straha, tko iz ravnodušnosti, tko iz mržnje.⁵⁰

Bošnjaci su bez ikakvoga razloga, protuzakonito, istjerivani sa svojih radnih mjesta. Direktori škola, javnih preduzeća, javnih ustanova i predsjednik Skupštine opštine Bijeljina Cvijetin Simić, prednjačili su u tome. Sa posla su izbacivani stručni, sposobni,iskusni, moralni ljudi a na njihov mjesta dovođeni nestručni, nesposobni i nemoralni ljudi. Tako je sa mjesta direktora Radio Bijeljina istjeran Jusuf Trbić, a na njegovo mjesto doveden nestručni ali "podobni propagator" Pero Simić.⁵¹

⁵⁰ Boris Pavelić, *Kad glave padaju: svijetla strana devedesetih*, Kuća ljudskih prava, Zagreb 2019, 96.

⁵¹ Jusuf Trbić, *Majstori mraka*, knj. 1, 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007; Boris Pavelić, *Kad glave padaju: svijetla strana devedesetih*, Kuća ljudskih prava, Zagreb 2019, 106;

Jusuf Trbić je 2. aprila 1992. godine bio uhapšen od strane "vojvode" Mirka Blagojevića i priveden u Štab Željka Ražnatovića Arkana ali je nakon "premlaćivanja" uspio da se spasi uz pomoć Đorđislava Krstića Đoje.⁵²

Bilo je i onih građana Bijeljine, Srba, koji se nisu slagali sa postupcima "srpske vlasti". Bili su manjina, ali ih je bilo. Osim Đorđislava Krstića Đoje, treba istaći Đorđa Lazarevića, Duška Tomića, Duška Kondora.⁵³

U Bijeljini su postojali "bliski odnosi između SDS-a, Kriznog štaba i Mauzerovih Pantera. Među članovima lokalnog Kriznog štaba bili su načelnik SNB-a Drago Vuković; načelnik CSB-a Predrag Ješurić; predsjednik lokalnog SDS-a Moco Stanković; I Ljubiša Savić zvani Mauzer, koji je bio predsjednik Kriznog štaba od juna 1992. godine. Dok je predsjedavao bijeljinskim Kriznim štabom, Mauzer, učesnik u UZP-u, i dalje je bio komandant Pantera."⁵⁴

Krizni štab u Bijeljini je "usvojio politiku SDS-a da koristi lokalnu miliciju, ljude Vojkana Đurkovića i Specijalnu jedinicu Duška Malovića za činjenje zločina u Bijeljini."⁵⁵

U Bijeljini je osnovan i logor "Batković" za koga je bila nadležna tzv. Vojska Republike srpske (VRS). Komandant logora bio potpukovnik Momčilo Despot, a kasnije Velibor Stojanović, a obojica su bila pod sveukupnom komandom i kontrolom učesnika u UZP-u Ratka Mladića. VRS je djelovao u dogovoru s lokalnom milicijom, ljudima Vojkana Đurkovića i Mauzerovim Panterima u činjenju zločina u logoru "Batković".⁵⁶

Komandanti logora bili su i Đoko Pajić, potpukovnik tzv. VRS, te od avgusta 1994. godine, Gojko Čekić.⁵⁷

Koncentracioni logor Batković bio je jedan od najvećih logora u Bosni i Hercegovini. Formiran je 1. aprila 1992. godine od strane Jugoslovenske narodne armije (JNA), a kroz njega je prošlo više od 4.000 logoraša iz cijele

⁵² Boris Pavelić, *Kad glave padaju: svijetla strana devedesetih*, Kuća ljudskih prava, Zagreb 2019, 107-109.; Vidi i: Jusuf Trbić, *Majstori mraka*, knj. 1, 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007.

⁵³ Duško Kondor bio je profesor, pedagog, humanista i aktivista Helsinškog odbora za ljudska prava bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska. Ubijen je 22. februara 2007. godine na vratima svoga stana u Bijeljini. Ubio ga je Jasmin Baraković. Vidi: Sabit Pazarac, Ubijen član Helsinškog odbora Duško Kondor, <https://www.slobodnaevropa.org/a/696912.html>. Preuzeto: 14. 08. 2021.

⁵⁴ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.

⁵⁵ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.

⁵⁶ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.

⁵⁷ Arhiv ICTY, Predmet IT-95-5/18-T, Predmet protiv Radovana Karadžića. Svjedočenje Gojka Čekića.

države. Ubijeno je najmanje 80 zarobljenika, a na desetine njih je fizički i seksualno zlostavljano. Logor je zatvoren krajem januara 1996. godine.

Nedim Mustačević iz Tuzle je sa nepunih 20 godina zarobljen i doveden u logor Batković, gdje je bio dva i po mjeseca, poslije čega je još sedam mjeseci proveo u Doboju. Iz logora je izašao 5. aprila 1993. godine, a dok je bio zarobljen u Batkoviću, mučitelja Gligora Begovića molio je da ga ubije i da ga više ne zlostavlja. Mustačević, između ostalog, svjedoči:

"Jedan sam od ljudi koji su najviše propatili u logoru. Dobio sam nadimak Zelena beretka. Slomljena mi je ruka, nos, tri pršljena u kičmi, četiri rebra, zubi su izbijeni, glava izrazbijana... Bio sam sakrivan od Crvenog krsta zajedno sa još desetak logoraša koji su odvođeni. Gore je bila farma goveda i tu smo sakriveni."⁵⁸

Ovakvih primjera je mnogo. U sasvim malim prostorijama znalo je biti i preko 400 logoraša. Na početku rata tu su dovođeni stanovnici Bijeljine, u kojoj su najveće zločine počinili pripadnici Arkanove Srpske dobrovoljačke garde, Beli orlovi, Nova srpska garda i druge (para) vojne formacije.

Rušenje bijeljinskih džamija

U Bijeljini su, iako nije bilo borbenih dejstava, srušene sve džamije. Rušenje džamija u Bijeljini počelo je 13. marta 1993. godine, i trajalo dva dana, a izvele su ga specijalne ekipe "srpske vojske", uz asistenciju policije. Policajci su dan prije obilazili bošnjačke kuće u okolini i upozoravali ih da ne izlaze, a zatim i da brzo poprave polupane prozore i namire crijep na krovovima, da ne bi platili glavom. Srušena je i centralna bijeljinska džamija – Atik džamija (Sultan Sulejmanova), koju je sultan Sulejman Kanuni sagradio polovinom šesnaestog vijeka, pa džamija Ahmed-bega Salihbegovića u naselju Selimovići - džamija iz osamnaestog vijeka, džamija Mehmed Salih Vedžihli ili "Janjice" u Pašnim

⁵⁸ Sud Bosne i Hercegovine je zločinca Gligora Begovića, pripadnika VRS, 2016. godine osudio na kaznu zatvora u trajanju od 10 godina zbog zločina počinjenih protiv civilnog stanovništva u logoru u Batkoviću. Osim njega, osuđen je još i Fikret Smajlović zvani Piklič, koji je uz Begovića prednjačio u mučenjima. Osuđeni su i Džemal Zahirović te Drago Ilić. Niko od rukovodilaca logora nije osuđen. Oslobođajuća presuda za zločine počinjene u "Batkoviću" izrečena je pred sudom u Bijeljini a prema kojoj su oslobođeni Đoko Pajić, Petar Dimitrović, Đorđe Krstić i Ljubomir Mišić. Vidi: Alma Arnautović, Obilježena 26. godišnjica osnivanja koncentracionog logora Batković, <https://www.aa.com.ba/balkan/obilje%C5%BEena-26-godi%C5%A1njica-osnivanja-koncentracionog-logora-batkovi%C4%87/1118313>. Preuzeto: 14. 08. 2021; Azra Husarić, Zbog pandemije otkazano obilježavanje godišnjice, ali ne i traume logoraša iz "Batkovića", <https://detektor.ba/2020/04/01/zbog-pandemije-otkazano-obiljezavanje-godisnjice-ali-ne-i-traume-logorasa-iz-batkovica/>. Preuzeto: 14. 08. 2021.

Baščama (iz sedamnaestog vijeka), džamija Ahmed-age Krpića (1870.), džamija Dašnice u istoimenom naselju, kao i turbe Sadik-age bimbaše. Nakon toga srušene su i džamije u Janjarima (1867.), Atmačićima (1937.), Glinjama (džamija Azizija iz sedamnaestog vijeka), u Trnovi (1830.), te džamije u Janji - Atik i Džedid džamija.⁵⁹

Mada je Janja bila desetinama kilometara daleko od linije fronta, iako je bio policijski sat, janjarske ljepotice su pod okriljem noći minirane i pretvorene u prah i pepeo.⁶⁰

Jednog od najtužnijih dana u historiji Janje veoma dobro se sjeća Hanumica Alibegović, čija se porodična kuća nalazi dvadesetak metara od Atik džamije. Ona svjedoči:

*"Bila je noć, spavali smo. Zvuk eksplozije me je podigao na noge. Pogledala sam kroz prozor i vidjela da džamija preko puta moje kuće nije srušena. Prvo su, naime, pokušavali srušiti Džedid džamiju. Nekoliko minuta kasnije eksplozija će s moje kuće odnijeti kompletan crijep, polupati staklena okna i izbaciti okvire iz ležišta. Tada mi je bilo jasno da je srušena Atik džamija."*⁶¹

Ujutro je ugledala prizor od kojeg joj se ledila krv u žilama. Bageri su tovarili dijelove srušene džamije u kamione i odvozili ih na obale Drine. Zajedno sa Atik džamijom, sravnjeni su sa zemljom svi mezari, među kojima i mezar Kulin kapetana.

*"U čovjeku tada, rekla bih, proradi neki inat. Još uvijek sam radila i krenula sam na posao u najljepšem kostimu. Ugledala sam pored srušene džamije opštinskog službenika iz Bijeljine koji je to sve nadgledao. Moja kuća je bila bez crijepa, a cigle od džamije su bile razbacane po dvorištu. Svi objekti u čaršiji su bili bez prozora i crijepa na krovovima. Ipak najteže mi je bilo kada su u toku dana minirali temelje munare."*⁶²

⁵⁹ Jusuf Trbić, Zašto su srušene džamije? <https://preporodbn.com/zasto-su-srusene-dzamiije/>. Preuzeto: 30.07.2021; Vidi i: Emir Musli, Bijeljinske džamije, <https://www.dw.com/bs/bijeljinske-d%C5%BEamije/g-16680448>. Preuzeto:30.07.2021.

⁶⁰ Krišom napravljena fotografija srušene Atik džamije u centru ovog podrinjskog mjesta služila je kao dokaz u Haškom tribunalu na suđenju Slobodanu Miloševiću. Njegova odbrana je tvrdila kako vjerski objekti nisu rušeni u zonama gdje nije bilo ratnih dejstava, ali je fotografija srušene džamije u Janji opovrgavala monstruožnu fabriku laži Miloševićeve odbrane.

⁶¹ Vedran Bošnjak, Jedan od najtužnijih dana u historiji Janje: Zajedno s Atik džamijom sa zemljom sravnjen i mezar Kulin kapetana, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/>. Preuzeto: 30.07.2021.

⁶² Vedran Bošnjak, Jedan od najtužnijih dana u historiji Janje: Zajedno s Atik džamijom sa zemljom sravnjen i mezar Kulin kapetana, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/>. Preuzeto: 30.07.2021.

Džedid džamija je također srušena i tokom dana. Međutim, nikada nisu srušeni temelji džamije koji su dočekali povratnike u Janju i na kojim je ponovo izgrađena Džedid džamija.

Žrtve rata iz Bijeljine u brojkama

Žrtve rata sa prebivalištem u općini Bijeljina od 1992. do 1995. godine, prema etničkoj pripadnosti i statusu (civil ili vojnik) predstavljene su u tabeli 4.⁶³

Tabela 4.

Etnička pripadnost	Žrtve rata sa prebivalištem u Bijeljini od 1992-1995. godine					
	Svega	Civilni	Vojnici			
			Armija R BiH	HVO	JNA - VRS	Svega
Bošnjaci	257	234	5	-	18	23
Srbi	726	10	-	-	716	716
Hrvati	2	1	-	1	-	1
Albanci	14	14	-	-	-	-
Romi	3	3	-	-	-	-
Ukupno	1.002	262	5	1	734	740

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u ratu protiv Bosne i Hercegovine, iz Bijeljine, na različite načine stradalo 1.002 stanovnika, od kojih 262 civila i 740 vojnika. Među civilnim žrtvama rata najviše je Bošnjaka, 234 ili 89,31% ukupnih civilnih žrtava rata. Bošnjaci su bili meta etničkog čišćenja, s ciljem stvaranja etnički čistih prostora na kojima bi živjeli samo Srbi. S obzirom na činjenicu da je u gradu Bijeljini živjelo 19. 024 Bošnjaka ili 52,24% ukupnog broja stanovništva oni su bili smetnja ostvarenju ciljeva koje je postavilo rukovodstvo tzv. Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (Republike srpske). Među civilnim žrtvama rata je i 14 Albanaca ili 5,34%, 10 Srba ili 3,81%, 3 Roma ili 1,15% te 1 Hrvat ili 0,38% ukupnog broja civilnih žrtava rata u Bijeljini.

Podaci u tabeli pokazuju da je sa područja Bijeljine bilo 740 vojnih žrtava rata ili 73,85% ukupnih žrtava rata. U jedinicama Armije Republike Bosne i Hercegovine, jedine legalne vojne formacije pod kontrolom Vlade Republike Bosne i Hercegovine, stradalo je pet Bošnjaka sa prebivalištem u Bijeljini, a u jedinicama JNA (VRS) 18 Bošnjaka. Dakle, u različitim vojnim formacijama stradala su 23 Bošnjaka. Podaci u tabeli nedvosmisleno pokazuju da su Srbi iz

⁶³ M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH, 522-554*; Vidi i: Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995.

Bijeljine ginuli u jedinicama JNA-VRS za ideju "Velike Srbije" ostavljajući svoje živote na ratištima širom Republike Bosne i Hercegovine. Od ukupnog broja vojnih žrtava rata u Bijeljini, a bilo ih je 740, Srba je 716 ili 96,76%, Bošnjaka 23 ili 3,11%, Hrvata 1 ili 0,13%.

Kraj rata i povratak prognanih

Rat u Bosni i Hercegovini je okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Po mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.⁶⁴

Prema Dejtonskom sporazumu, u unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.⁶⁵ U periodu od 1992. do 1995., približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano napustiti svoje domove.⁶⁶ Statistike govore, a podatak je saopćen i na prvom Kongresu izbjeglih i raseljenih osoba Bosne i Hercegovine, održanom 27. juna 2007., da se od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do 2007. u Bosnu i Hercegovinu vratilo blizu milion osoba. Ovo su podaci vladinih zvaničnika. Interesovanje za povratak u Bosnu i Hercegovinu ne opada, sudeći po broju podnesenih zahtjeva za registriranje potencijalnih korisnika pomoći na osnovu javnog poziva Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Riječ je o više od 40. 000 porodica, odnosno oko 135. 000 osoba koje se žele vratiti u svoje domove. Proces povrata imovine i stanarskih prava realiziran je u visokom procentu: 99,7%. Prema službenim pokazateljima, u Bosni i Hercegovini je od ukupno blizu 445. 000 potpuno srušenih ili devastiranih stambenih jedinica, obnovljeno blizu 260.000, što je oko 45 %.⁶⁷

Stanje na terenu, ipak, govori nešto drugačije. Ne postoji ni približno tačna evidencija prodane ili zamijenjene imovine, nakon što je ona vraćena u posjed

⁶⁴ Vidi: S. Čekić, *Dejtonski sporazum*.

⁶⁵ Vidi: *Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10, Brčko. 14.01.2010.

⁶⁶ Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izveštaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, za 2016. godinu*. Sarajevo, 11. 09. 2017.

⁶⁷ Vidi: Adnan Rondić, *Povratak: Između privida i stvarnosti*, Sarajevo 2007, 6-7. (dalje: A. Rondić, *Povratak*).

ranijim vlasnicima ili nositeljima stanarskog prava. Nemali broj povratnika, povratnici su samo na papiru. Dio njih u ranija mjesta prebivališta navraća tek u vrijeme ljetnih odmora, dio njih vrijeme boravka, u različitim omjerima, «raspoređuje» u oba bosanskohercegovačka entiteta.

Kakav je danas položaj povratnika u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu etničku pripadnost?! Može li se dati generalna ocjena procesa koji je zapravo ključ reintegracije Bosne i Hercegovine? Vladini izvještaji, najčešće preko resornih ministarstava, daju, preovlađujuće, optimističnu sliku, ali i detektiraju određene probleme, objektivne ili subjektivne prirode, kad je proces povratka u pitanju.

Predstavnik UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu, James Lynch ističe da je mnogo toga postignuto u oblasti povratka i održivog ostanka u Bosni i Hercegovini, ali i dalje je potrebno ulagati napore u povratak raseljenih osoba, posebno na zbrinjavanju ljudi iz kolektivnih smještaja. S druge strane, izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, čiji se značajan dio odnosi na proces povratka u Bosnu i Hercegovinu, daje prilično drugačiju sliku. U 2006. godini manjinskih povrataka gotovo da nije bilo. Mada se niko zbirno ne bavi analizom broja vraćene, pa prodane ili zamijenjene nekretnine, obilaskom povratničkih naselja i gradova može se utvrditi kako je više od 50% u vlasništvo vraćenih stanova, kuća i posjeda, nekom vrstom kupoprodajnih ili zamjenskih ugovora promijenilo vlasnika, a barem još 30 posto je u procesu prodaje ili se koristi samo vikendom. Predmetom prodaje su i neki tek obnovljeni objekti sredstvima povratničkih fondova. Slabe rezultate provedbe Aneksa 7 u 2006. dodatno opterećuje, nerijetka, pojava onih koji su se prije godinu ili više vratili, da bi sada, zbog neodrživog povratka, opet krenuli tamo gdje misle da mogu pre/živjeti.⁶⁸

Uzroke zbog kojih se život povratnika ne razlikuje previše od kraja do kraja, smatramo svojevrsnim faktorima *održivosti povratka*. Treba istaći da održivost povratka ovisi o najmanje šest faktora: Sigurnost povratnika, Ekonomski status povratnika, Socijalna i zdravstvena zaštita dostupna povratnicima, Mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, Pravo i mogućnost učešća u organima lokalne samouprave i javnim preduzećima, Pravo na kulturnu posebnost povratnika.

Bosansko podrinje je dugo vremena bilo područje nesigurnog življenja, posebno za bošnjačke povratnike. Tako je 11. jula 2001. godine u Vlasenici

⁶⁸ A. Rondić, *Povratak*, 8-12.

ubijena djevojčica Meliha Durić, koja je imala 16 godina. Ovaj zločin nije riješen.⁶⁹

Proces povratka prognanih Bošnjaka u Bijeljinu tekao je sporo i neorganizirano. Prvi val povratka tekao je od 1996. do 2000. godine. Prognanici su se najviše vraćali u Mjesnu zajednicu Janja. Godine 1998. obnovljen je rad Medžlisa Islamske zajednice u Bijeljini i od tada počinje proces povratka imovine. Sve je išlo izuzetno sporo uz puno opstrukcija lokalnih vlasti. Ipak, 2002. godine "izliveni" su temelji za svih pet porušenih džamija u Bijeljini. Džamije su obnavljane zahvaljujući, između ostaloga, sredstvima bijeljinaца koji su živjeli u inozemstvu.⁷⁰

Sredstva za obnovu bijeljinskih džamija obezbijedili su i Rijaset islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za izbjegla i raseljena lica Federacije Bosne i Hercegovine, općina Bijeljina i druga pravna i fizička lica.⁷¹

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska negira *bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *bosanski*.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u Bijeljini nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, "osveštavaju" škole i druge državne institucije itd.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

⁶⁹ Ramiz Salkić, *Godine borbe za slobodu, čast i dostojanstvo*, BMG, Tuzla 2018, 82.

⁷⁰ Tako je za džamiju *Ahmed-bega Salihbegovića* u bijeljinskoj mahali "Selimovići", sredstva za unutarne radove donirao Damir Čaušević, koji ima ugostiteljski objekat u Beču, Republika Austrija a za vanjsku fasadu, hadžija Sulejman Dragić. Vidi: Vedran Bošnjak, *Obnova u Bijeljini: Džamija Ahmed-bega Salihbegovića ponovo zablistala*, www.aa.com.tr/ba/balkan/obnova/. (Preuzeto: 24.05.2021).

⁷¹ U Bijeljini je obnovljena i svečano otvorena 16. avgusta 214. godine *Sultan Sulejmanova - Atik džamija*, čija je obnova počela 2002. godine. To je najstarija džamija u Bijeljini, a njenu obnovu pomagali su mnogi pojedinci različitih vjera, udruženja i institucije. Donacije za obnovu *Atik džamije* u Bijeljini davali su mnogi građani. Tako je Hasan Talović donirao 100.000 BM (oko 50.000 eura). Vidi: Svečano otvorena Atik džamija: Značajan doprinos obnovi i povratku u Bijeljinu, www.aa.com.tr/ba/kultura_i_umjetnost/. (Preuzeto: 24.05.2021).

Etnička struktura stanovništva Bijeljine 2013. godine

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Bijeljine, izražena u brojkama, može se vidjeti u tabeli 5.⁷²

Tabela 5.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Bijeljine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine u brojkama

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bosna i Hercegovina	3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	27.055	96.539	6.460
Federacija BiH	2.219.220	1.562.372	56.550	497.833	18.344	79.838	4.233
Republika srpska	1.228.423	171.839	1.001.299	29.645	8.189	15.324	2.127
Brčko distrikt BiH	83.516	35.381	28.884	17.252	522	1.377	100
Bijeljina - općina	107.715	13.090	91.784	515	674	1.550	102
Bijeljina - grad	42.278	4.469	35.798	315	502	1.159	35

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Bosni i Hercegovini živjelo 3.531.159 stanovnika, što je bilo 845.874 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Rezultat je to agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine. Bošnjaci su bili najbrojnija etnička grupa i bilo ih je 1.679. osobe što je 223.364 osobe manje u odnosu na 1991. Srba je bilo 1.086.733 osobe što je 279.371 osoba manje u odnosu na 1991. Hrvata je bilo 544.780 što je bilo 216.072 osobe manje u odnosu na 1991. Ostalih, onih koji se nisu izjasnili i onih osoba koji su bili bez odgovora bilo je 130.054 ili 3,68% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

U Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo je 2.219.220 stanovnika. Bošnjaka je bilo 1.562.372, Hrvata 497.833, Srba 56.550, Ostalih 79.838, onih osoba koji se nisu izjasnili 18.344 i bez odgovora 4.233 osobe. Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo 62,85% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, Republici srpskoj 34,79%, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine 2,36%.

⁷² Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56. Za Bijeljina grad vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 546.

Općina Bijeljina imala je 107.715 stanovnika, što je za 10.727 stanovnika više u odnosu na 1991. godinu. Etnička struktura stanovništva se značajno promijenila pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine. Srba je, 2013. godine, bilo 91.784, što je za 34.395 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 13.090, što je za 17.139 osoba manje, Hrvata 515, što je za 23 osobe više, Ostalih 1.550, što je za 2.902 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili, u etničkom smislu, u općini Bijeljina bilo je 674 a bez odgovora 102 osobe.

Promjene u etničkoj strukturi stanovništva, što se vidi iz tabele, desile su se na štetu Bošnjaka koji su u ratu protiv Bosne i Hercegovine bili najveća žrtva.

U gradu Bijeljini živjelo je 42.278 stanovnika, što je za 5.864 osobe više u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 35.798, što je za 25.348 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 4.469, što je za 14.555 manje, Hrvata 315, što je za 51 osobu manje i Ostalih 1.159, što je 1.963 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili u etničkom smislu bilo je 502 i bez odgovora 35 osoba.

U periodu 1991-1995. godine najviše se povećao broj Srba, za 25.348 osoba. Broj Bošnjaka se u istome periodu smanjio za 14.555 osoba. Rezultat je to "planske politike" koju su vodile vlasti Republike srpske. Njihov cilj je, između ostaloga, bio da se promijeni etnička struktura stanovništva "srpske države", tako što će Bošnjaci i drugi nesrbi biti ubijeni, protjerani, raseljeni. Ta politika, što se vidi na primjeru Bijeljine, dala je rezultate, a sve to je "legalizirala" međunarodna zajednica Dejtonskim (mirovnim) sporazumom.

Etnička struktura stanovništva Bosne Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine te općine i grada Bijeljine, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine, izražena u procentima, može se vidjeti u tabeli 6.⁷³

⁷³ Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56. Za Bijeljinu grad vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 546.

Tabela 6.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Bijeljine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine u procentima

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bosna i Hercegovina	100	50,11	30,77	15,43	0,77	2,73	0,18
Federacija BiH	100	70,40	2,55	22,43	0,83	3,60	0,19
Republika srpska	100	13,99	81,51	2,41	0,67	1,25	1,17
Brčko distrikt BiH	100	42,36	34,58	20,66	0,63	1,65	0,12
Bijeljina - općina	100	12,15	85,21	0,48	0,62	1,45	0,09
Bijeljina - grad	100	10,57	84,67	0,75	1,19	2,74	0,08

Podaci u tabeli pokazuju da su Bošnjaci najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci čine 50,11% ukupnog stanovništva države. Srba je prema popisu iz 2013. godine bilo 30,77%, Hrvata 15,43% u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. U odnosu na 1991. godinu Bošnjaka je u ukupnom procentu stanovnika Bosne i Hercegovine bilo više za 6,61%, Srba manje za 0,43%, a Hrvata manje za 1,97%.

U Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo je 70,40% Bošnjaka, 22,43% Hrvata i 3,60% Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,83%, a osoba bez odgovora 0,19% ukupnog stanovništva Federacije.

Podaci u tabeli pokazuju da je u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska živjelo je 81,51% Srba, 13,199% Bošnjaka, 2,41% Hrvata i 1,25 Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,67%, a osoba bez odgovora 1,17% ukupnog stanovništva Republike srpske.

U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine živjelo je 42,36% Bošnjaka, 34,58% Srba, 20,66% Hrvata i 1,65% Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,63%, a osoba bez odgovora 0,12% ukupnog stanovništva Distrikta.

Iz podataka u tabeli vidi se da je u općini Bijeljina živjelo 85,21% Srba, što je za 26,04% više u odnosu na 1991. godinu, a Bošnjaka 12,15%, što je za 19,02% manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo manje za 0,03%, a Ostalih manje za 3,14% u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Bijeljini došlo je do drastične promjene etničke strukture stanovništva u odnosu na 1991. godinu. Naime, Bošnjaci su 1991, činili 52,24% stanovništva grada, Srbi 28,70%, Jugoslaveni 9,48%, Ostali 8,57% i Hrvati 1,00%. Broj Bošnjaka smanjen je za 41,67% i iznosio je 10,57% u ukupnom stanovništvu Bijeljine. Za isto vrijeme povećao se procenat Srba sa 28,70% na

84,67%. Povećanje je, dakle, iznosilo 55,97%. Procenat Hrvata smanjen je za 0,25%, a Ostalih za 5,83% u odnosu na 1991. godinu.

Bijeljina je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može, drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja broja Bošnjaka u Bijeljini kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Naselja općine Bijeljina 2013. godine

Općina Bijeljina imala je 2013. godine 107.715 stanovnika koji su živjeli u gradu Bijeljina i još 66 naselja. Prema broju stanovnika naselja je moguće podijeliti na mjesta u kojima živi do 1.000 stanovnika, od 1.000 do 2.000 i preko 2.000 stanovnika.

Struktura stanovništva općine Bijeljina po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine vidi se iz tabele 7.⁷⁴

Tabela 7.

Stanovništvo općine Bijeljina po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine							
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
1. Amajlije	1.131	1	1.098	4	20	4	4
2. Balatun	1.286	-	1.277	7	2		-
2. Balatun	1.286	-	1.277	7	2		-
3. Banjica	281	-	280	-	-	1	-
4. Batar	229	-	226	1	1	1	-
5. Batković	2.566	1	2.544	10	2	6	3
6. Bijeljina - grad	42.278	4.469	35.798	315	502	1.159	35
7. Bjeloševac	467	-	462	1	2	2	-
8. Brijesnica	174	-	172	1	1	1	-
9. Brodac Donji	686	1	668	7	1	7	2
10. Brodac Gornji	789	1	779	2	4	3	-
11. Bukovica Donja	576	-	575	-	-		1
12. Bukovica Gornja	343	-	343	-	-		-
13. Crnjelovo Donje	2.078	-	2.071	1	-	5	1
14. Crnjelovo Gornje	1.347	2	1.335	3	-	6	1
15. Čađavica Donja	590	-	584	3	-	3	1
16. Čađavica Gornja	716	-	713	2	-	1	-
17. Čađavica Srednja	544	1	540	2	-	1	-
18. Čardačine	509	1	499	1	5		3
19. Čengiće	895	-	883	3	2	7	-
20. Čipirovine	660	1	657	-	2	2	-
21. Dazdarevo	526	-	522	1	1	1	1

⁷⁴ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 544-554.

22. Dijelovi	679	2	658	10	8	1	-
23. Donji Zagoni	312	-	310	-	1	1	-
24. Dragaljevac Donji	348	-	345	1	1	1	-
25. Dagaljevac Gornji	426	-	425	-	-	1	-
26. Dragaljevac Srednji	755	-	754	-	-	1	-
27. Dvrovi	4.873	3	4.808	22	14	17	9
28. Glavičice	1.089	-	1.077	3	2	5	2
29. Glavičorak	175	-	173	-	1	1	-
30. Glogovac	414	-	410	-	2	2	-
31. Gojsovac	713	2	704	-	1	5	1
32. Golo Brdo	382	4	372	2	1	2	1
33. Gradac-Stupanj	522	-	520	-	-	2	-
34. Hase	956	-	944	5	2	2	3
35. Janja	11.710	8.532	3.054	17	18	79	10
36. Johovac	287	-	286	1	-	-	-
37. Kacevac	276	-	275	1	-	-	-
38. Kojčinovac	832	1	824	-	1	4	2
39. Kovačići	411	-	408	1	-	2	1
40. Kovanluk	521	1	510	1	4	3	2
41. Kriva Bara	349	-	344	1	2	2	-
42. Ljeljenča	939	-	926	3	5	5	-
43. Ljeskovac	1.009	1	1.001	1	4	1	-
44. Magnojević Donji	456	-	455	1	-	-	-
45. Magnojević Gornji	341	1	339	-	-	1	-
46. Magnojević Srednji	334	-	323	2	6	3	-
47. Mala Obarska	315	-	314	1	-	-	-
48. Međaši	876	-	868	3	4	1	-
49. Modran	1.044	-	1.030	7	1	4	2
50. Novi	187	-	186	1	-	-	-
51. Novo Naselje	853	43	651	6	3	150	-
52. Novo Selo	1.177	15	1.144	10	4	4	-
53. Obrijež	190	-	190	-	-	-	-
54. Ostojićevo	454	-	449	3	-	2	-
55. Patkovača	2.619	1	2.604	4	2	4	4
56. Piperći	196	-	195	-	-	-	1
57. Popovi	1.257	1	1.236	3	12	4	1
58. Pučile	2.126	1	2.099	8	3	8	7
59. Ruhotina	277	-	275	1	-	1	-
60. Slobomir	6	-	5	-	1	-	-
61. Suho Polje	1.194	1	1.175	2	8	6	2
62. Triješnica	509	-	503	3	1	2	-
63. Trnjaci	1.087	2	1.070	3	4	8	-
64. Velika Obarska	3.942	-	3.906	16	10	7	3
65. Velino Selo	349	1	340	4	3	1	-
66. Vršani	635	-	632	2	1	-	-
67. Zagoni	642	-	641	1	-	-	-
Općina Bijeljina	107.715	13.090	91.784	515	674	1.550	102

Iz podataka u tabeli vidi se da je općina Bijeljina imala 67 naselja uključujući i grad Bijeljina, koji je imao 42.278 stanovnika. Osim grada Bijeljina veća naselja sa preko 2.000 stanovnika bila su: Janja sa 11.710 stanovnika, Dvorovi sa 4.873, Velika Obarska sa 3.942, Patkovača sa 2.619, Batković sa 2.566, Pučile sa 2.126 i Crnjelovo sa 2.078 stanovnika.

Podaci u tabeli pokazuju da je u općini Bijeljina bilo 10 naselja koja su imala od 1.000 do 2.000 stanovnika. To su sljedeća naselja: Crnjelovo Gornje sa 1.347

stanovnika, Balatun sa 1.286, Popovi sa 1.257, Suho Polje sa 1.194, Novo Selo sa 1.177, Amajlije sa 1.131, Glavičice sa 1.089, Trnjaci sa 1.087, Modran sa 1.044 i Ljeskovac sa 1.009 stanovnika.

Naselja sa manje od 1.000 stanovnika su: Banjica, Batar, Bjeloševac, Brijesnica, Brodac Donji, Brodac Gornji, Bukovica Donja, Bukovica Gornja, Čađavica Donja, Čađavica Gornja, Čađavica Srednja, Čardačine, Čengić, Ćipirovine, Dazdarevo, Dijelovi, Donji Zagoni, Dragaljevac Donji, Dragaljevac Gornji, Dragaljevac Srednji, Glavičorak, Glogovac, Gojsovac, Golo Brdo, Gradac-Stupanj, Hase, Johovac, Kacevac, Kojčinovac, Kovačići, Kovanluk, Kriva Bara, Ljeljenča, Magnojević Donji, Magnojević Gornji, Magnojević Srednji, Mala Obarska, Međaši, Novi, Novo Naselje, Obrijež, Ostojićevo, Piperici, Ruhotina, Slobomir, Triješnica, Velino Selo, Vršani i Zagoni.

U 66 naselja općine Bijeljina većinu stanovništva čine Srbi, a jednom naselju – Janji, većinu čine Bošnjaci. Srbi čine 85,21% , a Bošnjaci 12,15% ukupnog stanovništva Bijeljine. Rezultat je to, između ostaloga, agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine koji je imao za cilj da izmijeni etničku strukturu stanovništva krajeva koji su smatrani "srpskim prostorom".

ZAKLJUČAK

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje, kultura, sport i zdravstvo utjecali su da Bijeljina bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Bijeljini su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u općini Bijeljina je živjelo 96.988 stanovnika. Bošnjaka je bilo 30.229 (31,17%), Srba 57.389 (59,17%), Hrvata 492 (0,51%), Jugoslavena 4.426 (4,56 %) i Ostalih 4.452 (4,59 %). U isto vrijeme, u gradu Bijeljina živjelo je 36.414 stanovnika: 19.024 Bošnjaka (52,24%), 10.450 Srba (28,70%), 366 Hrvata (1,00%), 3.452 Jugoslavena (9,48%) i 3.122 Ostalih (8,57%). Stanovništvo općine je živjelo u gradu Bijeljina i još 58 naselja.

Bijeljina je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Bijeljini su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i

progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te srušeni svi islamski vjerski objekti.

Bijeljina je prvoga aprila 1992. godine bila napadnuta od strane tzv. "srpskih snaga". Meta napada bili su Bošnjaci, Albanci, Romi i drugi nesrbi, koji nisu bili svjesni šta se dešava u njihovome gradu. Ubijani su u svojim kućama, stanovima, džamijama. Masakrirani su i na Ramazanski bajram, 4. aprila 1992. godine. Okrutnošću se posebno isticala tzv. Srpska dobrovoljačka garda (SDG), specijalna jedinica Službe državne bezbjednosti Srbije, koju je predvodio Željko Ražnatović Arkan, i koja je bila pod direktnom komandom režima Slobodana Miloševića u Srbiji, te "Mirkovi četnici" koje je predvodio Mirko Blagojević. Pod Arkanovu komandu stavila se općinska vlast, policija, vojska, sudstvo, Teritorijalna odbrana. Bijeljina je bila okupirana. Samo u toku mjeseca aprila 1992. godine u Bijeljini su ubijena najmanje 93 civila (81 Bošnjak, 8 Albanaca, 3 Srbina i 1 Hrvat). Od 31. marta do 6. aprila 1992. godine, ubijeno je najmanje 55 civila.

Slike zločina sa bijeljinskih ulica, brzo su obišle svijet, ali na slike užasa međunarodna zajednica nije reagirala. Bijeljina je bila generalna proba za rat, ubistva, ratne zločine i genocid koji su ubrzo uslijedili u cijeloj Republici Bosni i Hercegovini.

Rat u Bosni i Hercegovini je okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Po mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

Prema Dejtonskom sporazumu, u unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.

U periodu od 1992. do 1995., približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano napustiti svoje domove. Poslije rata počeo je povratak, između ostalog, i u Bijeljini. Proces povratka prognanih Bošnjaka tekao je sporo i neorganizirano. Prvi val povratka tekao je od 1996. do 2000. godine. Prognanici su se najviše vraćali u Mjesnu zajednicu Janja. Godine 1998. obnovljen je rad Medžlisa Islamske zajednice u Bijeljini i od tada počinje proces povratka imovine. Sve je išlo izuzetno sporo uz puno opstrukcija lokalnih vlasti. Ipak, 2002. godine "izliveni" su temelji za svih pet porušenih džamija u Bijeljini.

Džamije su obnavljane zahvaljujući, između ostaloga, sredstvima bijeljinaca koji su živjeli u inozemstvu.

Otežavajuća okolnost za povratnike je i činjenica što se u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska negira bosanski jezik. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje bosanski.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u Bijeljini nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se ratnim zločincima, "osveštavaju" škole i druge državne institucije itd.

Situacija sa zapošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Općina Bijeljina imala je 107. 715 stanovnika, što je za 10. 727 stanovnika više u odnosu na 1991. godinu. Stanovništvo je živjelo u gradu Bijeljina i još 66 naselja, što je za 8 naselja više u odnosu na 1991. godinu. Etnička struktura stanovništva se značajno promijenila pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine. Srba je, 2013. godine, bilo 91. 784, što je za 34. 395 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 13. 090, što je za 17. 139 osoba manje, Hrvata 515, što je za 23 osobe više, Ostalih 1. 550, što je za 2. 902 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili, u etničkom smislu, u općini Bijeljina bilo je 674 a bez odgovora 102 osobe.

U gradu Bijeljini živjelo je 42. 278 stanovnika, što je za 5.864 osobe više u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 35. 798, što je za 25. 348 osoba više u odnosu na 1991. godinu, Bošnjaka 4. 469, što je za 14. 555 manje, Hrvata 315, što je za 51 osobu manje i Ostalih 1.159, što je 1.963 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Onih koji se nisu izjasnili u etničkom smislu bilo je 502 i bez odgovora 35 osoba.

Općina Bijeljina imala je, u ukupnom stanovništvu, 85,21% Srba, što je za 26. 04% više u odnosu na 1991. godinu, a Bošnjaka 12,15%, što je za 19,02% manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo manje za 0,03%, a Ostalih manje za 3,14% u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Bijeljini došlo je do drastične promjene etničke strukture stanovništva u odnosu na 1991. godinu. Naime, Bošnjaci su 1991, činili 52,24% stanovništva grada, Srbi 28,70%, Jugoslaveni 9,48%, Ostali 8,57% i Hrvati 1,00%. Broj Bošnjaka smanjen je za 41,67% i iznosio je 10,57% u ukupnom stanovništvu Bijeljine. Za isto vrijeme povećao se procenat Srba sa 28,70% na 84,67%. Povećanje je, dakle, iznosilo 55,97%. Procenat Hrvata smanjen je za 0,25%, a Ostalih za 5,83% u odnosu na 1991. godinu.

Bijeljina je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može, drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja broja Bošnjaka u Bijeljini kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Summary

Geographical location, developed economy, education, culture, sports and health have made Bijeljina an attractive place for people of different cultures, religions and peoples to live. Before the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Bijeljina. According to the 1991 census, there were 96,988 inhabitants in the municipality of Bijeljina. There were 30,229 Bosniaks (31.17%), 57,389 Serbs (59.17%), 492 Croats (0.51%), 4,426 Yugoslavs (4.56%) and 4,452 Others (4.59%). At the same time, the city of Bijeljina had a population of 36,414: 19,024 Bosniaks (52.24%), 10,450 Serbs (28.70%), 366 Croats (1.00%), 3,452 Yugoslavs (9.48%) and 3,122 Others. (8.57%). The population of the Municipality lived in the city of Bijeljina and another 58 settlements.

Bijeljina, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Bijeljina, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted killed and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural property and property were destroyed, and all Islamic religious objects.

On April 1, 1992, Bijeljina was attacked by the so-called "Serbian forces". The targets of the attack were Bosniaks, Albanians, Roma and other non-Serbs,

who were unaware of what was happening in their town. They were killed in their houses, apartments, mosques. They were also massacred on Eid al-Fitr, April 4, 1992. The so-called The Serbian Volunteer Guard (SDG), a special unit of the Serbian State Security Service, led by Zeljko Raznatovic Arkan, which was under the direct command of Slobodan Milosevic's regime in Serbia, and the "Mirko Chetniks" led by Mirko Blagojevic. Under Arkan's command was placed the municipal government, the police, the army, the judiciary, the Territorial Defense. Bijeljina was occupied. In April 1992 alone, at least 93 civilians were killed in Bijeljina (81 Bosniaks, 8 Albanians, 3 Serbs and 1 Croat). From March 31 to April 6, 1992, at least 55 civilians were killed.

Pictures of crimes from the streets of Bijeljina quickly went around the world, but the international community did not react to the pictures of horror. Bijeljina was a rehearsal for war, murder, war crimes and genocide that soon followed throughout the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The war in Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the Dayton Agreement on December 14, 1995 in Paris. According to many researchers, intellectuals of various profiles, the Agreement legalized the genocide of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina.

According to the Dayton Agreement, there are two entities in the internal structure of Bosnia and Herzegovina: the Federation of Bosnia and Herzegovina, which consists of 10 cantons, and the Republika Srpska. Apart from the two entities, there is also the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, which was created by the Decision of the International Arbitration Court. It was established on March 8, 2000.

Between 1992 and 1995, approximately 2.2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes. After the war, he began to return, among other things, to Bijeljina. The return process of the expelled Bosniaks was slow and disorganized. The first wave of returns ran from 1996 to 2000. The exiles mostly returned to the local community of Janja. In 1998, the work of the Majlis of the Islamic Community in Bijeljina was renewed, and since then the process of returning property has begun. Everything went extremely slowly with a lot of obstruction by the local authorities. However, in 2002, the foundations for all five demolished mosques in Bijeljina were "poured out". The mosques were renovated thanks, among other things, to the funds of whites who lived abroad. An aggravating circumstance for returnees is the fact that the Bosnian language is denied in the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students

who want their language to be called Bosnian. In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska in public appearances deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people, which affects the perspective of the people of this area. The streets in Bijeljina are named after war criminals from the Second World War and the period of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, busts of war criminals are being built, schools and other state institutions are being "sanctified", etc. The situation with employment in public administration is not good. Returnees are mainly engaged in agriculture, but here there is a problem of placing surplus products.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. The municipality of Bijeljina had 107,715 inhabitants, which is 10,727 inhabitants more than in 1991. The population lived in the city of Bijeljina and another 66 settlements, which is 8 settlements more than in 1991. The ethnic structure of the population changed significantly under the influence of the war against Bosnia and Herzegovina. In 2013, there were 91,784 Serbs, which is 34,395 more than in 1991, 13,090 Bosniaks, which is 17,139 fewer, 515 Croats, which is 23 more, and the other 1,550, which is 2,902. persons less than in 1991. In ethnic terms, there were 674 non-respondents in the municipality of Bijeljina and 102 without answering. The city of Bijeljina had a population of 42,278, which is 5,864 more than in 1991. There were 35,798 Serbs, which is 25,348 people more than in 1991, 4,469 Bosniaks, which is 14,555 less, 315 Croats, which is 51 people less, and Others 1,159, which is 1,963 people less than in 1991. year. Those who did not declare themselves in the ethnic sense were 502 and 35 people did not answer.

The municipality of Bijeljina had, in the total population, 85.21% Serbs, which is 26.04% more than in 1991, and Bosniaks 12.15%, which is 19.02% less than in 1991. There were 0.03% fewer Croats and 3.14% fewer Others than in 1991.

In the city of Bijeljina, there has been a drastic change in the ethnic structure of the population compared to 1991. Namely, Bosniaks made up 52.24% of the city's population in 1991, Serbs 28.70%, Yugoslavs 9.48%, Others 8.57% and Croats 1.00%. The number of Bosniaks decreased by 41.67% and amounted to 10.57% in the total population of Bijeljina. At the same time, the percentage of Serbs increased from 28.70% to 84.67%. The increase was therefore 55.97%. The percentage of Croats decreased by 0.25%, and the number of Others by 5.83% compared to 1991.

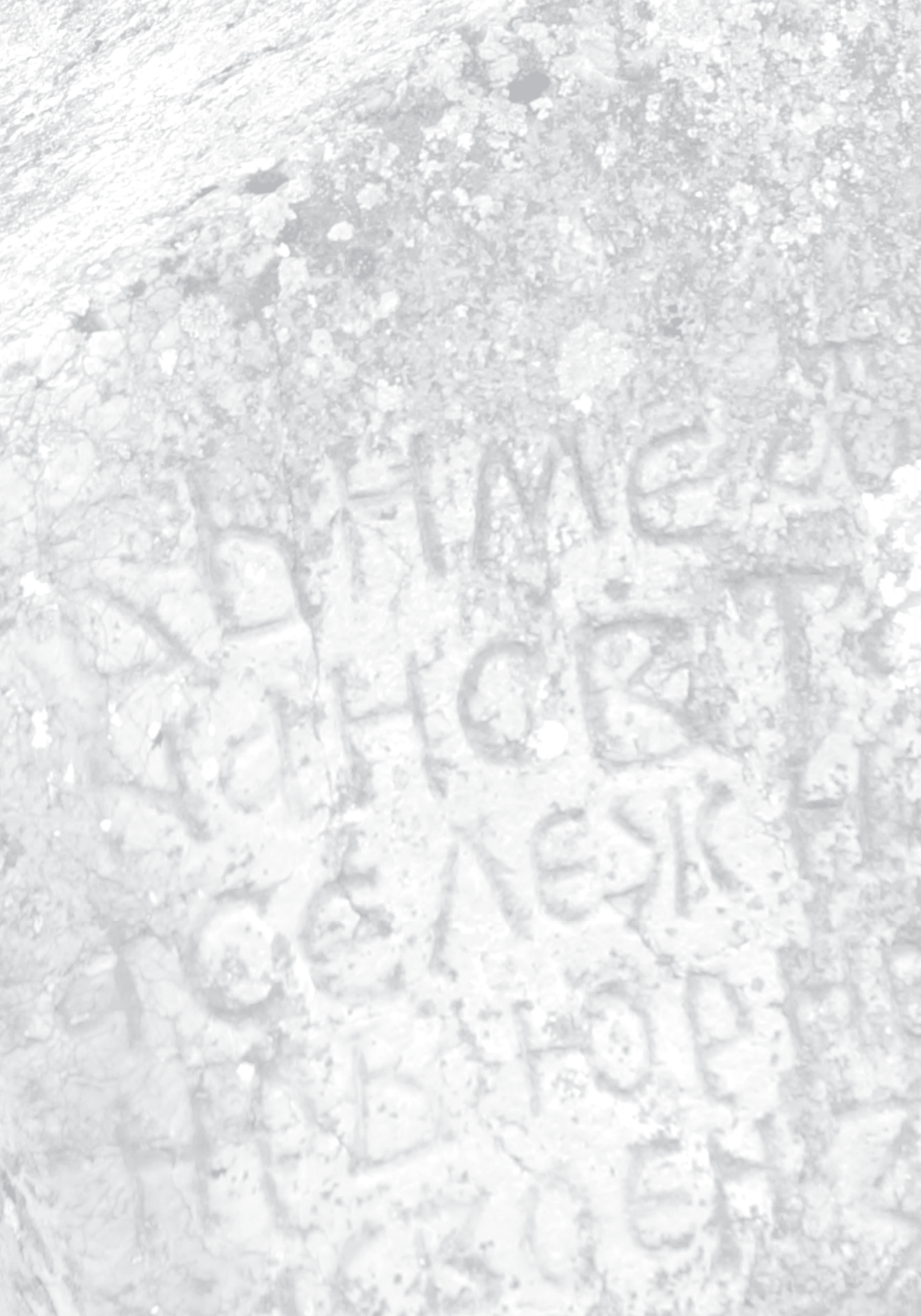
Bijeljina is a typical example of how war, murder, expulsion, rape, intimidation, deportation, forced mobilization, demolition and other means can

drastically change the ethnic structure of a city's population. Certainly, other causes of the reduced number of Bosniaks in Bijeljina should not be neglected, such as the security situation, economic situation, education, road and other infrastructure, etc.

NASLIJEDE BAŠTINA

Namik HALILOVIĆ, prof.

JU OŠ „Kladanj“ PŠ Tuholj

OSTACI RIMSKE KALDRME U BLIZINI SELA PAUČ

Apstrakt: Ovaj rad nastao je u želji da se javnosti približe neke historijske činjenice i materijalni dokazi koji upućuju na postojanje ostataka Rimskog puta u blizini sela Pauč.¹ Naučna literatura koja tretira ceste Rimskog carstva na prostorima Bosne i Hercegovine ne nudi nikakve informacije o putnim komunikacijama iz tog perioda na području Mjesne zajednice Tuholj (pa dakle i šireg prostora naselja Pauč). Stoga je od velikog značaja naznaka o mogućem pravcu rimskog puta od Breze ka Varešu i dalje prema sjeveroistoku Bosne, koju u svojim naučnim istraživanjima daju Esad Pašalić² i Ivo Bojanovski³ kao i rad Rusmira Djedovića, Neka historijsko-geografska istraživanja Krivaje,⁴ u kojem je predstavljena široka mreža pružanja putnih pravaca koji spajaju područje srednje Bosne sa sjevernom i sjeveroistočnom Bosnom. Vrijeme izgradnje nekih od tih puteva datira još iz prethistorijskog perioda i antike. Istraživanje kamene kaldrme u blizini sela Pauč, te pravilno ubiciranje cijele dionice koja je nekada većim dijelom bila vidljiva, (a u narodu poznata kao Put Marije Terezije) kao i prezentiranje nekih toponima ovog prostora, moglo bi potvrditi ove pretpostavke i doprinijeti rasvjetljavanju pružanja pravaca Rimskog puta kroz ovo područje.

Ključne riječi: *Rimska cesta, kaldrma, Pauč, toponimi.*

¹ Pauč je selo u MZ Tuholj, općina Kladanj.

² „Od područja Visoko – Arnautovići – Podlugovi – Breza-Dabravina dalje na sjeveroistok nije nam poznat pravac rimske ceste. Zasad možemo samo pretpostavljati da je ona vodila pored Olova i Kladnja dolinom rijeke Drinjače...“, Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1960. str. 50.

³ „(...) pravac dolina Bosne – Vareš – Olovo – Kladanj – dolina Drinjače, za koji smatram da se također uklapa u sistem cesta istočne Bosne, iako nije izlazio na Drinu nego u područje Spreče i dalje.“, Ivo Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III, ANUBiH, Godišnjak XIX, CBI Knjiga 17. Sarajevo, 1981. str. 165.

⁴ *Zbornik radova Rijeka Krivaja kroz prošlost*, Institut za istoriju u Sarajevu; Udruženje za modernu historiju (UMHIS), Sarajevo 2016.

Abstract: *This paper work was created in the desire to bring some historical facts and material evidence, to the public, that indicates existence of remains of Roman road nearby village of Pauč. Scientific literature which research roads of Roman Empire in Bosnia and Herzegovina, does not give any informations about road infrastructures of that period in the area of local community Tuholj (therefore also wider area of Pauč settlement). Therefore, indications of possible direction of the Roman road from Breza to Vares and further to the northeast Bosnia, given in the scientific research by Esad Pasalic and Ivo Bojanovski, as well as the work of Rusmir Djedovic, some historically-geographical research of Krivaja, in wich it described wide net of the roads that are connecting area of central Bosnia to the area of north and northeast Bosnia, are of great importance. The time of construction of some of these roads dates back to the period of prehistory and antique. Exploring of stone-paved road nearby village of Pauč and properly projecting of the whole section of the road, that was once mostly visible (popularly known as the Road of Maria Theresa) as well as presenting some toponyms of this area, could confirm these assumptions and contribute to illuminating the Roman road through this area.*

Key words: *Roman roads, stone-paved road, Pauč, toponyms.*

CESTE RIMSKOG CARSTVA NA PROSTORU BOSNE I HERCEGOVINE

Značajan trag koje je ostavilo Rimsko carstvo na prostoru Bosne i Hercegovine su ceste koje su izgrađene u tim davnim vremenima. Nakon uspostave vlasti na području naše zemlje Rimljani su podigli brojna utvrđenja i izgradili ceste, što je bilo neophodno kako bi cijelo osvojeno područje držali pod kontrolom te neometano eksploitalisali prirodne resurse (prije svega rudno blago). No, ovaj posao izgradnje tih putnih komunikacija bio im je olakšan, jer su mnoge puteve širom Bosne uspostavili Iliri. Ilirskom etnosu pripada zasluga da je u našim i drugim krajevima proveo cijeli sistem lokalnih ili većih saobraćajnica(...)“⁵ Rimljani trasiraju nove ceste i regulišu zatečenu mrežu puteva. Glavno ishodište cesta za Bosnu i Hercegovinu, bila je Solona (Solin kod Trogira) i Narona (Vid kod Metkovića). Iz Solone su vodile tri ceste (magistrale), a iz Narone dvije.⁶ Jedna od tih cesta vodila je u unutrašnjost Bosne ovim

⁵ Esad Pašalić, *Period rimske vladavine do kraja III vijeka naše ere, u Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984. str. 234.

⁶ Vidjeti u: Enver Imamović, *Prostor Bosne i Hercegovine u prehistoriji i antici, u Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1998. str. 30.

pravcem: Naron – Čapljina – dolina Neretve do Bijelog polja – Nevesinjsko polje – Boračko jezero – Konjic – Ivan planina – Sarajevsko polje – Romanija – Drinjača – dolina Drine i dalje uzvodno do Save. Navedeni putni pravac uključuje i Drinjaču kao jedno od usputnih odredišta, no ovaj hidronim i ovdje označava dionice rimske ceste u donjem toku ove rijeke. Zato treba obratiti pažnju na jedan drugi putni pravac kojim se pružala rimska cesta u unutrašnjost Bosne i koja je presijecala korito Drinjače u njenom gornjem toku. To je cesta koja iz središnje Bosne prolazi ovim krajem prema sjeveroistočnoj Bosni.

Pored pet glavnih magistrala bila je izgrađena cijela mreža lokalnih puteva koji su povezivali manja mjesta, naselja i rudnike. „Magistrale su imale cijelu mrežu regionalnih i lokalnih puteva radi povezivanja susjednih mjesta i naselja.“⁷ Na mnogim mjestima, već u zavisnosti od naseljenosti ili značaja određenog područja, ove ceste „(...) idu od naselja do naselja, od jednog do drugog centra i uporišta.“⁸ Iako se iz današnje perspektive može činiti da nekada ove ceste prolaze potpuno pustim područjima, (a to se dešavalo samo ako nije postojao drugi pravac), trebamo znati da rimske ceste nekada predstavljaju samo obnovljene puteve autohtonog ilirskog stanovništva koji su povezivali nekadašnje naseobine. Rađene su kao makadamski putevi ili je na nekim dijelovima vršeno kaldrmljenje kamenim pločama. Rimske ceste bile su solidno građene pa uprkos činjenici da je proteklo dvadesetak stoljeća od njihove gradnje, još i danas su vidljivi ostaci ovih puteva. „Ceste poznajemo po njihovim tragovima na terenu kao što su: kraći ili duži dijelovi same trase, kaldrma, podzid, usjeci, kolotečine u kamenu živcu, miljokazi (...)“⁹ Takav je slučaj i sa dijelom rimske kaldrme koja prolazi u blizini naselja Pauč. U nastavku će biti više riječi o ovoj putnoj komunikaciji koja predstavlja dionicu nekadašnjeg puta iz davne prošlosti.

Put od srednje Bosne ka sjeveroistočnoj Bosni

Još i danas vidljivi su tragovi ove ceste na pravcu: Pekara – Lugovi – Osjelina – Barice – Vrh – Sitnica – Lanjište,¹⁰ a posebno na lokalitetu Vrh. Ostaci kaldrme koja se ranijih godina mogla vidjeti daleko bolje, ukazuju na to da je jedan

⁷ E. Pašalić, *Period rimske vladavine do kraja III vijeka naše ere*, str.235.

⁸ Isto, str. 235.

⁹ Isto, str. 232.

¹⁰ Riječ je o toponimima koji označavaju šumske predjele zapadno od sela Pauč. (Toponim Pekara označava lokalitet gdje se nalazi hotel Muška voda.)

pravac išao od lokaliteta Vrh prema Sitnici pa iznad samog sela Pauč.¹¹ Taj put se granao te je jedan krak vodio dalje prema naseljenom mjestu Brateljevići i Karauli, a drugi krak spajao je Gradinu kod sela Zagrađe.¹² Postojala je i kaldrma koja je išla od Vrh prema Zaboljakovcu i Kličinom potoku¹³ i pored Stare džamije. Ostaci kaldrme mogli su se vidjeti prilikom probijanja puta za privatne potrebe, upravo od prelaza preko Kličinog potoka u dužini od stotinjak metara, prema njivama Buljakovac.¹⁴ Duž ove trase u prošlosti su egzistirale naseobine starinačkog življa, a nekropole stećaka i ostaci mezarja sa nišanima vidljivi su i danas. Mezarja: Danjišta, Buljakovac, Kličina dolina, Osica, Harem Stare džamije, Mramorje, Podbašće te nekropole stećaka: Šarića njiva, Abazova glavica, Most, Mramorje, Kuman, Obrtanja, locirane su ovim pravcem od Vrh u pravcu sjeveroistoka prema Stuparima. Indikativan je toponim *Most na putu prema Goletićima*. Moguće je da je motiviran postojanjem mosta na tom dijelu u dalekoj prošlosti. „Mostovi se nisu sačuvali (...), ali na njih često podsjećaju toponimi *Mostine, Stara mostina, Mostište, Grčki most, Carski most* i sl.“¹⁵ U rejonu Kumana lociran je toponim Klisa koji se izvodi iz latinske riječi *eclessia*.

O rimskoj cesti koja prolazi od srednje Bosne prema sjeveroistočnoj Bosni, na internetu je postao važna informacija: „Po mom mišljenju rimski put je iz rejona Breze i Dabravine išao obroncima planine Zvijezde zapadno od Olova, a zatim nastavljao obroncima planine Konjuh, zapadno od Kladnja dalje ka sjeveroistoku. Negdje u predjelu između Kladnja i Stupara put je morao skrenuti

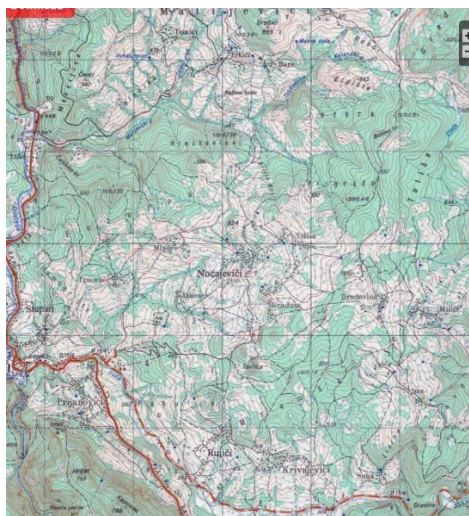
¹¹ Ostaci kaldrme još su vidljivi na lokalitetu Lanjište. U neposrednoj blizini je i jedno staro mezarje koje nosi isti naziv. Uz ovaj putni pravac je locirano i mezarje Homarići. Nešto dalje od sela, na pola puta prema Brateljevićima, je staro mezarje Studenac.

¹² O ovom gradinskom naselju iz prošlosti vidjeti više u radu N. Halilovića, *Gradina između Zagrađa i Pauča kod Kladnja, u Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 5, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2012.

¹³ Nazivi: Kličin potok, Kličina luka, Kličina kuća i Kličina dolina sadrže antroponim *Kliča*, čiji se korijen izvodi iz latinskog imena *Klitus*.

¹⁴ Informacija: Ejub Halilović (1966.-2016.)

¹⁵ Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga XLVII; Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga 2., Sarajevo, 1974. str. 36. i 37.

Slika broj 1. Prikaz karte sa lokalitetima Gradina

Moguće je da upravo u ovom rejonu prolazi put o kojem je riječ. Da je ovdje bilo života i u prethistoriji svjedoči i artefakt (iz bronzanog doba) pronađen na prostoru

Stuparska kosa.¹⁷ (Slika br. 2) Gradinom se imenuje i jedan lokalitet u selu Kamensko,¹⁸ a najvjerovatnije je da putna komunikacija od Vrha preko Osjeline i Pekare (gdje prelazi rijeku Drinjaču) ide Kamenskim brdom, Hrastovačom pa preko Razbojišta prema Magulici i Kamensku. O ovoj cesti piše i Rusmir Djedović. „Trasa prolazi i selo Magulicu pa prijevodom Razbojište prelazi planinu Konjuh, dalje preko rijeke Drinjače (kod današnjeg motela Muška voda) i dolazi na prijevodu kod Pauča.“¹⁹ Lokalitet Pekara mjesto je ušća rječice Srebrenice u Drinjaču. Ovaj hidronim kojim se imenuje pritoka Drinjače, jednak je imenu grada na istoku Bosne – Srebrenica (Argentaria).

ka istoku i vjerovatno prolaziti pored ili kroz selo Kaštijelj.“¹⁶ U predjelu Stupara kako to omogućava uvid u karte nalaze se tri lokaliteta sa imenom Gradina, u njihovoj blizini je i Prigrada, a jedan lokalitet označen je toponimom Grad.

¹⁶ Goran Popović, *Rimske komunikacije u sjeveroistočnoj Bosni sa posebnim osvrtom na novootkrivenu dionicu puta na planini Bišini*, Acta Illyrica, Godišnjak Udruženja BATHINVS., Godina II/Broj 2, str. 203., dostupno na:

https://www.researchgate.net/publication/338197679_Rimske_komunikacije_u_sjeveroistocnoj_Bosni_sa_posebnim_osvrtom_na_novootkrivenu_dionicu_puta_na_planini_Bisini

¹⁷ Riječ je o sjekiri plemena Kelti pronađenoj 2020. g. u Stuparima (Stuparska kosa). Ovaj artefakt se prvi put pominje u stručnoj literaturi te zbog njegove važnosti i vrijednosti dugujem zahvalnost pronalazaču, Mešanović Fadilu, na ustupljenim fotografijama kao i Vejzović Enesu, (koji je bio u ekipi istraživača), na informacijama.

¹⁸ Selo u općini Olovo.

¹⁹ Rusmir Djedović, *Neka historijsko-geografska istraživanja Krivaje*, str. 16.

Sa gore pomenutim pravcima vjerovatno treba dovesti u vezu i nazive puteva Iza grada, Drum i Ulica.²⁰ Toponim *Ulica* je u samom selu Pauč i predstavlja raskrnicu seoskih puteva u ovom mjestu. Toponimi *Gradina*, *Zagrađe*, *Carigradka* označavaju blisko smještene lokalitete na pravcu pružanja date rimske trase, od Pauča prema Brateljevićima, (njenog kraka koji je povezivao ovaj prostor).²¹ Indikativan je i naziv *Biljez/Biljeg* (u blizini *Gradine*). Da li je naziv ovog lokaliteta motiviran postojanjem miljokaza u dalekoj prošlosti, kako to u svom istraživanju dijela dionice u *Koprivnici u izvorišnom području Poričnice*, navodi I. Bojanovski?! „Jedan šumski odjel (...), nosi karakteristični naziv *Biljeg*, toponim koji nas podsjeća na vjerovatni položaj miljokaza.“²² Do samih kuća sela Pauč, sa zapadne strane, a nekih stotinjak metara od kaldrme na Lanjištu, nalazi se lokalitet *Zidina*. Ovaj lokalitet u prošlosti je predstavljao mjesto gdje je bila izgrađena neka građevina. Kakva je ta građevina bila, može se samo pretpostavljati. Prema ostacima nekadašnjih zidova ranije stanovništvo je ovaj prostor imenovalo kao *Zidina*. Ovaj augmentativni lik nijemo svjedoči o nekadašnjoj građevinskoj razvalini. Od ostataka te građevine ostao je samo naziv kojim se imenuje jedna parcela na ulazu u selo, a kamenje je nestalo. Od sela Pauč prema ušću *Osice* u *Drinjaču*²³ vodi stari put rađen krajem šesdesetih godina prošlog stoljeća. Moguće je da je od sela Pauč prema *Mramorju*²⁴ ranije postojala stara putna komunikacija, koja je dalje išla lijevom stranom *Drinjače*, pa onda prema selu *Plahovići*.(?) Tu se nalazi lokalitet imenovan kao *Gradina/Gradinica*. U selu su dvije nekropole stećaka, mezarja i turbe.

U neposrednoj blizini lokaliteta *Vrh* su i najvidljiviji ostaci stare kaldrme. Cijela dionica puta (*Pekara – Pauč*) bila je daleko bolje uočljivija ranije (sve do osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća). No, u zadnjih tridesetak godina ovaj put se sve više gubi, nestaje i zarasta, te postaje dio prirodne cjeline ovog šumskog područja. Nekoliko je razloga što je to tako. U prirodi se nezaustavljivo dešavaju procesi truhljenja i stvaranja novog humusa, osjemenjavanje i prirast novog bilja, odronjavanje kamenja, klizišta zemljišta, tzv. izvale pod utjecajem vjetrova i sl. Zatim tu je i zatrpavanje kaldrme zemljom i pomjeranje kamenja

²⁰ Sakib Softić, *Stanovništvo Tuholja-historijska građa, Knjiga 1*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2013. str. 117. i 118.

²¹ Ostali toponimi: *Plane (Planus/planus)*, *Pauč (puteus)*, *Bandijerka (banderium)*, *Kamer šljive (camera)*, *Kaštijelj (castell)*, *Botljevac (Boot)*, *Bulino selo (bula/byllid)*, *Biljez (Biljeg)*... Potpuniji uvid u mikrotoponime ovog područja vidjeti u: N. Halilović, *Gradina između Zagrađa i Pauča kod Kladnja*

²² Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 172.

²³ U blizini su tri nekropole stećaka.

²⁴ Nekropola stećaka u neposrednoj blizini ušća *Osice* u *Drinjaču*.

izazvano vještačkim dejstvima (različitim šumskim mašinama, traktorima i sl.). Smanjen je protok i prohod ljudi i stoke usljed raseljavanja i smanjenja stočnog fonda i samim tim nekorištenja ovih predjela za ispašu. Ne treba zaboraviti da je ovaj put itekako korišten u prošlom stoljeću za potrebe sela, posebno kad se radilo o stočarstvu te kao veza s Krivom rijekom i Kamenskom. U narodu i danas prevladava uvjerenje da je ova stara putna komunikacija *Put Marije Terezije*.²⁵ No, Marija Terezija nikad nije boravila (pa ni vladala) u Bosni.²⁶ Historijske činjenice su nešto sasvim drugo od narodnih vjerovanja. „Stari, iščezli narod, priča se, imao je i svoje vladare. Mitsku Crnu kraljicu narod ponekad zamjenjuje drugim ličnostima, kao što su historijski poznate vladarke i vladari (Katarina Kosača, Marija Terezija ili Jerina Branković, te daleki humski vojskovođa Atila). Njima se ponekad pripisuju stare, davno napuštene prahistorijske gradine, porušene tvrđave ili stare ceste.“²⁷

Ostaci kaldrme na lokalitetu Vrh

Lokalitet Vrh nalazi se 800 m sjeverozapadno od sela Pauč. Predstavlja zaravnjeni dio zemljišta okružen šumom. Nekada je postojao Veliki vrh i Mali vrh, ali su osamdesetih godina prošlog stoljeća ove dvije manje zaravni buldožerom izravnjane u jednu cjelinu za potrebe seoskog igrališta. Kasnije je ovaj prostor korišten kao šumski lager. Ovaj lokalitet u prošlosti je bio raskrsnica puteva. Osim gore navedenih pravaca, do Vrh se pružala i trasa uz Zapaučje koja je prolazila pored lokaliteta Zagradac smještenog na desnoj strani Drinjače. S Vrh se pružao već pomenuti putni pravac iza Zaboljakovca i vodio je dalje prema tuholjskoj džamiji. Toponimi koji označavaju dijelove šumskog područja ili njive u blizini ovog lokaliteta su: Pauč, Zapaučje, Barice, Paripovac, Sitnica, Zaboljakovac, Đuzin krš. Niz Zapaučje teče šumski potok – Zapaučki potok, lijeva pritoka Drinjače. U Đuzinom potoku, 150 metara niže od Vrh, pronađena je kamena kugla koja datira iz daleke prošlosti. Da li je najstarije autohtono stanovništvo Bosne imalo udjela u kreaciji ove prahistorijske megalitne sfere koja je prema analizi na RGG fakultetu u Tuzli građena od kalcita?²⁸ Da li je ilirski etnos već ranije trasirao dionicu puta o kojoj je ovdje

²⁵ „Marija Terezija je rođena 1716. godine. Na austrijski presto stupila je dvadeset četvrtoj godini života 1740. i vladala je do svoje smrti, novembra 1780.“, Vlajko Palavestra, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Budoor, Sarajevo; Most Art, Zemun, 2004. str. 195.

²⁶ „Historijskom pamćenju naroda koje govori o vladarkama Bosne u prošlosti poslužilo je nekoliko sižea usmenih predanja o još jednoj vladarki, Mariji Tereziji, austrijskoj carici koja, kao ni Jerina, nikada nije boravila u Bosni.“, Isto, str. 41.

²⁷ Isto, str 35.

²⁸ Dostupno na internetu: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/prahistorijske-kamene-kugle-i-u-kladnju/070803074>

riječ? Je li ona bila u sastavu razvijene mreže ilirskih puteva? Kada je ova putna dionica (čiji se ostaci mogu i danas vidjeti) ušla u sistem rimskih cesta?! Da li se ovdje radi o dijelu rimske ceste koja dolazi iz srednje Bosne i pruža se dalje ka sjeveroistoku naše zemlje?! Odgovori koji su najvjerojatnije potvrdni, tek čekaju istraživače da značajnijim naučno utemeljenim metodama dođu do historijskih činjenica o ostacima rimske kaldrme u blizini sela Pauč. Do tada ćemo iznijeti činjenice o dijelu kaldrme ovog puta do kojih se može doći pri istraživanju na samom lokalitetu.

Iako se radi o dijelu šumskog zemljišta na kojoj egzistira zajednica crnogorične šume, ipak se može zaključiti: da se radi o vještačkoj tvorevini

nastaloj redanjem kamenja kako bi se dobila stabilna površina koja će omogućiti kretanje po njoj, da je širina te kaldrme do tri metra na najširem njenom dijelu, da je riječ o dionici dugoj 50 metara, da je pravac pružanja pravolinijski, da je presječena trasom šumskog puta za potrebe izvoza trupaca (s jedne strane) i radovima buldožera prilikom izgradnje nekadašnjeg igrališta (s druge strane).²⁹ Vrsta kamenja koje je korišteno za kaldrmu identično je onom iz neposredne blizine, uz određenu prilagodbu kako bi

se dobila ravnija površina. Sa strana je neznatno veće kamenje, ali se ne mogu uočiti posebni kameni oblici koji bi upućivali na ivičnjake. No, ovdje je potrebno istaći da se stotinjak metara niže, na nekada dobro uočljivoj trasi koja vodi niz Zapaučje prema lokalitetu Paučke luke, nalazi nekoliko većih kamenih formi, (a tri od njih imaju 80 cm dužinu i 40 cm širinu), koje bi mogle zadovoljavati dimenzije ivičnjaka postavljenih pri kaldrmljenju rimskih puteva. Na istima je primjetan određeni stepen dorade. Kad je riječ o uzorku istraživanog dijela puta

²⁹ Istraživanjem na terenu uočavaju se dijelovi Rimske kaldrme u neposrednoj blizini koji se protežu ispod postojećeg šumskog puta, pravcem prema lokalitetu Osjeline.

kod Vrha, primjetna je deformacija kaldrme (pa je ona na nekim mjestima i šira nego što je uistinu u prošlosti bila), kao i površine zemljišta što je izazvano površinskim vodama usljed oborina, smjenjivanjem drveća tokom dugog vremenskog perioda te stvaranjem humusa. Vrlo je izvjesno da su i neki vještački faktori utjecali na promjenu konfiguracije zemljišta datog područja. No ipak, još uvijek jasno je uočljiva data dionica rimskog puta. Treba iznijeti još neke činjenice koje idu u prilog tome da je ovdje riječ o rimskoj kaldrmi.

Trasa od Pekare ide stranom kose i ravnomjerno savladava uspon. (Uspon je jedino veći na prijevoju uz Osjelinu ispod krševitog dijela brda Plosno.) Dionica kod Vrha prilično je sačuvana, jer je šumski predio na određeni način zaštitio. (Odstranjivanje površinskog sloja zemlje na nekim dijelovima, npr. na potezu Osjelina – Barice, otkrilo bi i očuvanije dijelove kaldrme.) Širina kaldrme prevazilazi razmjere turskih puteva, a tokom srednjeg vijeka izostaje gradnja ovakvih puteva.³⁰ Trasiranjem ceste ovim pravcem izbjegnuta je dolina rijeke Drinjače, koja u blizini Brateljevića i Kladnja ima korito usječeno među stjenovitim padinama. Dakle, svi gore navedeni detalji karakteristični su za rimski način gradnje.³¹

ZAKLJUČAK

Od najstarijih vremena Bosnom su građeni putevi koji su povezivali različite krajeve. Rimskim osvajanjem počinje gradnja puteva kako bi se kontrolisalo osvojeno područje i koristila prirodna bogatstva. Rimljani grade ceste koristeći i već ranije uspostavljene ilirske komunikacije. Pored glavnih magistrala izgrađena je cijela mreža lokalnih puteva koje povezuju manja mjesta, naselja i rudnike. U planinskim predjelima, danas nenaseljenim, nekada su egzistirala gradinska naselja i odvijao se život u manjim lokalnim zajednicama. Zato se iz današnje perspektive čini skoro nevjerovatnim da su i tu postojali putevi koji su omogućavali saobraćaj ljudi i roba. Ostaci jedne takve rimske ceste na području Konjuha, u blizini naselja Pauč bili su odavno korišteni i poznati i današnjim stanovnicima. No, kod većine je preovladavalo mišljenje da se radi o *Putu Marije Terezije*. Istraživanjem na terenu moguće je utvrditi da je riječ o kaldrmi iz perioda rimske vlasti na području Bosne. U prilog takvoj činjenici idu izgled i

³⁰ „Kao što znamo srednji vijek kod nas nije gradio kolskih cesta, a za konjski i pješački promet koristio je uglavnom ostatke antičkih komunikacija.“, Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 35.

³¹ Više o karakteristikama kojim se na terenu manifestiraju rimske ceste vidjeti u odjeljku: *O nekim tehničkim karakteristikama rimskih cesta kod nas*, I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*

karakteristike ostataka kaldrme kod sela Pauč, ali i stavljanje u kontekst ovog dijela dionice u trasu rimske ceste koja povezuje srednju Bosnu sa sjeveroistočnom Bosnom. Nekoliko istraživača u svojim radovima ukazuje na tu mogućnost i pretpostavljaju da je rimska cesta vodila od Breze preko Vareša prema sjeveroistočnoj Bosni. Neki toponimi svojom etimologijom i oblikom rasvjetljavaju određena događanja i život u vrijeme prehistorije i antike na ovim prostorima. Kontinuitet života koji se nastavlja kroz srednji vijek i period osmanske uprave Bosnom potvrđuju i nekropole stećaka i mezarja s nišanima lociranim upravo duž ovih starih putnih komunikacija. Da bi se izbjegla dalja degradacija ovog značajnog materijalnog nasljedstva, ostatke rimske kaldrme kod sela Pauč treba na pravilan način tretirati i zaštititi.

Summary

From the earliest times, roads have been built in Bosnia that connected different parts. With the Roman conquest, the construction of roads began in order to control the conquered area and use the natural resources. The Romans built roads using previously established Illyrian communications. In addition to the main roads, a whole network of local roads has been built that connect smaller towns, settlements and mines. In the mountainous areas, today uninhabited, there used to be hillfort settlements and life took place in smaller local communities. Therefore, from today's perspective, it seems almost unbelievable that there were roads that enabled the traffic of people and goods. The remains of one such Roman road in the area of Konjuh, near the settlement of Pauc, have long been used and known to today's inhabitants. However, the prevailing opinion was that it was the Way of Maria Theresa. Field research can determine that it is a cobblestone from the period of Roman rule in Bosnia. Such a fact is supported by the appearance and characteristics of the remains of cobblestones near the village of Pauc, but also by placing in the context of this part of the section in the route of the Roman road that connects central Bosnia with northeastern Bosnia. Several researchers point to this possibility in their works and assume that the Roman road led from Breza through Vares to northeastern Bosnia. Some toponyms, with their etymology and form, shed light on certain events and life in the time of prehistory and antiquity in this area. The continuity of life that continues through the Middle Ages and the period of Ottoman rule in Bosnia is confirmed by the necropolises of stecak tombstones and tombs with nisan tombstones located along these old roads. In order to avoid further degradation of this significant material heritage, the remains of the Roman cobblestones near the village of Pauc should be properly treated and protected.

Mensur SMAJLOVIĆ, prof.

Merima HAJDARBEGOVIĆ, MA

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK

NEKROPOLA STEĆAKA U SNIJEŽNICI KOD TEOČAKA - ISTRAŽIVANJA, VALORIZACIJA I ZAŠTITA

Apstrakt: *U mjestu Sniježnica kod Teočaka, na lokalitetu Starog Mezarja, nalazi se nekropola sa 14 evidentiranih stećaka oblika: sljemenjak i sanduk. Nekropola je detaljnije evidentirana 2017. godine od strane Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK-a. Tom prilikom ustanovilo se njeno narušeno stanje. Nekoliko stećaka bilo je prevrnuo, utonulo u zemlju ili obraslo mahovinom, zbog čega se kao imperativ postavilo čišćenje i zaštita ovog lokaliteta i njegovih stećaka. Radovi na sređivanju nekropole zvanično su započeti 2021. godine, a postupak istraživanja, valorizacije i zaštite opisan je u ovom radu. Kao vrlo značajan primjer unutar nekropole, izdvaja se stećak s uklesanim natpisom na bosančici. Ovaj primjerak ujedno je bio i najviše ugrožen, budući da se nalazio uzidan u ogradu današnjeg mezarja. U sljedećem radu dat je detaljan opis i dimenzije sačuvanih stećaka koji predstavljaju predmet rada, te je opisan postupak njihove zaštite.*

Ključne riječi: *stećci, Teočak, Sniježnica, epigrafija, bosančica, valorizacija, konzervacija*

STECAK NECROPOLIS IN SNIJEZNICA NEAR TEOCAK - RESEARCH, VALORIZATION AND PROTECTION

Abstract: *In the village of Sniježnica near Teocak, on the site of Stari Mezar, there is a necropolis with 14 recorded stećak tombstones in the shape of a gable and a chest. The necropolis was recorded in more detail in 2017 by the Institute for the Protection and Use of the Cultural, Historical and Natural Heritage of Tuzla Canton, during which its disturbed condition was established. Several stećak tombstones were overturned, sunk into the ground or overgrown with*

moss, which is why the cleaning and protection of this site and its stećak tombstones was imperative. The works on arranging the necropolis officially started in 2021, and the procedure of research, valorization and protection is described in this paper. As a very significant example within the necropolis, there is a stećak with an engraved inscription in Bosnian. This specimen was also the most endangered, as it was built into the fence of today's cemetery. Within the paper, a detailed description and dimensions of the preserved stećak tombstones that are the subject of the work are given, as well as the procedure for their protection.

Keywords: stećak tombstones, Teočak, Sniježnica, epigraphy, Bosnian, valorization, conservation

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I KRATAK HISTORIJAT OPĆINE TEOČAK

Teočak je naselje i sjedište istoimene općine u Tuzlanskom kantonu. Kao općina osnovan je 10. marta 1998. godine, kada se na osnovu Odluke Federalnog parlamenta po prvi put sastalo Općinsko vijeće. Općina Teočak nastala je podjelom općine Ugljevik na dva dijela, čime je Ugljevik pripao entitetu Republika Srpska, a novoosnovana općina Teočak, Federaciji BiH. Smješten je na sjeveroistočnim padinama planine Majevice, na nadmorskoj visini od 300 do 600 metara. Čini ga više naselja: Tursunovo Brdo, Stari Teočak, Bilalići, Uzunovići, Jasenje, Ogorelica, Jasikovac, Husejnovići, Centar i Sniježnica. Teočak na osnovu popisa stanovništva iz 1991. godine broji 7. 200 stanovnika. Granicu ove općine sa istočne strane čini naseljeno mjesto Tursunovo Brdo i jednim dijelom rijeka Tavana, a sa zapadne strane mostovi na rijeci Janji, brana i jezero Sniježnica. Sa sjeverne strane, granica je naseljeno mjesto Jasenje, raskrsnica puteva na Prosjeki - V. Greben, dok sa južne strane granicu općine čini naseljeno mjesto tzv. Pašin Put i Mali Neum - Here. Postoji legenda, koja govori o tome kako je Teočak dobio ime: tri sestre su gradile tri grada i svaka je imenovala svoj grad po karakteristikama koje je taj grad imao. Tako je Teočak bio čvrst kao tučak, Zvornik je imao visoki zvonik, a u Jablangradu bila je kula visoka kao drvo jablan. Teočak se u historijskim izvorima prvi put spominje 1345. godine. Od nekadašnje srednjovjekovne utvrde danas je moguće vidjeti slabo očuvane zidove koji su zatvarali prostor trougaonog oblika sa po jednom kulom na svakom uglu. Od 1405. godine, grad se nalazio pod upravom ugarskog kralja Sigismunda koji ga nakon 1427. godine daruje srpskom despotu Đurađu Brankoviću. Novi vladar izvršio je dograđivanja na tvrđavi koju je držao u posjedu do svoje smrti 1956. godine. Nakon toga prelazi

u ruke bosanskog kralja Tomaša sve do pada Bosne pod osmansku vlast. Mađari ponovno zauzimaju Teočak i drže ga u svom posjedu do 1521. godine, kada ovaj grad konačno zauzimaju Osmanlije.¹ Dokaz aktivnog življenja ljudi na području općine Teočak još u srednjovjekovnom periodu jesu stećci, koji su i danas očuvani u naseljima: Sniježnica (staro mezarje) i Teočak (Bjelovnice). Stećci predstavljaju vrijedno kulturno nasljeđe koje nalazimo u gotovo svim dijelovima Bosne i Hercegovine, pa tako i u Teočaku. Na osnovu raspoloživih podataka može se tvrditi da se pojavljuju od druge polovine XII stoljeća, da njihova prva faza traje i kroz XIII stoljeće, da se intenzivno klešu i ukrašavaju u XIV i XV stoljeću. U XVI stoljeću ova vrsta umjetnosti postupno nestaje.² Od 70.000 evidentiranih stećaka na 3.300 lokaliteta, u Bosni i Hercegovini nalazi se oko 6.000, u Hrvatskoj 4.400, u Crnoj Gori oko 3.500 i u Srbiji oko 4.100. Osnovne grupe stećaka čine položeni i uspravni kameni monoliti. Po zastupljenosti najbrojniju grupu čine sanduci, zatim ploče, a najmanji broj je sljemenjaka. Položeni spomenici predstavljaju primarnu formu stećaka i zastupljeni su na čitavom području njihovog rasprostiranja. Među uspravnim kamenim monolitima raspoznaju se sljedeći tipovi: stela, stup (obelisk), krstača i nišan. Među ukrasnim motivima na stećcima, uz njihov naglašeni simbolizam svojstven srednjovjekovnoj umjetnosti, raspoznaju se svjetovni, religiozni simboli i ostali ornamenti koji se međusobno prepliću i upotpunjuju.³

Od nekropola koje više nisu aktivne na području općine Teočak, treba spomenuti lokalitet Mramor i Hanče. Mramor se nalazi na mjestu Krstac-Teočak. Prema riječima starijih ljudi na lokalitetu je bilo stećaka do iza drugog svjetskog rata. Nekropola *Hanča* nalazi se između naselja Teočak i Sniježnica, blizu lokaliteta sa stećcima *Bjelovnice*. Ovaj lokalitet bio je aktivan do kraja pedesetih godina prošlog stoljeća, međutim usljed nedostatka građevinskog materijala, veliki broj stećaka je upotrijebljen u građevinske svrhe prilikom izrade kuća i pomoćnih objekata.

NEKROPOLA STEĆAKA SNIJEŽNICA (STARO MEZARJE)

Nekropola stećaka nalazi se sa lijeve strane puta, u centru naselja Sniježnica. Stećci su smješteni u jednom dijelu ograđenog mezarja koje je i

¹ Nakičević, Omer i Nakičević, Ibrahim, *Teočak kroz protok vremena*, (Izdavač: Harfo-graf, Tuzla: 2009., str. 52-54)

² Bešlagić, Šefik, *Stećci – kultura i umjetnost*, (Izdavač: Veselin Masleša, Sarajevo: 1982., str.70-72)

³ Bešlagić, Šefik, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, (Izdavač: Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo: 1971.godina, str. 42)

danas aktivno, što svjedoči o kontinuitetu sahranjivanja na ovom lokalitetu od srednjovjekovnog perioda do danas.⁴ Stećci se protežu duž desne strane mezarja, te su poziciono izmiješani sa novijim i starijim nišanima. Postavljeni su po pravcu zapad-istok, a ovih spomenika na nekropoli u konačnici ima 14. Među njima se jasno mogu razlikovati stećci oblika sanduka i sljemenjaka. Na dva primjera nazire se i oblik stuba, dok se zbog znatnih oštećenja ostalih spomenika ne mogu jasno odrediti njihovi oblici. Ukrašavanje kamene površine stećka moguće je primjetiti na samo dva primjera, tj. dva sljemenjaka. Jedan od njih posjeduje natpis na bosančici, a drugi klesani ukras.

Nekropola u Sniježnici je vrlo malo publikovana i prezentovana javnosti, a činjenica da danas predstavlja jednu od samo dvije očuvane nekropole stećaka na području općine Teočak, daje ovoj nekropoli posebnu važnost. Najstariji spomen nekropole nalazi se u tekstu Ćire Truhelke sa kraja XIX stoljeća, u kojem autor daje analizu stećka sa epitafom na bosančici. Truhelka tom prilikom prevodi tekst sa stećka koji se proteže sa njegove čeonice na bočnu stranu. Iz teksta je moguće otkriti ime pokojnika Veseoka Golubovića, kao i podatak da mu spomenik podiže njegovih sedam sinova.⁵ Stećci sa natpisima predstavljaju rijetkost kada se uzme u obzir njihov ukupan broj. Na teritoriji na kojem se rasprostiru stećci do danas je evidentirano oko 400. takvih primjera, a tekst je uvijek pisan bosančicom.⁶ Ovi natpisi su izrazito značajni jer se iz njih mogu dobiti podaci o pokojniku, njegovom statusu, porodici, onom ko je podigao i klesao stećak, a na rijetkima se mogu pročitati i moralne poruke ili upozorenja upućena prolaznicima. Na sljemenjaku iz Sniježnice se navodi da je pokojnik Veseoka sahranjen na svojoj plemenitoj baštini, to jasno ukazuje na zaključak da se radilo o nezavisnom pojedincu, visokog ranga, u čijem se posjedu nekada nalazio ovaj lokalitet. Ovaj stećak ujedno predstavlja i jedan od deset primjera stećaka sa natpisom na području Tuzlanskog kantona, zbog čega su njegovo očuvanje i analiza bili vrlo značajni. (referenca). U novije vrijeme nekropola stećaka u Sniježnici bila je nepravredno zapostavljena. Ovaj lokalitet zajedno sa očuvanom nekropolom Bjelovnice, te ostacima stare tvrđave u Teočaku, čini dio srednjovjekovne spomeničke baštine Teočaka i svjedoči o naseljenosti i kulturi ovih područja tokom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Iz tog razloga, briga i zaštita za ove spomenike predstavlja važan zadatak kojim se doprinosi istraživanju srednjovjekovnog perioda Teočaka i njegove šire okoline. Stručno

⁴ Bešlagić, Šefik, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, (Izdavač: Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo: 1971. godina, 197)

⁵ Truhelka, Ćiro, "Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne", u *Glasnik Zemaljskog Muzeja, juli-septembar*, (Izdavač: Zemaljski Muzej, Sarajevo: 1895, 344)

⁶ <https://www.nekropola.ba/bs/epitafi-na-steccima>, 01.12.2021.

osoblje *JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona* izvršilo je terenski obilazak nekropole u Sniježnici tokom mjeseca oktobra 2016. godine i tom prilikom utvrdila njeno stanje. Ekipa Zavoda je na terenu izbrojala 13. stećaka od čega 3. sanduka, 5. sljemenjaka, 1. stub i 4. ostatka stećka, te zaključila da se nekropola nalazi u jako lošem stanju.⁷ Ponovni obilazak nekropole izvršen je na proljeće 2021. čime su potvrđene prethodne činjenice. Loša očuvanost nekropole predstavlja rezultat ujecaja zuba vremena, prirodnih faktora, te ljudskog djelovanja i nemara. Većina stećaka bila je oštećena, utonula u zemlju, obrasla mahovinom i rastinjem, čime je njihova vidljivost i mogućnost dublje analize bila smanjena. Spomenuti i ujedno najznačajniji stećak sa natpisom bio je najugroženiji, budući da je u novije vrijeme bio ugrađen u zidanu ogradu mezarja čime je značajno oštećen. Sljemenjak sa ukrasom je zajedno sa još dva stećka ostao prevrnut. Uviđajući kulturno-historijski značaj nekropole u Sniježnici, te utvrđivanjem njenog ugroženog stanja, ispostavilo se kao neophodno preduzeti **osnovne mjere zaštite** i očuvanja ove nekropole. Tom prilikom Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK-a uspostavlja osnovne ciljeve unutar projekta sprovođenja mjera zaštite i sanacije nekropole u Sniježnici.

Slika br.1 Nekropola Sniježnica prije sanacije

⁷ Kovačević, Munisa, "Nekropole sa stećcima Tuzlanskog kantona", u Izvještaji sa terena (2016/2017), (Izdavač: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla: 2017, 40-41)

Slika br. 2 Stećci prije sanacije

Slika br. 3 Prevrnuti sljemenjak prije sanacije

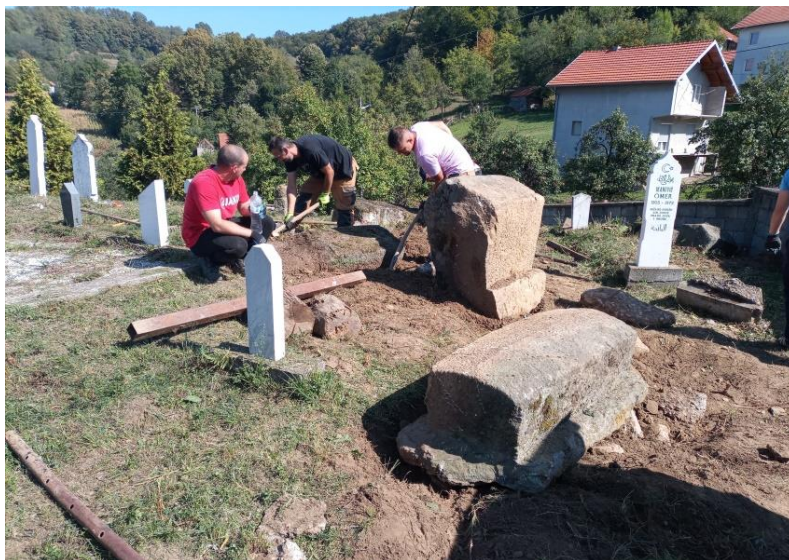
Slika br. 4 Sljemenjak sa natpisom ugrađen u ogradu

SANACIJA I ZAŠTITA NEKROPOLE

Projekat pod nazivom: "Nekropola stećaka Sniježnica" koji je podrazumijevao zaštitu i konzervaciju nekropole, sastojao se od tri osnovne faze koje su realizovane tokom jeseni 2021. godine. **Prva faza** obuhvatala je čišćenje nekropole od vegetacije, rastinja i smeća, kao i čišćenje samih kamenih ploha stećaka od mahovine i drugih nametnika. Uklanjanje prirodnog rastinja omogućilo je bolji pristup stećcima, a naročito izdvojenim primjerima sanduka i sljemenjaka koji su bili obavijeni granjem na istočnoj strani nekropole. Također, ustanovljen je i konačan broj stećaka na nekropoli koja broji 14. ovakvih spomenika. Tokom prve faze otkopana su i ispravljena tri stećka koja su bila prevrnutna i dublje utonula u zemlju, nakon čega je bilo moguće adekvatno ustanoviti njihove dimenzije i ostale karakteristike. Među prevrnutim stećcima nalazio se i jedini primjerak sa reljefnim ukrasom čiju je ikonografsku šemu nakon njegovog oslobađanja sada lakše uočiti i analizirati. Također, izvršeno je otkopavanje oko stećaka koji su utonuli u zemlju u onoj mjeri u kojoj je bilo moguće ustanoviti njihove potpune dimenzije.

Slika br. 5 Radovi na nekropoli

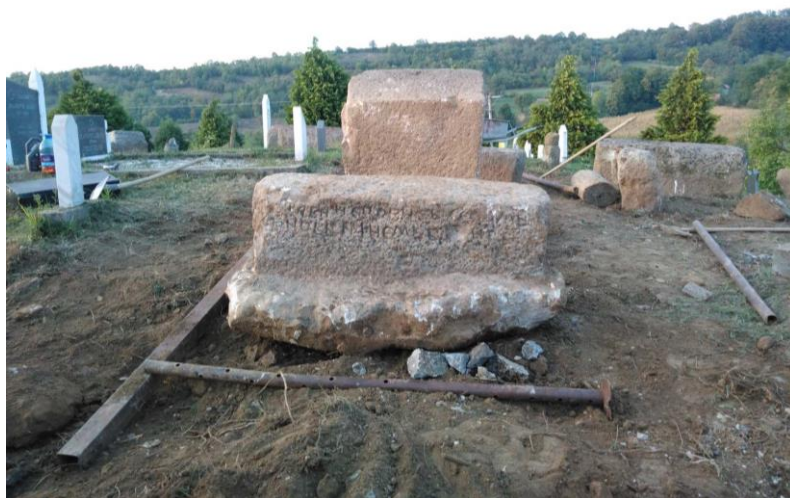

Slika br. 6 Radovi na nekropoli

Vrlo značajan poduhvat tokom ove faze bilo je oslobađanje sljemenjaka sa natpisom iz ograde u koju je ugrađen. Nakon rušenja tog dijela zida i vađenjem stećka iz istog, omogućena je njegova čitljivost, kao i potpuni uvid u njegov oblik i dimenzije. Ovaj stećak pomjeren je do cca 2 m sjevernije u unutrašnjost nekropole. Danas se nalazi odmah pored dekorisanog sljemenjaka, čime ova dva spomenika zauzimaju centralnu poziciju u dometu rasprostiranja nekropole. Tokom radova uzimalo se u obzir da se očuva što autentičniji i izvorniji izgled i položaj stećaka na nekropoli.

Slika br. 7 Oslobađanje stećka sa natpisom iz zidane ograde

Slika br. 8 *Oslobođeni stećak sa natpisom*

U **drugoj fazi** radova na nekropoli u Sniježnici izvršeni su zaštitni radovi, koji su obuhvatali premazivanje hidrofobnom zaštitom dva najznačajnija stećka s dekoracijom i natpisom. Jedan stećak unutar nekropole bio je napuknut po sredini, zbog čega je ponovno spojen epoxy smolom. Ova smjesa injektirana je po potrebi i u manje ili veće pukotine drugih stećaka. Značajan korak koji je poduzet tokom ove faze bio je uređenje novog ulaza sa kapijom i popločanog prilaza nekropoli koji je omogućio posjetiteljima njenu dostupnost. Nekropoli se prilazi sa južne strane, a ulaz je uređen na mjestu gdje se nalazio uzidani stećak s epitafom.

Slika br. 9. *Postavljanje nove kapije i prilaza nekropoli*

Treća faza radova na nekropoli predstavlja postavku informacione table na ulazu na kojoj se nalaze osnovne informacije o lokalitetu, dataciji nekropole, karakteristikama spomenika i sl. Na taj način nekropola u Sniježnici bit će adekvatno prezentovana široj javnosti koja bi trebala uvidjeti njen značaj.

KATALOG STEĆAKA:

- **Stećak br. 1.** Sljemenjak sa postoljem i natpisom na bosančici. Ovaj stećak bio je ugrađen u ogradu mezarja, te je tokom sanacije nekropole izvađen iz iste. Sa njegove čeone i bočne strane proteže se natpis u kojem se spominje ime pokojnika Veseoka Golubovića;

Dužina – 124 cm, Širina – 61 cm, Visina – 50 cm; Visina postolja – 13 cm.

- **Stećak br. 2.** Sljemenjak sa postoljem i ukrasom u vidu biljne stilizacije. Fino klesan. Sa istočne čeone strane stećka nalazi se reljefna dekoracija biljnog karaktera, dok su ostale plohe neukrašene. Cik-cak bordura nazubljenog tipa uokviruje centralni motiv stilizovanog stabla sa tri kraka koji se uvijaju u spirale. Ovakav način postavke stabla Truhelka naziva motivom simetričke grane.⁸ Ispod voluta bočnih spirala proteže se po jedan grozd koji reljefnoj predstavi daje vegetabilni karakter. Grananje stabla u tri kraka kao da sugeriše oblik križa ili heraldičkog krina, a elementi poput krupnih spirala, grozdova, te nazubljenih bordura učestali su na području sjeveroistočne Bosne. Izrazito stilizovana stabla čije se grane ili izdanci povijaju najčešće se javljaju u krajevima istočne Bosne, pretežno u okolini Srebrenice, Bratunca, Vlasenice i Kladnja.⁹ Konkretni motiv sa stećka u Sniježnici analogan je primjerima iz Podrinja, stećcima u Sopotniku kod Zvornika i Vukosavcima¹⁰, te Klisi, Križevićima, Parganima, općina Zvornik.¹¹

Dužina – 76 cm, Širina – 60, Visina – 95 cm; Dužina postolja – 80 cm, Širina postolja – 67 cm, Visina postolja – 17 cm.

- **Stećak br.3.** Sanduk sa postoljem.

Dužina – 143 cm, širina – 48 cm, Visina – 36 cm; Dužina postolja – 148 cm, Širina postolja – 64 cm, Visina postolja – 10 cm.

- **Stećak br. 4.** Sanduk.

Dužina: 140 cm, širina – 57 cm, Visina – 60 cm.

- **Stećak br. 5.** Stub.

⁸ Truhelka, "Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne", str.339.

⁹ Bešliagić, Šefik, *Stećci – kultura i umjetnost*, (Izdavač: Veselin Masleša, Sarajevo: 1982.godina, str.196)

¹⁰ Isto.

¹¹ Vidović, Drago, "Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika" u Naše Starine III, Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo: 1956.godina, str.225-228.

Visina – 43 cm, širina – 32 cm, Debljina – 23 cm,

- **Stećak br. 6.** Stub.

Visina – 50 cm, širina – 38 cm, Debljina – 27 cm

- **Stećak br. 7.** Sljemenjak sa postoljem.

Dužina – 114 cm, širina – 44 cm, Visina – 57 cm; Dužina postolja – 128 cm, Širina – 55 cm, Visina – 18 cm.

- **Stećak br- 8.** Sanduk.

Dužina – 104 cm, širina – 52 cm, Visina - 39 cm.

- **Stećak br. 9.** Sljemenjak.

Dužina – 173 cm, širina – 63 cm, Visina – 50 cm.

- **Stećak br. 10.** Stećak sa velikim oštećenjem pa se oblik ne može utvrditi.

Dimenzije: /

- **Stećak br. 11.** Sanduk.

Dužina – 158 cm, širina – 56 cm, visina – 28 cm.

- **Stećak br. 12.** sanduk.

dužina – 135 cm, širina – 55 cm, visina – 40 cm.

- **Stećak br. 13.** Amorfni oblik.

Dužina – 132 cm, širina – 65 cm, Visina – 40 cm

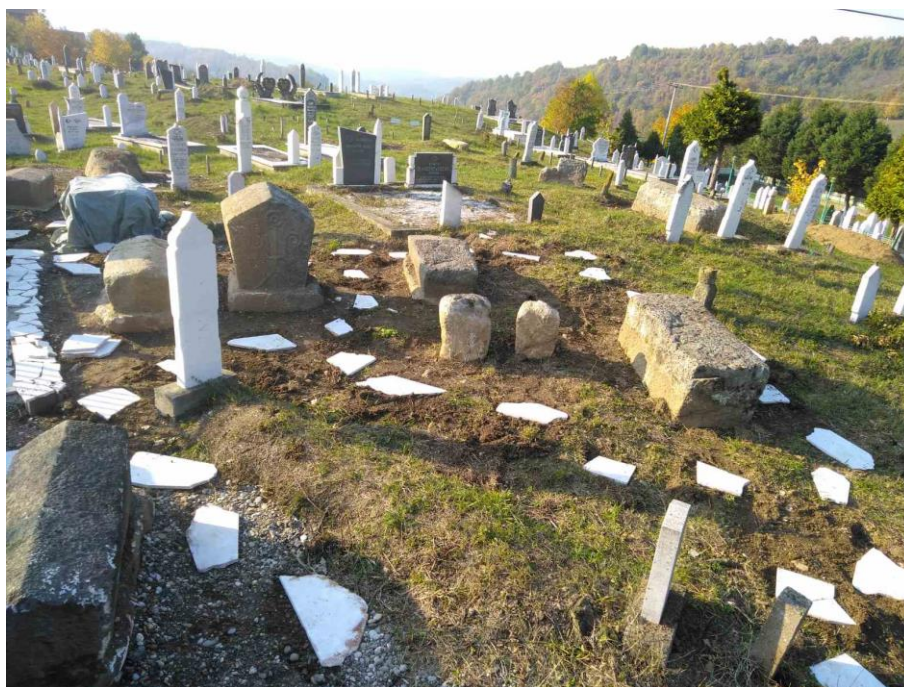
- **Stećak br. 14.** Sljemenjak sa postoljem. Dužina: 132 cm, širina: 53 cm; Visina: 50 cm; Dužina postolja: 137 cm, širina postolja: 72 cm, Visina postolja: 72 cm, Visina postolja: 10 cm.

Slika br. 10. Stećci nakon sanacije

Slika br. 11. Stećak sa natpisom nakon sanacije

Slika br. 12. Nekropola stećaka nakon sanacije

ZAKLJUČAK

Važnost očuvanja i zaštite nekropole stećaka u Sniježnici ogleda se u činjenici da ona predstavlja jednu od dvije očuvane nekropole na području općine Teočak. Zajedno sa nekropolom Bjelovnice, kao i ostacima stare tvrđave u Teočaku, čini dio srednjovjekovne spomeničke baštine Teočaka, te svjedoči o naseljenosti i kulturi ovih područja tokom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Natpis pisan bosančicom na jednom stećku otkriva i ime Veseoka (Veselka) Golubovića koji bijaše zemljoposjednik, te na svojoj zemlji plemenitoj bi i sahranjen. Epitafi na stećcima predstavljaju rijetkost u odnosu na ukupan broj ovih spomenika, te donose zanimljive podatke o pokojnicima i njihovom statusu, a ponekad se iz njih mogu shvatiti i drugi društveni i kulturni odnosi toga doba. Zub vremena, kao i neadekvatno čuvanje ovih spomenika, dovelo je do oštećenja i utonuća u zemlju stećaka u Sniježnici, dok je najvažniji stećak s epitafom iskorišten za izgradnju ograde mezarju. JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona poduzeo je korake kojima je nekropola očišćena, a stećci ispravljeni i sanirani. Stećak s epitafom izvađen je iz zidane ograde i vraćen u svoj izvorni oblik, što je omogućilo bolji uvid u njegov natpis sa čeonu i bočne strane, kao i njegove ostale karakteristike. Ovaj spomenik zajedno sa ukrašenim sljemenjakom predstavlja dva reprezentativna primjera koja su trajno zaštićena. Uređenje novog ulaza sa kapijom i prilaza nekropoli omogućio je posjetiteljima njenu dostupnost, a postavka informacione table na ulazu obezbijedit će javnosti važne podatke o nekropoli i njenom značaju.

Summary

The importance of preserving and protecting the necropolis of stecak tombstones in Sniježnica is reflected in the fact that it represents one of the two preserved necropolises in the municipality of Teocak. Together with the necropolis of Bjelovnica, as well as the remains of the old fortress in Teocak, it is part of the medieval monumental heritage of Teocak, testifying to the population and culture of these areas during the developed and late Middle Ages. An inscription written in Bosnian on one of the stecak tombstones reveals the name of Veseok (Veselko) Golubovic, who was a landowner and buried on his noble land. Epitaphs on stecak tombstones are a rarity in relation to the total number of these monuments, and bring interesting information about the deceased and their status, and sometimes other social and cultural relations of

that time can be understood from them. The ravages of time, as well as the inadequate preservation of these monuments, led to damage and sinking into the ground of the stecak tombstones in Sniježnica, while the most important stecak with an epitaph was used to build the cemetery fence. The Institute for the Protection and Use of the Cultural, Historical and Natural Heritage of the Tuzla Canton has taken steps to clear the necropolis and correct and repair the stecak tombstones. The stecak with the epitaph was taken out of the masonry fence and returned to its original shape, which enabled a better insight into its inscription on the front and side, as well as its other characteristics. This monument together with the decorated gable represents two representative examples that are permanently protected. The arrangement of the new entrance with the gate and the entrance to the necropolis enabled visitors its accessibility, and the installation of an information board at the entrance will provide the public with important information about the necropolis and its significance.

LITERATURA:

1. Bešliagić, Šefik, *Stećci, katalaško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo: 1971.godina;
2. Bešliagić, Šefik, *Stećci – kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo: 1982 god.;
3. Kovačević, Munisa, "Nekropole sa stećcima Tuzlanskog kantona", u *Izvještaji sa terena (2016./2017)*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla: 2017 .godina, 40-41;
4. Nakičević Omer i Nakičević Ibrahim, *Teočak kroz protok vremena*, Harfo-graf, Tuzla: 2009.godina;
5. Truhelka Ćiro, "*Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne*", *Glasnik Zemaljskog Muzeja, juli-septembar*, Zemaljski Muzej, Sarajevo: 1895. godina, str.337-356;
6. Vidović Drago, "*Srednjevjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*" u *Naše Starine III*, Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo: 1956. godina, 221-238;
7. <https://www.nekropola.ba/bs/epitafi-na-steccima>, 01.12.2021.godina

Damir HADŽIĆ

Univerzitet u Pečuhu Pollach Mihaly Fakultet inženjerstva i informacionih tehnologija, Doktorska škola arhitekture, Breuer Marcell, post.Doc.;

TURSKO GROBLJE

Apstrakt: Rad je usmjeren na očigled bezazlenu frazu *Tursko groblje* koja vjerovatno potječe od inovjernog nemuslimanskog stanovništva Balkana, te analizira dvije smjernice u kojima je moglo nastati ovakvo tumačenje te percepcija muslimanskih mezaristana u očima drugih vjera kao i u očima samih muslimana. Posmatran je i lični odnos muslimana prema svojim mezaristanima te eventualno upitno održavanje groblja koje je u jednom periodu historije potencijalno moglo biti loše. Kroz rad se prvenstveno naglašava ljepota i značaj spomenika, kao i ambijenta mezaristana bosanskih muslimana te samih spomenika nišana kao bogatog kulturno-historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine. Daje se i osvrt na prelazne oblike nišana i stećaka te njihov značaj i važnost kao svjetskog naslijeđa. Nadgrobni spomenici u Bosni i Hercegovini govore mnogo, mnogo više nego što na prvi pogled možemo pretpostaviti, govore o davnim vremenima i koheziji više transnacionalnih utjecaja i vremena koji su obilježili jednu teritoriju. Ovi transnacionalni utjecaji objedinjuju jednu značajnu autohtonu i autentičnu pojavu koja predstavlja zajedničko naslijeđe Balkana. Naša eventualna nemarnost prema ovim spomenicima ne treba biti olako shvaćena, te frazu ne trebamo apriori shvatiti kao uvredu, već aposteriori kao opomenu i podsjetnik na sopstvenu pažnju i djelovanje.

Ključne riječi: *Tursko groblje, mezaristani, održavanje groblja, stećci i nišani, odnos prema spomenicima, identitet, kulturno pamćenje.*

TURKISH CEMETERY

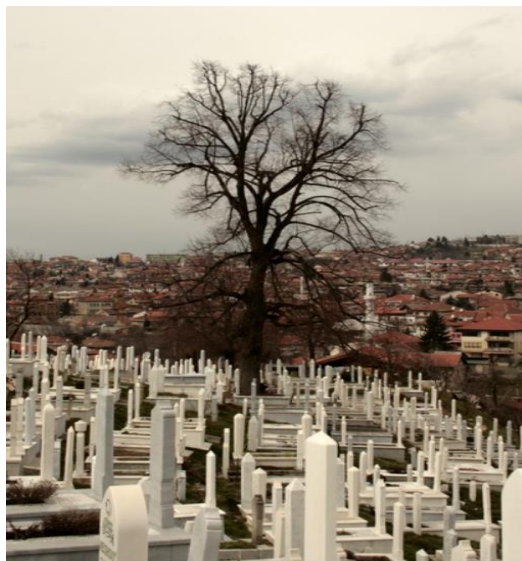
Abstract: The paper focuses on the apparently harmless phrase *Turkish Cemetery*, which probably originates from the infidel non-Muslim population of the Balkans and analyzes two guidelines in which such an interpretation could

have emerged and the perception of Muslim cemeteries in the eyes of other religions as well as Muslims themselves. The personal attitude of Muslims towards their cemeteries was also observed, as well as the possible questionable maintenance of the cemetery, which could have been potentially bad in one period of history. The paper primarily emphasizes the beauty and importance of the monuments, as well as the ambience of the Bosnian Muslim cemetery and the nisan monuments themselves as a rich cultural and historical heritage of Bosnia and Herzegovina. An overview of the transitional forms of nisan tombstones and stecak tombstones and their significance and importance as a world heritage site is also given. Tombstones in Bosnia and Herzegovina say much, much more than we can imagine at first glance, they speak of ancient times and the cohesion of several transnational influences and action.

Keywords: Turkish cemetery, cemeteries, cemetery maintenance, stecak tombstones and nisan tombstones, attitude towards monuments, identity, cultural memory

Izraz, idiom, fraza

Malo je vjerovatno da neko na prostoru Balkana¹ nije bio u prilici da čuje izraz „Prošao kao pored Turskog groblja“. Ova fraza iako na prvi dojam posve bezazlena, nosi sa sobom puno dublje značenje, idiom „*tursko groblje*“, prošao kao „mimo turskog groblja, nije ni pogledao na nas“, zapisuje i Vuk Stefanović Karadžić. U rječniku uskoka „*tursko groblje*“ je nešto bez ikakve vrijednosti, kod Matešića u hrvatsko-njemačkom rječniku fraza „proći kao ili kraj (*pored*) turskog (*čifutskog*) groblja, znači: „*proći pored nekog ne obrativši na njega nikakvu pažnju, tj. proći bez pozdrava*“².

Slika broj 1. Mezarje Alifakovac, Sarajevo
31. 03. 2009. (Autor Damir Hadžić)

¹ Balkan (ili Balkansko poluostrvo) je historijska i geografska regija jugoistočne Evrope te poluostrvo jugoistočne Evrope.

² (Zirojević, 2019)

Iako se radi o groblju druge vjere ovakva izreka ne služi na čast nikome a ponajmanje našim istočnim komšijama. Kasnije će se utvrditi da je ovo samo jedna od mnogih prezrenih kompleksa „turske krivice“ na Balkanu ³Otkuda prezir⁴ prema Turcima, Bošnjacima⁵, muslimanima⁶, moguće već i od Ive Andrića i knjige „*Na Drini ćuprija*“⁷, gdje se iznose strašni i krvavi prizori ubijanja Srba od strane muslimana, uzidavanja djece u most, scene nabijanja na kolac itd. Moguće je od romana „*Prokleta Avlija*“⁸, koja opisuje jedno cijelo „proketo“ Osmansko carstvo ili opet od Njegoša i „*Gorskog vijenca*“⁹ gdje ustvari „hodža riče sa munare...“

Uništenje bogatog kulturno-historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine nije novijeg datuma, i u vrijeme jugoslovenskih država¹⁰ rušene su džamije i „*turska groblja*“, samo u Sarajevu je planski srušeno više od 30 džamija i groblja¹¹. Slikovit je primjer Skender-pašine džamije u Sarajevu, iz harema Skender-pašine džamije podignut je Dom mladih i cjelokupan sportsko-trgovački kompleks Skenderija. Zabilježen je i iskaz stanovnika lokaliteta ulice Skenderija prilikom izgradnje dva stambena nebodera (*poznatiji kao Gorenje neboder*), na mjestu starog groblja gdje se jedna starija osoba bunila protiv rušenja i pozivala na haram graditeljima.

Kao takva fraza „tursko groblje“ u prošlosti mogla je odraziti i uvjerenje balkanskog dijela nemuslimanske javnosti, da su i sami muslimani nemarni prema uređivanju sopstvenog groblja¹², iz perspektive hrišćanske zajednice, to bi se i moglo shvatiti kao da muslimani nisu ni previše davali važnosti održavanju svojih mezaristana.

³ (Karišik, 2010)

⁴ Ratko Mladić je prilikom ulaska u Srebrenicu rekao "da je došlo vrijeme da se osveti Turcima nakon bune protiv dahija". Kakve veze bosanski muslimani imaju sa Turcima i zašto ispaštaju tuđe grijeh?

⁵ Bošnjaci su južnoslavenski narod koji naseljava uglavnom Bosnu i Hercegovinu, sa značajnom manjinom u drugim balkanskim zemljama, posebno u Sandžaku, regiji u Srbiji i Crnoj Gori gdje čine regionalnu većinu kao i Hrvatskoj i Kosovu.

⁶ Muslimani (narod), su južnoslavenski narod, konstitutivan u SFRJ od 1971. godine. Još prije Drugog svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) zauzela je stav da su bosansko-hercegovački muslimani posebna etnička grupa bez nacionalnog obilježja

⁷ (Andrić, 1945)

⁸ (Andrić, 1954)

⁹ (Petrović, 1847)

¹⁰ (Filandra 2018)

¹¹ (Velić, 2011)

¹² (Sušić, 2015)

Slika broj 2. Nišani ispod Žute tabije, Sarajevo 12. 03. 2009. (Autor Damir Hadžić)

Stvarnost tog vremena je bila takva da su se srodnici ukopavali u okviru porodičnih imanja ili mahalskih džamijskih harema, ali u urbanim sredinama i kod izrazito velikog broja ljudi u naseljima, počinju se koristiti velika javna groblja gdje se ukopavaju stanovnici te kao i okolne sredine. Sa te strane moguće je da je u tom periodu došlo do zanemarivanja groblja te je održavanje bilo u neku ruku loše. Vjerske obaveze hrišćana su takve da redovno vrše posjete groblja svojih najbližih, takva groblja su ograđena ogradom, održavana, osvjetljena kao i često posjećena nedeljom i praznikom Svi Sveti (*lat. Sollemnitas Omnium Sanctorum*).

Muslimani u mnogo čemu imaju različit pogled na smrt od hrišćana, tu je smrt dio života, prelazak iz jednog života u drugi. Sam obred sahrane "dženazamaza" (zajedničke molitve) je dijametralno suprotan od hrišćanskog. Umrlo osobu od gasulhane (prostorije za opremanje umrle osobe) do mjesta klanjanja dženaze i mjesta ukopa nose prisutni, pri čemu učestvuju svi. U slučaju da je mjesto klanjanja dženaze i ukopa udaljenije, mejt se prevozi vozilom, a slijede ih svi prisutni. Prilikom samog ukopa učestvuju svi prisutni, dok na dženazi prisustvuju samo muškarci. (*Nije preporučeno da žene prate dženazu i prisustvuju samom činu ukopa mejita u mezaristanu.*) Ono što je kod kršćana kovčeg, to je kod muslimana tabut, sa pet strana daska nalazi se daska, a sa gornje strane platno, pa i samo donošenje i stavljanje cvijeća i vijenaca na kabur nije u duhu islamske tradicije.

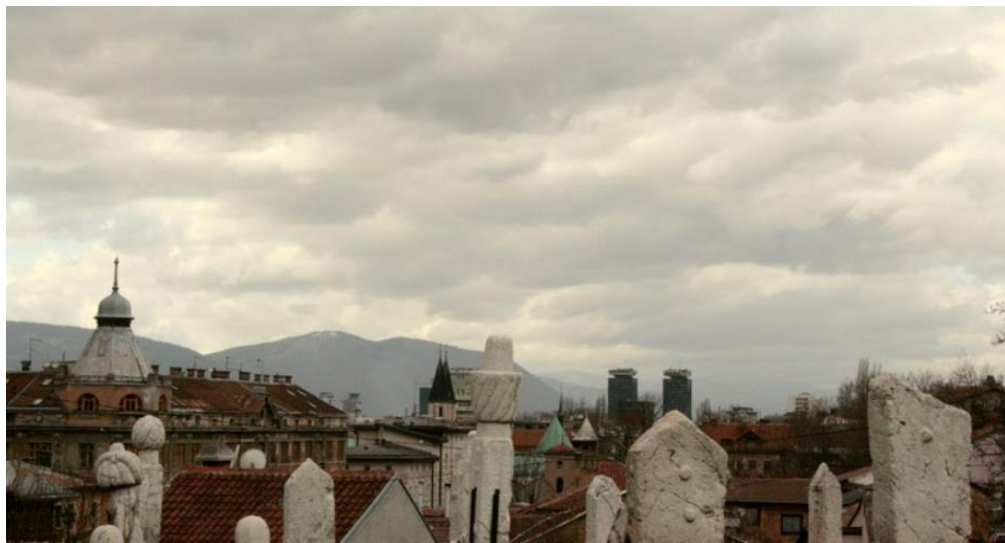

Slika broj 3. *Turbeta na Mezarju Alifakovac, Sarajevo 5. 7. 2010. (Autor: Damir Hadžić)*

Mezaristani nisu ograđeni (*kao ni nekropole stećaka*) te im se može nesmetano pristupiti. Mali broj starih muslimanskih mezaristana je ograđen¹³, te sam koncept ograde je kao takav loš, nišani trebaju biti slobodni i otvoreni, u skladu sa tim da je smrt dio života te prelazak iz jednoga u drugi.

Od velikog broja stećaka, oko 5% njih ima uspravni oblik, a po vremenu nastanka ovi uspravni stećci spadaju u sam kraj perioda postojanja stećaka. Prostorno, a i vremenski može se reći da su nastali pod utjecajem muslimanskih nišana. U velikom broju nekropola sa stećcima mogu se naći i stara muslimanska groblja sa nišanima, koja sa njima dijele velike i važne sličnosti. Vremenski period druge polovine XV i prve polovine XVI stoljeća je vrijeme kad srednjovjekovna bosanska država ostaje bez samostalnosti i pada pod Osmansko carstvo.

¹³ Inicijativa za izgradnju privremene ograde oko mezarja Kovači.

Slika broj 4. Mezarje Patke, Kovači, Sarajevo 31. 03. 2009. (Autor Damir Hadžić)

Vjerovatni tadašnji trendovi su da se i sami stećci kao nadgrobni spomenici hrišćanskog stanovništva, kao i sljedbenika Crkve bosanske obrađuju i postavljaju uspravno. Tu su primjetni stubovi, stele, obelisci kao i oblici koji naglašavaju prelazni oblik prema nišanima. Po nekim autorima oblik stećka „*orijentalnog porijekla*“ navode na njihov sami kraj, krstače kao takve dobijaju originalne obilke, velike okrugle glave i naznake krakova poprečno. Najviše ih se može naći u zeničko-travničkom prostoru¹⁴.

Pojava nišana na istoku Bosne i Hercegovine može se pratiti unutar XV stoljeća u vidu brojnih natpisa, najbolje se vidi na nišanu iz Donjih Bakića kraj Olova¹⁵. Ovdje vidljivi ukrasi na nišanu pripadaju onima koje se prepoznaju na stećcima¹⁶.

„Kompleksnost bosanskog identiteta iskazuju sakralni objekti i mjesta, njihova prostorna, vremenska i korisnička struktura. Ta struktura odražava ne samo njihov raspored u geografiji Bosne nego i raspored njihovog značaja i značenja, njihovog historijskog preklapanja, poklapanja i kontinuiranja, kao i njihovu povezanost sa jednom ili više vjerskih skupina u Bosni na izravan način, kroz povremeni i redovni ritual, ili na simbolički način, kroz kulturno pamćenje i oblikovanje predanja“¹⁷

¹⁴ (Mazalić, 1957)

¹⁵ Obelisk, usred šume, u Olovu

¹⁶ (Miletić, 1982)

¹⁷ (Hadžimuhamedović, 2012)

Udaljeniji od osmanskih naselja mogu se pronaći spomenici oblika uspravnih ploča sa oblim dijelom na vrhu, na nekim se mogu naći znakovi krsta kao i oblihi istaka. Nadalje Hrišćanski grobovi tog vremena se ni po čemu ne razlikuju od nišana, osim što je na njima isklesan krst, ili pak natpis koji objašnjava da je ispod njega ukopan pripadnik hrišćanstva (*katoličanstva, pravoslavlja ili crkve bosanske*) takvi nadgrobni spomenici se nazivaju hrišćanski nišani. Evidentno je da su i hrišćani podizali nadgrobne spomenike nišanskog oblika umjesto stećaka, u takvim historijskim uslovima dešavala se i izrada bez krsta, sa ponekim blagim ukrasom sa ranijih stećaka. Uvidom u spomenike postepeno se može primjetiti prelaz iz ležeće forme na nišanski oblik, pa do same finalizacije u pravilan krst.

Pojava nišana

Nadgrobni spomenici koje podižu muslimani (*pripadnici islamske vjeroispovijesti*) nazivaju se nišani. Porijeklo naziva je poteklo iz turskog i perzijskog jezika, a ima preneseno značenje (*meta, medalja, orden, poklon*). Poznato je da prvi nosioci islama nisu imali nadgrobne spomenike u obliku nišana, dok seldžučki Turci svoje nadgrobnojake izvode u formi Rimskih stela različitih oblika i formi, ovakav transnacionalni prelaz je ostvaren od Gruzijaca i Armena dok je ukrašavanje poteklo iz Perzije (*Iranski narodi*). Kombinacija i utjecaji armensko-gruzijskog nadgrobnog spomenika sa centralno-azijskim i perzijsko-islamskim čine seldžučku stelu, ovakav spomenik i u utjecaju tvore oblik stele koji mi poznajemo danas.

Drugačiji oblik nišana sa turbanom je uz ranije navedeno izvorni tip seldžučkog nadgrobnog spomenika, ovi nišani su bili ukrašeni simbolima i figuralnim motivima (*kao i sami stećci*). Po dolasku osmanskog carstva na ove prostore i širenjem islama, nišani kao takvi postaju vrsta nadgrobnog spomenika u Bosni i Hercegovini. Obzirom da su Seldžuci imali otvorene poglede na predstave života, figura i oblika tim prije je i doprinos da nišani koji su u svemu islamski spomenici u samom ambijentu Bosne i Hercegovine prihvate i figuralne predstave sa stećaka i kao sam nastavak tradicije klesarstva na stećcima. Ovdje je vidljiv spoj nišana i stećaka, njihov prijelazni oblik kao i sami nosioci izrade, klesari. Sami klesari su sigurno pravili nadgrobne spomenike za različite konfesije koji tek kasnije poprimaju drugačije oblike i izgled spomenika.

Prvi nišani

Nakon pada srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva i uspostave Osmanlija na prostorima Bosne i Hercegovine (*vremenski period od 15. stoljeća pa do sredine 17. stoljeća.*) počinje rana faza u izradi nišana. Prisutne su klesarske tradicije srednjovjekovne Bosne kao i jednostavnost u izradi.

Kao što djelovanje srednjovjekovne kulture u Bosni i Hercegovini nije prestalo samim dolaskom Osmanlija, taj utjecaj je ostao još dugo i obuhvatio je kulturu, vjeru i umjetnost kao i mnoge segmente društva. U svakodnevnom životu i sada postoje neki elementi srednjovjekovne kulture, pošto proces islamizacije stanovništva nije mogao potisnuti dotadašnje navike i običaje naroda.¹⁸

Slika broj 5. *Primjer rane faze izrada nišana*

¹⁸ (Šurkić, 1987)

Slika broj 6. *Grob pravednika Rab. Moshe Danona, Krajšina Stolac 03. 10. 2007.*
(Autor Damir Hadžić)

Mujezinović navodi da prvi nišani imaju dosta zajedničkih elemenata sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima (*stećcima*) u Bosni i Hercegovini, kao i da su to oznake grobova islamiziranih stanovnika Bosne, starih „Dobrih Bošnjana“.

Nametak ¹⁹ spominje nadgrobnne kamenove, *nišane u Bosni, a bašluke u Hercegovini*, te navodi da su u islamskim zemljama mali i bez natpisa. Tek nakon razvoja države i njenog uzdizanja i umrlim se podižu nadgrobnjaci sa natpisima. Na prvim nišanima se nalaze natpisi izvedeni ćirilicom (*bosanskom*) bosančicom. Česti su ukrasi mačeva, lukova, sjekira, bajraka, a ima dosta prikaza životinja, ptica, jelena i zmija. Prikazi na *stećcima* isto tako razlikuju umrle, njihov status u društvu, zanimanje i zasluge.

Nišane možemo svrstati u tri glavne grupe:

- 1. *Forme većeg obeliska, sa kratkim piramidama na vrhu, sa ispuččenjem u vidu polulopti,*
- 2. *Rustične veće stele, slične uspravnim stećcima, sa krovom na dvije vode,*
- 3. *Sa primitivnim turbanima, gdje se ponekad stavlja i turban na stelu.*

¹⁹ (Nametak, 1939.)

Svi su grubo klesani, arhaičnih oblika, brojno zastupljeni, naročito u centralnoj i istočnoj Bosni, manje u drugim krajevima.

Bejtić,²⁰ navodi da su tipovi nišana veoma različiti, razlika oblika je veoma upadljiva kod muških i ženskih nišana. Vrsta nišana je objašnjena prema podjeli na spol i uzrast, te razlikujemo: muški, ženski i dječiji nišan. Dijelovi nišana su: glava, vrat, stan i dno nišana. Dekoracije nišana su veoma zanimljivi simboli, ornamenti su uglavnom geometrijski, vegetacioni, stilizovani, ili su sami predmeti koji su veoma vjerno predstavljeni. Često se pojavljuju predmeti koje je umrli koristio, kao što su: mač, buzdovan, koplje, toljaga. Osnovna podjela govori o društvenom položaju umrlog, kao i kod stećaka, oznakama, dekoraciji i oblicima. „A nazivani su i po zvanju umrlog“²¹, postojali su: ulemanski nišani, aginski, pašinski, esnafski, nišani trgovaca, vojnih zapovjednika i drugi.

Zaključak

Nadgrobnni spomenici u Bosni i Hercegovini su izuzetno značajni, njihovi lokaliteti svjedoče o poimanju i osjećaju jednog cjelokupnog vremena, prostora i ljudi koji su učestvovali u njihovoj izradi kao i umrlih koji su tu našli svoj smiraj. Po njihovim životima su ti spomenici i napravljeni, a po njihovim životima su ti natpisi i isklesani. Stećci kao treća nominacija područja Bosne i Hercegovine (*kao i dijelova Srbije, Crne Gore i Hrvatske*) na listu svjetskog naslijeđa su možda najznačajnija kompletno autohtona i autentična reprezentacija bogatog naslijeđa Bosne i Hercegovine kao i njenih tadašnjih granica. Broj od 70. 000 evidentiranih spomenika na 3. 300 lokaliteta govore o bogatom životu, društvu i prilikama perioda u kojem su nastali. Nadgrobnni spomenici, mezarja i nišani koji su nastali u vrijeme osmanske uprave jasni su oblici kulture i duhovnosti vremena u kojem su nastali. Istinski spomenici su podsjetnici na naše umrle koji trebaju biti početna tačka mijenjanja našeg odnosa prema prošlosti. Veza nišana i stećaka, kao i njihov spoj demonstrira spajanje religija i narodnih kultura. Prisutna je raznolikost oblika i motiva, bogatstvo reljefa, epigrafika i bogata nematerijalna kulturna baština. „Kulturno pamćenje konstruiše identitet i održavanje identiteta. Sve dok grupa ljudi održava i njeguju zajedničku kulturu sjećanja, ova grupa ljudi postoji“²². To su groblja koja zaslužuju da pored njih prolazimo sa osvrtom i razmišljanjima, pridajući im značaj koji im zaslužno pripada.

²⁰ (Bejtić, 1956)

²¹ (Agović, 2015)

²² (Heller, 2001)

Summary

Tombstones in Bosnia and Herzegovina are extremely important, their sites testify to the understanding of a whole time, space and people who participated in their creation, as well as the dead who found their peace there. These monuments were made and the inscriptions were carved according to their lives. Stecak tombstones as the third nomination of Bosnia and Herzegovina (as well as parts of Serbia, Montenegro and Croatia) on the World Heritage List are perhaps the most significant completely autochthonous and authentic representation of the rich heritage of Bosnia and Herzegovina and its borders. The number of 70,000 recorded monuments at 3,300 sites speaks of the rich life, society and circumstances of the period in which they were created. Tombstones, graves and cemeteries created during the Ottoman rule are clear forms of culture and spirituality of the time in which they were created. True monuments are reminders of our dead that should be the starting point for changing our relationship to the past. The connection between the Muslim tombstones (nisan) and the stecak tombstones, as well as their combination, demonstrates the merging of religions and folk cultures. There is a variety of shapes and motifs, a wealth of relief, epigraphy and a rich intangible cultural heritage. "Cultural memory constructs identity and maintains identity. As long as a group of people maintain and nurture shared cultural memories, this group of people exists." These are cemeteries that deserve to be passed by with review and reflection, giving them the meaning they deserve.

Izvori i literatura:

- <https://bs.wikipedia.org/wiki/Balkan> (posjeta 14.04.2021)
- Zirojević, Olga: Iz osmanske baštine, 2018, (23.07.2019)
<https://pecscanik.net/iz-osmanske-bastine/> , (posjeta 14.04.2021)
- Karišik, Sanela: (06.01.2010) Diskriminacija u školskim udžbenicima u Srbiji
https://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=7951:diskriminacija-u-kolskim-udbencima-u-srbiji (posjeta 14.04.2021)
- "Zašto ubijaju Bošnjake vjerujući da se svete Turcima?" N1 BiH, 23.11.2017, <https://ba.n1info.com/vijesti/a228408-andquotzasto-ubijaju-bosnjake-vjerujuci-da-se-svete-turcimaandquot/> (posjeta 15.04.2021)
- <https://bs.wikipedia.org/wiki/Bošnjaci> (posjeta 15.04.2021)
- <https://www.youtube.com/watch?v=4mCaGgJZcYU> , (22.11.2017.)
N1 Pressing: Kamberović, Bešlin i Klasić (posjeta 15.04.2021)
- [https://bs.wikipedia.org/wiki/Muslimani_\(narod\)](https://bs.wikipedia.org/wiki/Muslimani_(narod)) (posjeta 15.04.2021)
- Petrović, Njegoš: Gorski vijenac, <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/GORSKI%20VIJENAC.pdf> (posjeta 15.04.2021)
- Filandra, Šaćir: Bošnjaci nakon socijalizma. Sarajevo/Zagreb: BZK "Preporod" Sinopsis, 2012.
- Velić, Abdulgafar 2011, Ovo je i naše vrijeme! (27.05.2011)
https://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11119:ovo-je-i-nae-vrijeme&catid=41&Itemid=997 (posjeta 15.04.2021)
- Sušić, Mustafa 2015 (06.12.2015)
<https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/drustvo/kultura-i-nauka/item/2606-mezaristani-ili-turska-groblja-derviski-nisan> (posjeta 15.04.2021)
- Inicijativa za izgradnju privremene ograde oko mezarja Kovači. (29.04.2013) 26. radna sjednica Skupštine Kantona - Zastupnička pitanja inicijative i odgovori
<https://skupstina.ks.gov.ba/pitanja/inicijativa-za-izgradnju-privremene-ograde-okoz-mezarja-kovaci> (posjeta 16.04.2021)
- Mazalić, Đoko. Hrišćanski nišani u okolini Travnika,
<http://www.fmks.gov.ba/download/zzs/1957/6-1957.pdf> (posjeta 16.04.2021)

- Obelisk, usred šume, u Olovu, Izvor: Al Jazeera balkans (04.05.2017)
<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/obelisk-usred-sume-u-olovu>
(posjeta 16.04.2021)
- Miletić, Nada: Stećci – Umjetnost na tlu Jugoslavije (1982)
<https://www.scribd.com/document/122040181/Miletić-Nada-Stećci>
(posjeta 16.04.2021)
- Hadžimuhamedović, Amra: “The challenge of protecting spiritual values of Bosnian cultural landscapes through Annex 8 of Dayton Peace Accord, Bosnia”. Zbornik radova: Mallarach Josep-Maria: Spiritual Values of Protected Areas of Europe, Bonn: Federal Agency for Nature Conservation, 2012
https://www.researchgate.net/publication/307547477_The_challenge_of_protecting_spiritual_values_of_Bosnian_cultural_landscapes_through_Annex_8_of_Dayton_Peace_Accord_Bosnia (posjeta 16.04.2021)
- Klinčević, Nihad, Bosanski nišani, istraživački rad, (2018)
<https://www.scribd.com/document/385400073/Bosanski-nišani>
(posjeta 16.04.2021)
- Šurkić, Nijaz, Neki aspekti širenja Islama i njegove kulture u našim krajevima, Predsjedništvo Udruženja islamskih vjerskih službenika u SRBiH, Sarajevo 1987 <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=37024> (posjeta 16.04.2021)
- Mujezinović, Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974
- Nametak, Alija, Islamski kulturni spomenici turskog perioda u Bosni i Hercegovini, Državna štamparija u Sarajevu, 1939
- Bejtić, Alija, Spomenici osmanlijske kulture u Bosni i Hercegovini, Orijentalni institut, Sarajevo, 1956
- Agović, Mersada, Šehidski i drugi bošnjački nišani. (18.03.2015)
<http://sbk.eu.com/izdvojeno/sehidski-i-drugi-bosnjacki-nisani-2/>
(posjeta 16.04.2021)
- Heller, Agnes, (2001) Cultural Memory, Identity and Civil Society
„Cultural memory is identity constructing and identity maintaining. As long as a group of people maintains and cultivates a common cultural memory, this group of people exists“
https://www.academia.edu/4993434/Artheller_cultural_memory
(posjeta 16.04.2021)

TRADICIJA

Dr. sc. Salih SELIMBAŠIĆ

Univerzitet modernih znanosti, Mostar

DJEVOJAČKA PEĆINA – PRIRODNA I ETNOLOŠKA OBILJEŽJA

Apstrakt: *U ovom radu autor želi da prikaže selo Brateljeviće i kultno mjesto Djevojačku pećinu, smještenu na sjevernim padinama planinskog područja Karaula, Garež i Smolin, čijom dolinom protiče mala rječica Bukovica. Pećina je smještena zapadno jedan kilometar od naseljenog dijela sela Brateljevići oko 30-40 metara iznad desne obale rječice Bukovica, koja je pritoka rijeke Drinjace. Širu elaboraciju o Djevojačkoj pećini i Brateljevićima autor će donijeti u daljem tekstu ovog rada.*

Ključne riječi: *Brateljevići, Djevojačka pećina, rječica Bukovica, Dova, Djevojački mezar-grob, kultno mjesto, vjersko - turistički potencijal.*

Abstract: *In this paper, the author wants to show the village of Brateljevici and the famous place Maiden's cave, located on the northern slopes of the mountain area Karaula, Garež and Smolin, through whose valley a small river Bukovica flows. The cave is located one kilometer west from the inhabited part of the village Brateljevici about 30-40 meters above the right bank of the river Bukovica, which is a tributary of the Drinjaca river. A broader elaboration on the Maiden's Cave and the Brateljevici will be explained by the author in the further text of this paper.*

Keywords: *Brateljevici, Maiden's cave, Bukovica river, Dova, Maiden's graveyard, famous place, religious-tourist potential.*

UVOD

Mnogi istraživači kuturno-historijskog, vjerskog, društveno-socijalnog i prirodno-geološkog zvanja su pisali i istraživali Djevojačku pećinu kao prirodno, kultno ili geološko mjesto, međutim vrlo malo ili čak nikako nisu mogli doći do primarnih prahistorijskih ili historijskih izvora i činjenica, osim ono malo

srednjovjekovnih natpisa i slika na zidovima pred ulazom u pećinu sa lijeve i desne strane spuštajući se u samu pećinu. Nažalost, vidljivo je da je mnogo tih natpisa uništeno ili oštećeno sigurno bez namjere, tako da je teško ocijeniti njihovu pravu historijsku vrijednost. Ipak, autor će kroz razna usmena predanja starosjedilaca ovih prostora nastojati da odgovori na neka pitanja, ali očito da je pored kulturno-historijske nauke potrebno više nauka kojim bi se svi odgovori zaokružili u jednu cjelinu.

DJEVOJAČKA PEĆINA – FIZIČKI OPIS

Prosječne dimenzije pećine su: unutrašnja dužina je od 250 do 500 m, jer se lijevi njen krak proteže podzemnim hodnicima do visoravni Palevac, gdje izlazi jedan od njenih poznatih otvora. Visoravan Palevac je u ranijem periodu bila privremeno naseljena porodicama koje su posjedovale poljoprivredna imanja i zemljište, i to posebno u toku proljetnih i ljetnih radova na poljoprivredi i stočarstvu. Jednu potvrdu navedenih činjenica dobili smo iz ranijih usmenih predanja *„od rahmetli Mehmeda Selimbašića, rođenog 1933.godine u selu Brateljevići, sin od rahmetli Avdije Selimbašića koji je bio rođen 1881. godine i njegove supruge rahmetli Mejre Selimbašić, rođene 1902. godine, kada je imenovani pošao da obrađuje privatnu zemlju i posjed na visoravni Palevac, te kada mu je keruša zvana Butra pojela hranu-ručak, on je istu iz revolta bacio u taj duboki potok-jarak. Kada je došao kući, gladan i ljut, ispričao je događaj supruzi Mejri, a ona ti njemu odgovorila: „pa došla je Butra kući prije par sati, ja mislila da si je istukao pa ona pobjegla“.* Međutim, on je ispričao supruzi šta se desilo, tako ovi navodi i usmena predanja svjedoka tog vremena nam govore da Djevojačka pećina pored svog ulaza ima i taj uski izlaz.

Širine pećine na ulazu je oko 20 metara i kad se ide prema unutrašnjosti ona se povećava od 30 do 50 metara. Visina je do 20 metara zavisno od postojanja mnogih stalagnita i stalaktita, koji imaju svoju veliku umjetničku vrijednost. U središnjem dijelu pećine na lijevoj strani nalazi se mezar – grob u kome je navodno sahranjena djevojka po kojoj je pećina i dobila naziv. Dio pećine uređen je za turističku posjetu. Na ulazu u pećinu kako sa lijeve tako i sa desne strane nalazi se više urezanih crteža, raznih poptisa više pisama (latinice, arapskog pisma i dr.).

DJEVOJAČKA PEĆINA – KULTURNO - ETNOLOŠKA I HISTORIJSKA VRIJEDNOST

Bogastvo prirode i vjersko-kulturni spomenik *Djevojačka pećina* nalazi se u A-zoni zaštićenog pejzaža Konjuh. Kako sa vjerskog, tako i sa naučnog aspekta Djevojačka pećina je bila zaboravljena u široj javnosti i nije joj se pridavao nikakav značaj. Pećina se kao „*Brateljevička pećina*“ u literaturi spominje krajem 19. stoljeća kao „*mjesto ljetnjeg klanjanja kladanjskih muslimana*“. U pećini se, posljednji utorak pred Aliđun (02. augusta), učila dova (posebna molitva za kišu). Aleksandar Lilek spominje i „*u krš utesane merdevine koje služe kao mimbera*“ odakle je imam govorio „*hutbu*“. Pažnju naučne javnosti na pećinu kasnije je skrenuo Viktor Ržehak, ali bez značajnijeg odjeka među istraživačima, međutim tek 1979.godine to polazi za rukom Muhamedu Hadžijahiću, koji sa svojom interpretacijom crteža na ulazu u pećinu dao značajan odjek među istraživačima“.¹

Slika broj. 1. Ulaz u Djevojačku pećinu

Hadžijahić sa svojom ekipom donio je dosta sadržajan kulturno-etnološki opis zidova pećine i crteža koji se nalaze na njima. „*Pećina ima prostran ulaz i na obje njegove strane nalaze se urezani crteži. Desna strana je prekrivena mahovinom pa se tek na nekim mjestima crteži primjećuju. Nekoliko njih pri samom dnu možda pripadaju najstarijoj fazi crteža u Djevojačkoj pećini. Lijeva*

¹ Dr. Mulaomerović Jasminko, „Djevojačka pećina-Evropska kulturna vrijednost, Centar za krš i speleologiju Sarajevo, 2015. Sarajevo, 5,

strana je slobodna i na njoj se nalazi više skupina crteža ukupne dužine oko 10 m, a sadržaj čine prikazi konjanika, jelena, muškaraca, žene te različitih simbola. Dosta crteža i potpisa iz kasnijeg vremena je urezano preko onih nastalih ranije, a dosta je i oštećeno od kasnijih posjetilaca, budući da pećina sve do najnovijeg vremena služi kao obredno mjesto bosanskih muslimana. Hadžijahić je iz pećine u Brateljevićima prikazao tri skupine crteža: konjanike, uokvirena istačkana polja sa mačem i štitom te "konjanika na izduženom konju." Vremenski ih je odredio kao srednjovjekovne – od 14. do 16. stoljeća. Potaknut crtežom mača kojeg je objavio Hadžijahić arheolog Đuro Basler je, prihvatio srednji vijek kao vrijeme nastanka "mača", ali je polja sa tačkama stavio u razdoblje 7.–8. stoljeće. U drugom radu, u kome se osvrnuo na ovu pećinu, M. Hadžijahić prikaz mača vezuje uz priču o svetom Gralu. Kasnija detaljnija istraživanja crteža, koja su obavili Đuro Basler i Jasminko Mulaomerović, pokazala su da je Hadžijahićevo "mač", ustvari, lik čovjeka kakvih ima još nekoliko. Polja sa rupicama, kao i prikazi jelena, vremenski su određeni u bronzano doba, a pitanje vremena urezivanja izdvojenih jahača ostalo je otvoreno. Za srednji vijek govori ukupni prikaz sa likovima vrlo sličnim onima sa stećaka, a za ranije vrijeme urezivanja način na koji su prikazani konjanici. Posljednja istraživanja pokazuju da se u Djevojačkoj pećini može izdvojiti nekoliko razdoblja kada je ova pećina služila kao obredno mjesto. Pećinu su, možda, koristili već paleolitski lovci jer neki prikazi po potezima neobično slične na ureze u Pećini pod lipom kod Sokoca koji pripadaju najmlađem razdoblju mlade paleolitske umjetnosti, ali za definitivni sud su potrebna dodatna istraživanja. Ranom bronzanom dobu pripadaju polja sa tačkama i vjerovatno neki jednostavni prikazi jelena. Složeniji poticaj stoji iza crtača jahača na jelenu, ali kojem vremenu to pripada, teško je reći. Simbolika jelena je, kako je već rečeno, prisutna u protohistorijskim periodima. Slični jeleni nalaze se na knemidama (dijelu opreme koji štiti potkoljenu) nađenim u jednom tumulu na Glasincu koji pripada halštatskom periodu. Izdvojeni prikazi konjanika vjerovatno pripadaju razdoblju srednjeg vijeka. Ono što je zanimljivo kod prikaza konjanika jeste da i jedan i drugi izlaze iz pećine“.²

² Mulaomerović J., 7-9,

Slika 2. Zid pećine sa uklesanim natpisima³

Na zidovima pećine nalazi se mnogo raznih likova muškaraca i žena u različitim pozicijama njihovih tijela ili sa različitim odjevnim predmetima, različitim odbrambenim predmetima u rukama (mač, nož, luk stijela i itd.), zatim veliki broj natpisa, isklesanih slika, koliko poznate vremenske distance, toliko i nepoznate. „Posebno zagonetno djeluju dva lika za koje, bar za sada, nema valjanog objašnjenja. Jedan lik je žena koja je prikazana sa dugom kosom ili prije sa ogrtačem preko glave koji pada do zemlje. Od pojedinosti najizraženije je, pored ogrtača, lice na kome su prikazane oči i nos. Lice je trokutasto jer se čini kao da žena pridržava ogrtač ispod brade. S njene desne strane nalazi se krug sa rupicama koje prate crtu kružnice. Ovaj krug možda i nije u vezi sa ženom jer se i na ovom mjestu, kao uostalom na cijelom prostoru koji pokrivaju, crteži preklapaju.

Drugi lik je čovjek uvjetno nazvan “čovjek sa krilima” kome je, također, teško odrediti značenje i vrijeme nastanka. Po izgledu lica i crtama čini se kao da je iz istog vremena kad i žena s ogrtačem. U odnosu na prikaze ostalih ljudi on je znatno složeniji. Najbližu usporedbu moguće je naći u urezanom crtežu “anđela” iz mjesta Tunkelbad kod sela Assiago u Italiji koji je okvirno vremenski određen u historijsko vrijeme. Pored crteža, a na nekim mjestima i preko njih, nalazi se veći broj zapisa arapskim slovima, vjerovatno potpisa. Na kraju, i naši savremenici

³ Isto, 8,

ostavili su veliki broj svojih imena, prezimena, nadimaka i zasebnih slova, nerijetko uništavajući vrijedne crteže“⁴

Slika 3. Zid pećine sa uklesanim slovima⁵

DJEVOJAČKA PEĆINA KAO SVETO MJESTO

Slika 4. Klanjanje i učenje dove kod Djevojačke pećine⁶

⁴ Mulaomerović Jasminko, Ivo Lučuč, Jasmina Osmanković, Krš i pećine Bosne i Hercegovine – Prošlost za budućnost, CKS Sarajevo, Sarajevo 2012., 34,

⁵ Mulaomerović J., 16,

⁶ Wikipedije, slobodne enciklopedije, Djevojačka pećina, korišteno 22.02.2001.godine,

Posmatrajući arheološko-etnološke i kulturne vrijednosti klesanih crteža, pisanih natpisa na raznim jezičkim pismima Djevojačka pećina je služila kao „sveto mjesto zasigurno od ranog bronzanog doba pa sve do srednjeg vijeka“. Kasnije se vjerovatno dolaskom Osmanskog carstva poštovanje ovog mjesta „nastavlja u ulozi dovišta koje pripada jurjevskom krugu i traje do našeg vremena. To ovoj pećini daje izuzetan značaj kao jedinstvenom kulturnom spomeniku“⁷

Djevojačka pećina je kao „mjesto ljetnjeg klanjanja kladanjskih muslimana“ gdje se posljednji utorak pred Aliđun (vjerski islamski praznik) učila dova, jer to nam pokazuje i njen centralni unutrašnji dio, gdje se jasno na lijevoj strani nalazi uzvišenje koje je služilo kao mimbera (mjesto odakle drži Vaz-govor predvodnik molitve). „U cijeloj sakralnoj povijesti Bosne sveti Jurje je jedna od ključnih svetih osoba. Svetome Jurju islam dodjeljuje mjesto dobrog, kako svjedoči jedna dova Uveisa el-Karenija, Jemenca. Poštovanje svetog Jurja prisutno je među muslimanima širom svijeta, a crkva povezana s njim u mjestu At-Taiba jedno je od svetih mjesta za muslimane. Danas je to uz Ajvatovicu kod Prusca najveće mjesto zijareta bosanskohercegovačkih muslimana“⁸

U ranijem periodu klanjanje i učenje Dove vršilo u unutrašnjosti pećine, ženama nije bilo dozvoljeno da ulaze i klanjaju zajedno sa muškarcima, međutim u kasnijem periodu krajem XIX i početkom XX stoljeća kada se molitva prenijela na livadu ispod pećine, u klanjanju i molitvi mogle su da učestvuju i žene. Po usmenim predanjima starijih generacija „klanjanje Dove kod Djevojačke pećine je bilo jedno od najznačajnijih svetih mjesta tadašnje Bosne i Hercegovine i zapadnog Balkana. Dolazili su vjernici iz dalekih mjesta putujući sa konjima i po tri dana, a ostajalo bi se i klanjalo po „heftu-sedmicu dana. Znalo se zaklati po stotine jagnjadi i volova“. Objekat kulta postao je „Djevojački grob koji posjećuju uglavnom žene i na koji ostavljaju zavjetne darove“. Za kult Djevojačkog groba koji se nalazi u pećini, sa koljena na koljeno kroz usmena predanja starosjedilaca sela Brateljevići prenošena je sljedeća legenda: „Misteriozna smrt mlade djevojke desila se od straha. Na prelu-sijelu u noćnom vremenu prilikom komljenja kukuruza više od prisutnih mladih osoba netko je rekao „Pošto bi sada neko smio otići u pećinu i donijeti nam vode iz bunara“. Svi su šutjeli, ali jedna mlada, odvažna i hrabra djevojaka je rekla: „ Ja smijem i ponijeti ću vreteno da zabodem pokraj bunara da vidite sutra da sam bila kod bunara i zahvatila ibrik-posudu vode“. Pećina se nalazi na udaljenosti oko jedan kilometar od naseljenog mjesta Brateljevići. Kada je djevojka stigla do izvora i zahvatila imajuću posudu za vodu, uzela je vreteno, koje je ponijela kao dokaz dolaska i zabolala ga u zemlju,

⁷ Mulaomerović J., 13,

⁸ Isto,

ali nije vidjela da je vreteno prošlo kroz dio njene duge haljine, koju je nosila na sebi. Kada je sve to završila, uspravila se i napravila prvi korak, to vreteno zabodeno u zemlju je zateglo-povuklo njenu haljinu i ona je u tom momentu pala i na mjestu ostala a su uz pomoć zapaljenih baklji od borovog drveta-luča krenuli da je traže. Kada su stigli u pećinu vidjeli su da hrabra djevojka nepomično mrtva leži pokraj bunara. Nikakvih drugih tragova na mjestu gdje je ležala djevojka nije bilo, sem što su vidjeli da je vreteno zabodeno u zemlju prošlo i kroz njenu haljinu i zaključili su da je umrla od straha. Po ranijim običajima je bilo da prilikom smrti na nekom mjestu (terenu) vojskovođa, junaka, odvažnih i hrabrih isti se ukopaju u klanja im se đenaza na mjestu pogibije. Tako su i ovu hrabru djevojku ukopali u pećini, koja evo i dan danas nosi njeno ime „Djevojačka pećina“.⁹

Pored tog Djevojačkog groba nalazi izvor voda okruglog oblika, prečnika oko jedan metar. Taj izvor iz pećine cijelim svojim tokom protiče (ponire) ispod pećine i izvire pored livade gdje se vrši klanjanje i molitva. Nikad nije presušio, uvijek ima isti dotok vode, u ljetnim mjesecima je jako hladna voda, dok je u zimskim mjesecima dosta topla. U sadašnjem vremenu izvor je uređen i kaptiran i koristi za sve prolaznike ili dobronamjernike, koji dolaze i vrše vjerski i turistički obilazak ovog svetog mjesta. Po sadašnjem kalendaru vrijeme klanjanja Dove i molitve je pomjereno iz vremena jurjevskih dova u vrijeme kišnih dova i to krajem avgusta. Posjete vjernika i turista pećini i djevojačkom mezaru u pećini aktivne su tokom cijele godine i to iz raznih dijelova Bosne i Hercegovine i okoline. Na mezaru se ostavlja novac, peškiri, razna platna i pokloni, pa čak i zapaljene svijeće, što govori da dolaze vjernici raznih konfesija-religija. Tradicija vjerskog klanjanja i molitve bosanskih muslimana na dovištu kod Djevojačke pećine bilo je obustavljeno 1952/53.godine, naredbom tadašnje komunističke vlasti.

Društveno-političke promjene koje su zahvatile bivšu Jugoslaviju nisu mimoišle ni Bosnu i Hercegovinu po svim segmentima društvenog života. Angažovanjem društveno-političkog i vjerskog dijela građana sa ovih područja i općine Kladanj, 1990./91.godine, došlo i do obnove tradicije klanjanja i molitve bosanskohercegovačkih muslimana kod Djevojačke pećine.

U vrijeme klanjanja i molitve Dove krajem avgusta (zadnja nedelja avgustu) na dovištu, u pećini, u dolini riječice Bukovica i na centralnom dijelu (kod džamije u selu Brateljevići) bude prisutno između 20.000-30.000 vjernika, turista i raznih posjetilaca. Sada Brateljevići kao mjesna zajednica sastoje se od sela Brateljevići i Zagrađa (Hotani) udaljeni oko pet kilometara zapadno od

⁹ Usmena predanja starosjedilaca sa koljena na koljeno, koji su živjeli na ovim područjima,

Kladnja idući asvaltnim putem prema starom i čuvenom izvoru planinskom i izletištu „*Muška voda*“. Naselja, Brateljevići i Zagrađe imaju oko 220-230 domaćinstava. Po zadnjem popisu stanovništva 2013. godine, na ovom području živi 407 stanovnika od čega su 99 % Bošnjaci, jedan Hrvat i tri ostala. Prva džamija, ujedno i prvi vjerski objekt u ovom džematu, izgrađen je 2000. godine. i danas je punoj funkciji vjernika sa ovog područja.

DJEVOJAČKA PEĆINA KAO VJERSKO - TURISTIČKI POTENCIJAL

Djevojačka pećina kao arheološko, paleontološko, etnološko, kulturno i vjersko mjesto, je potencijal interesantan mnogim specijalistima ovih oblasti. Njena lokacija i mjesto to dozvoljava u svim vremenskim godišnjim dobima. Sam prilaz u pećinu je koliko toliko doveden u red i podnošljiv, što je i otvorilo svakodnevni dolazak raznih grupa i pojedinaca iz mnogih krajeva Bosne i Hercegovine. Prostor ispred pećine sa kompletnom infrastrukturom (put, struja, voda) dozvoljavaju i otvaraju perspektivu za razvoj turizma u mnogim pravcima (ekonomskog, kulturnog, vjerskog i dr.) Shodno privredno-ekonomskoj situaciji na području općine, kantona i države Bosne i Hercegovine na ovom projektu bi se moglo napraviti nekoliko koncepata i strategija razvoja i iskorištenja prirodnih bogastava koje posjeduje Djevojačka pećina. Vidljivo je i jasno rečeno da turistički potencijal postoji i evidentan je, ali uz pravilno shvatanje i razumijevanje lokalnog i kantonalnog nivoa turističke branše mogli bi se napraviti dobri razvojni i održivi elementi od kojeg bi zajednica imala korist. Unutrašnji dio Djevojačke pećine sa svojim pisanim porukama i klesanim slikama, sa mezarom-grobom i specifičnim oblikom izvora, daje jedno posebno razmišljanje koje ide u pravcu alternativne medicine na prirodno-vjerskoj osnovi. Ovo se posebno odnosi na ženu-žensku osobu kojoj je potrebna određena pomoć, a koja se odnosi na stupanje u brak, zasnivanje porodice i rađanje djece. Ovo su navodi i usmene priče nekoliko posjetilaca-žena iz Sarajeva, Visokog, Sombora, Tuzle itd. Svako sveto mjesto, pa i Djevojačka pećina ima svoju posebnost i to sa dugom tradicijom prethistorijskih perioda.

Ovo su objekti koji su urađeni i koji traže svoju nadogradnju, kako unutar njih, tako i ispred njih u smislu pratećih uslužnih djelatnosti, gdje bi se mogao zaposliti i određeni broj lokalnih građana-vjernika. Do sada je Djevojačka pećina vrlo malo publikovana skoro po svim segmentima. Arheološki, etnološki, historijski nalazi su vrlo malo ili nimalo spominjani (čast speolozima *CKS Sarajevo*), dok vjerski i kulturni dio je povremeno aktivan od godine do godine i to po istim šablonima. Pećine su zaboravljene i po pitanju života i boravka u

njima tokom posljednjih ratnih dešavanja i agresije na Bosnu i Hercegovinu. Svjedoci svega ovog su pisani tragovi lica koja su boravila u pećini. Takođe, neprocjenjive su vrijednosti velikog broja pećinskih nakita, koji nije eksploatisan u bilo kojem pravcu kao stvarni nalaz. Na kraju sve ovo ima svoje mjesto i potencijal u jednom turističkom izazovu koji se zove Djevojačka pećina i to sa svim osnovama ekonomske računice.

ZAKLJUČAK

Nakon zabrane vjerskog djelovanja Djevojačke pećine i klanjanja Dove, prošlo je skoro 40 godina da bi ponovo oživjela. To njeno oživljavanje pokrenuli su niko drugi nego speolozi Bosne i Hercegovine. Vrlo malo pećina u Bosni i Hercegovini je uređeno i turistički aktivno. Ponuda je vrlo mala ili čak nikakva. Tako da su povremeni posjetioci domaći državljani s namjerom i potrebom, a stranci iz radoznalosti. Mlađi naraštaji vrlo malo znaju o pećinama iz svoje bliže okoline, a da ne govorimo koliko ne znaju o onim udaljenijim. Posjete i obilazak mora neko inicirati, predlagati, planirati, međutim, na žalost toga nema.

Djevojačka pećina sa svojim vrijednostima ima šta pokazati svim generacijama i uzrastima, od naučnih institucija ili pojedinca do učenika osnovne škole bar u povoljnim vremenskim uslovima. Sve je prepušteno na par dana klanjanja i molitve u vrijeme njenog kalendara. Zaštita zidova pećine je nikakva, tako da nema određenih posjetilaca. Također, kontrole ulazaka u pećinu nema, te stoga mnoge negativne pojave su moguće. Uz vrlo malo ulaganja i marketinšku aktivnost lokalne zajednice i viših nivoa na lokalitet Djevojačke pećine, moglo bi se bar sezonski zaposliti par turističkih vodiča i čuvara. Također, sezonska ponuda po pitanju kućne radinosti, smještaja, izrade suvenira sa slikom Djevojačke pećine ili likom neznane djevojke, ugostiteljstva i drugih aktivnosti koje nadopunjuju jednu turističku ponudu.

Summary

After the ban on the religious activities of the Maiden's Cave and the adoration of the Dova, almost 40 years passed before it was revived. Its revival was initiated by none other than the speleologists of Bosnia and Herzegovina. Very few caves in Bosnia and Herzegovina are landscaped and active in tourism. The offer is very small or even non-existent. So the occasional visitors are

domestic citizens who visit with intent and need, and foreigners out of curiosity. Younger generations know very little about the caves from their immediate surroundings, not to mention how little they know about the more distant ones. Visits and tours must be initiated, suggested and planned by someone, however, unfortunately this is not the case.

The Maiden's cave with its values has something to show to all generations and ages, from scientific institutions or individuals to elementary school students, at least in favorable weather conditions. Everything is left to a few days of adoration and prayer at the time of her calendar. The protection of the cave walls is non-existent, so the fact that there are no specific visitors is felt in many places, also there is also no control of the entrances to the cave, and therefore many negative phenomena are possible. With very little investment and marketing activity of the local community and higher levels on the site of the Maiden's cave, a couple of tourist guides and guards could be hired at least seasonally. Also, a seasonal offer in terms of homework, accommodation, making souvenirs with a picture of the Maiden's cave or the image of an unknown girl, catering and other activities that complement a tourist offer.

LITERATURA

1. Basler Đuro & Mulaomerović, J., 1984: Pećinski crteži u Brateljevićima kod Kladnja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XV, 5–11, Tuzla,
2. Basler, Đuro, Pećinski crteži u istočnoj Bosni : Rock drawings in Eastern Bosnia. Naš krš, VI, 8, 65–76, Sarajevo 1980.
3. Hadžijahić Muhamed i H. H. S. Suljkić, Sarajevo 1979, „*Pećina u Brateljevićima kod Kladnja kao kultno mjesto*“, Glasnik VIS-a, XLII, 5, Sarajevo, str. 473-490.
4. Mulaomerović Jasminko, „*Djevojačka pećina-Evropska kulturna vrijednost*, Centar za krš i speleologiju Sarajevo, 2015. Sarajevo, 5,
5. Mulaomerović Jasminko, Ivo Lučuč, Jasmina Osmanković, „*Krš i pećine Bosne i Hercegovine – Prošlost za budućnost*“, CKS Sarajevo, Sarajevo 2012., 34,
6. Wikipedije, slobodne enciklopedije, Fotografije Djevojačke pećine, korišteno 22.02.2001.godine.
7. Usmena predanja starosjedilaca sa koljena na koljeno, koji su živjeli na ovim područjima Selimbašić (Avdije) Mehmed, rođen 1933.godine u Brateljevićima, a njegov otac Avdije rođen 1882.godine u Brateljevićima, ratgovori vođeni 1997.godine, prije par mjeseci od njegove smrti.

PRIRODNO NASLIJEDE

Mr. sc. Kasim MEMIĆ , viši kustos

J.U. Muzej istočne Bosne Tuzla

OD IMANJA DO ARBORETUMA

Apstrakt: Putujući kroz historiju, područje današnjeg grada Tuzle, imalo je tradiciju estetskog, ornamentalnog i dendrološkog uređenja površina za odmor i rekreaciju na širem lokalitetu, danas poznatom u javnosti pod nazivom „Institut u Miladijama“. Nivo uređenosti pomenutog prostora koji bi imao kulturno-historijsku, estetsku, naučnu i turističku vrijednost bio bi ostvaren formiranjem Arboretuma Tuzla na istom. Posebna pažnja u Arboretumu Tuzla bila bi usmjerena na podizanje zasada endemičnog i autohtonog drveća i grmlja sa područja BiH.

Ključne riječi: *estetski, ornamentalni, dendrološki, endemično, autohtono, Arboretum Tuzla.*

FROM THE ESTATE TO THE ARBORETUM

Abstract: *Traveling through history, the area of today's City of Tuzla had a tradition of aesthetic, ornamental and dendrological arrangement of areas for rest and recreation in a wider locality today known to the public as the "Institute in Miladije". The level of arrangement of the mentioned area, which would have cultural-historical, aesthetic, scientific and tourist value, would be achieved by forming the Tuzla Arboretum on that area. Special attention in the Tuzla Arboretum would be focused on raising plantations of endemic and indigenous trees and shrubs from the territory of BiH.*

Keywords: *aesthetic, ornamental, dendrological, endemic, indigenous, Arboretum Tuzla*

UVOD

Težnja čovjeka da oplemeni svoje prirodno okruženje je iskonska želja. Uređenjem prirodnog okruženja kroz proces sadnje novih dendrovrsti doprinosi se simbiozi čovjeka i prirode. Razmještaj sadnog materijala treba da

odgovara ekološkim i umjetničkim zahtjevima. Odabirom vrsta u nasadu moguće je ispuniti estetske, dekorativne, ornamentalne i naučne ciljeve na putu formiranja botaničkih vrtova, pejzažnih parkova i arboretuma. Na ovakvim površinama svoje mjesto treba da imaju autohtone vrste kao dio prirodnog naslijeđa, a i egzote sa drugih geografsko-klimatskih područja.

ARBORETUM

Evropski kontinent odlikuje se velikim bogatstvom autohtone dendroflore. Kao i u drugim sferama svoga života, čovjek je kroz vrijeme osjećao sve veću težnju za unošenjem novih alohtonih vrsta sa drugih kontinenata (egzote = vrste unešene sa drugih prostora-kontinenata). Taj interes seže još u period starog vijeka. Poznato je da bi Rimljani u novoosvojene zemlje vršili proces unosa nekih dendrovrsta. U ovom nastojanju eksperimentiranje se razvija i ubrzava kroz naredno vrijeme sa kulminacijom u toku i krajem XVIII i početkom XIX vijeka.

Kroz ovaj proces sastav dendroflore se obogaćuje novim nesamoniklim vrstama koje se manje-više aklimatizuju u uslovima nove sredine. Razlozi unosa su estetski, specifične osobine (habitus, izgled, boja cvijeta, list, kora, otpornost na štetočine i dr.). Jedan jako značajan razlog za unos novih dendrovrsta u današnje vrijeme sve više se nameće. Radi se o otpornosti na negativne utjecaje zagađenog vazduha (dim, prašina, otrovni gasovi i dr.).

Botanički vrt je širi, a arboretum nešto uži pojam. U anglo-saksonskim zemljama najšire značenje za arboretum je ili samostalni prostor ili dio botaničkog vrta u kojem se drveće i grmlje uzgajaju u naučne, ornamentalne i uzgojne svrhe. Etimološki posmatrano pojam arboretum nastao je od lat. riječi **arbor**, što znači drvo i odnosi se na zbirku stranih i domaćih vrsta drveća i žbunja. Arboretum predstavlja botanički vrt sa živom kolekcijom drvenastih vrsta, tj. drveća, grmlja, polugrmova, povijuša i penjačica. Arboretumi su botanički vrtovi koji su prije svega posvećeni uzgoju drveća i grmlja, a botanički vrtovi u širem smislu uzgajaju raznovrsnije biljke. Bitno je reći da su arboretumi i historijska mjesta nastali uz posjede imućnih, dvorce, ljetnikovce i dr.

Primjeri arboretuma

Prve pejzažne parkove formirao je Wiliam Kent. Osnovna im je osobina bila oponašanje prirode (velike livade, šumarci i jezera). Namijenjeni su odmoru i rekreaciji građana i poslužili su kao uzor pri uređivanju gradskih parkova u XIX

i XX stoljeću. Engleski stil sadnje podrazumijeva skupine drveća i grmlja zasađene sa nepravilnim poljima arboretuma te krivudavim stazama. Francuski stil podrazumijeva sadnju strogo pravilnog i simetričnog tlocrta. Arboretum koji sadrži samo četinare je *pinetum*, a koji sadrži samo grmove je *fruticetum* (lat. *frutex-grm*). Jedan od najstarijih arboretuma u svijetu je Arboretum pri botaničkom vrtu u Tokiju. Smatra se da je ovaj Arboretum osnovan prije oko 800 godina. Najveća zbirka drvenastih vrsta umjerenog pojasa nalazi se u sastavu Kraljevskih botaničkih vrtova u Kewu (Kew Gardens) pored Londona. Osnovani su 1848. godine. U Hrvatskoj se nalazi nekoliko Arboretuma. Među najpoznatije i najstarije u Evropi (po nekima i u svijetu) ubraja se onaj u Trstenom kraj Dubrovnika. Osnovala ga je krajem 15. stoljeća (formiran je 1492. godine) dubrovačka plemićka obitelj Gučetić-Gozze. Arboretum Trsteno je historijski ladanjski posjed s perivojem, starim maslinjacima i prirodnom vegetacijom, kojim upravlja Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Historija ladanjske cjeline može se pratiti od 1494. godine, a Arboretum površine 28 ha, osnovan je 1948. godine. U Arboretumu Trsteno sada raste 317 drvenastih svojti, od čega je 233 vrsta, 8 podvrsta, 2 varijeteta, 10 križanaca i 64 kultivara. Svoje pripadaju u 179 različitih rodova iz 82 porodice. Golosjemenjača je 19 svojti, a skrivenosjemenjača 298 svojti. Svojt autohtonih u Hrvatskoj je 84, odnosno 26%, a među njima prevladavaju mediteranske biljke. Od egzotičnih vrsta i podvrsta, odnosno onih koje rastu isključivo izvan europskog kontinenta, najviše je azijskih vrsta (64), zatim slijede vrste s područja Amerike (45 vrsta), Afrike (14 vrsta) i Australije (6 vrsta). Od prvog popisa biljaka prije 65 godina do danas u Arboretum su unešene nove svojte. Ukupan broj svojti povećan je sa 226 na 317. Kao spomenik prirode zaštićen je od 1948. godine.

Arboretum *Opeka* u sklopu perivoja oko istoimenog dvorca u općini Vinica kraj Varaždina formiran je 1860. godine ima 145 svojti i sadrži oko 100.000 primjeraka. Također, od 1963. godine formiran je Arboretum Lisičine kraj Voćina u Slavoniji (na planini Papuk).

U Republici Srbiji formiran je Arboretum Šumarskog fakulteta u Beogradu, koji je smješten na padinama gradske šume Košutnjak. Zauzima površinu od 6.70 ha i sadrži 300 drvenastih i žbunastih vrsta i unutarvrstnih taksona, predstavljenih sa preko 2.000 primjeraka. Predstavlja vrijedan arhiv domaćih i stranih vrsta drveća. Još su formirani Arboretum Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode u Novom Sadu (sadrži isključivo autohtone vrste koje rastu na Fruškoj gori) i Arboretum JP za zaštitu i unapređenje životne sredine na teritoriji gradske općine Obrenovac. U Republici Makedoniji egzistira Arboretum

Šumarskog fakulteta u Skoplju. Ima 642 svojte, od toga je 87 (13,7%) golosjemenjača, a 555 (86,4%) su skrivenosjemenjače.

Danas na području BiH imamo situaciju u kojoj brojnost i stanje Arboretuma predstavlja odnos zajednice prema prirodi. Tako imamo jedan formiran Arboretum i pokrenute aktivnosti na osnivanju jednoga. Ovdje ćemo spomenuti i Botanički vrt u Zemaljskom muzeju u Sarajevu kao vrijedno bogatstvo prirodne raznolikosti. Sada već davne 1951. godine, na lokalitetu Slatina u općini Centar u Sarajevu, formiran je Arboretum koji je naučno-nastavna baza Šumarskog fakulteta u Sarajevu. Danas u Arboretumu egzistira 40 drvenastih svojti (vrsta, podvrsta, križanac i kultivar). Odnos determinisanih svojti iznosi 43% golosjemenjača i 57% skrivenosjemenjača, 27 rodova, tj. 13 porodica. Oblik Arboretuma je jako nepravilan, a ukupna površina iznosi 17.79 ha. U funkcionalno-organizacijskom smislu bio je podijeljen u sedam cjelina. U toku rata od 1992-1995. godine, doživio je jako veliku devastaciju fonda dendrovrrsta i cjelokupnog prostora. Botanički vrt Zemaljskog muzeja BiH osnovao je Karlo Mali 1903. godine na 14 270 m². Sadrži oko 1.500 jedinki drvenastih i zeljastih biljaka podijeljenih u 96. porodica te 469. biljnih vrsta. Ovaj vrt reprezentuje činjenicu da je BiH u Evropi svrstana na peto mjesto po biodiverzitetu (raznolikosti biljnih vrsta) i broju endema. Vrt posjeduje i brojne egzote-biljke koje ne rastu na području BiH te koje privlače pažnju mnogih posjetilaca i pružaju uvid kako se one aklimatizuju i uspijevaju u BiH. Pokrenute su aktivnosti na osnivanju Arboretuma na području šume u Trapistima kod Banja Luke. U njemu će biti prezentovane brojne vrste drveća i grmlja i drvenastih puzavica iz svih dijelova svijeta sa umjerenom klimom. Posebni odsjeci su predviđeni za kolekcije vrsta sa Balkanskog poluostrva. Prostirat će se na oko 100 ha. Osim naučnoj i obrazovnoj funkciji Arboretum će biti posvećen i drugim oblicima javne upotrebe.

Lokalitet (geografsko-klimatske promjene)

Grad Tuzla je smješten u sjeveroistočnoj Bosni i jedan je od najvećih gradova u BiH. Prvi pisani spomen o Tuzli potiče iz 950 godine p. n. e. Površina iznosi 303 km². Grad je smješten na nadmorskoj visini od 231 m .n. Tuzla se nalazi u okruženju planina: Majeвица sa sjeverozapada, Ozren, Konjuh i Javornik sa jugozapada. Područje Tuzlanske regije predstavlja zonu kontakta Dinarida i Panonske nizije i svrstava se u periopanonsku oblast. Tuzla ima osobine umjerenokontinentalne klime. Jasno je izražena smjena četiri godišnja doba. Maksimum padavina je u toplijem dijelu godine, a minimum krajem zime. Srednja godišnja temperatura je 10,1°C (period 50 godina). Najhladniji mjesec

je januar sa prosječnom temperaturom od 0,6°C. Najtopliji mjesec je juli sa temperaturom od 19,4°C. Prosječan broj dana u godini s negativnom temperaturom odnosno mrazom je 91 godišnje, a godišnje ima 20 dana kada temperatura prelazi 30 stepeni. Sa temperaturom većom od 25 stepeni je 80 dana u godini. Prosječna količina padavina iznosi 908,6 l/m², vlažnost zraka iznosi 79%, a atmosferski pritisak 980,2 kPa.

Osnovnu mrežu vodotoka čini rijeka Jala sa pritokama, od kojih su najveće Solina i Joševica, te Požarnička rijeka, Grabov i Mramorski potok.

Naselje Miladije-Vilušići smješteno je na zapadnom ulazu u Grad Tuzla. Naposredno uz putnu komunikaciju kojom se izlazi na lokalitet naselja Husino smješten je kompleks Instituta (IHI). U sastavu kompleksa nalazi se veći broj objekata povezanih putnom infrastrukturom pokrivajući površinu od 4500 m². Pod zelenim površinama u sastavu kompleksa je površina od 44 600m². Ovaj lokalitet baštini dugu tradiciju uređenja kao imanje za odmor. Ovaj lokalitet je u ranije vrijeme pripadao naselju Bukinje i bio je u sklopu imanja begovske familije Tuzlić. Posjed ove familije prostirao se u udolini na putu za Husino. Poput većine bosanskih begovskih imanja početkom XIX vijeka čuveni Mahmutpaša Tuzlo (Tuzlić) je na imanju sadio odabrano drveće, a imanje je zaokruženo visokim jablanima. Krajem Osmanskog perioda vlasti, vlasnik imanja na ovim prstorima je bio Šemsi-beg Tuzlić, po kome se i zvalo „Šemsovina“, a nalazilo se u naselju Vilušići-Bukinje. Tokom austrougarskog perioda vlasti, imanje u nasljedstvo kao ženin miraz dobija Sead-beg Kulović iz Sarajeva. Često je davao dozvolu dolaska na imanje izletnicima i grupnim posjetama. Tokom šesdesetih godina prošlog vijeka jablani su posječeni u korist građevinarstva nove Tuzle. Na ovom prostoru jedno vrijeme je egzistirao rasadnik ukrasnog bilja.

Dendroflora

Dendrofloru u kompleksu Instituta čini 41 vrsta sa 524 jedinke. Sastoji se od crnogoričnog i bjelogoričnog drveća i grmlja:

-crnogorično drveće	vrsta 11	jedinki 282
-bjelogorično drveće	vrsta 20	jedinki 181
-crnogorično grmlje	vrsta 1	jedinki 5
-bjelogorično grmlje	vrsta 9	jedinki 56

Sadnja i uređenje cjelokupnog prostora osmišljeno je u obliku pejzažnog parka. Na cjelokupnoj površini nalaze se grupacije drveća i grmlja sa velikim

travnatim površinama. Na ovaj način formiranjem pejzažnog parka postavljeni su temelji za mogućnost formiranja Arboretuma na istom prostoru. U nastavku procesa kroz povećanje fundusa zasađenih dendrovrsta i uređenja površina dobit će se kao rezultat prostor estetskih, dekorativnih i naučnih vrijednosti. U prilog ovoj konstataciji govori i činjenica da je na ovom prostoru egzistirao rasadnik ukrasnog bilja, nasljeđuje ga pejzažni park i u budućnosti zašto da ne Arboretum Tuzla. Sjeverna strana kompleksa proteže se uz saobraćajnicu kroz naselje Miladije. Cjelokupnom dužinom nalazi se živi zid od stabala obične smreke/smrče (*Picea abies*). U središnjem dijelu zid prekida ulaz u kompleks Instituta. U prvom dijelu u formiranju zida učestvuju nekoliko stabala jablana (*Populus nigra var. pyramid.*). Južnu granicu kompleksa čine formacije različitih dendrovrsta sa većim ili manjim brojem jedinki. Možemo reći da započinje sa formacijom u obliku uzanog pojasa od primjeraka vrste američki borovac, vajmutovac (*Pinus strobus*). Nastavlja se šuma mješovitog sastava koju čine vrste: hrast lužnjak, grab i lipa malolisna (*Quercus robur, Carpinus betulus i Tilia cordata*). Slijede formacije različitog oblika koje formira veći broj primjeraka jedne vrste i to sljedećim redoslijedom: crni bor (*Pinus nigra*), obična smreka/smrča (*Picea abies*), crni bor, obična smreka i završava se sa nekoliko stabala američkog platana (*Platanus occidentalis*).

Zapadnu granicu u većem dijelu čini nastavak zida sa sjeverne strane koga čine stabla obične smreke/smrče (*Picea abies*). U završnom dijelu nalazi se nekoliko primjeraka stabala vrste maklura (*Maclura pomifera*).

Istočnu granicu kompleksa čini pojas koji se sastoji u početnom dijelu od jedinki vrste jablana (*Populus nigra var. Pyramid.*), a u nastavku su to primjerci američkog platana (*Platanus occidentalis*).

Specifikacija bilja:

Crnogorično drveće		komada
<i>Abies concolor</i>	koloradska jela	3
<i>Abies nordmanniana</i>	kavkaska jela	2
<i>Chamaecyparis lawsoniana</i>	lavsonov pačempres	5
<i>Larix decidua</i>	evropski ariš	7
<i>Picea abies</i>	obična smreka/smrča	136
<i>Picea omorika</i>	Pančičeva omorika	7
<i>Picea pungens</i>	bodljikava smrča	8
<i>Pinus nigra</i>	crni bor	84
<i>Pinus strobus</i>	vajmutovac	21
<i>Thuja occidentalis</i>	obična američka tuja	8
<i>Thuja occidentalis var. pyramidalis</i>	tuja piramidalna	1

Crnogorično grmlje		komada
<i>Taxus baccata</i>	tisa obična	5

Bjelogorično drveće		komada
<i>Acer negundo</i>	negudovac	10
<i>Acer platanooides</i>	javor mlječ	4
<i>Acer pseudoplatanus</i>	javor gorski	7
<i>Betula verrucosa</i>	breza obična	37
<i>Carpinus betulus</i>	grab obični	1
<i>Catalpa bignonioides</i>	katalpa	11
<i>Fraxinus americana</i>	američki jasen	5
<i>Fraxinus exc. var. pend.</i>	jasen žalobni	3
<i>Ilex aquifolium</i>	božikovina	5
<i>Maclura pomifera</i>	maklura	20
<i>Morus alba var. pend.</i>	dud žalobni	1
<i>Platanus occidentalis</i>	američka platana	10
<i>Populus canadensis</i>	topola kanadska	3
<i>Prunus avium</i>	divlja trešnja	2
<i>Populus nigra var. piram.</i>	„jablan“	19
<i>Quercus robur</i>	lužnjak	1
<i>Rhus typhina</i>	Kiseli ruj	1
<i>Robinia pseudoacacia</i>	bagrem obični	6
<i>Tilia cordata</i>	lipa sitnolisna	34
<i>Wisteria chinensis</i>	glicinija	1

Bjelogorično grmlje		komada
<i>Berberis thunbergi</i>	žutika	7
<i>Buxus sempervirens</i>	šimšir	15
<i>Corylus avelana</i>	ljeska obična	3
<i>Cornus mas</i>	drijen	2
<i>Cornus sanguinea</i>	svib	5
<i>Forsythia europea</i>	forzicija	10
<i>Philadelphus coronarius</i>	obični pajasmin	3
<i>Prunus laurocerasus</i>	lovor višnja	4
<i>Spiraea thunbergi</i>	suručica	7

DISKUSIJE

Grad Tuzla baštini dug vremenski period u kome su određene prostorne cjeline uređivane u cilju da posluže za odmor u prirodnom okruženju. Nekada je to bilo htjenje pojedinaca, a kasnije je tome zajednica sve više pridavala značaja. Jedan takav primjer je lokalitet danas poznat u javnosti pod nazivom Institut u Miladijama. Lokalitet Instituta u Miladijama još od perioda Osmanske vladavine baštini tradiciju uređenja kao prostor za odmor u prirodnom ambijentu. Prvobitno u vlasništvu begovske familije Kulovića, imao je odlike

koje su bile standardne za to vrijeme. Imanje je imalo objekte za odmor članova porodice, prelijepe travnate površine i bilo je okruženo zasadom visokih jablana. Iako ne postoje podaci pretpostaviti je da se na ovom posjedu nalazilo raznolikog nasada autohtonog voća. Vrlo često su na ovim posjedima organizovane posjete izletnika. Sa formiranjem pejzažnog parka na ovom prostoru dobijaju se konture prostora koji zadovoljava u određenoj mjeri ekološke i umjetničke zahtjeve vrtne arhitekture. Daljim radom kroz zadovoljenje estetskih, dekorativnih, ornamentalnih i naučnih ciljeva ovaj prostor bi se pretvorio u Arboretum Tuzla. Velike su mogućnosti kada se radi o samoj organizaciji formacija unutar samog Arboretuma. On može da bude jedinstven primjer kombinacija različitih sadržaja u prirodnom okruženju. Prostor oko Instituta je na prelazu od pejzažnog parka ka Arboretumu. Ovaj prostor kao i svaki pejzažni park trebao je udovoljiti osnovnoj značajki da što vjerodostojnije oponaša prirodu. Formacije stabala imaju određene odlike šumskog pejzaža. Istovremeno sadašnji sastav dendrovrsta nije tipičan šumski za prostor Tuzlanske regije (niti teritorije BiH). Sastav dendrovrsta je rezultat uticaja antropogenog faktora kroz vrijeme. Iz tog razloga ovaj prostor može poslužiti kao temeljni korak u formiranju Arboretuma Tuzla.

U budućem uređenju ovog prostora imajući u vidu činjenicu da se grad Tuzla nalazi u umjerenom klimatskom pojasu dio zasađenih dendrovrsta (drveća, grmlja i puzavica) mogu da potiču iz krajeva svijeta sa sličnom klimom. Dio prostora bi mogao poslužiti za nasade vrsta karakterističnih za Balkansko poluostrvo. Ono što bi trebalo biti glavnim ciljem formiranja ovog Arboretuma jeste da se u njemu nađe što je moguće veći broj autohtonih vrsta sa područja BiH. Tako bi se sačuvali primjerci domaćih dendrovrsta od nestanka uz mogućnost proizvodnje sadnog materijala od istih (sličan primjer je Arboretum u Novom Sadu u kome su zasađene isključivo vrste koje rastu na Fruškoj gori). Svakako u okviru ovih cjelina mogu se formirati i manje tematske cjeline od određenog broja dendrovrsta. Globalna strategija evropskih i svjetskih botaničkih vrtova danas je postavljena u okvire zaštite biljaka od klimatskih promjena te njihovog djelovanja na nadolazeće promjene. Posebno mjesto zauzima istraživanje invazivnih vrsta i njihovo stavljanje pod kontrolu. Prema standardima Evropske unije i važećoj definiciji Svjetske udruge botaničkih vrtova (Botanic Gardens Conservation International, BGCI), botanički vrt mora posjedovati neki minimalni broj različitih biljnih vrsta, a njegova djelatnost u osnovi ne smije biti komercijalna.

ZAKLJUČCI:

1. Grad Tuzla kroz historiju ima kontinuitet uređenja površina koje čine simbiozu čovjeka i prirodnog okruženja. Takva vizija može imati za rezultat da se formiranjem Arboretuma Tuzla ta simbioza učini estetskom, dekorativnom, ornamentalnom i naučnom.

2. Prednost za realizaciju ovakve vizije leži u činjenici što su određeni koraci na prostoru Instituta u Miladijama već učinjeni. Osnovna prednost je da ovaj prostor ima historijski tok uređenja kao prostor za odmor i rekreaciju. Formiranjem pejzažnog parka na ovom lokalitetu dobijen je omeđen prostor zavidne površine (oko 5ha) na kome se dalje mogu usmjeriti aktivnosti u određenim pravcima.

3. Prilikom formiranja budućeg Arboretuma može se voditi i primjerima iz bližeg ili daljeg okruženja. Svakako da treba biti u određenoj mjeri i jedinstven, a time i zanimljiviji posjetiocima. Jedinstven u smislu raznovrsnosti nasada i obaveznog dijela ove cjeline koji će prvenstveno sadržavati nasade autohtonog drveća. To treba biti imperativ i ideja vodilja ukoliko dođe do odluke o formiranju Arboretuma. Poseban naglasak treba biti na prikupljanju biljaka sa prirodnih staništa.

4. Svakako da grad Tuzla kao centar regije sjeveroistočne Bosne i Univerzitetski centar koji teži da se profiliše i kao turistička destinacija jednim ovakvim projektom svoje mjesto u regiji učvršćuje, a turistima postaje zanimljivija destinacija. Arboretum formiran na ovom lokalitetu imao bi kulturno-historijsku i turističku vrijednost za grad Tuzlu, a također Bosnu i Hercegovinu.

5. Da bi Arboretum ispunio naučni cilj biljke se sade po srodnosti (tzv. filogenetski sistem sadnje), ali se istodobno vodi računa i o estetskoj vrijednosti nasada. Izuzetan domet u ostvarenju naučnog cilja formiranja Arboretma bio bi nasad endemične flore BiH.

6. Arboretum sadrži dokumentiranu zbirku živih drvenastih biljaka. Prema tome, Arboretum bi trebao biti zbirka autohtonih drvenastih vrsta sa područja sjeveroistočne Bosne.

7. Od Arboretuma se u užem značenju traži da ima naučni, ekonomski i kulturni aspekt. Ti aspekti obuhvataju različite naučne grane: botaniku, šumarstvo, poljoprivredu i hortikulturu. U realizaciji ovih značenja Univerzitet u Tuzli na jednom ovakvom mjestu bi imao solidnu nastavno-naučnu bazu.

8. Ubrzani civilizacijski razvitak u posljednjih nekoliko decenija počinje ugrožavati prirodu. U Arboretumima širom svijeta najveća se pažnja posvećuje uzgoju i zaštiti domaćih autohtonih biljnih vrsta. Danas su botanički vrtovi-arboretumi uključeni u sve svjetske programe zaštite prirode i očuvanja biološke raznolikosti.

CONCLUSIONS

1. Throughout history, the city of Tuzla has a continuity of landscaping that forms a symbiosis of man and the natural environment. Such a vision can result in the formation of the Tuzla Arboretum making this symbiosis aesthetic, decorative, ornamental and scientific.

2. The advantage for the implementation of this vision lies in the fact that certain steps have already been taken in the area of the Institute in Miladije. The main advantage is that this area has a historical course of decoration as an area for rest and recreation. The formation of a landscape park at this site resulted in a limited and enviable area (about 5 ha) on which activities can be further directed.

3. Forming the future Arboretum can be guided by examples from the near or far environment. It should certainly be to some extent unique, and thus more interesting to visitors. Unique in terms of the diversity of plantations and the obligatory part of this unit that will primarily contain plantations of indigenous trees. This should be an imperative and a guiding idea if a decision is made to form an Arboretum. Special emphasis should be placed on collecting plants from natural habitats.

4. Certainly, the city of Tuzla as the center of the region of northeastern Bosnia and the University Center that strives to profile itself as a tourist destination and with such a project strengthens its place in the region, becoming a more interesting destination for tourists. The arboretum formed on this site would have cultural-historical and tourist value for the city of Tuzla, as well as Bosnia and Herzegovina.

5. In order for the Arboretum to fulfill its scientific goal, plants are planted by affinity (phylogenetic planting system), but at the same time the aesthetic value of the plantations is taken into account. An exceptional achievement in achieving the scientific goal of forming the Arboretum would be the plantation of endemic flora of BiH.

6. The arboretum contains a documented collection of living woody plants. Therefore, the Arboretum should be a collection of indigenous woody species from the area of northeastern Bosnia.

7. In a narrower sense, the Arboretum is required to have a scientific, economic and cultural aspect. These aspects include various scientific branches: botany, forestry, agriculture and horticulture. In the realization of these meanings, the University of Tuzla would have a solid teaching and scientific base in such a place.

8. Accelerated civilization development in the last few decades is beginning to endanger nature. In Arboretums around the world, the greatest attention is paid to the cultivation and protection of indigenous plant species. Today, botanical gardens-arboretums are included in all world programs for nature protection and biodiversity conservation.

LITERATURA:

- Kudumović Dostović, F., 2017: SJEVEROISTOČNA BOSNA geografska monografija, Tuzla;
- Pintarić Avdagić, B., Hadžidervišagić, D., Avdagić, A., Hodžić, S., Bašić, N., 2015: Procjena stanja i mogućnosti za unapređenje dendrološkog sadržaja Arboretuma „Slatina“, Naše šume, Sarajevo;
- Stefanović, V., Beus, V., Burlica, C., Dizdarević, H., Vukorep, I., 1983: Ekološko-vegetacijska rejonizacija Bosne i Hercegovine, Šumarski fakultet Univerzitet u Sarajevu, Posebno izdanje Fakulteta br. 17., Sarajevo;
- Stefanović, V., 1986: Fitocenologija sa pregledom šumskih fitocenoza Jugoslavije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo;
- Šilić, Č., 1973: Atlas drveća i grmlja, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo;
- Šilić, Č., 1990: Ukrasno drveće i grmlje, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo;
- Ugrenović, A., 1953: Trsteno, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti;
- Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 2005: DENDROFLORA (u granicama kompleksa INSTITUTA u Miladijama-Tuzla), Tuzla;

Prof. dr. Elvira HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA

Marija VUČIĆEVIĆ, MA

BSc. Almina GAJIĆ

BSc. Edina TURAN

Prirodno-matematički fakultet Univerzitet u Tuzli

Veterinarski fakultet Sarajevo

BIODIVERZITET MAKROINVERTEBRATA ZOOBENTOSA NA PODRUČJU ZP KONJUH

Apstrakt: *U sve većoj mjeri izražen je negativan utjecaj čovjeka na životnu sredinu, a samim time na tekućice u današnje vrijeme. U istraživanju štetnih utjecaja tehničko-tehnološkog napretka na tekuće ekosisteme koriste se vodeni organizmi kao indikatori kvaliteta voda. U ovom radu je vršeno istraživanje zajednica makroinvertebrata zoobentosa rijeke Oskove, jer zajednice ovih organizama predstavljaju značajan bioindikator kvaliteta voda. Prikupljanje uzoraka vršeno je na lokalitetu Zlača i Zobik. Nakon determinacije zaključeno je da je u uzorku od preko stotinu jedinki pronađeno devet vrsta. Pronađene vrste pripadaju razredu Gastropoda, Hirudinea, Crustacea i Insecta.*

Ključne riječi: *biodiverzitet, zoobentos, ZP Konjuh, makroinvertebrati, bioindikator.*

BIODIVERSITY OF ZOOBENTOS MACROINVERTEBRATES IN THE AREA OF ZP KONJUH

Abstract: *The negative impact of man on the environment, and thus on water streams nowadays, is increasingly present. Aquatic organisms are used as indicators of water quality in the research of harmful effects of technical and technological progress on liquid ecosystems. In this paper, the research of macroinvertebrate communities of zoobenthos of the river Oskova was performed, because the communities of these organisms represent a significant bioindicator of water quality. Samples were collected at the Zlača and Zobik sites. After determination, it was concluded that nine species were found in a sample of over*

a hundred individuals. The species found belong to the class Gastropoda, Hirudinea, Crustacea and Insecta.

Keywords: *biodiversity, zoobenthos, ZP Konjuh, macroinvertebrates, bioindicators*

UVOD

Mada kopnene vode (slatke) čine manje od 1% ukupne vode na Zemlji, njihovo je značenje vrlo veliko zbog toga što se one gotovo isključivo upotrebljavaju za piće, u domaćinstvima i u industriji. Međutim, zbog naglog porasta stanovništva, koji je praćen isto takvim naglim razvojem industrije, kopnene vode su izložene najrazličitijim vrstama degradacije kojom se znatno smanjuju ionako oskudne rezerve pitkih voda. Naravno, takve promjene u ekosistemima koje uzrokuju različite tipove onečišćenja, uzrokuju i promjene u sastavu životnih zajednica-biocenoza. U takvim slučajevima nastaju mnoge karakteristične autohtone vrste, a pojavljuju se druge, prilagođene takvim izmijenjenim uvjetima okoline. To su i osnovni razlozi što sve više raste zanimanje za istraživanja kopnenih voda u koje ubrajamo stajaćice (jezera, bare, lokve), tekućice (izvori, potoci i rijeke) i podzemne vode. Od svih kopnenih voda u tekućicama djeluje najveći broj različitih ekoloških faktora koji uzrokuju veliku raznolikost živog svijeta u njima.

U kopnenim vodama Europe žive predstavnici raznih skupina beskičmenjaka zastupljenih s preko 12. 000. vrsta. Zbog nedovoljnih istraživanja je teško reći koliko vrsta beskičmenjaka živi u našim kopnenim vodama, ali taj broj sigurno nije malen (Nikolić i Ćurić, 2011)

Makroinvertebrati bentosa su životinje koje naseljavaju supstrate dna slatkovodnih ekosistema i većina vodenih staništa sa zadovoljavajućim kvalitetom vode, omogućava različitost beskičmenjaka dna. Makroinvertebrati su najosjetljivija živa bića na zagađenja vode i na promjenu ekoloških uslova sredine. U zajednicama, gdje je kvalitet vode na zadovoljavajućem nivou, ukupan broj individua je zastupljen sa ravnomjernom distribucijom vrsta.

U Bosni i Hercegovini relativno dobro su istraženi redovi insekata: *Plecoptera*, (Kačanski, 1972, 1978); *Trichoptera* (Marinković-Gospodnetić, 1969; Marinković-Gospodnetić, 1978), *Ephemeroptera* (Tanasijević, 1981), *Simuliidae* (Kačanski, 1968) i *Psychodidae* (Krek, 1999). Prema rezultatima istraživanja (Trožić-Borovac, 2001), sliv rijeke Bosne karakteriše prisustvo 120 taksona makroinvertebrata od kojih tri nisu bile akvatične forme. Prema

istraživanju (Cikotić, 2005), sliv rijeke Krivaje karakteriše 133. taksona, sa 12. 766 jedinki što ukazuje na njihov veliki biodiverzitet i povoljne uslove života u istraživanoj tekućici. U posljednjih nekoliko godina su vršena istraživanja zoobentosa u rijekama Neretvi, Bosni, Uni, te u Boračkom jezeru (Trožić-Borovac i Škrijelj, 2000). Na osnovu pomenutih istraživanja, dobijeni su podaci o kvantitativno-kvalitativnom sastavu zoobentosa, prisutnosti ove komponente u ishrani riba, te primjeni biotičkih indeksa u ocjeni kvaliteta voda istraživanih ekosistema.

Sa pojavom zagađenja vodenih basena, zbog ubrzanog razvoja industrije i urbanih naselja, dolazi do promjena u kvalitativnoj i kvantitativnoj strukturi makrozoobentosa, koja je inače podložna promjenama pod pritiskom sredinskih uslova (Matoničkin i Pavletić, 1972). Bentosni organizmi su razvili širok opseg tolerantnosti na zagađenje, što za posljedicu ima njihovo selektivno isključivanje duž gradijenta opterećenja akvatičnih ekosistema. Ova osobina zajednice makrobescičmenjaka je iskorišćena u razvijanju metoda u biomonitoringu vodenih ekosistema (Habdija, 1979).

Zajednica makrozoobentosa predstavlja bitnu kariku u lancima ishrane, izvor je hrane za ribe i učestvuje u procesima prerađivanja i kruženja organske materije u vodenim ekosistemima. Pored toga, kao što se u uvodnom dijelu može vidjeti, zbog osjetljivosti svojih zajednica, makroinvertebrata bentosa mogu poslužiti kao bioindikator kvaliteta vode. Ovim radom postavljeni su sljedeći ciljevi:

1. Utvrditi kvalitativni sastav makroinvertebrata na području ZP Konjuh;
2. Utvrditi koja je porodica makroinvertebrata najzastupljenija na istraživanom području;
3. Opisati opće karakteristike i značaj pronađenih vrsta na istraživanom području;

Realizacijom ovih ciljeva dobio bi se uvid u biodiverzitet makroinvertebrata na području ZP Konjuh, što predstavlja bitan podatak u faunističkom sastavu zaštićenog područja. Osim toga, uvidom u biodiverzitet ovih vrsta može se dobiti uvid u ekološko stanje samog ZP Konjuh, što predstavlja veoma bitan podatak za jedno zaštićeno područje.

MATERIJAL I METODE

U skladu sa ciljevima istraživanja najprije su urađena terenska istraživanja, tokom mjeseca septembra 2019. godine. Prilikom uzimanja uzoraka odabrani su transekti za uzorkovanje. Bentosne makroinvertebrate su uzorkovane pomoću kick-net mreže, čije su dimenzije rama 25x25 cm, a dimenzija mreže je 250 μ m.

Slika br. 1. Kick-net mreža

Mreža je postavljena normalno u odnosu na podlogu, a ispred mreže podloga je nogom uzburkavana da bi se unio podignuti materijal u mrežu. Sav sakupljeni materijal je odvajan od sedimenta i pakovan u staklene tegle, koje su sadržavale etikete sa nazivom lokaliteta, datumom i oznakom uzorka, ispisane grafitnom olovkom. Po uzorkovanju su uzorci stavljeni u 4% formalin i prenešeni su u laboratoriju na ispiranje, trijebljenje, sortiranje i identifikaciju. Za ispiranje je korišćeno sito sa manjim okcima koje je postavljano ispod sita sa većim okcima u kome je prethodno stavljan uzorak iz tegle. Prilikom ispiranja vodilo se računa da se sav materijal iz kese dobro ispere kao i sama kesa gdje je čuvan uzorak sa određenog lokaliteta. Nakon ispiranja slijedi trijebljenje materijala koje je izvršeno u bijelim kadicama sa plitkim zidovima, a nakon trijebljenja su istrijebljene jedinke pincetom prebacivane u bočicu sa formalinom, gdje su čuvane do trenutka determinacije. Sam postupak identifikacije materijala se vrši na taj način što se svaka jedinka posebno prebaci u petrijevu šolju, gde je prethodno stavljeno nekoliko kapi vode da ne bi došlo do sušenja jedinke. Zatim se petrijeva šolja postavlja pod lupu, da bi se konačno odredila taksonomska pripadnost jedinke pomoću ključa za determinaciju.

Slika br. 2. Petrijeve šolje i lupa (orginalni snimak)

Prikupljanje uzoraka vršeno je na lokalitetu Zlaća, te Zobik, u dijelovima potoka koji su bili pristupačni za prilazak. Pronalaženje uzoraka je vršeno tri puta tokom mjeseca septembra. Makroinvertebrati su uzorkovani upotrebom mreže koja je promjera 0,5 mm, koja je pričvršćena na metalni okvir, koji se nalazi na drvenoj dršci. Uzrokovani su organizmi po transektima, po tri presjeka odotoka na svakom lokalitetu. Na terenu su uzorci iksirani u 4% formaldehidu. U laboratoriji su uzorci ispirani vodom u sitima koja imaju promjer okaca 0,5 mm i izvršena je separacija organizama. Nakon toga organizmi su fiksirani u 4% formaldehidu i vršena je njihova determinacija. Za determinaciju su korišteni ključevi: Studemann, Kerove, Dall i sar.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Tokom istraživanja makroinvertebrata zoobentosa na području ZP Konjuh, obavljenog u septembru 2019. godine, sakupljeno je preko stotinu jedinki. Na osnovu ovog uzorka analiziran je biodiverzitet makroinvertebrata zoobentosa i određene su njihove najvažnije karakteristike.

Kvalitativni sastav makroinvertebrata zoobentosa

Istraživanjem u septembru 2019. godine pronađeno je ukupno devet vrsta makroinvertebrata zoobentosa koji pripadaju različitim klasama i redovima.

Biosistematika i ekologija proučavanih redova makroinvertebrata zoobentosa

Koljeno: Mollusca-mekušci

Ovu veliku skupinu životinja karakterizira mekano, bilateralno simetrično (školjkaši) ili sekundarno asimetrično tijelo (puževi). Nemaju unutrašnji skelet već vanjsku ljusku (kućica, školjka) koja služi kao potpora i zaštita. Ljuska koja je izgrađena od vapnenca, izgrađuje rub plašta tokom cijelog života. Debljina ljuske ovisi o količini vapnenca u okolini, tako da su u vodama s malo vapnenca ljuske tanke i krhke. Na ljuskama su vidljive zone u obliku koncentričnih linija.

Razred Gastropoda-puževi

Ova skupina je daleko najbogatija vrstama, a dobro je zastupljena u moru, kopnenim vodama i na kopnu. Osnovna karakteristika im je nesimetrično tijelo i spiralno uvijena kućica. Slatkovodni puževi su prilično aktivne životinje, koje se kreću pomoću mišićavog stopala po kamenju i bilju, hraneći se uglavnom prevlakama zelenih algi koje prekrivaju te predmete. Kada puže, glava mu je ispružena ispred kućice, a na njoj se ističu ticala sa očima ili oči. Usta su sa donje strane glave. Mišićavo stopalo je cijelo prekriveno sluzi, koju proizvodi žlijezda čiji se otvor nalazi u blizini usta. Sluz pomaže da životinja lagano klizi po podlozi. Svi glavni organi, nalaze se u dijelu tijela koji je uvučen u kućicu. Kod vrlo mladih životinja, kućica je prozirna pa se može vidjeti unutrašnja građa (Trozić-Borovac, 2011).

Slika br. 3. *Ljuštura predstavnika razreda Gastropoda (originalna snimka)*

Slatkovodni puževi imaju odličnu primjenu u biomonitoringu, jer su izvrsni indikatori promjena kvaliteta vode akvatičnih ekosistema. Pogodni su zbog toga što je njihova brojnost velika, slabo su pokretljivi, prikladne su veličine, lako ih je determinisati i otkriti uzrok. Slatkovodni puževi često se koriste kao

indikatori zagađenja, u monitoringu teških metala, a pogodni su i za neurotoksikološka istraživanja. U neka područja unose se namjerno kako bi se koristili kao sredstva biološke kontrole (Kocijan, 2016).

Razred: Hirudinea – pijavice

Ovu vrstu pijavica od maločekinjaša razlikujemo po prijanjaljkama na zadnjem i prednjem kraju tijela, te po tome što nemaju čekinja. S donje strane prednjeg kraja tijela nalazimo usta, a na leđnoj strani je različit broj očnih pjega. Crijevni, analni otvor je smješten sa leđne strane tijela iznad stražnje prijanjaljke.

Uglavnom žive u kopnenim vodama, a malo ih živi i u vlažnoj zemlji i moru. Hrane se drugim beskičmenjacima ili žive kao vanjski paraziti na vodenim životinjama sišući im krv i tjelesne tekućine (Trozić-Borovac, 2011).

Hirudinea posjeduju određene karakteristike koje ih čine pogodnim za biološku procjenu slatkovodnih ekosistema i mogu se koristiti kao bioindikatori zagađenja vode (Scrimgeour i sar., 1998). Pijavice se u slatkovodnim ekosistemima najviše koriste kao indikatori umjerenih ili jako zagađenih sredina, jer je bioakumulacija kod njih mnogo veća nego kod drugih bentosnih grupa i riba. Neke vrste pijavica se rijetko mogu pronaći u vodama koje su siromašne kalcijumom, neke ne mogu tolerisati mutnu vodu, neke tolerišu blaga zagađenja, ali većina njih se smatra izuzetno dobrim bioindikatorima jer se mogu naći u zaista jako zagađenom okruženju (Koperski, 2005). Visoki nivo tolerancije kod najčešćih vrsta rezultirao je time da su sve vrste stavljene u kategoriju visoko tolerantnih organizama (Skriver i sar., 2000).

Slika br. 4 – *Hirudinea* u formalinu (originalni snimak)

Razred Crustacea – rakovi

Predstavnici ove skupine uglavnom dolaze u vodenom biotopu, a samo mali broj vrsta živi na kopnu. Kod većine oblika možemo razlikovati glavne, prsne i začane kolutiće. Noge najčešće nalazimo samo na glavi i prsima, a ako ih ima na zatku, razlikuju se po građi i obliku. Na kraju zatka niži rakovi imaju vilicu ili furku, a viši imaju repnu peraju koja čini posljednji članak, telzon, i zadnji par začanih nogu.

Kod nekih su prednji kolutići spojeni s glavom u glavopršnjaka, cephalopereion.

Na glavi se ističu dva para ticala koja uglavnom služe kao osjetni organi. Oko čitavog tijela epiderma izlučuje hitinsku kutikulu, koja je često kalcificirana i čini jak vanjski skelet, egzoskelet na kojem često izrastu dlake, četine ili bodlje. Zbog takvog tvrdog vanjskog skeleta rakovi ne mogu kontinuirano rasti već se rast odvija neposredno nakon presvlačenja kada je novi oklop još mekan.

Listonošci (Cladocera) žive samo u kopnenim vodama. Najveći broj vrsta živi na dnu, ali ima i dosta planktonskih vrsta (Copepoda, Cladocera), koje su glavna hrana ribama i drugim životinjama.

Red Isopoda – jednakonošci

Jednakonožni rakovi (Isopoda) su jedan od najvećih redova po broju vrsta unutar razreda rakova (Crustacea). Naseljavaju vrlo različita staništa, od morskih dubina, slatkih voda do kopna, a postoje i nametničke vrste. Od oko 52.000 opisanih vrsta rakova, čak preko 10.000 vrsta pripadaju redu jednakonožnih rakova. Od toga je oko 5.000 morskih, oko 950. slatkovodnih i preko 4.000 kopnenih vrsta, a svake godine se opisuju nove vrste. Ime jednakonožnih rakova (Isopoda) dolazi iz grčkog ISO što znači „jednako” i POD što znaci „noga”, zahvaljujući tome što su im noge vrlo slične.

Slika br. 5 – Predstavnici reda Isopoda (originalna snimka)

Jednakonožni rakovi se razlikuju od ostalih rakova prema sedam pari prsnih nogu, koje im služe za hodanje te pet pari zadčanih nožica, koje im služe za disanje i kao pomoćni kopulatorni organ kod mužjaka. Veličine su od 0,5 mm pa čak do 50 cm (dubokomorska vrsta gigantski jednakonožac, *Bathynomus giganteus*), ali većina vrsta su relativno male, od 0,5 do 3 cm. Većinom su razdvojena spola, osim nekih morskih nametnika koji su dvospolci (prvi dio životnog ciklusa su mužjaci, a kasnije se preobraze u ženke). Kod nekih vrsta primjećena je i partenogeneza, nespolni način razmnožavanja koji ne uključuje mužjaka, a embrio se razvija iz neoplođene jajne stanice. Ženka jajašca nosi u ležnom prostoru gdje se razvijaju mladi. Mladunci izlaze iz ležnog prostora kao samostalne jedinke, vrlo slične odraslim rakovima. Budući da im se vanjski dio tijela sastoji od čvrste hitinske kutikule, prilikom rasta se nekoliko puta moraju presvući i odbaciti staru kutikulu (svlak). Hrane se uglavnom svime, algama, mahovinom i ostalim biljkama, te mrtvom organskom tvari (detritus) i važna su karika u razlaganju mrtve tvari. (<https://www.hbsd.hr/rakovi/>).

Red Amphipoda-rakušci

Rakušci su sitni rakovi. Brzo se kreću (uglavnom plivanjem) i većinom su bočno spljošteni. Nemaju karapaks – oklop na toraksu karakterističan za druge skupine viših rakova (Malacostraca). Ime rakušac (Amphipoda) dolazi iz grčkog AMPH što znači „različito” i POD što znači – „noga”, jer imaju noge prilagođene za kretanje (plivanje, skakanje, hodanje) i noge prilagođene za prehranjivanje. Dužina tijela može iznositi od 1 mm do 60 mm, ali je većina duga između 1mm i 15 mm. Tijelo se sastoji od glave, prsa i zatka. Na glavi imaju jedan par očiju koje nisu na stapkama. Imaju dva para ticala (antennae) na kojima se očituje i spolno dvoličje (kod mužjaka su ticala veća), gornje čeljusti (mandibula), te dva para donjih čeljusti (maksilula i maksila) i jedan par čeljusnih nožica (maksilipedi). Na sedam većih prsnih kolutića (pereiomera) imaju po jedan par nogu (pereipoda – noge za hodanje) na kojima su škrge, a često se nalaze i žlijezde. Kod ženki je često osnovni članak prvih četiri para prsnih nogu proširen u veće ležne listiće, koji ispod prsa čine ležni prostor. Zadak (pleon) kod većine čini šest kolutića, a kod nekih je zakržljao. Tu su šest pari začanih nožica (pleopoda) od kojih su prva tri para jake i dugačke noge za veslanje, a druga tri para (uropodi) su noge za skakutanje (<https://www.hbsd.hr/rakovi/>).

Slika br. 6 – Predstavnici *Amphipoda* u formalinu (originalna snimka)

Razred: Insecta - kukci

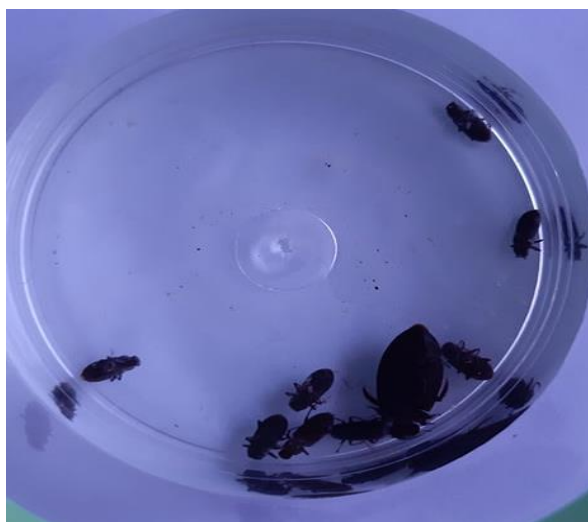
U kopnenim vodama akvatični insekti pokazuju veliki specijski diverzitet. Veći broj grupa vodenih insekata je samo pojedinim stadijumima svog razvića vezan za vodenu sredinu, najčešće je to larveni stadijum i takve su: Odonata, Plecoptera, Ephemeroptera, Trichoptera, Diptera (Culicidae, Tipulidae, Limoniidae, Ceratopogonidae, Chironomidae), Megaloptera, Lepidoptera i Neuroptera. Samo je nekoliko grupa koje su cjelokupnim životnim ciklusom u potpunosti vezane za vodu (Colembola, Coleoptera i Heteroptera). Među akvatičnim invertebratama, insekti kao što su: Ephemeroptera, Plecoptera i Trichoptera, primarno su ograničeni na uslove čiste vode. Međutim, ima i onih koji su dosta tolerantniji, kao što su: Diptera i Odonata, te njihova prisutnost i dominacija ukazuje na organski opterećenu vodu ili na značajne promjene u strukturi staništa (McCafferty, 1983).

Red Coleoptera – kornjaši

Kornjaši pripadaju velikom koljenu člankonožaca i razredu kukaca unutar kojeg se ističu po najvećem broju vrsta. Red kornjači (Coleoptera) uključuje prema procjenama preko 350.000 opisanih vrsta i time čine najbrojniju skupinu živih bića na svijetu. S velikim brojem vrsta dolazi i velika raznolikost u prilagodbama na život, u različitim uvjetima okoliša i kornjaše nalazimo gotovo u svim tipovima staništa na Zemlji gdje je život moguć.

Tijelo odraslog kornjaša može se lako prepoznati po karakterističnom izgledu prednjih krila, koja su jako hitinizirana i tvore čvrsto pokrivanje (elitre) koje pokriva opnasta stražnja krila i zadak. Tijelo je sastavljeno od 20. kolutića, koji su smješteni između prvog tjelesnog kolutića (akrona) i zadnjeg tjelesnog

kolutića (telzona). Prilikom razvijanja zametka svi su kolutići jednakomjerni, ali su poslije raspoređeni u cjeline (tagme): 6. se kolutića priključuje akronu tvoreći glavu, 3. tvore prsa, a 11. zajedno s telzonom čine zadak .

Slika br. 7 – Predstavnici reda Coleoptera u formalinu (originalna snimka)

Vodena staništa su jako osjetljiva na ljudski utjecaj i kao takva podložna i najmanjim promjenama, a vodeni kornjaši su dobri indikatori tih istih promjena. To primjerice uključuje promjene PH vrijednosti vode (Erye i Foster 1989), povećanje organskih tvari, količine otopljenog kisika u vodi i promjene temperature. Stoga se vodeni kornjaši učestalo koriste kao bioindikatori kvalitete, funkcionalnosti i očuvanosti vodenih staništa. Osim promjena u fizičko-hemijskim parametrima staništa, promatranjem vodenih kornjaša, istraživači mogu pratiti i sukcesiju vodenih staništa, a s obzirom da u stajadicama čine dominantni dio faune vodenih beskralješnjaka često služe u procjeni njihove ukupne bioraznolikosti i konzervacijskog statusa (Eyre i Foster 1989; Sánchez-Fernández i sur. 2006). Ima više razloga zašto su vodeni kornjaši idealni bioindikatori bioraznolikosti vodenih ekosustava: taksonomski su dobro poznata skupina, dobro im je proučen životni ciklus i biologija, populacije se relativno lako istražuju i prate, grupe i srodne vrste zauzimaju vedinu staništa na širokom geografskom području, svaka se populacija specijalizira na užem staništu i određeni obrasci primjećeni kod indikatorskog taksona očituju se i na drugim srodnim ili ne srodnim svojstama (Pearson i Cassola 1992).

Red Diptera – dvokrilci

Grupa *Diptera* mogu imati različite ekološke niše (Vaate i Pavluk, 2004), kako u čistim, tako i u zagađenim vodama i zbog toga predstavljaju jednu od najvažnijih grupa indikatorskih organizama. Iz reda *Diptera* familija *Chironomidae* su jedna od najabundantnijih grupa i često premašuju većinu drugih insekatskih grupa u slatkovodnim sredinama (Epler, 2001). Upotreba hironomida kao bioindikatora ima dugu historiju u biomonitoringu kvaliteta voda (Richardson 1928, Saether 1979). Kada koncentracija rastvorenog kiseonika u vodenom ekosistemu opada, brojnost vrsta iz familije *Chironomidae* raste. U najzagađenijim vodama će dominirati rodovi, a to su: *Chironomus*, *Polypedilum* i *Rheotanytarsus*, jer se uglavnom hrane razgrađenom organskom materijom.

Slika br. 8. – Larve *Diptera* u formalinu (originalna snimka)

Red Trichoptera – Tulari

Grupa *Trichoptera* je široko rasprostranjena, naseljava različite tipove staništa i obuhvata više trofičkih nivoa. *Trichoptera* je jedna od najreprezentativnijih grupa zajednice makroinvertebrata. Imaju ograničenu mobilnost, relativno dug životni vijek i kosmopolitsku distribuciju. Mnoge vrste su osjetljive na zagađenje, pa se njihovo prisustvo i relativna brojnost koriste u biološkoj procjeni i monitoringu kvaliteta vode (Holzenthal i sar., 2007).

Slika br. 9. – Larve Trichoptera u kućicama (originalna snimka)

Red Plecoptera - obalčari

Obalčari, *Plecoptera* red su manjih kukaca tamne boje, nježnih opnastih krila koji žive pokraj potoka i rijeka. Osjetljivi su na zagađenje vode i njihova prisutnost jamči čistoću vode. Oba para krila su im nježna i opnasta, pri mirovanju položena ravno na zadak, u letu se svaki par pokreće neovisno o drugome. Tijelo im je dugačko i spljošteno, noge robusne, na zatku privjesci. Usni organi su za grizenje, gornje čeljusti smanjene, ticala duga i četinasta, sastavljene oči malene (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Obalčari>).

Slika br. 10. – Plecoptera u petrijevoj šolji (originalna snimka)

Red Ephemeroptera – vodeni cvjetovi

To su nježni kukci dugačkog slabo hitiniziranog tijela velikih opnenih krila (prednji par krila je najčešće bitno veći) ali slabih letačkih sposobnosti. Pri mirovanju krila drže uspravno poput danjih leptira. Ticala su im kratka, cerci vrlo dugački. Kao odrasli ne uzimaju hranu, a probavilo im je ispunjeno zrakom (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Vodencvjetokrila%C5%A1i>).

Slika br. 11. – *Ephemeroptera* u formalinu (originalna snimka)

Mnoge vrste *Ephemeroptera* su visoko osjetljive na nedostatak kiseonika, zakiseljavanje i na različite zagađivače (metali, amonijak i druge hemikalije) (Resh i Jackson, 1993; Moog i sar., 1997; Hickey i Clements, 1998). Struktura zajednice *Ephemeroptera* dobro odražava stanje faktora sredine u vodenim ekosistemima (Nelson i Roline, 2003). *Ephemeroptera* su bolje proučavane u rijekama, naseljavaju i lentičke sisteme, kao što su jezera i bare, ali zajednice ovih sistema su ipak slabo korišćene u biomonitoringu (Menetrey i sar., 2008).

ZAKLJUČCI

Na osnovu analize prikupljenih podataka nakon obrade uzoraka prikupljenih tokom istraživanja na ZP Konjuh tokom mjeseca spetembra 2019. godine, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

1. Determinisano je devet vrsta, u uzorku od preko stotinu jedinki;
2. Pronađene vrste pripadaju razredu *Gastropoda*, *Hirudinea*, *Crustacea* i *Insecta*;

3. U razredu *Gastropoda* pronađena je ljuštura jedinke koja ima ušće na desnoj strani (dekstrozorna);
4. U razredu *Hirudinea* pronađene su dvije jedinke što nam daje indicaciju da bi voda u kojoj obitavaju ove jedinke mogla imati određeni stepen zagađenja;
5. U razredu *Crustacea*, pronađeno je nekoliko jedinki koje ubrajamo u dva različita reda: *Isopoda* i *Amphipoda*;
6. Red *Amphipoda* je na našim prostorima najčešće predstavljen vrstom iz roda *Gammarus*. Obično su prisutni u čistim vodama, ali dolaze i u vodama sa puno organskih tvari;
7. Red *Isopoda* je predstavljen vrstama iz porodice *Asellidae* i jedina vrsta koja dolazi u našim područjima je *Asellus aquaticus* ili vodenbabura, koja dolazi i u vodama gdje je prisutno jače organsko onečišćenje;
8. Razred *Insecta* je najbrojniji u prikupljenim uzorcima. Pronađeno je nekoliko vrsta iz sljedećih redova: *Plecoptera*, *Diptera*, *Coleoptera*, *Ephemeroptera* i *Trichoptera*;
9. Ličinke *Plecoptera* uglavnom žive ispod kamenja na dnu čistih i brzih tekućica, pa se mogu iskoristiti kao bioindikator čistih tekućih voda;
10. Kod redova *Trichoptera* su pronađene vrste koje su u svojim kućicama pa se ne može detaljno odrediti vrsta o kojoj se radi, ali većina *Trichoptera* je osjetljiva na onečišćenje vode, pa se teško nalaze u zagađenim vodama;
11. Pronađene su i vrste iz reda *Ephemeroptera* koje su visoko osjetljive na nedostatak kiseonika, zakišeljavanje i na različite zagađivače (metali, amonijak i druge hemikalije), što predstavlja indicaciju da se radi o čistoj vodi;
12. Jedinke iz reda *Diptera* se mogu pronaći i u čistim i u zagađenim vodama, pa nam one nisu najpouzdaniji bioindikator stanja voda, a njihov broj obično premašuje broj ostalih insekata u datoj ekološkoj niši;
13. Predstavnici iz reda *Coleoptera* su značajni bioindikator, jer su osjetljivi na promjene PH vrijednosti vode, povećanje organskih tvari, količine otopljenog kisika u vodi i promjene temperature;
14. Najbrojnije jedinke su one iz reda *Trichoptera* i *Diptera*, te predstavnici iz reda *Amphipoda*. Najmanji broj jedinki je iz razreda *Gastropoda*;

15. Obzirom na prisutnost velikog broja vrsta koje ukazuju na čistoću voda, za područje ZP. Konjuh, možemo reći da obiluje čistim tekućicama. Bitan faktor je i datum prikupljanja uzoraka (septembar mjesec) kada je organska produkcija manja i kada dolazi do postepenog pada temperature. Svakako je potrebno detaljnije istražiti područje ZP Konjuha i u drugim mjesecima, te napraviti usporednu analizu pronađenih jedinki.

CONCLUSIONS

Based on the analysis of the collected data after processing the samples collected during the research at ZP Konjuh during the month of September 2019, the following conclusions can be drawn:

1. Nine species were determined, in a sample of over one hundred individuals.
2. The species found belong to the class Gastropoda, Hirudinea, Crustacea and Insecta.
3. In the class of Gastropods, the shell of an individual with the right side entrance hole (dextrosor) was found.
4. Two individuals were found in the Hirudine class, which gives us an indication that the water in which these individuals live could have a certain degree of pollution.
5. In the class Crustacea, several individuals were found that we count in two different orders: Isopoda and Amphipoda.
6. The order Amphipoda is most often represented in our area by a species from the genus Gammarus. They are usually present in clean waters, but they also come in waters with a lot of organic matter.
2. The order Isopoda is represented by species from the family Asellidae and the only species that comes in our areas is *Asellus aquaticus* or water beetle, which also comes in waters where stronger organic pollution is present.
3. The Insect class is the most numerous in the collected samples. Several species from the following orders were found: Plecoptera, Diptera, Coleoptera, Ephemeroptera, and Trichoptera.

4. Plecoptera larvae mainly live under rocks at the bottom of clean and fast streams, so they can be used as a bioindicator of clear running water.
 5. In the ranks of Trichoptera, species have been found that are in their homes, so it is not possible to determine in detail the species in question, but most Trichoptera are sensitive to water pollution, so they are difficult to find in polluted waters.
 6. Ephemeroptera species have also been found that are highly sensitive to lack of oxygen, acidification and various pollutants (metals, ammonia and other chemicals), which is an indication of pure water.
 7. Specimens of the order Diptera can be found in both clean and polluted waters, so they are not the most reliable bioindicator of water status, and their number usually exceeds the number of other insects in a given ecological niche.
 8. Representatives of the order Coleoptera are important bioindicators, because they are sensitive to changes in the PH value of water, an increase in organic matter, the amount of dissolved oxygen in the water and changes in temperature.
 9. The most numerous individuals are those from the order Trichoptera and Diptera, and representatives from the order Amphipoda. The smallest number of individuals is from the class Gastropoda.
 10. Given the presence of a large number of species that indicate the purity of the water, the area of ZP Konjuh can be said to be rich in clean liquids. An important factor is the date of sample collection (September) when organic production is lower and when there is a gradual drop in temperature. It is certainly necessary to investigate the area of ZP Konjuh in more detail in other months, and to make a comparative analysis of the found individuals.
 11. Two individuals were found in the Hirudine class,
 12. indicating that the water in which these individuals live could have a certain degree of pollution.
1. In the class Crustacea, several individuals were found that we count in two different orders: Isopoda and Amphipoda.
 2. The order Amphipoda is most often represented in our area by a species from the genus Gammarus. They are usually present in clean waters, but they also come in waters with a lot of organic matter.

3. The order Isopoda is represented by species from the family Asellidae and the only species that comes in our areas is *Asellus aquaticus* or water beetle, which also comes in waters where stronger organic pollution is present.
4. The Insect class is the most numerous in the collected samples. Several species from the following orders were found: Plecoptera, Diptera, Coleoptera, Ephemeroptera, and Trichoptera.
5. Plecoptera larvae mainly live under rocks at the bottom of clean and fast streams, so they can be used as a bioindicator of clear running water.
6. Species of Trichoptera have been found in their homes, so it is not possible to determine in detail the species in question, but most Trichoptera are sensitive to water pollution, so they are difficult to find in polluted waters.
7. Ephemeroptera species have also been found that are highly sensitive to lack of oxygen, acidification and various pollutants (metals, ammonia and other chemicals), which is an indication that it is pure water.
8. Specimen of the order Diptera can be found in both clean and polluted waters, so they are not the most reliable bioindicator of water status, and their number usually exceeds the number of other insects in a given ecological niche.
9. Representatives of the order Coleoptera are important bioindicators, because they are sensitive to changes in the PH value of water, an increase in organic matter, the amount of dissolved oxygen in the water and changes in temperature.
10. The most numerous individuals are those from the order Trichoptera and Diptera, and representatives from the order Amphipoda. The smallest number of individuals is from the class Gastropoda.
11. Given the presence of a large number of species that indicate the purity of water, the area of ZP Konjuh can be said to be rich in clean liquids. An important factor is the date of sample collection (September) when organic production is lower and when there is a gradual drop in temperature. It is certainly necessary to investigate the area of ZP Konjuh in more detail in other months, and to make a comparative analysis of the found individuals.

LITERATURA

1. Brajković, M. (2004): *Zoologija invertebrata*, II dio. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Nikolić Z., Ćurić S. (2011) : *Praktikum iz entomologije*, Biološki fakultet Beograd
3. Trozic-Borovac, S. (2011) : *Priručnik iz Hidrobiologije za studente biotehničkih znanosti*.
4. Kaćanski, D. (1972). *Leuctra signifera jahorinensis* n. ssp., eine neue Plecopteren-subspecies aus Jugoslawien. *Mitteilungen der Schweizerischen entomologischen Gesellschaft*, 45(1-3), 37-41.
5. Kaćanski, D. (1978). Plecoptera sliva Neretve. *Godišnjak Biološkog Instituta Univerziteta u Sarajevu*, 31, 57-68.
6. Marinković-Gospodnetić, M. (1978). Some characteristics of the Yugoslav fauna of Trichoptera. In *Proceedings of the 2nd International Symposium on Trichoptera* (pp. 83-88). Springer, Dordrecht.
7. Marinković-Gospodnetić, M. (1978). Some characteristics of the Yugoslav fauna of Trichoptera. In *Proceedings of the 2nd International Symposium on Trichoptera* (pp. 83-88). Springer, Dordrecht.
8. Tanasijevic M. 1979. Prilog poznavanju vrste *Ephemerella ikononomi* Puthz (Insecta, Ephemeroptera). [Beitrag zur Kenntnis der Art *Ephemerella ikononomi* Puthz (Insecta, Ephemeroptera)]. – *Godišnjak Biološkog Instituta Univerziteta u Sarajevu*, 32: 163-179. (In SerboCroatian, German summary)
9. Kacanski, D. (1968): *Dinamika populacija Simulida (Diptera Simuliidae)*.- *Godišnjak Biol. Inst. Univ. Sarajevu* 21: 71-128, Sarajevo
10. Krek, S. (1999). *Psychodidae (diptera, insecta) Balkanskog poluotoka*. Studentska štamparija Univerziteta.
11. Trožić-Borovac, S. (2001). *Istraživanje makroinvertebrata bentosa rijeke Bosne i pritoka u ocjeni kvaliteta vode* (Doctoral dissertation, Doktorska disertacija, Prirodnomatematički fakultet Univerziteta u Sarajevu).
12. Cikotić, M. (2005) Saprobna i biološka analiza vode rijeke Krivaje. *Voda i mi*, 44, 28–36.
13. Trožić-Borovac, S., & Škrijelj, R. (2000). Makroinvertebrata u ocjeni kvaliteta vode gornjeg toka rijeke Une. *Veterinaria*, 49(3-4), 321-332.
14. Pavletić, Z., & Matoničkin, I. (1972). Struktura biocenoza u rijeci Korani kao odraz kvalitete vode. *Ekologija*, 7(1-2), 59-79.
15. Habdija, I. (1979). Ličinke Trichoptera kao indikatori ekoloških prilika u bentosu krških voda. In *Drugi kongres Ekologa Jugoslavije*

- (*Second Congress of Ecologists of Yugoslavia*). *Savez društava ekologa Jugoslavije. Zagreb* (pp. 1433-1446).
16. Kocijan, K. (2016). *Molekularno-filogenetička i filogeografska analiza vrste Ancyclus fluviatilis OF Müller, 1774 (Gastropoda: Planorbidae) u Hrvatskoj* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Science. Department of Biology.).
 17. Scrimgeour, G. J., Wicklum, D., & Pruss, S. D. (1998). Selection of an aquatic indicator species to monitor organic contaminants in trophically simple lotic food webs. *Archives of environmental contamination and toxicology*, 35(4), 565-572.
 18. Koperski, P. (2005). Testing the suitability of leeches (Hirudinea, Clitellata) for biological assessment of lowland streams. *Polish Journal of Ecology*, 53(1), 65-80.
 19. Skriver, J., Friberg, N. i Kirkegaard, J. 2000. Biological assessment of running water in Denmark: introduction of the Danish Stream Fauna Index (DSFI). *Verhandlungendes Internationalen Verein Limnologie*, 27 : 1822-1830.
 20. McCafferty, W. P. (1983). *Aquatic entomology: the fishermen's and ecologists' illustrated guide to insects and their relatives*. Jones & Bartlett Learning.
 21. Eyre, M. D., Foster, G. N., & Foster, A. P. (1990). Factors affecting the distribution of water beetle species assemblages in drains of eastern England. *Journal of Applied Entomology*, 109(1-5), 217-225.
 22. Megna, Y. S., Sánchez-Fernández, D., García, I. F., Reyes-Tur, B., & Balke, M. (2018). Vulnerabilidad de las especies de Dytiscidae (Coleoptera) en Cuba. *Revista de Biología Tropical*, 66(2), 709-721.
 23. Pearson, D. L., & Cassola, F. (1992). World-wide species richness patterns of tiger beetles (Coleoptera: Cicindelidae): indicator taxon for biodiversity and conservation studies. *Conservation Biology*, 6(3), 376-391.
 24. bij de Vaate, A., & Pavluk, T. I. (2004). Practicability of the Index of Trophic Completeness for running waters. *Hydrobiologia*, 519(1-3), 49-60.
 25. Epler, J. H. (2001). *Identification manual for the larval Chironomidae (Diptera) of North and South Carolina* (p. 526). Crawford, South Carolina: John H. Epler.
 26. Richardson, R. E. (1928). The bottom fauna of the middle Illinois River, 1913-1925: its distribution, abundance, valuation, and index value in

- the study of stream pollution. *Illinois Natural History Survey Bulletin*; v. 017, no. 12.
27. Saether, O. A. (1979). Chironomid communities as water quality indicators. *Ecography*, 2(2), 65-74.
 28. Holzenthal, R. W., Blahnik, R. J., Prather, A. L., & Kjer, K. M. 2007. Order Trichoptera Kirby, 1813 (Insecta), Caddisflies. *Zootaxa*, 1668(1), 639-698.
 29. Resh, V. H., & Jackson, J. K. (1993). Rapid assessment approaches to biomonitoring using benthic macroinvertebrates. *CHAPMAN AND HALL, NEW YORK(USA)*, 195-223.
 30. Nelson, S. M., & Roline, R. A. (2003). Effects of multiple stressors on hyporheic invertebrates in a lotic system. *Ecological indicators*, 3(2), 65-79.
 31. Menetrey, N., Oertly, B., Sartori, M., Wagner, A., iLachavanne, J. B. 2008. Eutrophication: are mayflies (Ephemeroptera) good bioindicators for ponds? *Hydrobiologia*, 597 (1): 125-135
 32. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Vodencvjetokrila%C5%A1i>
 33. <https://www.hbsd.hr/rakovi/>
 34. <https://lucymagoolagan.wordpress.com/2015/05/29/kick-it/>
 35. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Obalčari>

Mr. sc. Edin BRIGIĆ

Zejneba BRIGIĆ, prof.

JU Behram-begova medresa, Tuzla

JU OŠ „Breške“, Tuzla

EKOLOŠKO-TURISTIČKI POTENCIJALI JEZERA SNIJEŽNICA

Apstrakt: *Ovaj rad se temelji na istraživanju najbitnijih ekološko-turističkih potencijala jezera Sniježnica i okoline ovog vodenog ekosistema. Istraživanje koje je obavljeno tokom 2021. godine, uglavnom dokazuje stanje kvaliteta okoliša ovog područja. Posmatrano je prisustvo određenih vrsta životnih zajednica, organizama, bioindikatora, flore i faune koji su značajni za utvrđivanje stanja kvaliteta i čistoće životne sredine. Dokazano je da na lokalitetu Sniježnica postoji raznolik živi svijet koji egzistira u vodenim i kopnenim ekosistemima. Osnovni cilj ovog rada je da se na ovom području sjeveroistočne Bosne analiziraju ekološki faktori, a zatim istraži prisustvo i brojnost ekološki dominantnih biljaka koje su značajne za čovjeka i zaštitu životne sredine u cjelini. Rezultati rada pokazuju da je lokalitet Sniježnica obogaćen sa različitim vrstama flore i faune, biljaka i životinja koje pripadaju životnoj zajednici *Quercus petraeae* – *Carpinetum illyricum*. Zrak, voda i zemljište na ovom području imaju dobar kvalitet, što dokazuje prisustvo organizama, bioindikatora. Na ovom području sjeveroistočne Bosne vladaju povoljni ekološki faktori, koji su značajni za biodiverzitet živog svijeta i razvoj ekološkog turizma koji privlači sve ljubitelje prirode.*

Ključne riječi: *ekologija, biljke, životna zajednica, okolina, Sniježnica, jezero.*

ECOLOGICAL AND TURISTIC POTENTIAL OF THE LAKE SNIJEŽNICA

Abstract: *This thesis is based on the research of the most important ecological and touristic potential of the lake Sniježnica and the surroundings of this aquatic ecosystem. The research, which was done during the year 2021, mostly proves the quality of the surroundings of this area. The presence of certain biocenoses, organisms, bioindicators, flora and fauna that are meaningful to the establishment of the state of the quality and the purity of the environment was*

*observed. It was proven that on the location of Sniježnica there is a plethora of organisms that exist in aquatic and land ecosystems. The main goal of this thesis is to analyze the ecological factors on this area of northeast Bosnia, then research the presence and quantity of ecologically dominant plants that are meaningful for humans and the protection of the environment as a whole. The results show that Sniježnica is enriched with different types of flora and fauna, plants and animals that are a part of the biocenosis *Quercus petraeae* – *Carpinetum illyricum*. The air, water and land in this area are good quality, which is proven by the presence of organisms, bioindicators. This area of northeast Bosnia is dominated by favorable ecological factors, which are meaningful for the biodiversity of the environment and the development of ecological tourism that attracts all nature lovers.*

Key words: ecology, plants, biocenosis, environment, Sniježnica, lake.

UVOD

Ovaj rad se temelji na istraživanju osnovnih ekološko-turističkih karakteristika jezera Sniježnica. Jezero Sniježnica se nalazi na sjeveroistočnim padinama planine Majevice, u mjestu Sniježnica. Voda ovog jezera pokriva manji dio teritorija općina Teočaka i Sapne, koje pripadaju Tuzlanskom kantonu. Sniježnica je od Tuzle udaljena oko 35 km. Veličina ovog jezera varira, što zavisi od ekoloških uvjeta koji vladaju na tom području. Uglavnom, jezero je vještačkog porijekla, čija površina iznosi oko 2km². Najveća dužina jezera iznosi oko 4 km, a širina oko 250 m. Maksimalna dubina jezera je 46 m. Jezero posjeduje branu za potrebe termoelektrane Ugljevik, ali svojom bistrom vodom pripada jednom od najčistijih jezera u Bosni i Hercegovini. U jezero se ulijevaju rječica Brzava, ali i nekoliko manjih čistih vodotoka, od kojih je poznat Matića Potok i Ostinjak, koji se formiraju sa lokaliteta Mejdana i ulijevaju u Brzavu sa desne strane. Terenskim istraživanjem je dokazano da je voda jezera Sniježnice čista. Tokom ljetne sezone, voda jezera odaje impresivnu tirkizno zelenu boju. Ta pojava je uglavnom povezana sa povoljnom kombinacijom ekoloških faktora. Bogatstvo flore i faune ekosistema ovog jezera i njegove okoline privlači mnoge putnike i ljubitelje prirode da posjete Sniježnicu i uživaju u potpuno prirodnom ambijentu. Okolina jezera nema nikakvog industrijskog otpada, niti kanalizacije da se ulijeva u jezero (Nakičević, 2009). Istraživanjima je dokazano da je kvalitet osnovnih ekoloških faktora, zraka, vode i zemljišta veoma dobar. Najbolji dokaz daju bioindikator, biološki pokazatelji kvaliteta okoline koji su pronađeni na ovom području. Zbog toga, jezero Sniježnica ima sve uvjete za ekološki održivi razvoj turizma.

OSNOVNI PODACI O EKOLOŠKIM FAKTORIMA LOKALITETA SNIJEŽNICA

Sniježnica se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Teren je pretežno brdsko-planinski, naročito sa sjeverne i južne strane i karakterišu ga ekosistemi hrastovo-grabovih i bukovih šuma. Za područje Sniježnice i njene okoline karakteristična je umjereno-kontinentalna klima sa primjesama planinske klime. To je posljedica visine i nagiba zemljišta. Odlike ove klime su duge, hladne i snježne zime, a kratka i svježa ljeta. Jesen je toplija od proljeća. Klimatogenu vegetaciju ovog područja čine: šume hrasta kitnjaka i običnog graba sveze *Quercus carpinetum*, zatim šume bukve reda *Fagetalia*. U sklopu istraživnog područja, zastupljena su automorfna zemljišta, koja obuhvataju kopnena zemljišta, za koja je karakteristično vlaženje atmosferskom vodom. Prisutna su uglavnom humusno-akumulaciona i deluvijalna zemljišta koja su formirana u podnožju planine Majevice. Dubina humusnog horizonta zemljišta je oko 10 cm. Postoje i kambična zemljišta, rasprostranjena u brdsko-planinskom prostoru i obrazuju se na silikatnim stijenama. To su veoma duboka tla sa profilom od 60-80 cm. Maksimalna temperatura zraka je u julu, a srednje julske temperature su između 21-25°C. Godišnja amplituda je oko 22°C. Minimalna temperatura je u januaru, a srednja godišnja temperatura iznosi 8,8°C za proljeće, odnosno 9,3°C za jesen. Za ovo područje srednja godišnja količina padavina iznosi 982 mm, dok planinski visovi imaju oko 1200 mm godišnje. Postoji prilična vlažnost zraka, usljed velikog isparavanja u toku ljeta, tako da srednja relativna vlažnost zraka za ovo područje iznosi 73%.

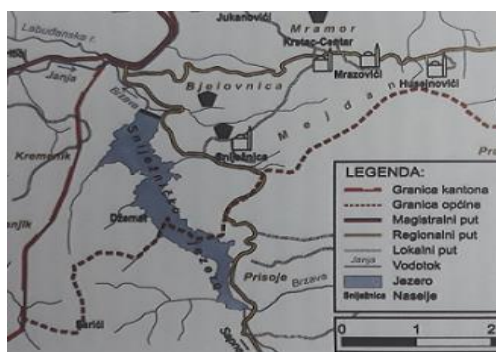
Ciljevi rada

U okviru ovog rada nalazi se nekoliko ciljeva, a najvažniji su:

- Istražiti kvalitet životne sredine, zraka, vode, zemljišta, na području Sniježnice u periodu od aprila do septembra 2021 godine;
- Utvrditi opću kvalitativnu strukturu šumskih zajednica na istraživanom lokalitetu Sniježnice;
- Sagledati mogućnost razvoja ekološkog turizma na području jezera Sniježnica;

Materijal i metode

Materijal koji je korišten u ovom radu može se podijeliti na materijal neophodan za terenska istraživanja i materijal potreban u laboratorijskim uslovima. Prikupljanje materijala izvršeno je u periodu od aprila do septembra 2021. godine. Za uzrokovanje živog materijala biljaka na terenu korišten je sljedeći materijal: topografske karte, terenski formulari, ručno povećalo, papirne vrećice, nož i fotoaparat. Terenska istraživanja obuhvatila su dva različita lokaliteta: lokalitet ekosistema jezera Sniježnica i lokalitet Sniježnice, dijelove suburbane zone. Istraživani su dijelovi jezerske vode, te vodotoci koji se ulijevaju u jezero. U suburbanim zonama istraživani su bioindikatori, živa bića i životne zajednice lokaliteta Sniježnica. Nakon terenskih istraživanja u laboratoriji je izvršena determinacija pronađenih biljnih vrsta koje su bitne kao bioindikatori stanja okoliša ovog područja. U laboratoriju su korišteni: binokularni mikroskop, lupe, ključevi za determinaciju pronađenih osnovnih biljnih vrsta.

Slika 1. Karta istraživanog područja Sniježnice

Slika 2. Determinacija vrsta biljaka

Rezultati rada i diskusija

U rezultatima ovog rada, uglavnom su predstavljene osnovne odlike životne sredine na području Sniježnice. Imajući u vidu razdaljinu istraživanih lokaliteta, klimatske prilike i odlike terena izvršena je analiza dobijenih rezultata istraživanja. Klimatogenu vegetaciju Sniježnice i njene okoline čine uglavnom šume hrasta kitnjaka i običnog graba sveze *Quercus carpinetum*, zatim šume bukve reda *Fagetalia*. U okolini jezera Sniježnica, izgradnja šumskih zajednica, izvršila se pod određenim uslovima abiotičkih ekoloških faktora, prvobitno klimatskih, edafskih i ortografskih. Primjetna je prilagođenost brojnih vrsta

flore i faune na ovom području sjeveroistočne Bosne. To je rezultat dugog historijskog procesa, u kome su presudni utjecaj imali faktori, borba za opstanak, međusobno prilagođavanje vrsta u zajednici i njihovo prilagođavanje uslovima okoline. Determinisano je da na ovom području dominira šuma hrasta kitnjaka i običnog graba, *Quercus petraeae* – *Carpinetum illyricum* (Horvat, 1974).

Sl. 3. Jezero Sniježnica i biljna zajednica šume

Inače, ova biljna zajednica je rasprostranjena na velikom prostranstvu sjeveroistočnoj Bosni kao klimatogena šuma (Stefanović, 1971). Sniježnica se nalazi na blagim padinama Majevice, što dokazuje da šume u njenoj okolini izbjegavaju strme padine. Ekološki faktori, svjetlosti, vode i temperature su povoljno raspoređeni u vegetacionom periodu, tako da i vegetacija ima mezofilni karakter, prilagođenost umjerenim staništima. Povoljni klimatski i stanišni uslovi odražavaju se u vitalnosti šume, njenoj složenoj građi koja ima svoje slojeve i bogatstvo vrsta flore i faune. Sloj drveća ima dominantnu i subdominantnu etažu. U tom sloju identifikovane su sljedeće vrste: *Quercus petraea* L., *Quercus cerris* L., *Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Prunus avium* L., *Acer campestre* L., *Acer pseudoplatanus* L., *Ulmus campestris* L., *Tilia tomentosa* L., *Fraxinus excelsior* L., i *Sorbus torminalis* L. U drugom sloju biljne zajednice, sloju grmlja, ističu se sljedeće vrste: *Corylus avellana* L., *Rosa canina* L., *Rosa arvensis* L., *Crataegus monogyna* L., *Crataegus oxycantha* L., *Lonicera caprifolium* L., *Ligustrum vulgare* L., *Cornus mas* L., *Cornus sanguinea* L. i *Daphne mezereum* L. U sloju grmlja postoje i mnoge ljekovite biljke. U sloju zeljastih biljaka pronađene su sljedeće vrste: *Urtica dioica* L., *Lamium maculatum* L., *Helleborus odorus* L., *Anemone nemorosa* L., *Stellaria holostea* L., *Primula vulgaris* L., *Galium verum* L., *Pulmonaria officinalis* L., *Hypericum perforatum* L.,

Achillea millefolium L. i vrste iz rodova *Crocus*, *Carex*, *Veronica* i *Polygonatum*. U okolini jezera postoje i voćarske vrste, a dominiraju rodovi *Prunus* i *Malus*.

Slika 4. *Hrast kitnjak (Quercus petraea)*

Slika 5. *Plodovi jabuke (Malus)*

Također, u sloju zeljastih biljaka postoje brojne ljekovite vrste. Pronađeno je i više jedinki lišajeva koje su determinisane do nivoa roda, *Cladonia* L., *Parmelia* Tay. I *Evernia* L. Žbunaste vrste lišajeva su pokazatelji da je na ovom području zrak čist. Jezerska voda Sniježnice ima vidljivu i brojnu ihtiofaunu, a u priobalnom području jezera pronađena je i brojna fauna iz klase mekušaca, *Mollusca*.

Slika 6. *Vrsta lišajeva na slici*

Slika 7. *Mekušci u Sniježnici*

Sl. 8. Šljunkovita plaža jezera Sniježnica

Također, pronađeni su i brojni izvori pitke vode čiji su vodotoci u blizini jezera, što dokazuje da jezerska voda Sniježnice nema određenih zagađivača u svojoj okolini. Šumske zajednice se nalaze na zapadnoj strani obale, dok istočna strana obale u jednom dijelu ima i šljunkovitu plažu koja je prilagođena kupaćima za vrijeme ljetne sezone. Jezero Sniježnica svojom bistrom vodom i biološkom raznolikošću predstavlja vrijedan ekološko-turistički potencijal sjeveroistočne Bosne.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad daje osnovni uvid u ekološko-turistički potencijal jezera Sniježnica. Životne zajednice na području lokaliteta Sniježnica su raznolike i imaju bogatu floru i faunu. Ovo istraživanje je dokazalo, da jezero Sniježnica i njegova okolina predstavlja prirodni fenomen sjeveroistočne Bosne. Voda u jezeru Sniježnica je čista, i ispunjava kriterije i vode za kupanje. U bližoj okolini jezera postoje i izvori pitke vode koji su značajan prirodni resurs ovog područja. Jezero Sniježnica svojom bistrom vodom i biološkom raznolikošću predstavlja vrijedan ekološko-turistički potencijal sjeveroistočne Bosne. Prirodnim ljepotama koje posjeduje, jezero Sniježnica privlači sve ljubitelje prirode. Zbog toga, prirodne fenomene Sniježnice i njene okoline će biti potrebno detaljnije istražiti. Buduća istraživanja na lokalitetu Sniježnica, treba da budu biološka, ali i multidisciplinarna, kako bi ekološko-turistička slika ovog prirodnog fenomena bila što jasnija i potpunija. Sniježnica je mjesto koje obiluje kulturno-historijskim, ali i prirodnim sadržajima, značajnim za čovjeka i životnu sredinu u cjelini.

Summary

This paper provides a basic insight into the ecological and tourist potential of Lake Sniježnica. The living communities in the area of the Sniježnica site are diverse and have a rich flora and fauna. This research proved that Lake Sniježnica and its surroundings are a natural phenomenon in northeastern Bosnia. The water in Lake Sniježnica is clean, and additionally meets the criteria of bathing water. In the nearby vicinity of the lake there are sources of drinking water which are a significant natural resource of this area. Lake Sniježnica, with its clear water and biological diversity, represents a valuable ecological and tourist potential of northeastern Bosnia. With its natural beauty, Lake Sniježnica attracts all nature lovers. Therefore, the natural phenomena of Sniježnica and its surroundings will need to be investigated in more detail. Future research at the Sniježnica site should be biological, but also multidisciplinary, in order for the ecological-tourist picture of this natural phenomenon to be as clear and complete as possible. Sniježnica is a place that abounds in cultural and historical, but also natural contents, important for humans and the environment as a whole.

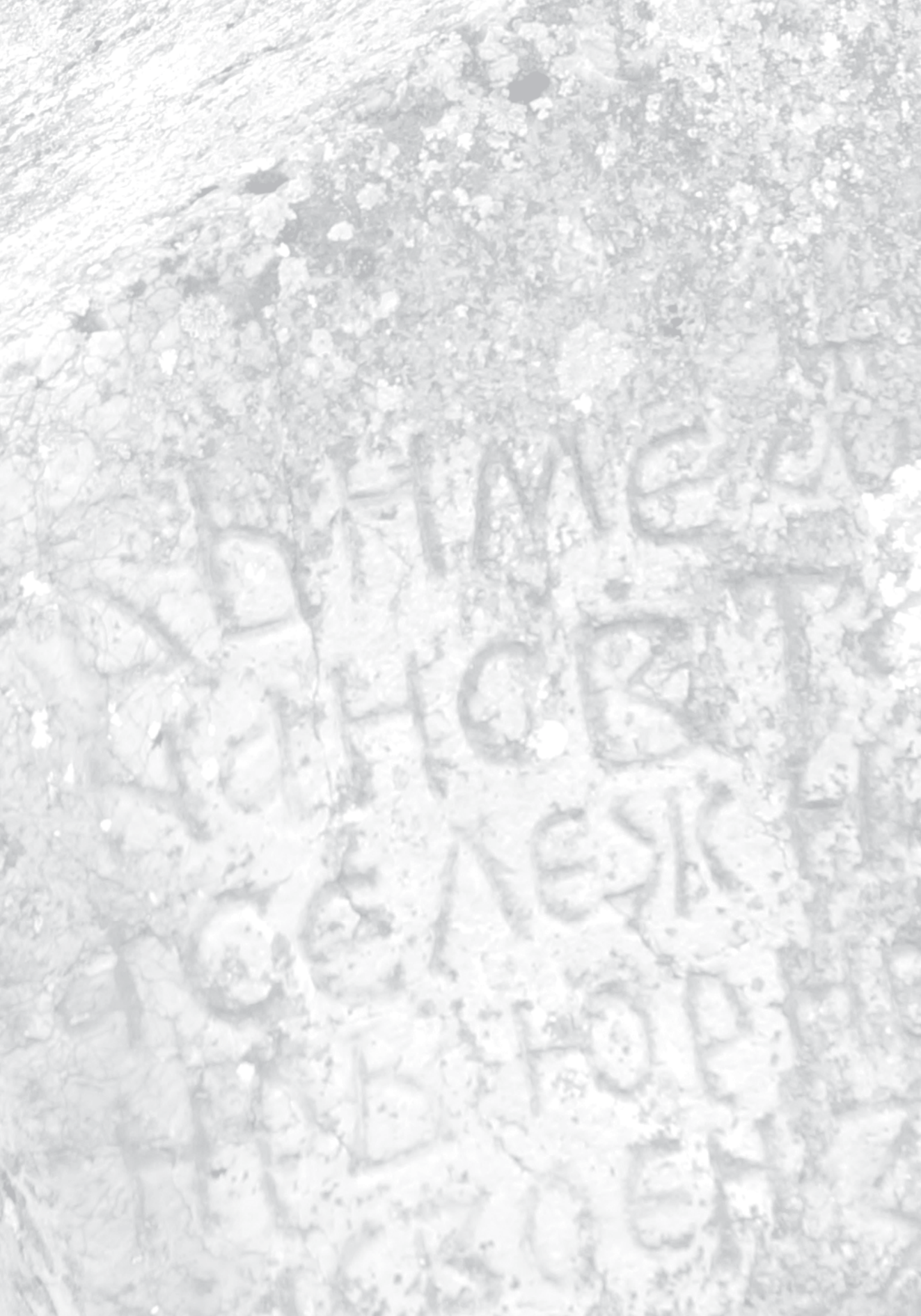
Literatura

1. Begić, S., 2000: *Ekologija, zrak, voda, tlo*. Kartonaža Tojšići, Tuzla.
2. Kojić, M., 1984: *Botanika*, Naučna knjiga, Beograd.
3. Marin, P., 2003: *Biohemijska i molekularna sistematika biljaka*, NNK- Internacional, Beograd.
4. M. Stevanović, B. & M. Janković, M., 2001: *Ekologija biljaka sa osnovama fiziološke ekologije biljaka*, NNK International, Beograd.
5. Nakičević, O., Nakičević I., 2009: *Teočak kroz protok vremena*, Harfo-graf, Tuzla.
6. Nedović, B., 2003: *Botanika*, Univerzitet u Banja Luci, Banja Luka.
7. Nešković, M., Konjević, R., Čulafić Lj., 2003: *Fiziologija biljaka*, NNK-International, Beograd.
8. Rakovac, Ž., 2003: *Živi svijet*, Mosta d. o. o., Zagreb.
9. Stefanović, V., 1971: *Fitocenologija*, Igkro, Svjetlost-Our Zavod za udžbenike, Sarajevo.
10. Šoljan, D., Muratović, E., Abadžić, S., 2009: *Biljke planina Bosne i Hercegovine*, Šahinspahić, 2009, Sarajevo / Zagreb

**PORODICE
I LIKOVI
ZAVIČAJA**

Daniela TASLIDŽIĆ HERMAN

Zavod za Baranjsku povjesnicu Beli Manastir, Hrvatska

KORIJENI I DODIRIŠTA

**(prilozi o porijeklu, tradiciji, genealogiji i transformaciji porodice
Taslidžić iz Gradačca)**

*Život je kratak. Stjecanje znanja dugo,
iskustvo varljivo, a prigoda trenutačna.
/Hipokrat/*

Apstrakt: *Tragajući za brojnim arhivskim izvorima, ali i relevantnoj literaturi ulazimo spontano u izvornost koja nedvosmisleno ukazuje na činjenicu da su današnji Taslidžići Sandžačkog korijena. Oni, kako nas uči historija, imaju viševjekovnu tradiciju. Bio je to zapravo prostor - Sandžak na granici Svjetova, ali jednako tako i prostor na vratima naroda različitih prema civilizaciji, tradiciji, običajima, religiji i kulturi ujedno.*

Karakteristično je da su Osmanlije još od prvih godina svoje vladavine, dali Pljevljima posebno ime nazvavši ih Tašlidža. Naziv je dat po okolnim kamenim brdima koja su okruživala raniji srednjovjekovni trg. ¹To je dakle, izjednačeno s riječi Tašlidža, što u prijevodu na tursko-osmanskom jeziku ima značenje kamenca, ili kamene plohe (trga).

Čitav niz predaka koji su živjeli u Osmanskom Carstvu, sve do njegova urušavanja tražili su načina kako se snalaziti u datim okolnostima. Sve je nekako trajalo do vremena dolaska Austro-Ugarske Monarhije na tlo Bosne i Hercegovine, 1878. godine. Za Bošnjake/muslimane značilo je posve nov životni položaj, ali i za prošlost.

Izdanci današnjih Taslidžića raspršili su se u više smjerova: Tursku, Siriju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i drugdje. No međutim, historija se ponovila, pa su

¹ Enes Pelidija - Behija Zlatar, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima Osmansko-Turske vlasti*, Pljevlja, 1988., 12-13.

i nove generacije nastavile s takvim putem - jedni ostaju u Hercegovini (Ljubuški-Mostar), drugi idu dalje u Bosansku Posavinu (Gradačac), pa i dalje na neke druge prostore, kao na primjer u Hrvatsku, Osijek, Baranju, Banat, pa i dalje, Siriju, Tursku, Ameriku, Kanadu, Norvešku, Italiju, Njemačku, Ujedinjene arapske emirate, Katar.

I zbog svega toga ne mogu se zbuniti, ali niti odlutati s mislima jer tragači prošlosti ponekad kreću pomalo čudnim putevima. I zbog toga je historija za one koji znaju slušati!

Ključne riječi: *Sandžak, Pljevlja, Taslidžak, Taslidžići, Gradačac, ostatak svijeta.*

Abstract: *Searching for numerous archival sources, but also relevant literature, we spontaneously enter into originality, which unequivocally indicates the fact that today's Taslidzici are of Sandzak roots.*

They, as history teaches us, have a centuries-old tradition. It was actually a space - Sandzak on the border of the Worlds, but also a space at the gates of peoples different in civilization, tradition, customs, religion and culture at the same time. It is characteristic that the Ottomans, from the first years of their rule, gave Pljevlja a special name, calling them Taslidza. It is named after the nearby stone hills that surrounded the earlier medieval square.

This is, therefore, equated with the word Taslidza, which in translation in the Turkish-Ottoman language has the meaning of a stone, or stone surface (square).

A number of ancestors who lived in the Ottoman Empire until its collapse sought ways to cope with the circumstances. Everything lasted until the time of the arrival of the Austro-Hungarian Monarchy on the territory of Bosnia and Herzegovina, in 1878. For Bosniaks / Muslims, it meant a completely new position in life, but also for the past. True, it is difficult to understand.

The offshoots of today's Taslidzics were scattered in several directions: Turkey, Syria, Bosnia and Herzegovina, Croatia and elsewhere. However, history has repeated itself, so new generations have continued on this path - some remain in Herzegovina (Ljubuski-Mostar), others go further to Bosanska Posavina (Gradacac), and then to some other areas, such as Croatia, Osijek, Baranja, Banat, and further, Syria, Turkey, America, Canada, Norway, Italy, Germany, United Arab Emirates, Qatar.

And because of all this, one can't be confused, but also can't wander with thoughts either, because the seekers of the past sometimes take slightly strange paths. And that's why history is for those who know how to listen!

Keywords: *Sandžak, Pljevlja, Taslidžak, Taslidžići, Gradačac, the rest of the world.*

Slika 1. Znamenita misao Husein - bega Gradaševića koja svoj epilog živi i danas i H. K. Gradašević

Porijeklo današnjih Taslidžića

(Geni kameni: nastanak prezimena - toponimi proistekli iz te tvorbe)

Tražeci porijeklo porodice koje su prvobitno živjele u Sandžaku, a tek poslije na prostoru Bosne i Hercegovine, svoje korijene vuku iz perioda procesa islamizacije s prostora Sandžaka rekonstruirajući relevantne izvore, dokumenta, kao što su: defteri, tapije, sidžili,² te sve ono što su nam ostavili Osmanlije, nužno dolazimo do saznanja kako još u prvim defterima Osmanskog Carstva, te raznim poveljama bosanskih vladara, od Kulina Bana (Ban Borić, 1154.) pa sve do Kotromanića (Stjepan Tvrtko I. Kotromanić, 1377.), pa dalje, nižu se detalji koji bez kompleksa, bez strahova, bez frustracija, bez trauma živjeli u svojoj vjeri na svojoj zemlji, poput svih drugih naroda svijeta. Istina, bilo je, a i ima, priča, pamfleta koji pokušavaju biti usmjereni protiv takve stvarnosti.

² **Sidžili** / sudski protokoli, sudski zapisnici/; Etimologija: **tur.** sicil ← **arap.** siğill ← **lat.** sigillum: pečat; Sidžil je sudska knjiga koju je vodio kadija. Kadija je u Osmanskom carstvu bio nosilac sudske i djelomično izvršne vlasti. U sidžil su evidentirani svi predmeti **građanskopravne prirode**, kupoprodaje, ometanja posjeda, utjerivanja dugova, nagodbe itd, te predmeti porodičnog prava, kao što su vjenčanja, razvodi brakova, podjela ostavštine na nasljednike, postavljanje staratelja i slično. Sidžil se pisao arapskim pismom na staroturskom jeziku.

Baš zbog toga, značaj deftera (popisa sumarnih) iz 1455., 1468. godine i drugih koji su objavljeni i koji neosporno govore o cjelini Kraljevine Bosne od velike su važnosti kako za nauku, ali isto i za istraživanje porodica, koje su živjele na spomenutim prostorima. Oni ujedno predstavljaju međaše države Bosne, te iz njih je vidljiv sistem koji je u njoj vladao. Defteri su dakle, potvrda kontinuiteta te zemlje, koja postoji u svojim historijskim granicama. Oni su, s druge strane, stvarni početak promišljanja o jednom sistemu, osnova početka razumijevanja historije širih prostora Zapadnog Balkana.

Sandžak, kao prostor polazišta u davna vremena, ali i danas ima izuzetno povoljan položaj, što je imalo utjecaja i na tu činjenicu da se mnoga carstva zanimaju za osvajanjem. Nezaobilazno je, a ne istaći kako je baš Pljevlja (Tašlidža), bila jedna od najvećih, ali najvažnijih gradova Bosanskog ejaleta. Zapravo već od 1576. do 1833. bila i ujedno i glavno sjedište hercegovačkog sandžaka. Taj je period, u kojemu je najveći dio domaćeg stanovništva prešlo na islam. Da je to tako, potvrđuju nam osmanski popisni defteri. Prvi koji govori o tome je popisni defter iz 1585. godine.

No, prije nego otpočnemo razmatrati detalje o porijeklu, tradiciji, genealogiji i transformaciji porodice Taslidžić, moramo naglasiti kako nikada, ali baš nikada u historijskom kontekstu (ne obzirući se na političke pretenzije, ili političke stavove!) Sandžak i Bosna nisu bile kolonizirane zemlje od strane Osmanlija, bez obzira na vrhovnu vlast. Kontinuitet zemlje Bosne i Sandžaka u njoj bio je neprekinut, ne samo prostorno nego i u narodnom etničkom pogledu.

Poslužit ćemo se rječnikom, iz kojeg s lakoćom iščitavamo o pojmovnom određenju porijekla današnjih imena: Taslidžić. Dakle, idemo redom: ³

tàš, m (tur.) < tur. taş –kamen

- svaki kolutić u igri tavle i pločica u igri domino, s kojima se igra.

v. Tašlidža, taš bir! tašlija, tašlihan, Tašmejdani, češmetaš, kesmetaš.

- Taşlica'dan - tur. znači Pljevlja.

Tàšlidža, f (tur.) < tur. *Taşlice*, tursko ime za Pljevlje, bukv.: »Kamenica« (tur. *taş* »kamen«,

tašli »kamenit«, *taşlice* »malo kamenit«.

- Pljevlje; *Po Tašlidži pala magla, / biserom je pokapala; Ko' naloži vatru u to polje? / naložili tašlidžski bećari.* v. Tašlidžak.

Tašlidžak, -áka (tur.-bos.) < bos. izved. od Tašlidža, v. - Pljevljak; večer ću gledat' Tašlidžaka; Tašlidžica; Tašlidžu.

³ Daniel Ćosić-Dragan, *Nacional Security and the future* 1-2(9). Zagreb, 2008. Rječnik, 92-120.

tàš-bìr! ili **bìr-tàš!** interj. (tur.) < tur. taš bir »jedan kamen«, v. kompon. pod taš i bir.

izraz u igri tavle i u igri domino, kad u jednog partnera ostane neutrošen samo jedan kolutić, odnosno jedna pločica.

tàšèija, m (tur.-bos.) < tur. *tašçi*, v. taš + tur. suf. -çi + bos. nast. -ja.

- klesar; obrtnik koji pravi nadgrobne spomenike.

tàšlihān, -āna, m (tur.-perz.) < tur. *taslihan* »kameni han«, v. taš + tur. suf. -li i han.

- kameni han.

- **Tàšlihān** je ime hana koji se nalazio u Sarajevu između današnjeg hotela *Europa* i starog bezistana. Izgorio je 17. kolovoza 1879. i poslije toga si nije više popravljao. Tašlihanom se nazivala i čaršija od kamenog hana do ranije [trosmajerove i ulice Zrinjskog gdje su bile kuće imućnijih pravoslavnih; *Bezistanu širok ti si! / Tašlihani, glavni ti si!; Pošetala Đulagino zlato, / sve sokakom iznad Tašlihana.*

- svi ti oblici ujedno predstavljaju jedno: Pljevljak, onaj iz Pljevlja, Pljevljanin.

Sada ćemo citirati jedan odlomak vezan za genealogiju, koji kaže: "*Genealogija teksta je uvek poligrafijska. Tekst je poput tekstila u kojem se spleće bezbroj niti najraznolikijeg porijekla, ukrštajući se okomito i vodoravno, umnogostručavajući sopstvenu šarolikost i slojevitost. Splet razlika, uvek heterogen. Neprestano otvoren prema onom spoljašnjem koje mu pripada. (...) Tekst je operacija kalemljenja za koju ne postoji primarno stablo.*

nema središnjih rašlji. (...) ...Pisanje tekstova se odvija "uvek u čitanju drugih tekstova". Tekst transformiše tekstove. Svaki je otvoren drugom, spreman da primi njegovo seme, da bude, u beskonačnom kretanju grafike kalemljenja, obremenjen nesvodljivom i asimetričnom logikom dopune (suplement), da se preobrazi u druge tekstove, jer struktura dopune podrazumeva da ne samo da je dopuna dopune moguća već da je i nužna. (...) Ukratko, više ne postoji originalan tekst. Pisati znači kalemiti. (...) Tekst je otvorena-zatvorena igra, splet razlika, tkanje kalemova. Tada je necelishodno pitati se o evoluciji nekog pojma ili mišljenja, jer je neka prosta genealogija teksta sasvim nemoguća. Tekst nije iz jednog izvora, nema samo jedan iskon. On je bez iskona jer je mnoštvo. Mnoštvo je njegovih očeva i njegovih korenova. Taj heterogeni sistem poriče pravolinijsku istoriju. Vreme i prostor se u njemu račvaju" ⁴

⁴ Jovica Aćin: *Paukova politika*, Beograd, 1978. 85-87.

Gutta cavit lapidem, consumitur anulus usu.

Kaplja dube kamen, prsten se troši nošenjem.

/Ovidsius Ex Ponto I, 10, 5/

Današnja savremena, moderna porodica Taslidžić je najviše razgranata među starim familijama Sandžackog kraja, a danas i po cijelom svijetu. Svi oni čuvaju mnoge starine svojih predaka. Tako i onaj kamen iz Tašlidže još uvijek pamti brojne starine što su se čvale u tim porodicama, kao pečatnjaci iz vremena Osmanske Carevine do brojnih drugih bitnih upotrebnih predmeta za život, i kroz život tih razgranatih porodica danas. Brojne knjige njihovih praočeva što su ih prepisivali ili na neki način obrađivali tek su dio današnje baštine tih porodica.

Slika 2. Taslidžići kroz prošlost. Dokument iz Muzeja Ras Novi Pazar

Vjerodostojnost je očigledna kada pratimo historijske hronike, dokumente iz kojih iščitavamo kako je prva poznata osoba porijeklom iz Pljevalja (Tašlidže) koja se bavila kulturnom djelatnosti bio Tašlidžali Dukâgin - zade Jahja. O njemu i drugim precima govorit ćemo u nastavku ovoga rada

ŠTA POTVRĐUJU IZVORI?!

Neka nam bude dopušteno da u ovom djelu, gdje zadovoljstvo nadvladava nad erudicijom, ne namećemo činjenicu dosadnu listu izvora odakle samo crpili /priče/. Oni nemaju ništa tajno i oni se daju onom tko zaista želi da ih istražuje i da ih prevodi. Gospodin M. Azizi Ghannad i gospođica Sophie Lepoivre su nam

pomogli na ovom posljednjem zadatku svojim lingvističkim znanjem i mi im se toplo zahvaljujemo. ⁵

Među većim i poznatijim mjestima osmanske provincije je od druge polovine 16. vijeka i Pljevlja. Značaj ovog mjesta, koje se do uspostavljanja osmanske uprave službeno zvalo Tašlidža, je još veće od 1576. godine. Tada postaje sjedište hercegovačkog sandžak-begova. ⁶

Jedan od razloga takvoga razvoja, u grad je dolazio znatan broj administrativnog osoblja, te privredno jačanje pljevaljskog prostora. Tome je doprinio i urbani razvoj gdje se u kratkom vremenu povećao broj stanovnika. Istina, te pridošlice donijele su i nove običaje i navike, no prihvaćali su i novi način životne sredine u koju su se doselili. Prateći izvore može se zaključiti da ova porodica, odnosno savremeni Taslidžići gotovo pa imaju pola milenija prisutnosti i tradicije.

Slika 3. Tašlidžali Dukâgin-zvani Jahja /TAŞLICALI YAHYA BEY/ - slika je dio bogate kolekcije umjetnina Zavičajnog muzeja Pljevlja

Među prvim poznatijim osobama iz ovoga kraja koja se bavila kulturnom djelatnosti bio Tašlidžali Dukâgin - zvan Jahja. Bio je znameniti pjesnik u Osmanskom Carstvu iz druge polovine 16. vijeka. Rođen je u Pljevljima (Tašlidži) - vjerovatno zbog toga je i prozvan Pljevljak (Tašlidžali). ⁷ I od tada

⁵ *Nezaštićeni svjedok* - s francuskog jezika prevela Lada Buturović

⁶ Toma Popović, *Kad je sedište hercegovačkog sandžaka premešteno iz Foče u Pljevlja*, Prilozi za orijentalnu filologiju, X-XI/1960 - 61., Sarajevo 1961, 270.

⁷ M. Vasić, *Gradovi*, 598/9; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka, Muslimanska komponenta*, Wien 17973, 65.

kroz historiju egzistira ime: Tašlidžali, Tašlidžak, Tašlidža sve tako do vremena savremenih Taslidžića.

No, međutim, postoji još jedno tumačenje koje nema neko ozbiljno uporište, ali ga treba spomenuti, a odnosi se na podatak kako Jahja nije Pljevljak po rodu.⁸

/.../ Daljnji životni put, o kome pišu njegovi biografi, je bez ikakvih osporavanja. Zna se da je započeo službu kao janjičar, a kasnije je postao konjanik. Zatim je bio upravitelj pet vakufa⁹ što mu je omogućilo veća materijalna primanja. Njegovo ime postaje poznato široj kulturnoj javnosti tek sa tužbalicom koju je spjevao povodom ubojstva princa Mustafe, 6. oktobra 1553. godine.¹⁰

U historijskim izvorima je zapisano: /.../ Neposredno poslije opsade Pešte, sultan Sulejman - zakonodavac vraća se u Istanbul. Na putu doznaje da je u Manisi umro njegov najstariji sin Mehmed. U Saruhanu je Mehmed zamijenio kao nasljednika svoga starijeg polubrata Mustafu. Nekako u isto vrijeme tu dolazi i drugi Rokselanin sin, Selim. Istina, nije to bilo baš slučajno jer Osmanlije su institut namjesništva mjerili po onome koliko je ono udaljeno od Carigrada/Istambula. Tako, ona najbliža bila su ujedno i najvažnija. U tom trenutku je Selim bio najbliži prijestolnici, Mustafa je bio dalje - u Amasiji, a Bajazit najdalje u - Karamanu. Čitajući brojne izvore iz historije Osmanskoga Carstva, može se uočiti da je ponašanje sultana Sulejmana baš tih vremena bilo pomalo i čudno. O tome govori i ovaj izvadak: „... *Sultan je odista postajao sve grublji i naprasniji, ali i popustljiviji kad bi osetio da to odgovara njegovim čudima. Poslušavši opomenu vračare, on je rasterao pevače sa svoga dvora i spalio velelepnu zbirku muzičkih instrumenata ukrašenih draguljima. Jedino je Rokselani polazilo za rukom da posreduje između njega i onoga što se u njemu javljalo kao sve jugunastija netrpeljivost...*“¹¹

⁸ Dušanka Bojanić, *Jadar u XVI i XVII veku*, iz knjige „*Jadar u prošlosti*“, Loznica 1985, 129.

⁹ **Vakuf** (tur. *vakıf*, od arap. *waqf*: zaustaviti, zadržati), u šerijatskom pravu, zaklada ili dobro, što ga oporučitelj, *vakıf*, svojevlasno predaje zajednici u općekorodne svrhe (u pravilu islamskoj vjerskoj zajednici ili humanitarnoj ustanovi). *Uvakufiti* se mogu sve nekretnine, a pokretnine samo ako su vezane uz njih. Čin postaje punovaljan sudskom legalizacijom *vakufname*. Vakuf može biti samostalan (*srif*) i obiteljski (*ewlâdiyyet*), kod kojega dio prihoda pripada oporučiteljevima potomcima. Vakufom upravlja posebni *mutevelija* kojeg u prvom slučaju postavlja sud, a u drugom tu službu obavlja neopozivo neki oporučiteljev potomak. Vakuf je neotuđivo dobro. Citiranje: vakuf. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.

<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63672>>.

¹⁰ Radovan Samardžić, *Sulejman i Rokselama*, Beograd 1976, 663.

¹¹ Željko Fajfrić, *Turski sultani*, Sremska Mitrovica, 2012.,159.

Vrijeme je prolazilo, a Carstvo se našlo u raskolu koji je nastao različitim intrigama u okviru same porodice. Jedan od važnijih dešavanja bio je vezan za Rokselanin pokušaj ukloniti najstarijeg sultanovog sina Mustafu, koji je zapravo bio prijestolonasljednik želeći naturiti nekoga od svojih sinova. Mustafa nesvjesno daje brojne razloge za takav Rokselin stav. Do nekakvog raspleta dolazi 1553. godine, tada Mustafa ima 38 godina, da bi gotovo dvije decenije boravio u Maloj Aziji. Oni koji su znali situaciju tvrde da je Mustafa bio izuzetno temeljit, razvijenog tijela, okrugle glave, brzih pokreta. Imao je taj živac s kojim je uspješno vladao s ljudima. Baš po radi te karakteristike prozvan je Iskreni (Muhlisi). U Carstvu i vojnim krugovima bio je cijenjen, a mnogi su ga vidjeli već kao sultana, razumljivo osim Rokselane.

Bio je to turbulentni period u kojemu se ističe želja sultana da sam stane na čelo svoje vojske. U sveukupnom metežu gdje se događaju neke neuobičajene situacije, sultan 6. listopada 1553. poziva sina Mustafu da ga posveti. Neki zapisi upućuju da je princ došao u bijeloj odjeći bez pratnje, te se iznenadilo kako u prostoriji nema nikoga. Njega je gledao sultan kroz zavjese iz druge prostorije. Nenadano su na njega skočili mutavci, čak ih je bilo sedmero skriveni u mračnim dijelovima prostorije. Imali su za cilj da ga udave, ali se nekako Mustafa naglo izmaknuo. No, na njegovu nesreću Zal Muhamed-paša, koji će poslije biti vezir, uspio je da mu oko vrata nabaci omču i tako udavi.

U tim burnim trenucima, kako za samoga sultana, tako i za princa Mustafu, koji je stradao s još nekoliko vojnih dužnosnika u svojoj knjizi „*Turski sultani*“ Željko Fajfrić piše: „... *Leto je bilo duboko poodmaklo kad je Sulejman prešao u Uskudar da bi, na čelu svoje vojske, krenuo na Persiju. Dok je logorovao u blizini grada Ergeli, stare Arhelaide, stiže princ Mustafa. Čadore je, pored očevih, razapeo sa očevim smislom za pompu. Sutradan, princu su na poklonjenje došli veziri; poljubili su mu ruku, a on ih je odgurnuo divnim kaftalima. Zatim je princ uzjahao konja, gizdavo opremljenog, i krenuo pred očev čador praćen vezirima i uvicima odobravanja okupljenih janjičara. Kakav je užas mogao osetiti nesrećni princ kad je, pod čadorom, mesto svog oca, sultana, zatekao sedam mutavaca, strašnih izvršilaca sultanove volje. Mutavci su zgrabili i zadavili princa koji je uzalud počeo da poziva u pomoć očevu sažaljenje i milost; dok su mu davili sina, Sulejman je sedeo i čekao iza jednog zaklona.*“

Sve to oko sebe i u vezi s ubistvom sina, sultan stoički doživljava, a prema nekim zapisima stoji još i to da je princ tražio očevu pomoć i zaštitu. Sahrana je obavljena u Bursi pokraj sultana Murata II. No, nedugo zatim, u Bursi evnuh Ibrahim udavio je jedinog Mustafinog sina Mehmeda, starog nepunih sedam

godina. Tim događanjem pored Sulejmana i sultanije Mahidevran (Proljetna Ruža) nije ostao niko.

Ako se sada malo vratimo u historiju, odnosno u period vladavine Osmanskoga Carstva, u središte pažnje nam dolazi, Rustem-paša, veliki vezir koji je zacijelo bio jedan od centralnih likova ubistva princa Mustafe, bitno je utjecao na širu javnost da ovaj velikodostojnik postane izuzetna nepopularna ličnost. Kada je u septembru 1555. godine uz pomoć svojih istomišljenika paša ponovo vraća na položaj velikog vezira, i odmah preduzima mjere za osvetom prema svima koji su ga prije nepune dvije godine udaljavale s Porte. Prije svih među brojnim bio je i sam pjesnik, Jahja-beg. Rustem-paša je imao prijedlog da se ubije taj poznati pjesnik, no s time se nikako nije složio sultan Sulejman Zakonodavac te Jahja-bega šalje u Zvornički sandžak gdje je udaljivši ga iz prijestolnice dobio ziamet¹² s godišnjim prihodom od 30 tisuća akči.¹³

Pomirivši se sa sudbinom Jahja-beg, odlazi na dodijeljeno mu imanje. Tu provodi svoje posljednje godine života i u dubokoj starosti umire 1582. godine. Historičari tvrde da je sahranjen u Loznici, a neki pak da je u Zvorniku mu vječno počivalište. Jahja-beg je osim tužbalice posvećene princu Mustafi napisao i Gendžine - i rāz (Gencine -i rāz), mesnevi djelo „religijskog i zabavno-didaktičkog značenja koja sa još četiri djela čini pjesnikovu hamsu.¹⁴ Treba naglasiti da je iza njega ostao i cjelovit divan.¹⁵

¹² **Ziámet** (*zijámet*) m. reg. pov. veliki posjed (*spahiluk*) u Osmanskom Carstvu, koji donosi više od 20.000 akči godišnjeg prihoda (više od timara). Etimologija: tur. ← arap. *zāāmā*.

¹³ **Akča** (tur. *akçe*: bjelkast), sitna turska srebrena moneta, kovana od vremena sultana Orhana (1326–59) do kraja XVII. st. U početku težila 1,07 g, poslije oje je masa padala do 0,13 g. Kovana u mnogim kovnicama Osmanskoga Carstva. Citiranje: akča. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 9. 5. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1106>>.

¹⁴ **Hamsa** ili Fatimina ruka je amajlija koju nose pretežno židovi i muslimani kao sredstvo zaštite od „zlog oka“. Potječu iz sjeverne Afrike i povezano je s boginjom Tanit.

¹⁵ **Divan** (tur. < arap. i perz. *dīwān*: knjiga, zbor, vijeće). **1.** U Osmanskomu Carstvu i drugim istočnim zemljama: carsko vijeće, državni savjet; katkad vijeće, sijelo uopće, pa i razgovor (odatle naš izraz *divaniti*). **2.** Carski dvor, carsko prijestolje, dvor vezira ili paše. **3.** Vrsta počivaljke nalik na kanape, kauč, sofu; često s naslonom otraga i valjcima jastucima sa strane. Divan se u Francuskoj počeo upotrebljavati u XVIII. st., potkraj ampira upotrebljavao se više, a u najvećoj je modi bio u doba romantizma, kada ga uvode i po kavanama (npr. *Café divan*, *Divan Le Pelletier* iz 1837. u Parizu). **4.** Zbirka pjesama jednog pjesnika u orijentalnim književnostima, uređena na utvrđeni način. Naziv divanska književnost ustalio se u turskoj znanosti za književno stvaralaštvo, ponajprije za pjesničko, nastalo pod utjecajem islamske kulture, a ne pripada ostvarenjima pučke književnosti. U njemačkoj i europskoj književnosti divan je popularizirao Goethe svojim djelom *Zapadno-istočni divan*. Citiranje: divan. *Hrvatska*

Očito da je ličnost upravo početka budućeg roda modernih Taslidžića danas kao prapredak. Tokom dolazećih vjekova, posebno onog 17. susrećemo se sa još jednim gotovo pa zaljubljenikom u nauku, a radi se o Huseinu, sinu Osmana Tašlidžaka. Zapravo, on je 1617. godine prepisao Komentar gramatike arapskog jezika (Šarh marâh alarwâh) od Ahmeta Dunquza.¹⁶

Poslije Osmana Tašlidžaka, nekoliko idućih decenija ne nalazimo niti jedno ime među Tašlidžacima koje se bavi naukom ili umjetnošću ili pak prepisivačkim djelovanjem. To bi ujedno značilo da do druge polovine 19. vijeka nema niti jednoga pretka iz plejade onih prvih predstavnika iz kruga kulturnih djelovanja. Znači, negdje u posljednjim decenijama 19. vijeka spominje se hadži Hilmi Tašlidžak, široj javnosti poznatiji pod nadimkom Hilmi-baba. Pouzdano se zna da je rođen u Pljevljama (Tašlidži), no međutim, kao i brojne druge, život ga je odveo daleko od rodnog kraja, kao uostalom i to će se potvrditi gotovo za sve generacije savremenih Taslidžića. Hadži Hilmi Tašlidžak svoj put završio je u Medini. Prema dokumentima i drugim izvorima poznato je ko je među svojim savremenici uživao ugled obrazovane osobe sklone reformama koje su poduzimali vladari i Osmanskog Carstva. Upravo taj detalj bitan je za njegov životni put, jer baš to je bio povod pisanju njegovih rasprava u vezi sa stavom Porte u odnosu na hrišćansko stanovništvo, znači njihovom pravu i obavezama. U relevantnim, orijentalnim institucijama u Bosni i Hercegovini sačuvana su dva rukopisa njegovih reformskih razmišljanja: **1.** Medžlisi Bosnevie (Mafâlis-i Bosnawiyya), djelo koje je zapravo nastalo već u Medini na arapskom jeziku 12. marta 1898. godine (19. ševvala 1315)¹⁷ te **2.** Risala fi siyâsea.¹⁸

Zapravo upad Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine predstavlja u svakom pogledu bitan i veliki zaokret, ali i promjenu u životu i prošlosti Bošnjaka. Naime, do tada su živjeli u okolnostima državno-pravnog sistema Osmanske Imperije, i bili stvarni domaćini - kako u geografskom, tako isto i u kulturno-civilizacijskom pogledu. A došao je sa Austro-Ugarskom jedan

enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 9. 5. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15487>>.

¹⁶ M. Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači*, knjiga I., broj 172,40/ I. Navedeni prijepis do paljenja Orijentalnog instituta u Sarajevu, svibnja 1992. godine nalazio su u ovoj znanstvenoj ustanovi zaveden pod brojem 372. To isto se odnosi i na sve duge rukopise koji će se navoditi u ovoj knjizi, a bili su u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

¹⁷ Rukopis je pohranjen pod brojem 694 i čuva se u Sulejmanovoj biblioteci u Istanbulu, fond Ibrahim ef. Zaveden po broju 517.

¹⁸ Znači isto kao u napomei ispred. Kada je o temi: Prilog kulturnoj istoriji pljevaljskog kraja/o naučnoj, kulturnoj i prepisivačkoj djelatnosti Pljevljaka na orijentalnim jezicima u vrijeme osmanske uprave/ pisao prof. emer. Enes Pelidija naveo je i podatak kao je šire obavijesti dobio od sada već pokojnog prof. dr. Ismeta Kasumovića.

posve različit, novi civilizacijski okvir, a s njime i novi različiti kulturni poredak i način života.

Bosanski muslimani od tada imaju jedan za njih težak i nepomirljiv stav prema pridošlicama. Bilo je tada bezbroj dilema i pitanja, a isticala su se ona kao naprimjer: „Što činiti i kuda i kako dalje“? Utihnula je na čas i inteligencija, a trebalo je gotovo četiri pune godine da na pozornicu stupi intelektualna elita, kako vjerska tako isto i svjetovna, tražeći radikalna rješenja za stanje u kojemu su se našli.

Sada se vraćamo na već spomenutog Hadži Hilmi Tašlidžaka, koji je naprosto uz brojne bošnjačke intelektualce i mislioce zagovarao iseljavanje u Tursku ili tzv. „hidžret“.¹⁹

Dakle, bio je najpoznatiji, ali ujedno najistaknutiji pa najžešći pobornik ove ideje bio baš Hilmi Tašlidžak, poznatiji kao Bosnali Hilmi Baba. On svojom raspravom o hadžri i muhadirima - Risala fi I-hidžra ve-I-muhadžirin u kojoj na najotvoreniji način govori kako je muslimanima zapravo obaveza iseliti se u „zemlju u kojoj vlada šerijat“. Na koncu njegov je stav bio, ali i preporuka da se Bošnjaci iseles u Šam (Siriju).²⁰

Sagledavajući historijske okolnosti u kojima su se odvijali svi ti nazovimo ih manevri bošnjačkih intelektualaca kroz prošlost, a posebno one aktivnosti iz ranijeg perioda Jahja-bega Tašlidžalija, ali ne manje važnog Hadži Hilmi Tašlidžaka koji su svako u svom vremenu obilježili intelektualnu pozornicu Bosne i Hercegovine i Sandžaka.

*„U svome ataku na strukturu, odbacujući ideju zatvorenog, zaokruženog i cje1ovitog dje1a, poststrukturalisti rado povlače analogiju između ljudske ličnosti i teksta (značenja). Nemoguće je govoriti o jedinstvenom individualitetu kada jc pojedinac tako rcđi prošaran tragovima svoje porodice, svojega školovanja, svoje okoline, društvene klase itd. Na kraju krajeva, pojedinac se služi jezikom koji je nad individualan, a predstavlja pojmovni sistem koji kroji našu sliku svijeta. Ono što smo upravo rekli za pojedinca tačno je i za pojam značenja; ni ono ne može, a da ne bude kontaminirano drugim značenjima“*²¹

Znači da tu u svakom pogledu postoji kako pojam značenja, isto tako i kontinuitet s drugim značenjima i to osigurava onu poveznicu koja u savremeno

¹⁹ **Hidžret** m. preseljenje iz jednog mjesta u drugo [*hidžret učiniti preseliti*].

²⁰ O tome piše i Enes Karić, Prilozi povijesti islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća I, 46.

²¹ Miroslav Beker: *Tekst i intertekst*, u: *Intertekstualnosti i intermedijalnost*, zbornik, uredili Zvonko Maković, Magdalena Medarić, Dubravka Oraić, Pavao Pavličić, Zagreb, 1988, 9.).

doba, nastavlja sa izdancima porodice Taslidžić, kako na prostoru današnje države Bosne i Hercegovine, tako i u drugim susjednim državama, ali i puno šire po svijetu.

No, međutim, bilo je i onih intelektualaca iz redova Bošnjaka u vremenu Austro-Ugarskog zaposjedanja Bosne i Hercegovine koji su mogući opstanak Bošnjaka promišljali o prilagodbi Evropi i tome za njih novom kulturnom i civilizacijskom obrascu. Tako je upravo to postalo središnje pitanje sveukupnog islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini tokom 19. i 20. vijeka. Mora se reći, da su nasuprot vjerskih modernista vrlo aktivno djelovali i tradicionalisti, koji nastupaju s idejama očuvanja i odbrane postojećeg islamskog mišljenja, ali i prakse.

Upravo geografski položaj postaje važnom odrednicom, ali i polaznom osnovicom razvitka područja. To na neki način određuje koliko će na nekom prostoru se naseliti ljudi, koliko će se kumulirati gospodarskih snaga, društvenih službi, ustanova što će bitno uticati, ali i odrediti samo gravitacijsko područje zanimljivih za život.

Da dobijemo moguće što stvarniju sliku toga vremena možda je korisno naglasiti i nekoliko pravaca sa kojima su se kretali tadašnji društveni, ali neizbježno i politički događaji u Bosni i Hercegovini u tom periodu.

Dakle, bilo je onih koji su svojim javnim istupima, ali i drugim sredstvima u značajnoj mjeri prigovarali i zamjerali svjetovnim modernistima, a živjeli i djelovali u 20. vijeku. Naravno da se tu u prvom redu odnosi na poimanje bošnjačke tradicije i reforme na koje su se pozivali. Dakako da te prigovore nisu upućivale strane tradicijske uleme,²² već i dio onih vjerskih modernista što su zauzimali stav kako inteligencija bespotrebno izaziva reakcije naroda svojim zahtjevima: *za šešir protiv fesa*.

Prigodom tematiziranja ovoga pitanja bitnim se čini istaći važnost stava svjetovnih modernista kao mogući radikalni pogled što je ujedno značilo kao neku napredniju struju u tom času, po mišljenju narodne većine smatralo da je

²² **Ulema** (arap. alim, ulama, njem. Gelehrte), „oni koji znaju“, učitelji islamskoga prava u islamskom društvu koji imaju isključivo pravo davanja pravnih tumačenja pojedinih pitanja (oblik je jednine alim). Svoje stavove temelje na Kur'anu, Hadisu, Kijasu, Idžmi, Duruji (arap. dururiyya - načelo nužnosti upravljanja) i Istihsanu (u dobroj namjeri). Kod šiita uleme imaju osobitu važnost i ulogu jer su učitelji najvišeg ranga, ajatolasi, izravni nasljednici imama koji imaju zadaću upravljanja odnosno vladanja zemljom i društvom. - Daniel Čosić-Dragan, *d National Security and the future 1-2(9)*. Zagreb, 2008. Rječnik, 92-120.

izvršen gotovo pa nasrtaj na bošnjačku muslimansku tradiciju čime su izazvane izuzetno burne reakcije i neslaganje.²³

Da li se to podrazumijevalo da se „gubi“ onaj vjekovni simbol i način života muslimana, te pozvali na bezuslovnu „prilagodbu“, a što bi u krajnosti značilo i asimilaciju Bošnjaka novim načinima života i običajima zasnovanih na „duhu vremena“ u kojem su se našli.

Novodobni Taslidžaci i Taslidžići

(period koji će obilježiti dolazak i ostanak u Gradačcu)

Taslidža-beg ostaje u Gradačcu

Ima jedna legenda koja se temelji na ozbiljnim izvorima, a vezana uz ime Taslidža-bega vrlom Bošnjaku koji je u pokretu za autonomiju Bosne sanjao slobodu. Bilo je to vrijeme s početka 19. vijeka. I tako živio jedan beg u Pljevljima /Sandžaku/. Nekako u isto vrijeme u Bosni, u Gradačcu živi hrabri mladić Husein-kapetan Gradašević, koji isto sanja bosansku slobodu kao i Taslidža-beg. Imao je Husein i ahbara u vjeri, hadži hilimi Mulaibrahimovića efendiju Ahmeda Svirca, koji porijeklom bijaše iz Biberovog polja pored Gradačca. Izvori potvrđuju kako je baš Svirac bio taj duhovni vođa pokreta za autonomiju Bosne od osmanlijskog jarma, a Husein bijaše ekonomski i vojni vođa. Protjeraše oni osmanlijske silnike iz Bosne, čak do daleke Prištine. I tako, vratili se oni s vojskom svojom da grade Bosnu, slobodu zaputivši se u Gradačac.

I dok su jahali prema Gradačcu priča Zmaj od Bosne, Taslidža-begu Pljevaljskom o svom Gradačcu te tu jedan drugog prekinuše i reče: Hasan Huseinu: „Huseine, kad uđemo u čaršiju, prva djevojka koja krene prema meni, ja ću se oženiti, i ostati u Garadačcu“.

Za to vrijeme stigao je glas u Bosnu o tome kako je slavna Bosanska vojska pobijedila Osmanlije, te se pričalo kako se vraćaju prema Bosni. Čaršija je nestrpljivo očekivala njihov dolazak i povratak. Tako, jednog jutra dok je Telal vikao da su blizu Gradačca, sjatilo se i mlado i staro da ih dočeka. U tom trenu jedna mlada djevojka kaže: „Onaj koji na bijelom konju prvi uđe u čaršiju, ja ću mu prići i udat ću se za njega!“ Danas znamo da je ta djevojka bila iz roda Avdića, dok je Taslidža-beg bio prvi u Gradačcu. To je znala najstarija Avdića koja je to

²³ O tome su pisali: Enes Karić, *Prilozi povijesti islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini*, Firket Karčić, *Društvo-pravni aspekt islamskog reformizma* i drugi autori.

Slika broj 5. Džemal Taslidžić u društvu prijatelja gradačakih begova: prvi s desne strane je Nazif-beg Gradašćević (1891.-1938.) sa njima u društvu sjedi i Haki-beg Džanić, a pored Nazif-bega stoji Džemal Taslidžić, jedan od braće od kojih potječe brojna razgranata porodica Taslidžića u Gradačcu. Iz knjige Esada Sarajnića: „Gradačac sa oklinom - u pošlosti,“ Gradačac, 2008.; 419.

B. Vlastovnica.
Broj gruntovnog uložka. 441 4043

Tiskani broj	U p i s i	O p a z l i n a
	Povodom sastavljanja gruntovnice godine 1887. uknjiženi su kao vlasnik <i>Hasan Taslidžić</i> u A II <i>Hasan</i> označenih nekretnina:	
1.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
2.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
3.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
4.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
5.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
6.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
7.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
8.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
9.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
10.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
11.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
12.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
13.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
14.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
15.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
16.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
17.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
18.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
19.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>
20.	<i>Hasan Taslidžić</i> u ul. <i>Hasan</i> u Gradačcu na parceli <i>1774</i>	<i>u pravo vlasništva</i>

Slika broj 6. U Gruntovnici Gradačac stoji podatak koji govori o Hasanu Taslidžaku, koji poslije transformira prezime u moderniji oblik Taslidžić, negdje oko 1900., prema nekim izvorima 1891. godine nekako u vremenu kada mu se rodio sin Džema, dok je mlađi sin Hasan nosio još prezime Taslidžak.

Džemal Taslidžić, poput mnogih gradačaćana bavio se trgovinom u periodu između dva rata, ali podjednako tako i njegov prvi sin Esad koji je posjedovao trgovinu i kafanu. Njihov objekat je bila zgrada Mehmed-bega Gradaševića u prizemlju i dijelom na prvom spratu.²⁵

Vratimo se na Esada Tslidžića, sina Džemalova, koji je rođen pred završetak Velikog rata 1918. godine. On se okrenuo prema partizanskom pokretu koji je u Gradačcu imao čvrsto uporište. /.../ U kafani Esada Tasližića pred sami Drugi svjetski rat, okupili su se napredni omladinci i građani.²⁶

Imao je Džemal još djece, petero sinova: Ešrefa (1920.), Ekrema (1923.), Muriza (1925.), Muzafera (1933.) i Envera (1935.), kao i dvije kćeri: Razu (1929.) i Esmu (1930.). Bio je u braku sa Fatimom Abdić, koja je preminula 1964. godine u Gradačcu, dok je Džemal preminuo 1939. godine.

Esad je bio oženjen sa Senijom Jašarević, sa kojom je imao jednog sina Miralema rođenog 20. februara 1944. godine.

Slika broj 7. U Gradačcu jedna ulica nosi ime Esada Taslidžića

²⁵ Više o tome u: Esad Sarajlić, *Gradačac sa okolinom - u prošlosti*, Gradačac, 2008.;387-388.

²⁶ Mehmedalija Tufekčić, *Gradačac četrdesetprve*, Sarajevo, 1981.; 49. Vidi i u: Esad Sarajlić, *Gradačac sa okolinom - u prošlosti*, Gradačac, 2008.;387-388.

Uz nekoliko rečenica, osvrnut ćemo se na djelovanje Esada Taslidžića tokom ratnih godina. „/.../ Pored čitaonice „Hamijeta“, i kafana Esada Taslidžića bila je mjesto na kome su se veoma često okupljali napredni ljudi iz Gradačca. Sam Esad bio je s njima u neposrednom ličnom kontaktu, nastojeći da svakom prilikom sazna od njih što više o zbivanjima u zemlji i u svijetu. Tako je on postepeno, postao istinski pripadnik naprednog pokreta u Gradačcu, te je u godini 1941. bio jedan od ljudi koji su prihvatili zadatke od organizacija narodnooslobodilačkog pokreta i izvršavali ih na najbolji mogući način. Kafana Esada Taslidžića bila je poslije okupacije, a posebno u vrijeme dizanja ustanka ne samo mjesto gdje se moglo razgovarati, nego je ona postala i jedno od relativno sigurnih mjesta gdje su ostavljene stvari prikupljene za partizanske snage na Ozrenu i Majeveci, bilo da se radilo o sanitetskom materijalu, ili da su bili u pitanju oružje i municija. Esadova kafana bila je punkt za veze, mjesto gdje su se zaustavljali kuriri sa Ozrena i Majevice sa porukama koje bi predavali određenim drugovima iz grupe. Esad je dugo s uspjehom obavljao razne poslove, angažujući s vremenom na vrijeme i svog mlađeg brata Ekrema.

Esad Taslidžić je tokom oslobodilačkog rata bio vrijedan i pouzdan aktivista narodnooslobodilačkog pokreta. Na kraju rata već je bio član Sreskog Komiteta KPJ za Gradačac, a poginuo je u mjesecu maju 1945. godine na putu iz Gradačca prema Turiću, zajedno sa Halilom Majstorovićem, Mujom Fačićem i Alijom Đurićem, koji su putovali s njime. Pali su kao žrtve jedne zasjede ustaško-četničkih očajnika, koji su se bili sjedinili u svom zločinačkom djelovanju protiv naroda i njegove vlasti.“²⁷

Esadov sin, Miralem (20. februar 1944.- 1. mart 2016.) u Sarajevu se oženio sa Jasminom Chikota, 24. septembar 1950.godine. Iz toga braka rođeni su: Mirela, 9. marta 1974., poslije udata na Ernesta Dedića, 12. jula 1973. i imaju sinove: na Dinu Svena, 19. maj 1997. i Arslaan Maka, 6. jula 2001. Žive u Sarajevu.

Dok je kćerka Maja, 30. septembra 1979. u braku sa Richardom Arnesenom Laličan, 30. oktobar 1983. Nemaju djece i žive u Oslu (Norveška).

Džemal je imao još tri brata: Faika, Izeta i Hasana. Faik se rodio 29. septembra 1893. godine u Gradačcu, a Izet 1900. godine, također u Gradačcu. Faik je imao dva braka, onaj prvi u Gradačcu sa Ramizom Ahmetović, rođenom 1898. godine sa kojom je imao dva sina: Izudina rođenog 1919. godine u

²⁷ Prema izjavi Safeta (Mehmed-bega) Gradašćevića, datoj 2007. godine autoru knjige *Gradačac sa okolinom - u prošlosti*, Esadu Sarajliću. Više u knjizi: Mehmedalija Tufekčić, *Gradačac četrdesetprve*, Sarajevo, 1981. ; 47-48-49.

Gradačcu i Hajrudina, rođenog 1920. godine. Sticajem okolnosti koje su bile pred sami Drugi svjetski rat, a naročito u okolini Gradačca, posebno u krugu sela Gornji Žabar (danas Pelagićevo) gdje je koncentracija četnika bila jaka, napredni ljudi Gradačca shvatili su prijetnju i opasnost, te su se počeli u početku spontano, a posije organizirano okupljati i stvarati pokret otpora. Među brojnim, i već spomenutoga Enesa Taslidžića i njihovi su amidžići Izudin i Hajrudin.

Slika broj 8. Braća Izudin i Hajrudin pred sam Drugi svjetski rat

Oba sina su učesnici narodnooslobodilačkog pokreta. Stariji brat Izudin, nesretno je poginuo 1944. godine poslije jedne akcije, kada upada u neprijateljsku klopku /zasjedu/. Nije bio oženjen i nije imao djece. Mlađi brat, Hajrudin, također učesnik narodnooslobodilačkog rata, priključuje se Narodnoj miliciji nakon završetka rada i službuje u raznim mjestima Bosne. Godine života prije penzije provodi na mjestu komandira Policijske stanice u Janji, nedaleko od Bijeljine. Svoje penzionerske dane proveo je u rodnom Gradačcu, gdje je i preminuo 1979. godine. Bio je u braku sa Razijom Fisović (21. augusta 1921.). Razija je preminula 8. augusta 2014. godine u Gradačcu. Iz tog braka rođena je kćerka Ramiza, inače profesorica matematike, koja je rođena 5. marta 1948., a udala se za Ahmeta Muftića, rođenog 16. maja 1949. Muftić je

također, porijeklom iz begovske porodice iz Gradačca. Oni imaju dvoje djece, kćerku Seniju i sina Ibrahima. Senija je rođena 11. marta 1978. godine, ima dva braka, prvi sa Asimon Fitozovićem, 14. maja 1979. i kćerku Eminu, rođenu 21. jula 2002. godine. i drugi sa Elvirom Mujkanovićem, 27. aprila 1979. i imaju kćerku Jasminu, 14. aprila 2012. godine. Žive u Gradačcu.

Sin Ibrahim, 12. oktobra 1975. god. oženio se sa Eminom Šeremet, 26. januara 1976. godine. Imaju sina Benjamina, 11. oktobra 2009. godine. Žive u Americi.

U dolazećim burnim godinama između dva svjetska rata, po potrebi službe na Kraljevskoj željeznici, budući da je u Tuzli završio Realnu gimnaziju, radeći kao nadzornik pruga, Faik dolazi putem Banata, gdje prvo službuje u Čoki, a poslije u Alibunaru. Poslom odlazi u Budimpeštu i tu susreće Rozaliju Birtu, koja je u Peštu stigla iz grada Zilaha u Ednelju pošto je Tranonskim mirom 4. juna 1920. Transilvanija, odnosno područje Erdeja pripojeno Rumunjskoj. Tu se upoznaju i započinju živjeti u Banatu. Imali su četvoro djece: sina Enesa (1922.), kćer Adelu (1925.), kćer Ilonku (1926.) i sina Esada (1931.). U međuvremenu Faiku je pripao i stariji sin Izudin iz prvoga braka. Nakon nekoliko godina službovanja u Banatu, Faik sa porodicom na kratko boravi u Slavanskom Šamcu, tu mu se 1926. godine rodila kćerka Ilonka, koja je sa pet godina umrla od posljedica meningitisa 1931. godine. Te godine sele u Osijek, gdje mu se rodio i najmlađi sin Esad. Faik i Rozalija ostaju živjeti u Osijeku do izbijanja Drugog svjetskog rata kada ih ustaške vlasti protjeruju u Dardu (Baranju koja je već bila pod upravom mađarskih vlasti). Nakon završetka rata vraćaju se u Osijek gdje žive do smrti.

Drugi brat Izet, ostaje u Gradačcu, ali i on seli u Osijek za bratom Faikom tridesetih godina 20. vijeka gdje sa porodicom ostaje živjeti. Izet je rođen 1900. godine, a preminuo u Osijeku 1945. godine. Bio je u braku sa Esmom Đinić, rođenom također 1900. god. u Gradačcu. Imali su dvoje djece, sina Fahrudina, rođenog 8. maja 1919. god. u Gradačcu i kćerku Šemsu, rođena 15. aprila 1921. godine, također u Gradačcu, koja je preminula 11. novembra 1940. godine u Osijeku, pred sam rat.

Kuća porodice Taslidžić

Kada dođete pred kuću Taslidžića, vaš pogled će se sigurno zaustaviti na njenoj prelijepoj fasadi i vanjskom izgledu zgrade koji neumoljivo podsjeća na arhitekturu iz doba austrougarske vladavine Bosnom. Šta, ustvari znamo o toj kući?! Prilično malo, ali dovoljno da ostavimo traga o njenom graditelju i prvom vlasniku. Za vrijeme austrougarske uprave Bosnom, u Gradačcu je kao ljekar radio dr. Ervin Horak. Došao je 1902. godine i ostao sve do 1926. godine, kada je penzionisan. Tako o tome dr. Esad Zukić kaže da je dr. Horak napravio tri kuće u Gradačcu, od kojih je jedna ova navedena, gdje odavno živi porodica uglednih građana Gradačca, Taslidžići. Pored nje, napravio je i kuću Radakovića, koja se nalazi između kuće Taslidžića i zgrade bivšeg Suda za prekršaje. Dr. Zukić ističe da je Horak napravio i vilu na aleji u blizini kina, a radi se o kući u kojoj već dugo godina stanuje porodica Trakića. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, zgrada je bila u vlasništvu advokata dr. Drage Tatara, koji je u prizemlju imao svoju advokatsku kancelariju. Nije mi poznato od kojeg datuma je kuća u vlasništvu porodice Taslidžića, ali umjesto toga pomenimo da ova poznata i mnogobrojna porodica potiče od Džemala Taslidžića, koji je za vrijeme prve Jugoslavije imao trgovinu i kafanu u prizemlju kuće Mehmed-bega Gradašćevića. O ovoj kući Gradašćevića, želim posebno istaknuti Ešrefa Taslidžića i njegovu suprugu Sadetu. Radi se o našim uglednim sugrađanima, koji su ostavili neizbrisivi trag u gradu Zmaja od Bosne. Ešref je obavljao mnogobrojne dužnosti i za vrijeme svog životnog vijeka bio je direktor ugostiteljskog preduzeća, direktor tekstilne tvornice Kula, kao i Upravnik škole učenika u privredi. Za vrijeme kraljevine Jugoslavije igrao je u fudbalskom klubu Gradačca koji se tada zvao Vardar. Zajedno sa svojom suprugom posljednje dane svog radnog vijeka proveo je u trgovinskom preduzeću Trgocentar, odnosno radnoj organizaciji Trebava. Imao sam čast da jedno vrijeme radim zajedno sa ovim divnim ljudima.“²⁸

²⁸ Mirza Avdičević (Gradačac, marta 2011.; Historijske znamenitosti - blog).

Slika broj 9. *Kuća Taslidžića u Gradačcu*

U matičnom uredu ²⁹ Gradačac, Matična knjiga potvrđuje da su upisani: Hasan Taslidžić, Džemal Taslidžić, Faik (Sadik) Taslidžić, te Izet Taslidžić. Svi oni osnovali su svoje porodice koje su se razgranale, a među njima u Gradačcu su ostali Hasan i Džemal.

Dakle, Džemal je sin Hasana, rođen 1891. godine, a bio je oženjen sa Fatom Avdić, koja je rođena 1888. godine.

Imali su čak osmero djece Taslidžić: Esad (1919.), poginuo 21. juna 1945.god. Ešref (1920.); Ekrem (1922.), poslije živio u Zagrebu, Muris je (1925.), živio u Sarajevu, Razija (1928.) udata Sarajlić Esma (1930.) udata Smajlović, živjeli u Norveškoj, Muzafer (1923) i Enver (1935.), preminuo 19. aprila 1944. godine.

Porodica Taslidžić se i dolazećim decenijama 20. stoljeća razgranala, a među njima bilo je i onih koji su u samom gradu Gradačcu imali vrlo zapaženo mjesto budući da su djelovali na različitim nivoima u privredi, ali i javnom životu.

Nema sumnje da je bitna ličnost privrede u gradu bio Ešref Taslidžić, koji je obavljao značajne dužnosti u tadašnjim tvornicama, ali i trgovinskoj mreži, a naročito kada se formiralo preduzeće Trgocentra. Osim svojih izuzetnih zasluga

²⁹ Matične knjige Matičnog ureda Gradačac sa razmeđa 19. u 20. vijek

u privrednom razvoju, Ešref je bio i vrlo sklon fudbalu, pa je kao funkcioner FK Vardar bio aktivan faktor u razvoju kluba.

Ešref se oženio sa Sadedom Đonlagić, s kojom je izrodio dvoje djece: kćerku Mirsadu i sina Mirsada. Mirsada je rođena 1950. i ostala je živjeti i djelovati u Gradačcu, udata je za Safeta, zvanog Nihad, 1947. godine, rođen Mešanović. Imaju dvoje djece, kćerku Ninu i sina Nina.

Mirsad, rođen 1953. god., oženio je se sa Nerminom Bukvarević rođenom 1958. godine, imaju sina Adia, rođen 1983. godine koji se otisnuo iz Gradačca u daleki Katar i živi i radi u Dohi, kao projekt menadžer u tvrtki BIM - u BIMTEC Doha. Adi je oženjen sa Majom Čehaja i imaju sina Liama ,rođenog 25. novembra 2020. godine. Mirsadova kćerka Ida, rođena 1984. godine je udata za Ćenu, Kenad Haseljića, koji je rođen 1981.godine i imaju sina Daniša, koji ima sedam godina i kćerku Unu, koja ima pet godina. Mirsad je inače diplomirani arhitekta i ostao je živjeti u rodnom gradu kako bi svojim znanjem i iskustvom stvarao ozračja sretnoga urbaniziranog gara, u čemu je i uspio.

Slika broj 10. Ešref Taslidžić sa suprugom Sadedom Đonlagić; kćer Mirsada i sin Mirsad

Porodica Ekrema Taslidžića razgranata je na sljedeći način: Ekrem i supruga Mulija dobili su dvoje djece: sina Esada i kćerku Irenu. Oni su pak nastavili roditeljskim putevima, pa sin Esad sa suprugom Dijanom ima također dvoje djece i to: sina Denisa i kćerku Sandu, dok Irena i njezin suprug Nikifor Petrović imaju samo sina Andreja. Irena je preminula prije dvije godine u Zagrebu.

Dalje, brat Muris Taslidžić i njegova supruga Natalija imaju dva sina Miroljuba, zvanog Mikija i Jasmina. Miroljub sa suprugom Jasminom ima kćerku Svjetlanu i sina Vedrana, drugi sin Jasmin i njegova supruga Meliha imaju kćerku Maju i sina Zlatana.

Sestra Razija, udata Sarajlić sa suprugom Zoraudinom, ima dvije kćerke, Jasminku, udatu Šaponjić i Nerku, udatu Cvjetinović. Jasminka sa suprugom Aleksandrom Šaponjićem ima kćerku Jasenku, dok druga kćer Nerka i suprug Veseljko Cvjetinović imaju sina Adnana i kćerku Aidu.

Sestra Ema, udata Smajlović sa suprugom Vehidom ima sina Zlatana i kćerku Aidu, koja je udata Miljević. Zlatan sa suprugom Ljiljanom ima sina Nevena, dok Aida sa surugom Ziranom Mljevićem ima kćerku Sanju.

I brat Mizafer Taslidžić oženio je Jelenu i s njom imao jednu kćerku Ruzmiru, koja je radi bolesti rano preminula.

Slika broj 11. *Mirsad Taslidžić sa suprugom Nerminom u jednom od obilazaka svijeta....*

Zaključak

Prethodna razmatranja potvrđuju historijsko porijeklo koje seže iz davnih vremena, a od njih se zapravo formirala današnja savremena porodica Taslidžić, čiji je najveći dio nastavio živjeti u Bosanskoj Posavini, odnosno gradu Gradačcu, dok se jedan dio rasuo po cijelom svijetu. Pokušaj je to stvaranja baze osoba koje vezujemo za porodicu Taslidžić i to u različitim vremenskim periodima pod raznim imenima koja su bila prikladna vremenu u kojemu su živjeli, ali i okolnostima koje su tada imale vrlo snažnoga uticaja na život. Brojni podaci samo potvrđuju kako se granala i kako je tekao razvoj pojedinih izdanaka te vrlo razgranate porodice u prošlosti Bosne i Hercegovine imala itekako značajnog udjela i tako sve do najnovijeg doba, kada nove generacije Taslidžića potvrđuju prisutnost svojih predaka u javnom prostoru baš kao i oni danas.

Summary

Previous considerations determine the historical origins that go back to ancient times, and from them is actually today's modern family Taslidzic formed, most of whom continued to live in Bosanska Posavina, or the town of Gradacac, while some scattered around the world. It is an attempt to create a database of people we associate with the

Taslidzic family in different periods of time under different names that were appropriate to the time in which they lived, but also the circumstances that then had a very strong impact on life. Numerous data only confirm how it branched and how the development of certain offshoots and otherwise very branched families in the past of Bosnia and Herzegovina had a very significant share and so until recently, when new generations of Taslidzic confirm the presence of their ancestors in public just like they do today.

Prilog

Razvoj genealoškog isječka obitelji Taslidžić od najstarijih do najnovijih vremena kroz fenomen transformacije u građansko društvo

Ovaj prikaz slijedi događaje o pripadnicima šire obitelji iz roda Dukaginzâde Yahyâ-begova koji su se nastanili na Sandžaku u vremenima osmanske vladavine odatle potječe i prvi budući Taslidžić, odnosno Tašlidžali Dukâgin-zvani Jahja /TAŞLICALI YAHYA BEY/, ali i što se sve događalo s ovoj obitelji početkom 20. stoljeća od kada počinju se baviti trgovinom i ugostiteljstvom. Taslidžići su primjer gdje se može pratiti sam fenomen transformacije stare obitelji begovske razine (dijelom zemljoposjeda) u novo dolazeće građansko društvo. Tu zapažamo kako ta transformacija, ali ujedno i uključivanje u suvremene (modrene) društvene i gospodarske tijekove započinje krajem osmanske uprave, pa ide dalje u vrijeme austrougarske vladavine do najnovijeg doba. Članovi obitelji Taslidžić su etabliravši se u smislu modernih trgovaca, ugostitelja, poduzetnika, intelektualaca, javnih osoba čime se njihov život kao građanske obitelji, posebno u vremenima između dva svjetska rata uvelike razlikovale od drugih po razini sličnih obitelji. Istina, poslije 1945. godine doživljavaju gotovo pa istu sudbinu poput drugih malobrojnih građanskih obitelji u razdoblju društvenih odnosa u novoj državi i potpuno novom ambijentu, ali na samom kraju 20. stoljeća u sličnim okolnostima raspadom socijalističkog društvenog sustava.

**Stara plemenitaška Sandžačka obitelj Dukaginzâde Yahyâ- beova:
Tašlidžali Dukâgin-zvani Jahja /TAŞLICALI YAHYA BEY/ od 1498. godine**

*Tašlidžali Dukâgin-zvani Jahja /TAŞLICALI YAHYA BEY/ nije imao djeca,
ali njegov mlađi brat Osman je razgranao buduću veliku obitelj.*

1499. – TASLICALI OSMAN

Djeca: Osman (sin)

1617.- TASLIDŽAK OSMAN

Djeca: Husein (sin)

Kraj 17stoljeća - TASLIDŽAK HUSEIN

Djeca: Osman (sin)

TASLIDŽAK OSMAN
Djeca: Husein-hodža (sin)

TASLIDŽAK HUSEIN
Djeca:Hilmi (sin)

TASLIDŽAK HILMI
Djeca:Hilmi-baba (sin)

TASLIDŽAK HILMI-baba
djeca:Hasan- beg (sin)

(HILMI-baba iselio iz Bosne, ostao je njegov sin HASAN-beg)

1887. TASLIDŽAK HASAN – ZULFA
Djeca: 1.a Taslidžak Hasan (sin)
2.b Taslidžak Džemal (sin)
3. c Taslidžak Sadik-Faik (sin)
4. d Taslidžak Izet (sin)

1920. Prezime preimenuje se u TASLIDŽIĆ

1.a TASLIDŽIĆ HASAN

2.b TASLIDŽIĆ DŽEMAL - AVDIĆ FATA
(1891.-1939.) (1888.-1965.)

Djeca: 1. Taslidžić Esad
(1918.-poginuo 21.06.1945.)

2. Taslidžić Ešref
(1920.-2005.)

3. Taslidžić Ekrem
(1922.-???)

4. Taslidžić Muris
(1925.-???)

5. Taslidžić Razija
(1928. - ???)

6. Taslidžić Esma
(1930-???)

7. Taslidžić Muzafer
(1933.-???)

8. Taslidžić Enver
(1935.- 19.04.1944.)

1. TASLIDŽIĆ ESAD –SENIJA JAŠAREVIĆ
(1918. -21.06.1945.) (23.09.1923.-2008.)
Djeca: 1. Miralem (sin)

TASLIDŽIĆ MIRALEM – JASMINA CHIKOTA
(20.02.1944.-01.03.2016.) (24.09.1950.)
Djeca: 1. Mirela (kći)
2. Maja (kći)

TASLIDŽIĆ MIRELA- ERNEST DEDIĆ
(09.03.1974.) (12.07.1973.)
Djeca: 1. Dino Sven 19.05.1997. (sin)
2. Arsan Mak 06.07.2001 (sin)

TASLIDŽIĆ MAJA- RICHARD ARNESEN LALIČAN
(30.09.1979.) (30.10.1983.)

2. TASLIDŽIĆ EŠREF - SADETA ĐONLAGIĆ
(1920.-2005.) (1930.-2012.)
Djeca: 1. Mirsada (kći)
2. Mirsad (sin)

TASLIDŽIĆ MIRSADA - SAFET zv. NIHAD MEŠANOVIĆ
(09.04.1950. Gradačac) (15.08.1947.)
Djeca: 1. Nina (kći) (06.10.1979. Sarajevo)
2. Nino (sin) (28.10.1983. Gradačac)

TASLIDŽIĆ MIRSAD – NERMINA BUKVAREVIĆ
(01.07.1953. Gradačac) (24.04.1958. Gradačac)
Djeca: 1. Adi (sin)
2. Ida (kći)

TASLIDŽIĆ ADI – MAJA ČEHAJA
(13.03.1983. Slavonski Brod) (02.09.1987. Zenica)

Djeca: 1. Liam (sin) (25.11. 2020. Doha-Katar)

TASLIDŽIĆ IDA – KENAN HASELJIĆ
(03.07.1984. Gradačac) (15.05.1984. Gradačac)

Djeca: 1. Danis (sin) (26.03.2014. Sarajevo)

2. Una (kći) (10.01.2017. Sarajevo)

3. TASLIDŽIĆ EKREM – MULIJA zv. MACA POLUTAK
(10.08.1922.-veljača 2001.) (01.05.1933.

Djeca: 1. Esad (sin)

2. Irena(kći)

TASLIDŽIĆ ESAD- DIJANA KMOH
(21.09.1951.) (23.05.195

Djeca: 1. Denis (sin) 26.09.1979. živi na Floridi

2. Sanda (kći) 01.08.1985. živi na Floridi

TASLIDŽIĆ IRENA- NIKIFOR PETROVIĆ
(10.03.1957.- 09.06.1994.) (06.01.1956.)

Djeca: 1. Andrej (sin) 26.05.1985. živi u Australiji

4. TASLIDŽIĆ MURIS – NATALIJA zv. NATA MIHAJLOVIĆ
(24.12. 1925. Gradačac (04.07. 1930. Čačak
08.12. 2017. Sarajevo) 13.10. 2015. Sarajevo)

Oženio 18.08.1950. u Zvorniku Nataliju Mihajlović

Djeca: 1. Miroljub zv. Miki (sin)

2. Jasmin (sin)

TASLIDŽIĆ MIROLJUB zv. MIKI – JASMINA HAMZIĆ
(21.05.1951. Tešanj) (30.08. 1958. Stolac)

Djeca: 1. Svjetlana (kći)

2. Vedran (sin)

TASLIDŽIĆ SVJETLANA – DRAGAN CRKVENJAŠ
(24.01.1982. Sarajevo) (01.08. 1972. Sarajevo)
Djeca: 1. Nicholas (sin) 17.11. 2007. Edmonton, Kanada
2. Daniel (sin) 19.02. 2010. Edmonton, Kanada
3. Mateo (sin) 24.11. 2017. Edmonton, Kanada

TASLIDŽIĆ VEDRAN – ANA VIZEK
(29.04.1984. Sarajevo) (15.07.1983. Virovitica)
Djeca: 1. Matias 01.12.2020. Edmonton, Kanada

TASLIDŽIĆ JASMIN - MELIHA HASANEFENDIĆ
(08.02.1956. Čačak) (30.08. 1955. Vlasenica)
Djeca: 1. Maja (kći)
2. Zlatan (sin)

TASLIDŽIĆ MAJA - NEDIM ŠAĆIRAGIĆ
(30.05.1980. Sarajevo) (20.11.1978. Sarajevo)
Djeca: 1. Danin 03.05. 2009. Sarajevo
2. Iman 25.05. 2015. Sarajevo

TASLIDŽIĆ ZLATAN – KHANH MAI TRINN
(07.05. 1984. Sarajevo) (25.11.1986. Vietnam)

5. TASLIDŽIĆ RAZIJA – ZORAUDIN SARAJLIĆ
(1925.- ???)
Djeca: Jasminka (kći)
Nejra (kći)

SARAJLIĆ JASMINKA - ALEKSANDAR ŠAPONJIĆ
Djeca: 1. Jasenka (kći)

SARAJLIĆ NEJRA – VELJKO zv. VESO CVJETINOVIĆ
Djeca; 1. Adnan (sin)
2. Aida (kći)

6. TASLIDŽIĆ ESMA – VEHID SMAJLOVIĆ
(1930.)
Djeca: 1. Zlatan (sin)
2. Aida (kći)

SMAJLOVIĆ ZLATAN – LJILJANA
Djeca: 1. Neven (SIN)
SMAJLOVIĆ AIDA – ZORAN MILJEVIĆ
Djeca: 1. Sanja (kći)

7. TASLIDŽIĆ MUZAFER – JELENA
(1933.)

Djeca: 1. Ruzmira zv. Mira (kći)

8. TASLIDŽIĆ ENVER -
(1935. – 19.04.1944.)

PRVI BRAK

3. c. **TASLIDŽIĆ SADIK –FAIK – RAMIZA AHMETOVIĆ**

(29.09.1893.- 27.03.1976.) (1898-1943. u Odžaku)

Djeca: 1. Izudin (sin)

2. Hajrudin (sin)

IZUDIN TASLIDŽIĆ
(1919.-1944.)

HAJRUDIN TASLIDŽIĆ- RAZIJA FISOVIĆ
(1920.-1979.) (21.08.1921. – 08.08.2014.)

Djeca: 1. Ramiza (kći)

TASLIDŽIĆ RAMIZA – AHMET MUFTIĆ
(05.03.1948.) (16.05.1949.)

Djeca: 1.Senija (kći)

2. Ibrahim (sin)

I brak MUFTIĆ SENIJA - ASIM FITOZOVIĆ
(11.03.1978.) (14.05.1979.)

Djeca: 1. Emina (21.07.2002.)

II brak MUFTIĆ SENIJA – ELVIR MUJKANOVIĆ
(11.03.1978.) (27.04.1979.)

Djeca: 1. Jasmina (13.04.2012.)

MUFTIĆ IBRAHIM – EMINA ŠEREMET
(12.10.1975.) (26.01.1976.)

Djeca: 1. Benjamin (sin) (11.10.2009.)

II brak TASLIDŽIĆ FAIK – ROZALIJA BIRTA
29.09.1893. – 27.03.1976.) (16.03.1898 .U Zilahu; Erdelj; Transilvanija
(19.05.1973.)

Djeca: 1. Enes (sin)
2. Adela (kći)
3. Esad (sin)
4. Ilona (kći)

TASLIDŽIĆ ENES – ILONA MAČIK
(01.01.1922. – 05.04.1993.) (04.02. 1924. – 24.08. 2010.)
Djeca: 1. Davor (sin)

TASLIDŽIĆ DAVOR – ERŽIKA NAĐ
(13.05.1950.) (29. 07. 1950.)
Djeca: 1. Daniel (sin)
2. Daniela (kći)

TASLIDŽIĆ DANIEL - ADRIJANA ŠEREŠ
(08.04.1976.) (30.12.1980.)
Djeca: 1. Dorotea (kći) 23.07.2000.
2. Bruno (sin) 16.08.2003.

TASLIDŽIĆ DANIELA – ZORAN HERMAN
(18.04.1983.) (22.07. 1972.)
Djeca: 1. Lana (kći) 01.10. 2008.)

TASLIDŽIĆ ADELA – BOŠKO KOTARLIĆ
(07.07.1925. -08.08.2013. (17.12.1913. – 17.06. 1970
Alibunar -Sergeno /Milano) (Bačinci – Osijek)
Djeca: 1. Siniša (sin)
2. Danka (kći)

I brak KOTARLIĆ SINIŠA - GORDANA KOVAČEVIĆ
(17.08.1951) (22.04.1962.)
Djeca: 1. Ines (kći)
2. Bojana (kći)
3. Filip (sin)

KOTARLIĆ INES – DIEGO ZAGATO
(26.12. 1984.)

KOTARLIĆ BOJANA – ANDREA NICOLINI
(02.08. 1986.)

Djeca: 1. Rebeka (kći) 14.10.2005.

KOTARLIĆ FILIP – ILARI
(18.10.1990.) -

Djeca: 1. Aurora (kći) 13.04. 2012.

KOTARLIĆ DANKA - GIORGIO BIASSONI
(10.07.1957.) (31.12.1951)

Djeca: 1. Lara (kći) 06.10. 1982.

TASLIDŽIĆ ESAD – ŠTEFICA STRAPAĆ
(05. 02. 1931.- 02.05. 2018.) (23.12. 1951.)

Djeca: 1. Ranko (sin)

TASLIDŽIĆ RANKO – SVETLANA RAJKOVIĆ
(21.08. 1956.) (08.04.1957.)

Djeca: 1. Sara (kći)

2. Tara (kći)

TASLIDŽIĆ SARA
(03.04.1986.)

TASLIDŽIĆ TARA - ŽIVIĆ

4. TASLIDŽIĆ IZET - ESMA ĐINIĆ
(1900.-1945) (1900- 1974.)

Djeca: 1. Fahrudin (sin)

2. Šemsa (kći)

TASLIDŽIĆ FAHRUDIM - HILDA KRAUS
(08.05.1919.- 20.07. 1974.) (23.12.1923.- 28.02. 2012.)

Djeca: 1. Damir (sin)

2. Mirna (kći)

TASLIDŽIĆ DAMIR – ANKICA ŠEBALJ
812.11.1949.) (07.09.1954.)

Djeca: 1. Vedran (sin)

2. Martina (kći)

TASLIDŽIĆ VEDRAN – TIJANA DAVIDOVIĆ

(11.05.1976.) (00.12. 1978.)

Djeca: 1. Antoaneta (kći) 13.05. 2001.

2. Nora (kći) 18.05. 2003.

3. Matija (sin) 29.09. 2007.

4. Marisa (kći) 07.08. 2014.

TASLIDŽIĆ MARTINA- ROBERT GJERGJA

(10.08. 1977.) (23.06. 1965.)

Djeca: 1. Roko (sin) 24.10. 2002.

2. Nika (kći) 12.12. 2003.

TASLIDŽIĆ MIRNA- MIRKO KRAMAR

(18.12. 1946. – 05.09.2002.) (01. 06.1945.- 26.09. 2002.)

Djeca: 1. Predrag (sin)

KRAMAR PREDRAG – KRISTINA MILIĆ

(07.05.1971.) (18.01. 1978.)

Djeca: 1. Ema (kći) 14.10. 1995.

2. Igor (sin) 14.09. 2002.

II brak TASLIDŽIĆ FAHRUDIN - HATIDŽA KLENPIĆ

(18.05.1919.- 20.07.1974.) (11.10. 1935.- 10.06.2005.)

Djeca: 1. Azra (kći)

TASLIDŽIĆ AZRA – TVRTKO SALITREŽIĆ

(02.12. 1965.) (14.10.1963.)

Djeca: 1. Mislav (sin) 06.11.1987.

2. Juraj (sin) 20.07. 1993.

TASLIDŽIĆ ŠEMSA (sestra Fahrudinova)

(15.09. 1921. – 11.11.1940.)

Izvori i literatura

Izvori

Fond Zemaljske vlade u Sarajevu
 Fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu
 Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo
 Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla
 Arhiv Općine Gradačac
 Arhiv Vrbaske banovine Banja Luka
 Gruntovnica Gradačac
 Arhiv Općine Gradačac
 Matični ured Gradačac
 Muzej Ras Novi Pazar
 Zavičajni muzej Pljevlja
 Osobni arhivi porodice Taslidžić i prijatelja

Literatura

Bahić, Ibrahim. 1982. *Gradačac sa okolinom 1461.-1981.* /rukopis/. Gradačac;
Đordić, Marjan. 1996. *Bosanka Posavina*. Zagreb;
Grupa autora. 2007. *Vijećanja bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831*. Gradačac;
Hažihuseinović, Saih & Teufik, **Imamović**. 1960. *Gradačac i okolina* /nacrt za monografiju - rukopis/. Gradačac;
Husein - paša Boljanić i njegove zadužbine (Zbornik radova sa naučnog skupa). Pljevlja, 2019. ;
Imamović, Enver. 1998. *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*. Sarajevo. ;
Kulenović, Salih. 1994. *Gračanica i okolina*. Tuzla;
Prilozi, časopis za orijentalnu filologiju; sv. 37., 1987. Sarajevo;
Prilozi, časopis za orijentalnu filologiju; sv. 41., 1991. Sarajevo;
Sarajlić, Esad. 2003. *Gradačac 1945.-1991.* Gradačac. ;
Sarajlić, Esad. 2008. *Gradačac sa okolinom - u prošlosti*. Gradačac;
Šehić, Husein & **Mitrović**, Đorđe. 1969. *Gradačac i okolina* /rukopis/. Gradačac;
Tasližić Herman, Daniela. 2020. *Bosanska Posavina na razmeđu XIX. i XX. stoljeća- demografske i socijalne promjene* /master rad/. Mostar;
Taslidžić Herman, Daniela. 2015. *Kapetan Husein-beg Gradašćević - Zmaj od Bosne* /seminarski rad/. Tuzla;
Taslidžić Herman, Daniela. 2020. *Gradačac na razmeđu XIX. i XX. vijeka u svjetlu demografskih i socijalnih promjena*. Baština- sjeveroistočne Bosne /časopis/, svezak 12.; 23-35;
Tihić, Esad. 2005. *Bosanski Šamac kroz historiju*. Sarajevo **Tufekčić**, Mehmedalija. 1981. *Gradačac četrdesetprve*. Sarajevo;

AKTIVNOSTI ZAVODA

Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ

Mr. sc. Kasim MEMIĆ

Mr. sc. Rusmir DJEDOVIĆ

*Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK
J.U. Muzej istočne Bosne, Tuzla*

MEMORIJALNA STABLA U KULTURNOM KRAJOLIKU TUZLANSKE REGIJE

Izveštaj o realizaciji projekta

MEMORIAL TREES IN THE CULTURAL LANDSCAPE OF THE TUZLA REGION

Project implementation report

Izložba u Biološkoj zbirci u Tuzli

Povodom obilježavanja *Dana državnosti* Bosne i Hercegovine, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK-a i Muzej istočne Bosne Tuzla, 24. novembra 2011. godine su upriličili otvorenje izložbe pod nazivom: "*Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije*", autora mr. sc. Kasima Memića, viši kustos-biolog, mr. Semira Hadzimusića, historičara i mr. sc. Rasmira Djedovića, geografa.

Izložbu je proglasio otvorenom prof. dr. Muhamed Omerović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Izložba je rezultat projekta terenskog istraživanja i dokumentovanja 20 lokaliteta sa memorijalnim stablima, grupama stabala i memorijalnim parkovima i alejama, od kojih je za izložbu odabrano 16 lokaliteta.¹

Neki od lokaliteta proglašeni su nacionalnim spomenicima BiH (Hrastova šuma u haremu stare džamije u Priluku, Stari hrast kod pravoslavnog hrama u Požarnici) ili se nalaze uz nacionalni spomenik (Stari orah kod kuće Čamdžića u Puračiću).

¹ [Počela realizacija projekta Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije | RTV TK | Najbliži Vama!](#) (zadnji pristup ostvaren 15.12.2021.); [/FOTO/ Otvorena izložba "Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije" | RTV SLON](#) (zadnji pristup ostvaren 15.12.2021.)

Uz izložbu isti autorski tim pripremio je i katalog, a posjetioci su pored panoa imali priliku vidjeti originalne primjerke lista i ploda od nekoliko memorijalnih stabala.

Izložba u Biološkoj zbirci u Tuzli (Turalibegova do br:8) bila je otvorena za posjetioce radnim danom od 9 do 15h, a istu je posjetilo više grupa učenika, studenata i turista. Svi posjetitelji su bili dužni pridržavati se važećih higijensko-epidemioloških mjera.

Slika 1. Detalj sa otvaranja izložbe(autori izložbe, s lijeva na desno: Kasim Memić, Semir Hadžimusić, Rusmir Djedović)

Slika 2. Dio izložbene postavke

Slika 3. Dio izložbene postavke

Slika 4. Prof.dr. Muhamed Omerović na ulazu u Bilošku zbirku u Tuzli

O projektu

Tuzlansko područje obiluje spomenicima prirodne baštine. Među njima posebno mjesto zauzimaju stara stabla za koja postoji potencijalni interes u naučnoj javnosti. Pored toga, neka stara stabla predstavljaju i memorijalne spomenike, te imaju svoju vrijednost kao dio kulturnog krajolika.² Navedena stabla se nalaze uz dobra kulturno-historijskog naslijeđa, uz ili u neposrednoj blizini sakralnih objekata, groblja, mezarja, nekropola sa stećcima i drugo. Ona su zapis o minulim vremenima. Pod tim stablima su kroz različite historijske periode održavani različiti događaji, zborovi, donošene značajne odluke.

Sa turističkog aspekta, mnoga stabla svojim habitusom, starošću i izgledom privlače pažnju brojnih turista, dio su kulturnog krajolika, prepoznatljiviji su dio identiteta grada, spomenika, lokaliteta, ali i građana.

Od 1983. godine do danas Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je evidentirao i valorizovao preko trideset lokaliteta na kojima se nalaze pojedinačna memorijalna stabla ili grupe stabala, parkovi, perivoji, arboretumi.

Slika 5. Kasim Memić, viši kustos-biolog,
na terenu kod starog hrasta ispred Osnovne škole „Kreka“ u Tuzli

² Više vidi: Kasim Memić, Rusmir Djedović, Semir Hadžimusić, *Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije, katalog*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK i Muzej istočne Bosne Tuzla, Tuzla 2020.

Najpoznatiji primjer memorijalnog stabla na području tuzlanske regije se nalazi na području grada Tuzla. Radi se o starom hrastu lužnjaku (*Quercus robur* L.), koji je stoljećima svjedok vremena, ljudi i događaja. Ovo memorijalno stablo kod Osnovne škole "Kreka" Zavod je evidentirao 1987. godine, kada su utvrđene i provedene mjere zaštite.

Brizi za očuvanje starih stabala prije se pridavala neznatna pažnja. Bilo je pokušaja da se ona zaštite kao i dobronamjernih prijedloga ljubitelja prirode i istaknutih stručnjaka, ali se dosta toga završilo na administrativnim aktima. Iako dendroflora ovoga tipa posjeduje naučnu vrijednost, ista je bila tema vrlo malog broja stručno-naučnih opservacija.

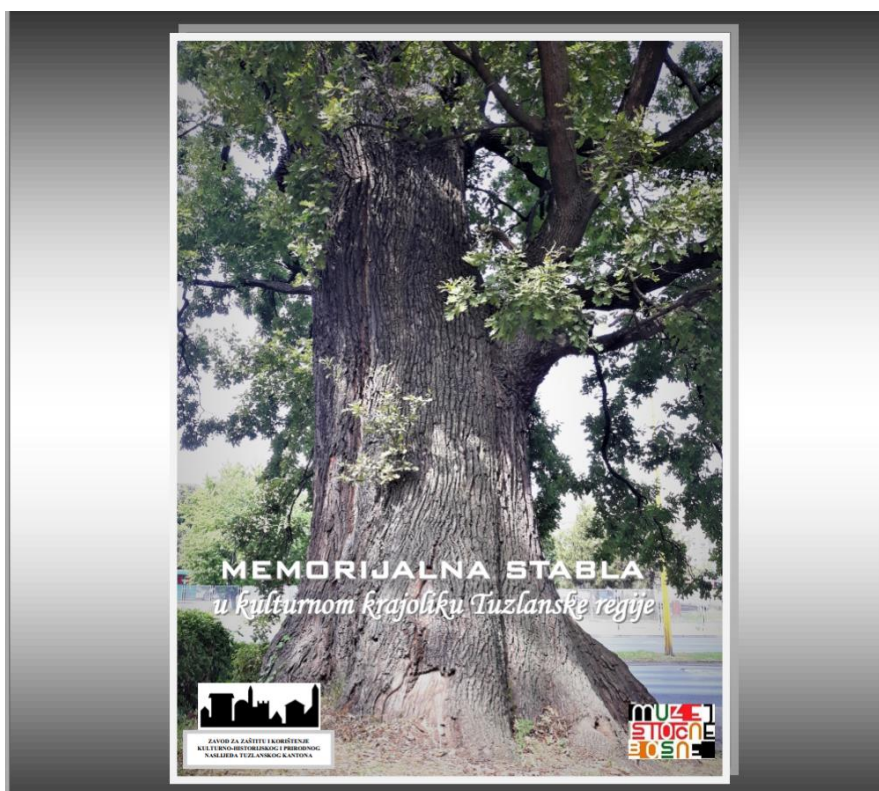
Slika broj 6. *Na terenu u Požarnici*

U današnje vrijeme kada se u modernom svijetu izvode konzervatorski zahvati na zaštiti dendroflora pokazala se potreba da se o tome upozna i šira javnost. Ovaj projekat koji zajednički izvode JU Muzej istočne Bosne Tuzla i JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je podrazumjevaao terensko evidentiranje lokaliteta i dokumentovanje stanja pojedinačnih dobara (memorijalnih stabala). Stručni tim je obišao dvadeset lokaliteta širom Tuzlanske regije, od kojih su valorizovani i putem izložbe i kataloga prezentovani karakteristični primjerci memorijalnih stabala, koji su upečatljivi simboli kulturnog krajolika. Stabla koja su

obuhvaćena ovim projektom rezultat su rada prethodnih generacija koje su sadnjom istih oblikovale životni prostor, posebno oko značajnijih kulturno-historijskih objekata, dajući time doprinos očuvanju kulturnog pamćenja i oblikovanja kulturnog krajolika.

Po uzoru na naše pretke, ova generacija treba nastaviti čuvati stara stabla, ali i saditi nova koja će novim pokoljenjima predstavljati memorijalna stabla. Na ovaj način sačuvat će se kulturno pamćenje i potaknuti kako pojedinca, tako i društvenu zajednicu na razvijanje ekološke svijesti o održivom suživotu sa prirodom.

Ovo je prvi korak. u postupku u kojem se putem upoznavanja šire javnosti sa značajem ovih dobara prirodne baštine, skreće pažnja na potrebu njihove dalje stručno-naučne valorizacije, zaštite i prezentacije.

Slika broj 7. Naslovnica kataloga
„Memorijalna stabla u kulturnom krajoliku Tuzlanske regije“

„PURAČKA ĆASKA – UMIJEĆE PRIPREMANJA I SLUŽENJA“ UPISANA NA PRELIMINARNU OTVORENU LISTU NEMATERIJALNOG KULTURNOG NASLIJEĀA BIH

Vijest

“THE ART OF PREPARATION AND SERVING” ENTERED IN THE PRELIMINARY OPEN LIST OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF BIH

News

„Puračka ćaska – umijeće pripremanja i služenja“ upisana je na listu nematerijalnog kulturnog naslijeđa/baštine Federacije Bosne i Hercegovine kojeg vodi Federalno ministarstvo kulture i sporta, a ova lista je dio Preliminarne otvorene liste nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine.

Puračka ćaska, detalj s manifestacije: „Puračko ćaskanje“
(Foto: Mirha Osmanović)

Puračka ćaska je upisana kao 14-ti element nematerijalne baštine na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine, uz napomenu da je to prvi gastro specijalitet upisan na ovu Listu. Državnu Listu čine elementi sa liste F BiH i liste RS. Preliminarna je zato što predstavlja preliminarni korak za upis na Reprezentativnu listu svjetske baštine koja se vodi pri UNESCO-u., a do sada su iz Bosne i Hercegovine na UNESCO Reprezentativnu listu upisana samo četiri

elementa nematerijalne kulturne baštine. Puračka ćaska je tradicionalno jelo Puračića koje se priprema od mesa uz dodavanje mirođija u zemljanoj posudi (ćasi), a servira u malim zemljanim ćasama, tzv. ćaskama po čemu je i dobilo ime „Ćaska“. Priprema i posluživanje ćaske vrši se samo u posebnim prilikama i posebnim gostima. Zemljana posuda u kojoj se ovo jelo servira dugo drži toplotu tako da uvjetuje poseban način konzumiranja. Nosilac projekta upisa ovog elementa nematerijalnog kulturnog naslijeđa je Kulturno-umjetničko društvo „Puračić“ iz Puračića, a stručnu podršku identifikaciji i upisu elementa dali su Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i ministarstvo za kulturu, sport i mlade TK.³

Dr. sc. Semir Hadžimusić

³ Opširnije na linku: [„Puračka ćaska – umijeće pripremanja i služenja“ upisana je na Preliminarnu otvorenu listu nematerijalnog kulturnog naslijeđa BiH - Baština.ba - Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK \(bastina.ba\)](https://www.bastina.ba)

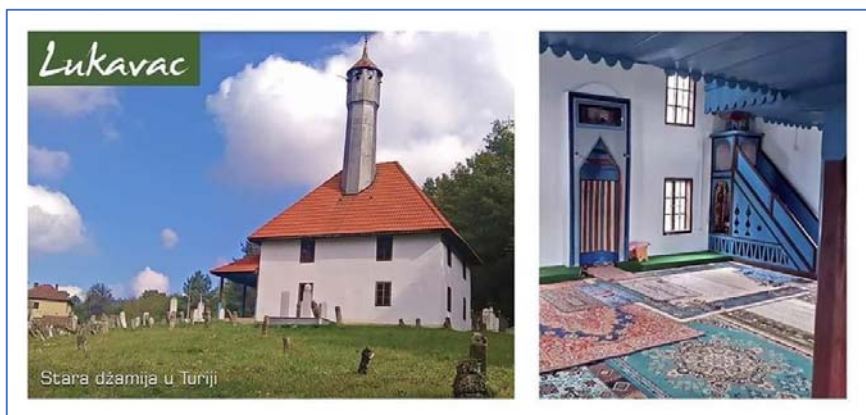
STARA DŽAMIJA U TURIJU PROGLAŠENA NACIONALNIM SPOMENIKOM BOSNE I HERCEGOVINE

Vijest

THE OLD MOSQUE IN TURIJA DECLARED A NATIONAL MONUMENT BOSNIA AND HERZEGOVINA

News

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj 2. novembra 2020. godine u Mostaru, donijela je odluku kojom se Graditeljska cjelina "Stara džamija u Turiji", općina Lukavac proglašava nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Nacionalni spomenik se sastoji od objekta džamije i harema sa nišanima. Stara džamija u Turiji prvobitno je sagrađena u drugoj polovini 19. stoljeća, da bi nakon požara temeljito rekonstruisana u periodu 1926-1928. godine. Džamija je oštećena u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, nakon čega je obnovljena pri tome sačuvavši izvorni oblik i autentičan izgled džamije s drvenom munarom.

Odlikuje se sačuvanim autentičnim enterijerom sa drvenim izvedbama mahfila, mimbera i ćursa, kao i haremom sa više starih nišana, od kojih je najstariji iz 1801. godine. Istraživanje, dokumentovanje i valorizaciju ovog dobra kulturne baštine uradio je Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona u periodu 2018-2020. godine. Rezultat toga jeste i naučni rad pod nazivom "Turija u drugoj polovini

19. stoljeća”, čiji su autori mr. Kemal Nurkić i mr. Semir Hadžimusić, a koji je objavljen u časopisu Baština sjeveroistočne Bosne br. 11.

Podršku radu Zavoda dala je i Komisija za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Općine Lukavac, a konačnu valorizaciju ove graditeljske cjeline (džamija i mezarje) u Turiji izvršila je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

Dr. sc. Semir Hadžimusić

NAUČNI SKUP: SEVDALINKA, ŽIVA TRADICIJA BIH I EVROPE

Vijest

SCIENTIFIC MEETING: SEVDALINKA, A LIVING TRADITION OF BIH AND EUROPE

News

Naučni skup: „*Sevdalinka, živa tradicija Bosne i Hercegovine i Evrope*“, održan je sedmog oktobra 2021. godine u organizaciji Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Manifestacija je održana u partnerstvu sa RTVTK-a i Etno-avlijom Mačkovac, a uz finansijsku pomoć Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Na ovom skupu učešće je uzelo dvadeset i pet stručnih i naučnih radnika iz oblasti: etnologije, muzikologije, književnosti, historije, odnosno nematerijalne baštine. Sevdalinka je reprezentativni žanr usmene narodne književnosti. Bosanskohercegovački narod je jako ponosan na sevdalinku, jer njome nije samo obogaćena kultura već i intelektualno blago čovječanstva. Sevdalinka se vitalna sačuvala do danas i kao biser ostala je čista i netaknuta, kao najvažniji dio nematerijalnog kulturno-historijskog naslijeđa naše države, regije, Evrope i svijeta, naša živa tradicija koja će ako Bog da kroz generacije koje dolaze i dalje biti sačuvana od zaborava, čista i netaknuta i inspiracija mnogim budućim generacijama.

Pored naučnog skupa održana je promocija fotomonografije „*Saray Sevdah Sarajevo 2011-2021*“, autora dr. sc. Semira Hadžimusića, nakon čega je uslijedio svečani dio manifestacije. U svečanom dijelu manifestacije, u programu „*Živi sevdah*“, poznati interpretatori izveli su neke od najljepših sevdalinki, te su za svoj rad na afirmaciji i očuvanju sevdalinke dobili posebna priznanja Zavoda. Priznanje za životno djelo u očuvanju i afirmaciji sevdalinke, uručeno je Nedžad Salkoviću, doajenu sevdalinke, a priznanje mu je uručio direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa gospodin Kemal Nurkić. Priznanja su dobili i Ramiza Milkunić, Esed Kovačević, Ibrahim Jukan, Džihad Polić, Refija Muslić, Abasko Bijedić, Enisa Hajdarević Šojko (BH radio 1), Erda Redžepagić (RTVTK).

Manifestacija i naučni skup imali su za cilj dodatno valorizirati, afirmirati i promovirati sevdalinku i njene baštinike, te dati još jedan podsticaj zaštiti sevdalinke kao nematerijalne baštine čovječanstva.

Amra Vehabović, prof.

**PRIKAZI-
RECENZIJJE-
OSVRTI**

Amra VEHABOVIĆ, prof.

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK

Edicija: MONUMENTA SREBRENICA. Srebrenica kroz minula stoljeća. Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva.

Knjige: 6., 7., i 8.

Knjige broj: 6., 7. i 8., edicije „*Monumenta Srebrenica*“ su izašle iz štampe 2017., 2018. i 2019. godine. Izdavač edicije je Javna ustanova Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Urednik je prof. dr. Adib Đozić. Knjige su prevedene i na engleski jezik, a prijevod je uradila doc. dr. sc. Selma Kešetović.

Monumenta Srebrenica, knjiga broj 6

Knjiga broj 6. nam donosi sedam istaknutih radova koji su svrstani u četiri poglavlja: *Genocid, Iz prošlosti Srebrenice, Prilozi i Dokumenti.*

U poglavlju *Genocid* imamo dva rada, prvi je napisao dr. sc. Sakib Softić koji govori o uklanjanju posljedica genocida i ključa za očuvanje mira u BiH. Drugi rad je napisao prof. dr. Šefket Krcić, pod nazivom: „*Otvoreno pismo filozofu i velikom svjetskom analitičaru Naomu Čomskom USA*“. Prvi rad tematizira posljedice genocida utvrđenog presudom Međunarodnog suda u Hagu od 26. februara 2017. godine po tužbi BiH protiv Srbije i Crne Gore zbog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i promišljanja kako da se oni uklone u interesu očuvanja mira i sigurnosti na prostorima zapadnog Balkana. U drugom radu, Šefket Krcić kroz otvoreno pismo analitičaru Naomu Čomskom USA skreće pažnju na djelo akademika dr. Smaila Čekića i govori istinu o genocidu i holokaustu, o svim onim haotičnim i mučeničkim momentima koje je naš narod doživio, o strašnom zločinačkom i mučeničkom ubijanju.

Sljedeće poglavlje, pod nazivom: *Iz prošlosti Srebrenice* donosi nam tri rada. Prvi rad su napisali autori: dr. sc. Adib Đozić i mr. sc. Rusmir Djedović. U navedenom tekstu se govori o krajnjem sjevernom dijelu grada Srebrenice na kraju 19 st., Panđurište, Baratova i Soločuša. Također i drugi rad su napisali ova dva autora, a rad se zove „*Naselja Pusmulići(sa Jasenovom) i Čičevac*“ (sa

Pribičevcem) kod Srebrenice u periodu od 1945.-1953. godine, a autor je dr. sc. Sead Selimović.

Poglavlje *Prilozi* donosi nam jedan interesantan rad, pod nazivom: “*Trebotić utvrda Kličevac u vrijeme Osmanske vladavine*”. Rad je napisao Aladin Husić. U radu je predstavljen utvrđeni Kličevac i župa Trebotić u kojoj se nalazio. U njemu je bilo i sjedište nahije Trebotić i prema H. Šabanoviću jedini utvrđeni grad sa posadom koji je bio upravni centar ne samo nahije nego i cjelokupnog vilajeta Kovač.

I posljednje poglavlje u ovom šestom broju su *Dokumenti*. Dr. sc. Vedad Gurda je napisao tekst pod nazivom: “*Presuda Zdravku Tolimiru za genocid u Srebrenici*”. Ovdje je posebno naglašeno da je Zdravko Tolimir optužen za učešće u udruženim zločinačkim poduhvatima ubijanja, te prisilnog uklanjanja i deportacije bosanskog muslimanskog stanovništva na prosotorima Srebrenice i Žepe u julu i augustu 1995. godine.

Monumenta Srebrenica, knjiga broj 7.

Knjiga broj 7 donosi nam niz zanimljivih tekstova od istaknutih autora kroz tri poglavlja, a to su: *Genocid, Iz prošlosti Bosanskog podrinja i Prilozi*.

O genocidu su nam pisali Enver Halilović, tekst pod nazivom: “*Pitanje kolektivne političke odgovornosti za masovni ratni zločin genocida*”, zatim Sead Omerbegović, Midhat Čaušević i Medina Salihović: “*O masovnim grobnicama na području općine Zvornik kao materijalnim dokazima genocida nad Bošnjacima, od 1992.-1995.*” I treći rad pod naslovom: “*Zločin genocida nad Bošnjacima na području općine Zvornik - slučaj Bijeli potok*”, grupe autora: Midhat Čaušević, Sead Omerbegović i Fatija Hasanović.

Istraživanje društveno-historijske i kulturne sadržajnosti Srebrenice u 19. st. potvrđuju i sljedeća tri rada, koja nam dolaze iz poglavlja *Iz prošlosti Bosanskog podrinja*, a to su: “*Popis stanovništva mahale Crvena rijeka u Srebrenici 1850/1851.*”, autora mr. Kemala Nurkića, zatim “*Mahale Petrič u Srebrenici krajem 19. st. i naselja Fojhar, Gostilj i Likari*”, autora Adiba Đozića i mr. sc. Rasmira Djedovića, zatim “*Opis džamije u Kozluku kod Zvornika*”, koji nam donosi Šefko Sulejmanović.

U poglavlju “*Prilozi*” imamo predstavljen rimski grad Domavija u Gradini kod Srebrenice u Bosni i tamošnji iskopi.

Monumenta Srebrenica, knjiga 8

Knjiga broj 8 donosi nam također nekoliko bogatih tekstova istaknutih autora kroz četiri poglavlja: *Genocid, Aktuelne pravne teme, Iz prošlosti Bosanskog podrinja* i novo poglavlje *Sjećanje*.

Sabina Subašić-Galijatović u poglavlju *Genocid* donosi nam tekst *O krivičnoj odgovornosti u praksi Međunarodnog krivičnog suda za Bivšu Jugoslaviju*, bazirajući se na problematiku masovnih zločina protiv čovječnosti. Meldijana Arnaut-Haseljić kroz tekst pod nazivom „*Genocid u Srebrenici: Udruženi zločinački poduhvat*“ govori nam o činjenicama kojima je dokazano postojanje više udruženih zločinačkih poduhvata izvršenih u BiH od 1992.-1995. ,stavljajući posebno akcenat na genocid u Srebrenici. *Hronologija sudskog procesa Radovanu Karadžiću za zločin genocida u Srebrenici i ostale zločine*, donosi nam autor Dževad Mahmutović. Mahmutović ističe da je hronologija urađena na temelju zvaničnih dokumenata Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i upotpunjenja sažetka presude Žalbenog vijeća u postupku protiv Radovana Karadžića.

O logorima i mjestima nezakonitog zatočenja Bošnjaka na području Višegrada u periodu agresije od 1992.-1995. godine, govori nam Ermin Kuka. U tekstu su opisana psihička i fizička mučenja, zlostavljanja i maltretiranja, kao i ubistva zatočenika na području Višegrada. Logor je upisan na najmonstruozniji mogući način.

Rasim Muratović i Midhat Čaušević donose nam tekst pod nazivom „*Razumijevanje oprosta u djelu norveškog filozofa Arnea Johana Vetlesena*“. Rad se bazira na pitanju: „Je li oprost moralno pogrešan?! I na činjenici da do pomirenja ne može doći ukoliko počinio ne priznaju ono što su počinili i ne iskažu javno kajanje za ono što su uradili.“

Aktuelnim pravnim temama u ovom broju Monumenta bavili su se: Hamid Mutapčić i Faruk Đozić, koji su napisali tekst pod nazivom: „*Stanje u oblasti javne evidencije nekretnina u Bosni i Hercegovini i mogući pravci reforme*“

Poslednje i jako značajno poglavlje je „*Sjećanje*“. Hatidža Mehmedović je prošla bolno iskustvo i njena sudbina je teška. Jedna od bošnjačkih heroína, koja se hrabro, odvažno i nesebično suprotstavljala poricateljima genocida nad Bošnjacima zaštićene zone UN Srebrenice, u julu mjesecu 1995. godine. O njenoj teškoj sudbini govori nam Adib Đozić. Prema njegovim riječima Hatidža Mehmedović se borila za pravdu među ljudima za istinu o genocidu.

U zbirci „*Himna poraženih*“ književnik Mile Stojić je napisao pjesmu „*Hatidža*“, posvećenu upravo Hatidži Mehmedović. Sa citatima iz navedene pjesme ćemo i završiti ovaj tekst o Monumenti:

HATIDŽA

Hatidža govori:

„Sanjam ih. Zovem ih. Tražim ih.

Dođu mi u san i ja kažem:

Ljubi vas majka, sanjam li ja ovo

Ili ste se vi stvarno vratili?

Oni kažu: Došli smo, majko,

Ne sanjaš. A onda se probudim

Sama, nigdje nikoga.“

Damir BOŠNJAKOVIĆ, prof.

**EDICIJA: MONUMENTA SREBRENICA. SREBRENICA KROZ
MINULA STOLJEĆA. ISTRAŽIVANJA, DOKUMENTI,
SVJEDOČANSTVA., KNJIGA 9. ZAVOD ZA ZAŠTITU I
KORIŠTENJE KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG
NASLIJEĐA TK, TUZLA, 270, STR.**

U devetom broju naslovljene edicije prezentirano je 13 originalnih naučnih radova od eminentnih istraživača genocida i drugih oblika zločina. Osim prepoznatljive uobičajene strukture „*Monumente*“ primjećuje se u ovom broju nešto više radova o genocidu i zločinu uopće od dosadašnjih brojeva. Ovo je zbog toga, kako kaže urednik, što ovaj broj izlazi istovremeno sa obilježavanjem 25-e godišnjice zločina genocida nad Bošnjacima. Osim toga, uvidom u sadržaj ovog broja vidljivo je, također, da prostorno i tematski nije se vezalo samo za Srebrenicu, već i za Zvornik, Vlasenicu, napade HVO na Armiju Republike Bosne i Hercegovine i njihov utjecaj na genocid, te druga bitna pitanja.

Osim riječi urednika, koja ništa manje od ostalih radova u ovom broju, predstavlja svojevrsnu historijsko – sociološku studiju baziranu na eksplicitnim primjerima, strukturu devetog broja „*Monumente*“ čine četiri rubrike: *Genocid* (17-204), *Aktuelne pravne teme* (207-219), *Iz prošlosti bosanskog podrinja* (223-256), te rubrika pod naslovom *Sjećanja* (259-270).

Prvi rad u rubrici *Genocid* donosi Rasim Muratović. Rad nosi naslov: „*Evropski pristup (ne) razumijevanju genocida nad Bošnjacima*“ (17 – 34). Ne sumnjam da bi mnogi koji čitaju ovaj rad prvo primjetili iskreno autorovo shvatanje uobičajene fraze: „*da se više nikad ne ponovi*“. Autor kaže da ta kontekstualno-deklarativna mantra, neizbježna tokom sve rjeđih antifašističkih godišnjica i ceremonija, pojavljuje se kao izraz moralnog licemjerja, politikantske nedosljednosti i neodgovornosti svjetskih moćnika. U tom kontekstu, autor prvo govori o gledanju Zapada na rat u Bosni kao prvenstveno vojni problem – izazvan nečim što se nazivalo „*nasiljem*“ koje je „*izbilo*“ s „*tri strane*“, pa je odatle, kaže autor, i najveći doprinos Zapada uništenju Bosne: *odbijanje da se ukine embargo na uvoz oružja bosanskoj vladi*. Autor dalje govori

da evropski pristup genocidu nad Bošnjacima nije bio samo moralni fiasko nad principom tolerancije nad onima što se razlikuju. Evropski pristup učestvovao je u onemogućavanju bosanskohercegovačke Vlade da zadrži postojeću multikulturnu državu i osobenost bosanskohercegovačkog društva. U kontekstu pogrešnog definisanja agresije i genocida nad Bošnjacima na evropskom planu, autor u nastavku rada iznosi stavove nekih evropskih zvaničnika, lidera stranaka i intelektualaca. Ilustrativni su stavovi britanskog lorda Dawid Owena i Norvežanina Thorvalda Stoltenberga iz jula 1993. godine, zatim norveškog profesora Johana Galtunga, koji je smatrao da je rat u bivšoj Jugoslaviji bio „srpski oslobodilački rat“... U navedenom kontekstu, autor dalje citira izjave lidera danske Socijalističke narodne partije Gerta Petersona te bivšeg predsjednika vlade Velike Britanije Edwarda Heath-a. U zadnjem poglavlju, autor govori o fenomenu *blaming the victim* – optuživanje žrtve i prikazivanje agresora/dželata kao žrtve. Sa tim u vezi, autor navodi riječi norvežanina Pallnes-a.

Zločin – negacija ljudskog dostojanstva (35-53), rad je autora Ermina Kuke i Almira Grabovice. Autori jasno govore da su izvršenju zločina prethodile detaljno i sistematski organizirane i planirane aktivnosti, a sve s ciljem stvaranja etnički čistih srpskih teritorija i implementiranja ideje stvaranja tzv. Velike Srbije. U provođenju zločina nad Bošnjacima, učestvovao je veliki broj zločinaca. Međutim, autori izdvajaju nekoliko, po načinu, metodama, tehnikama, monstruozno počinjenih zločina. Po tome su se posebno isticali Nikola Jorgić u Doboju, Milan Lukić u Višegradu i Goran Jelisić u Brčkom. Zajedničko svima njima je bio gotovo identičan obrazac izvršenja zločina nad bošnjačkim civilima, velikosrpska ideologija kao ideja vodilja, prostorna distanca (blizina) sa žrtvama, te sadizam koji su svi oni, kao i niz drugih zločinaca, otvoreno ispoljavali.

Sakib Softić donosi rad pod naslovom: *Neka pravna pitanja u sporu Bosne i Hercegovine protiv Srbije zbog kršenja konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* (55-85). Autor otvara niz pitanja, kao što su: Šta je pravni osnov za pokretanje i vođenje postupka, zatim šta je Bosna i Hercegovina tražila da Sud presudi?! Osim toga, autor iznosi način na koji je Bosna i Hercegovina dokazivala postojanje genocida, zatim dokazivanje ostalih navoda te šta je Bosna i Hercegovina dokazala u postupku? Autor također iznosi koje činjenice je BiH nastojala dokazati a nije uspjela. Na kraju zaključuje, da je Međunarodni sud pravde prvi put u svojoj historiji utvrdio odgovornost jedne države (Srbije) zbog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. S toga,

ističe autor, ova presuda ima historijsku važnost i to, ne samo za strane u sporu i za ovaj predmet nego i za razvoj međunarodnog humanitarnog prava u cjelini.

Meldijana Arnaut-Haseljić, napisala je rad pod naslovom: *Prisilni nestanci Bošnjaka u Srebrenici – sigurnoj zoni Ujedinjenih Nacija (87-105)*. Obzirom da brojne porodice još uvijek nisu ostvarile svoje osnovno pravo da saznaju istinu o sudbini svojih najmilijih, autorica u uvodnom dijelu rada ukazuje da pitanje prisilnih nestanaka u Bosni i Hercegovini je pitanje koje direktno urušava segment zaštite ljudskih prava. Pored prava na istinu, ističe autorica, žrtve imaju pravo i na socijalno zbrinjavanje, kao i definiranje pravnog statusa i pravnih usluga porodicama žrtava. S tim u vezi, autorica ukazuje na potrebu uređenja zakonskog okvira na nivou države. U nastavku rada govori se o službenim organima osnovanim s ciljem traženja prisilno nestalih osoba, te *pravnoj regulativi* s akcentom na Međunarodnu konvenciju za zaštitu svih osoba od prisilnog nestanka. Konvencija, ističe autorica, predstavlja temelj međunarodnog prava koji garantira pravo svakoj osobi da ne bude podvrgnuta prisilnom nestanku, pravo svake žrtve da sazna istinu o okolnostima prisilnog nestanka i sudbinu nestale osobe i pravo na slobodu da traži, prima i daje informacije u tom cilju. U daljem dijelu rada, autorica govori o načinu prisilnih nestanaka u Bosni i Hercegovini, efektu istih na žrtve i njihove bližnje, zatim posebno izdvaja prisilne nestanke u izvršenju genocida u Srebrenici. Pozivajući se na forenzičke i demografske dokaze predložene pred sudskim vijećima Haškog tribunala, autorica navodi da je znatno više od 7.000 ljudi nestalo nakon zauzimanja Srebrenice. U nastavku rada hronološki se iznose podaci o događajima u Potočarima, u proboju kolona, o masovnim ubistvima i prisilnim nestancima, o mjestima masovnih pogubljenja i premještanju grobnica.

Dijete i porodica u genocidu – s posebnim osvrtom na genocid nad Bošnjacima u i oko Srebrenice jula 1995. godine (107-125) rad je Muamera Džananovića. U radu se poseban fokus stavlja na zločin ubistva djece i posljedica koje je takav zločin ostavio na porodicu i društvo u cjelini. Na primjeru izvršenih zločina nad djecom i porodicom u periodu 1992-1995. godine u radu se dokazuje plansko i dugoročno „etničko čišćenje“ prostora s primjenom genocidnih radnji prema najranjivijim pripadnicima etničke grupe. U radu se postavlja jedno od važnih pitanja koje je moralo biti predmet interesovanja različitih naučnih disciplina, a to je pitanje mjerljivosti posljedica zločina ubijanja djeteta po porodicu, posebno posljedica koje taj zločin ostavlja na majku kao jedinku, „stub porodice“, ali i društvo u cjelini. Autor pita: „Postoji li teži zločin od onog u kojem zločinac uzima majci dijete iz njenog zagrljaja i odvodi ga u smrt ili ubijanje djeteta dok ga majka drži u svom naručju?!“ Posebna važnost ovog rada jeste

prilog na kraju koji govori o 442. imena ubijene djeca u genocidu u Srebrenici ukopanih u šehidskom mezarju Memorijalnog centra u Potočarima (126-139).

Amir Kličević piše o napadu HVO-a na Armiju Republike Bosne i Hercegovine u Srednjoj Bosni i srpskoj ofanzivi na slobodnu teritoriju bosanskog Podrinja početkom 1993. godine (141-151). U radu se govori o utjecaju Vance-Owenovog mirovnog plana na otežavanje situacije u srednjoj Bosni i Podrinju početkom 1993. godine. S time u vezi, autor objašnjava međusobnu, uzročno-posljedičnu, vezu između dešavanja u srednjoj Bosni i dešavanja u Podrinju i obrnuto. Iako, na prvi pogled, ti događaji nemaju međusobne veze, autor u radu, na nekoliko primjera, dokazuje kako su događaji iz srednje Bosne nanosili štetne posljedice odbrani Podrinja, odnosno kako je zbog Podrinja bosanskohercegovačka država bila primorana davati ustupke hrvatskom agresoru u srednjoj Bosni.

Vlasenica – kontinuitet velikosrpskog zločina, (153-171) rad je autora Husejina Omerovića u kojem se hronološki i na historijski utemeljen način predstavlja Vlasenica kroz prizmu stradanja njenog stanovništva u Drugom svjetskom ratu, te demografskih promjena poslije Drugog svjetskog rata. Komparirajući raspoložive podatke o ubistvu Bošnjaka sa prostora tadašnje općine Vlasenica tokom Drugog svjetskog rata i tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. – 1995. godine, autor dolazi do zaključka da se radilo o istoj velikosrpskoj politici, odnosno, oružanim napadima u cilju otimanja bošnjačke zemlje i ubistva što većeg broja pripadnika ove nacionalne i vjerske skupine. Osim toga, autor eksplicitno predstavlja opće prilike na području Vlasenice pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Na isti način, autor u nastavku piše o zločinima nad Bošnjacima sa prostora općine Vlasenica 1992-1995., zatim razmjerama zločina, spolnoj i starosnoj strukturi žrtava, ali i sudbini Bošnjaka u mješovitim brakovima. Pored brojnih, unaprijed pripremljenih zatočeničkih objekata i privremenih logora, u radu je posebno opisan logor Sušica koji je, kako autor kaže, *bio glavni zatočenički objekat i, ujedno, tanka žica između života i smrti velikog broja Bošnjaka sa područja nekoliko općina*. U nastavku rada autor govori o uništavanju islamskih vjerskih objekata, ističući da su tokom okupacije prostora općine Vlasenica srpske snage porušile sve džamije, mektebe, islamske kuće, abdesthane, osnovne škole u mjestima gdje su živjeli samo Bošnjaci, domove kulture, kao i mezarja na nekim lokacijama. Na kraju, autor govori o priznanju Dragana Nikolića, komandanta logora Sušica, za zločine nad Bošnjacima Vlasenice donoseći dio izjave koju je Nikolić dao Tužilaštvu ICTY-a.

Sljedeći rad u ovom broju edicije Monumenta Srebrenica jeste rad autora Semira Maslića, pod nazivom: „*Koncentracioni logori u općini Zvornik 1992.*

godine u funkciji izvršenja zločina genocida nad Bošnjacima bosanskog Podrinja“ (173-200). Rad je podijeljen na dva osnovna poglavlja. U prvom poglavlju autor donosi teorijsku elaboraciju osnovnih pojmova: *genocid*, *koncentracioni logor* (sa razlikom između koncentracionog logora i zatvora) te pojam *općine Zvornik*. U drugom poglavlju, koje nosi naslov: „*Okupacija općine Zvornik*“, autor je, osim podataka o samoj okupaciji, posebnu pažnju posvetio koncentracionim logorima za Bošnjake u općini Zvornik 1992. godine. Radi se o logoru **Novi izvor** udaljen oko 500 metara od stadiona u Zvorniku, zatim logor **Dom kulture** u Čelopeku, **zgrada Suda** za prekršaje, **Tehničko-školski centar** u Karakaju, **Dom kulture** u

Pilici gdje je, ističe autor, u maju 1992. godine uspostavljen još najmanje jedan logor za Bošnjake. Bio je to logor na **farmi u Pilici** gdje je bilo zatočeno više stotina Bošnjaka sa područja Zvornika, Bratunca i Vlasenice. Autor dalje navodi **džamiju u Đulićima**, gdje su vršena ubijanja i silovanja zatočenih žena i djevojčica u prisustvu ostalih logoraša, zatim navodi **Dom kulture u Drinjači**, gdje je bilo zatočeno devedeset Bošnjaka. Logor u selu Liplje uspostavljen je 25. maja 1992. godine. Autor navodi da su *naoružane komšije Srbi* uz pomoć paravojnih formacija iz Srbije u Osnovnoj školi i kući Paše Salihović u Liplju, zatočili preko četiri stotine dvadeset civila Bošnjaka. Logor Liplje je, ističe autor, jedini logor koji je oslobođen tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Autor dalje navodi logore u hotelu Vidikovac u Diviču, zgradu čitaonice koja se nalazi pored općine Zvornik, zatim logore Standard, Alhos, Ciglanu i logor na poljoprivrednom dobru Ekonomija koji su se nalazili u industrijskoj zoni Karakaj. U nastavku rada, autor opisuje nanošenje fizičkih povreda i ubistava logoraša, način psihičkog zlostavljanja logoraša, te govori o etničkom silovanju kao jednom od aspekata genocida. Autorica Sabina Subašić Galijatović u ovom broju Monumente donosi prikaz knjige: „*Kriv zbog otpora? Naser Orić, branitelj Srebrenice, pred međunarodnim pravosuđem*“, autora Rafaella Maison, izdavač Armand Colin, Paris, 2010. (201-204) Rafaela Madison je direktni sudionik u radu Haškog tribunala, koja je u navedenoj knjizi dala opsežnu analizu jednog od ključnih procesa pred ICTY-em u predmetu Naser Orić, koji se vodio protiv jednog od komandanata odbrane srebreničke enklave.

U rubrici *Aktuelne teme* (205-220), Faruk Đozić aktualizira pitanje zemljišno-knjižne reforme u Republici Srpskoj i njenih posljedica (207-2019). Autor ističe da reforme predviđene zakonom ne daju nadu da će uspjeti riješiti nagomilane probleme zemljišne knjige nego šta više primjenom ovih zakonskih rješenja dovest će se do iste situacije. Uvođenjem novog sistema evidencije nekretnina i prava na njima u Republici Srpskoj nije uveden samo sistem kao

takav, već je i ojačana uloga organa uprave kroz uspostavljanje tog novog sistema. Autor ističe da je novo zemljišno-knjižno pravo u entitetu RS izvor novih kontroverznih zakonskih rješenja posebno u pogledu državne imovine.

U rubrici *Iz prošlosti bosanskog Podrinja*, predstavljena su dva rada: Kemal Nurkić je pisao o mahali Petrić i Kala u Sreberenici, prema popisu stanovništva polovinom XIX stoljeća (223-235), dok su zajedničkim snagama Adib Đozić i Rusmir Djedović napisali rad: *mahala Grad u Srebrenici krajem 19. stoljeća* (237-256). Posebnu naučnu vrijednost rada Kemala Nurkića, čini detaljan pregled popisa stanovništva od 1850/1851. godine za mahale Petrić i Kala. Prezentirani su podaci o broju kuća, domaćinstava, sa brojem muških članova domaćinstva. Uz teoretsko objašnjenje cilja, načina i svrhe tadašnjeg popisa stanovništva u radu možemo spoznati starosnu strukturu muških članova domaćinstva, njihovu brojnost, etničko-religijsku pripadnost, porodična prezimena, zanimanje, boju brade i brkova, visinu i druge strukturne karakteristike popisanog stanovništva.

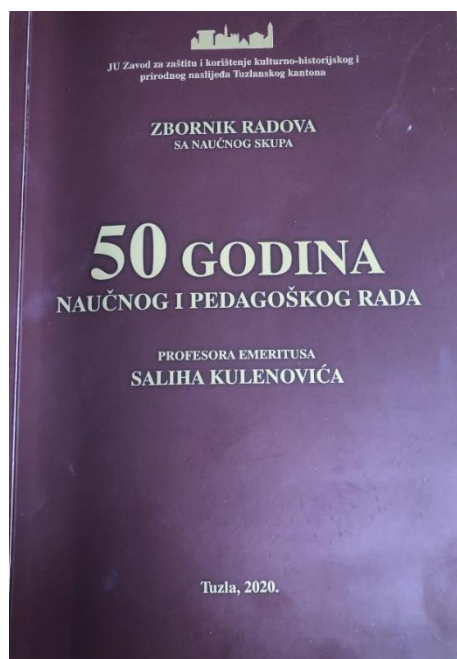
Ništa manje vrijedan je i drugi rad u rubrici *Iz prošlosti bosanskog Podrinja*. U radu su prezentirani i analizirani podaci o historijskim, demografskim, vlasničkim, urbanističkim i drugim društveno-historijskim činjenicama bitnim za mahal Grad u Srebrenici krajem 19. stoljeća. Osim toga u radu je dat detaljan prikaz svih kuća Grad mahale, te podaci o familijama ove mahale na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Autori su koristili do tada nekorištene podatke sa kraja 19. stoljeća. Radi se o katastarskim planovima iz 1883. i 1885. godine, topografskoj karti iz 1887. godine i gruntovnim knjigama iz 1894. godine pa nadalje.

Posljednja rubrika u devetoj knjizi edicije: Monumenta Srebrenica, jeste rubrika „*Sjećanja*“. Važno je napomenuti da je ova rubrika pokrenuta tek od prošlog broja „Monumente“ i to s ciljem da se ostave tragovi na značajne ličnosti iz bošnjačke prošlosti, prije svega, na majke Srebrenice koje su za odbranu Bosne i Hercegovine dale ono najvrijednije, a to su njihovi sinovi, braća, muževi i unuci. U ovom broju Adib Đozić se sjetio Begije (Ahmeta) Malagić i Ajše (Juse) Đozić.

Merima IBRIĆ, MA

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK

**ZBORNİK RADOVA SA NAUČNOG SKUPA: „50 GODINA
NAUČNOG I PEDAGOŠKOG RADA PROFESORA EMERITUSA
SALIHA KULENOVIĆA“, ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE
KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA TK ,
Tuzla 2020.**

Zbornik radova, profesora emeritusa Saliha Kulenovića, iz štampe je izašao 2020. godine. Zbornik nosi naziv: „*Pedeset godina naučnog i pedagoškog rada*“. Izdavač ove publikacije je *JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK-a*.

Naučni skup sa zbornikom radova sa međunarodnog učešća, održan je u Tuzli, dana 31.10. 2019. godine. Urednici zbornika radova su dr. sc. Semir Hadžimusić i Munisa Kovačević, prof. Zbornik je napisan na 234. stranice i donosi nam 17. kvalitetnih radova.

U prvom radu Semir Hadžimusić i Munisa Kovačević donose detalje iz bogate biografije naučnika u čiju čast je upriličen ovaj naučni skup. Kao što autori navode, profesor Kulenović je stručna zvanja stekao i u Muzeju istočne Bosne, a sva naučna znanja je stekao na Univerzitetu u Tuzli, gdje je 2012. godine dobio počasno zvanje prof. emeritus. Na kraju ovog teksta dat je izvod iz bibliografije koji uključuje popis većine objavljenih stručnih radova, kao i recenzije, projekte, elaborate i studije. Prema riječima autora, Salih Kulenović je kroz svoj pedesetogodišnji, stručni, naučni i pedagoški rad dao značajan

doprinos u podizanju stručnog, nastavnog i naučno-istraživačkog kadra. Također je istaknuto u spomenutom radu, da je dao nemjerljiv doprinos afirmaciji i razvoju muzeja Istočne Bosne u Tuzli, kao i sveukupno istraživanje valorizaciji i afirmaciji kulturno - historijskog naslijeđa BiH.

Drugi rad nam donosi teme iz nekoliko naučnih oblasti: etnologije, antropologije, geografije, demografije. Prof.dr. Izet Ibreljić nam je prikazao Kulenovićev istraživački rad i njegovo duboko uvjerenje o tome da bi se BiH trebala da razvija jedino kao demokratska regionalna država u skladu sa uobičajenim eurostandardima. Ibreljić naglašava Kulenovićev angažman na tom planu u okviru mnogih simpozija evropske asocijacije regionalnih nauka.

prof. dr. Azem Kožar u svom radu „Sa prof. dr. Salihom Kulenovićem na Odsjeku za historiju-geografiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli“ poseban akcenat stavlja na rad Filozofskog fakulteta, Odsjeka za historiju i geografiju, gdje ističe da je doprinos ovom odsjeku na Filozofskom fakultetu dao prof. dr. Salih Kulenović i kao šef odsjeka i kao nastavnik, na čemu su mu zahvalne dugogodišnje kolege i saradnici.

Sljedeći rad u nizu široke lepeze istaknutih radova je i rad prof. dr. Seada Selimovića. Također, kao i Kožar govori o doprinosu prof. dr. Saliha Kulenovića, afirmaciji Odsjeka za historiju i geografiju Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Tuzli i podizanju stručnog i naučnog kadra. U tekstu posebno ističe da je prof. Kulenović dao nemjerljiv doprinos u podizanju stručnog kadra, kao nastavnik, mentor ili član komisije za odbranu diplomskih, magistarskih i drugih radova.

Ovoj grupi istaknutih autora koji su pisali o emeritusu Salihu Kulenoviću, pridružuju se još dva značajna imena, mr. sc. Dževad Tosunbegović i dr. sc. Izet Hadžić. Oni nam govore o Kulenovićevom političko-društvenom životu R. BiH i naroda, govore o Kulenoviću kao jednom od osnivača stranke Demokratske akcije. Također, ističu značajne aktivnosti prof. dr. Saliha Kulenovića i doprinos u odbrani Tuzle i regije, Sjeveroistočne Bosne, kao i njegov doprinos zaživljavanja i rada organa i institucija Republike BiH.

Osvrt na Kulenovićev naučni rad dao je i prof. dr. Semir Ahmetbegović. Ahmetbegović ističe da je prof. Kulenović čovjek kulture, struke i nauke. Profesr Kulenović je prema riječima Ahmetbegovića predstavljao Odsjek za geografiju, učestvovao u radu na brojnim međunarodnim seminarima, simpozijima, konferencijama i kongresima na području BiH, ali i susjednim zemljama i Evropi.

Ono što je posebno zanimljivo je i činjenica da je i Davorin Taslidžić, profesor koji dolazi iz Hrvatske dao svoje mišljenje o djelovanju i radu prof.

emeritusa Saliha Kulenovića. Taslidžić ističe važnost njegovog znanstvenog, pedagoškog, stručnog i javnog djelovanja. Profesor Kulenović, prema riječima Taslidžića, ima temeljnoga udjela u zbližavanju naših regijskih prostora i naučnog dijaloga sa naučnicima iz susjednih zemalja. Od ogromne je koristi emeritusova skrb o njegovanju odnosa i susreta Baranja – Tuzla, jer oni doprinose sklapanju novih prijateljstava i unapređivanja na našim i susjednim prostorima.

Sljedeći autor koji je dao svoj osvrt na Kulenovićev cjelokupni opus jeste i prof.dr. Nusret Mujagić, dipl. ing. arh. Mujagić govori o izuzetno bogatom znanju prof. Kulenovića, o njegovim idejama i specifičnom pedagoškom radu, koji je svojim studentima nesebično dijelio svoja zvanja i iskustvo, sa puno ljubavi i entuzijazma, motivirajući ih da budu što kvalitetniji, napredniji i plemenitiji.

Na bogati naučni opus Saliha Kulenovića, dali su osvrt i docent dr. Zlatko Đukić i Davorin Taslidžić kroz jedan koautorski rad. Oni između ostaloga akcenat stavljaju na polje etnologije, tim prije što je doktorsku disertaciju odbranio sa temom: *Antropogeografske i etnološke odlike Gračanice i okoline*. Kulenović je istraživao ne samo prostor svojega djelovanja već i širu panoniju kao i Tuzlanski prostor u zemljopisnom pogledu.

Muzejska savjetnica, Vesna Isabegović, piše o doprinosu emeritusa Kulenovića afirmaciji Muzeja istočne Bosne i prikupljanju eksponata čime su znatno obogaćene muzejske zbirke. Dr. Salih Kulenović je u Muzeju istočne Bosne radio 1971-1991. god, najprije kao kustos pripravnik, a nakon toga je stekao sva muzejska zvanja od kustosa preko višeg kustosa do muzejskog savjetnika. U prilogu ovog rada nalaze se i tri fotografije iz perioda muzejskog rada profesora Kulenovića.

Prof. dr. Omer Hamzić je iznio bilješke o djelovanju prof. dr. Saliha Kulenovića na području Gračanice s posebnim osvrtom na značaj njegovog djela za buduća antropološka istraživanja na prosotoru sjeveroistočne Bosne. Prema njegovim riječima, Kulenović se aktivno bavio proučavanjem kulturne historije Gračanice. Rezultat tih istraživanja je izuzetno važna knjiga za Gračanicu pod naslovom: " *Antropogeografske i etnološke karakteristike općine Gračanica* ", te najmanje još desetak vrijednih studija iz te oblasti.

Docent dr. Tarik Nuhanović u tekstu: „*Tradicijska porodica Trebave-poetika*“, prof. Kulenovića, prikazuje analizu etnoloških odlika stanovništva. Poseban osvrt je dao na Kulenovićevu knjigu: *Gračanica i okolina antropogeografske i etnološke oblike*. U radu su obrađene cjeline: porodica, tradicionalna porodica, porodica trebave-model, rezultati istraživanja tehnike

pisanja i pripovijedanja prof. Kulenovića, uživanje u životu, knjigama, vjeri, multikulturizam, emocije, koja je snaga pisane riječi.

Također, interesantan osvrt na Kulenovićev naučni opus dao je i dr .sc. Damir Džafić koji nam u svom tekstu govori o Kulenoviću kao naučniku koji je ostavio duboki trag i dao ogroman doprinos razvoju mnogih nauka, zatim profesionalnom razvoju velikog broja ličnosti. Demografija je samo jedna od nauka čijem je razvoju kroz istraživanja i objavljivanje rezultata tih istraživanja prof. Kulenović dao veliki doprinos.

Jedan od autora je i mr. Edin Šaković, koji je predstavio Gračanicu u naučno-istraživačkom djelu Saliha Kulenovića, ističući da je prof. Kulenović učvrstio temelje kasnijim istraživanjima prostora Gračanice i njene okoline. Isto tako navodi da je došlo do izražaja sa pokretanjem časopisa za kulturnu historiju: "*Gračanički glasnik*, 1996. godine.

Također, zanimljiv osvrt kroz tekst "*Perespektivni rezervat Kanjon Rakitnice*" dao je i prof. dr. Alen Lepirica. U radu su precizno navedeni geomorfološki i hidrološki spomenici i njihiva lokacija.

Sljedeći tekst pod nazivom "*Naselje Kupres i okolina krajem osmanske uprave*" govori nam o historijsko-geografskim karakteristikama naselja na Kupreškom polju krajem osmanske uprave. Uglavnom se koriste do sada nepoznati podaci iz osmanskog popisa stanovništva iz 1850.g. Tekst su napisali mr. sc. Rusmir Djedović i mr. sc. Kemal Nurkić.

O porijeklu, tradiciji, genealogiji, društvenom i imovinskom statusu Begovske porodice od kraja 17. do polovine 20. stoljeća, govori nam svakako prof.dr Salih Kulenović, emeritus i mr .sc. Nihad Kulenović, diplomirani pravnik. Oni ističu da su Kulenovići stara bosanska plemićka porodica, čije prisustvo i njihove aktivnosti u BiH i šire možemo pratiti na osnovu očuvane tradicije još od 1447. godine, a kroz historijske izvore od Karlovačkog mira 1699 god., pa na ovamo. Geneološko stablo Kulenovića, prema njihovim riječima je na osnovu kazivanja pripadnika ove porodice uradio Kosta Horman, za vrijeme Austrougarske uprave, a i cjelovito stablo kasnije s posebnim osvrtom na Kulenoviće. Ono što je posebno zanimljivo da kroz čitavo vrijeme postojanja kapetanija, kapetani Kulenovići su bili na čelu.

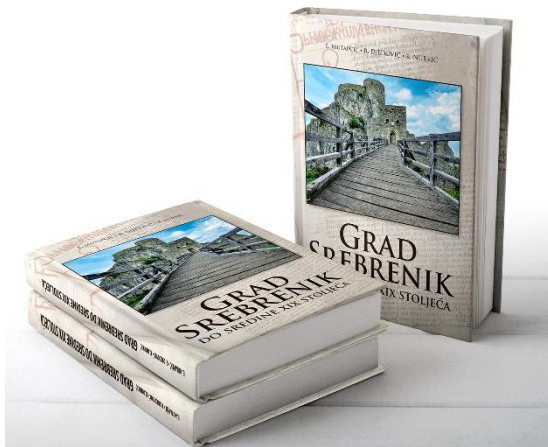
Iz svega navedenoga možemo zaključiti da je prof.dr. Salih Kulenović, emeritus, eminentna intelektualna ličnost kako našeg kantona tako i cijele naše države BiH, ali i šire regije. Profesor Kulenović dao je veliki doprinos razvoju Univerziteta u Tuzli, Filozofskom i Prirodno-matematičkom fakultetu, nauci, kulturi i društveno-političkom životu BiH. Kulenović je u svom radnom

životnom vijeku dao nesebičnu podršku i znanje svim budućim intelektualcima, koji kroz svoje radove ističu naučni opus i podršku prof. dr. Saliha Kulenovića. Ono što možemo primjetiti jeste da je emeritus Kulenović, vrhunska ličnost Bosansko-hercegovačkog naučnog kruga, od kojeg možemo svakodnevno učiti kojim intelektualnim putem svaki pojedinac treba krenuti.

Mensur SMAJLOVIĆ, prof.

*Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa
TK*

**E. MUTAPČIĆ, R. DJEDOVIĆ, K. NURKIĆ, GRAD SREBRENİK DO
SREDINE XIX STOLJEĆA,
ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE KULTURNO-HISTORIJSKOG
I PRIRODNOG NASLIJEĐA TK, TUZLA, 2019.**

Knjiga je iz štampe izašla 2019. godine. Izdavač ove knjige je Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK. Recenziju potpisuju: dr. Sc. Mithat Kozličić, red. prof. i dr. Sc. Enes Durmišević, red. prof. Napisana je na 392 str., ilustracija 24 cm, a štampana je u 500 primjeraka. Ova knjiga podijeljena je na četiri poglavlja, a govori o prošlosti

grada Srebrenika od najstarijih vremena, pa sve do kraja Osmanske uprave sa detaljnim popisom stanovništva grada Srebrenika 1850/51. godina.

Ovo historijsko djelo pruža jedan dobar uvid u izabrane teme o historiji i kulturno - historijskom naslijeđu grada Srebrenika. Autori ovoga djela, čitaocima su efikasno približili problematiku vezanu za prošlost ovog područja.

U prvom dijelu ove knjige (str. 11- 84.), *Srebrenik u srednjem vijeku*, prof. Edin Mutapčić nam govori o porijeklu i nazivu grada Srebrenika, kao i njegovom prvom spominjanju koje se veže za ugovor ban Stjepana II Kotoromanića sa Dubrovačkom republikom potpisan 15. februara 1333. godine u podgrađu ovog grada. Tom prilikom ban Bosanski ustupa Dubrovačkoj republici: Rat, Ston, Prevlaku, otoke oko Rata i sve što je između Prevlake i Lovišta uz godišnji dohodak od 500 pepera. U nastavku knjige, autor nam govori o prirodno

geografskim odlikama grada, ističući da se Srebrenik nalazi u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, a područje općine obuhvata površinu od 247,94 km². Aproximativno rastojanje između najsjevernije i najjužnije tačke grada Srebrenika iznosi oko 20.2 km, dok udaljenost od najzapadnije i najistočnije tačke iznosi 21.6 km. Istočni dio gradskog područja zauzima planinu Majevicu i na ovoj planini nalazi se najviši vrh na području grada Srebrenika, Vrh Okresanica sa 815 metara nadmorske visine. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na ovom području je živjelo 40. 896 stanovnika, dok je prema popisu iz 2013. godine broj povećan na 44.955 stanovnika.

Na kraju prvog dijela autor se dotiče Srebreničke banovine i govori o njenom nastanku, zatim nam daje informacije o gradovima koji su ulazili u njen sastav, ističući da su u početku Srebreničkoj banovini pripadali gradovi Teočak i Gradačac.

U drugom dijelu ove knjige (str. 95- 161), **SREBRENIK POD OSMANSKOM UPRAVOM (1520-1850)** autori Edin Mutapčić i Rusmir Djedović ističu da Osmansko osvajanje Bosne nije bilo jednostavno ni kratkotrajno. Objedinjavanje prostora pod sultanov suverenitet trajalo je više od 150 godina. Dolaskom pod vlast osmanlija, Srebrenik je u početku postao značajan centar za dalja osmanlijska osvajanja, također nam govore o prvim decenijama osmanske uprave, kao i o gubitku strateškog značaja navodeći dva događaja koji su imali ključnu ulogu da Srebrenik stagnira i izgubi na važnosti. Autori nam daju i opis starih naseljenih mjesta kao što su: Sladna, Babunovići, Špionica, Lušnica itd. Npr. Sladna se prvi put spominje 1533. godine, a korijen od koje je obrazovan ovaj naziv potiče od velikog broja slatkih izvora voda. Postoji i razmišljanje da je dobila ime od riječi slad-što asocira na značajni voćarski kraj. Prema popisu iz 1604. godine, Sladna ima ukupno 176 kuća , od toga muslimanskih 92 i nemuslimanskih 84 sa godišnjim prihodom od 21. 000 akči.

U trećem dijelu knjige (str. 167- 217), Naselja, familije i stanovništvo okoline Srebrenika sredinom XIX stoljeća, prof. Rusmir Djedović nam daje informacije o naseljima u okolini Srebrenika sredinom 19. stoljeća. Također nam daje opis sela, kao što su: Cage, Urža, Hrgovi, Huremi itd. Primjer selo Huremi nalazi se sjeveroistočno od Srebrenika u padinama gornjeg dijela doline Rijeke (iznad Donje Špionice). Sredinom 19. stoljeća naselje ima 13. kuća, 38. muškaraca, a ukupno oko 75. stanovnika. Od muškaraca je 13. sposobnih, 19. malodobnih, 5. starih i 1. vojnik. Kuća broj 1., prema popisu, je kuća Ramić Mumina, sina Mustafe, srednjeg rasta i sjede brade, rođenog 1800. godine. Prezimena sa brojem kuća u popisanoj naselju Huremi su sljedeća: Fejzić, Kurtić, Ramić, Hukanović, Mehmedbašić, Smajlović, Čaušević, Taletović, Hadžić,

Junusović, bez navedenog prezimena 1. Naselje Huremi 1879. godine ima 21 kuću i 122 stanovnika.

U posljednjem dijelu knjige (str. 219- 374), u tekstu: „*Detaljan popis stanovništva iz 1850./51.*“ mr. Kemal Nurkić ističe da je Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću prošla kroz projekat modernizacije Osmanskog carstva. Prvi projekat je bio Tanzimat. Tanzimat u Bosni i Hercegovini nailazi na otpor i primjenjuje se izuzetno sporo, tako je samo za modernizaciju vojske bilo potrebno više od decenije. Antimodernizam kod muslimana i nacionalizam kod nemuslimana doveli su do toga da tanzimatske reforme u BiH daju samo djelimične rezultate. Osmanska država je u vrijeme vladavine Mahmuda II bila usmjerena na sačinjavanje novog sistema popisa stanovništva. Popis stanovništva korišteni su za utvrđivanje državne uprave i broja vojno sposobnih lica.

Mahmud II je 1829. godine donio odluku o prvom generalnom popisu stanovništva. Augusta 1850. godine, počeo je popis stanovništva u Bosanskom ejaletu. Određeni su službenici koji su imenovani od strane valije da popis stanovništva urade na cijelom prostoru. U kadilucima gdje popis nije bio dovršen, izdata je naredba da stanovništvo ne napušta svoje mjesto boravka. Za sprovedene promjene stanovništva bili su zaduženi imami i sveštenici. Na osnovu prijevoda popisnog deftera sa osmansko-turskog jezika Kemal Nurkić dao je detaljan prijevod Srebrenika i okoline. Naprimjer, selo Lisović broji 27 kuća i sve su muslimanske.

KUĆA broj 1.

1. Đogić Mehmed,-sin Mustafe, srednjeg rasta i sijede brade. Rođen 1800. godine;
2. Njegov sin- Ibrahim, srednjeg rasta i svijetlih brkova;
3. Njegov sin- Bego, malodoban. Rođen 1837. godine;
4. Njegov sin -Husejn, rođen 1840. godine;
5. Njegov sin- Hasan, rođen 1844. godine;
6. Njegov sin- Osman, rođen 1835. godine;
7. Njegov sin- Mehmed, rođen 1848. godine;

Knjiga autorskog tima Mutapčić, Djedović i Nurkić predstavlja značajno djelo kojim se istražuje i objašnjava važan segment prošlosti Srebrenika. Shodno tome, sasvim sigurno može da posluži kao polazna tačka za sva buduća historiografska i demografska istraživanja ovog područja.

DOMOVINA KOJA TRAJE - MOJA PONOSNA

Selam babo, kako si ?!

Danas je četvrtak, 25. novembar 2021. godine, znaš li?!

Ustala sam ranije da ti proslijedim ovu poruku, da te podsjetim, jer možda si smetnuo s uma, a dosta stvari se odvija trenutno. Majka će se uskoro vratiti, otišla je skupiti suhих drva za vatru, kažu da se „golema“ hladnoća sprema.

Brat je jutros nakon mjesec dana otišao nasmijan na posao. Čudno, zar ne?! Onaj tihi, šutljivi brat. Zaljubio se kao dječak te brže-bolje kupio zaručnički prsten. Dobit ćemo snahu.

Danas je četvrtak, 25. novembar 2021. godine, babo!

Uzmi slobodan dan, napravi sebi crnu kahvu, kako voliš i pogledaj svoja četiri gelera u nozi. Pogledaj, babo, ožiljke svoje, vrati uspomene i glasno sebi reci: „Čestitam, generale!“

Sjeti se babo, svog prijatelja Rahme koji je preselio, jer je ponosno rekao svoje ime. Drugačija je borba onda bila, od ove danas, ali su principi isti. Zato ja danas ponosno kažem: „NE!- vizi za Europu“. Odbijam svaku ponudu u kojoj se ne govori naš jezik i ne susreću naši ljudi.

Danas je, babo, kao rođendan nekome koga si branio dušom i tijelom svojim. Ovaj dan slavimo svi mi i zahvaljujemo se vama.

Nego, babo, nikada mi nisi pričao o njima. Kako spavaju zločinci? Dolaze li im u snove naše majke, sestre, očevi i braća, svaka nevinna duša koju su vadili bez imalo straha i grižnje savjesti, svaka kap krvi koja se spuštala niz njihove ruke? Mogu li zaspati sa saznanjem da *smo živi*, rađamo se i hodamo cijelim svijetom? Znaju li i vrijeđa li ih kad znaju da bosanski pisci pišu, da Džeko zabija golove, a

s njim i Pjanić? Dva bošnjačka imena grade historiju na pošten način i još je takvih na stotine imena. Njihovoj djeci su naši ljudi uzor.

Želim da glasno vrisnem: „Hej, pogledajte nas, živi smo, ima nas!“ Nisu mogli zaustaviti krv bošnjačku u kojoj uz eritrocite, leukocite i ostalo, kola i inat. Neka misle da sam luda, ali nisam, samo sam opravdano ponosna i srećna.

Želim devet puta iz dubine duše vrisnuti: „Vidite nas, mi postojimo i mi smo sinovi i kćeri Zlatnih Ljiljana!“ Devet puta za naših devet hrabrih heroja...

Komšinica Rasema veli da spominju rat opet, a znaš da je izgubila muža kojem još kosti nije ukopala. Veli, strah je... Mene babo nije! Ne bojim se ja ni smrti, niti bijelog nišana sa mojim imenom na njemu. Plašila bih se možda susreta sa borcima i kako da im kažem da nam opet na Bosnu udaraju. Znam da njih boli pomisao da nisu uspjeli do kraja, da je zlo preživjelo i da se budi. Vjerujem da se to zlo neće razbuktati, da neće niko nikom više nauditi, jer ima Bosna još kćeri i sinova. Još postoje bosanska imena, ne zna im se broj. Ima nas mašallah, i bit će nas tri puta više inšallah, a prijetili su da nas neće biti.

Za kraj čestitam generale, čestitam oče, preživio si i traješ, u inat dušmanima! A s tobom, sa mnom i svim drugima trajala je i trajat će naša Ponosna!

Amela Hamidović
IV-2, J.U. M.S.Š. Sapna
**prvo mjesto na konkursu literarnih radova u općini Sapna,
povodom obilježavanja 25. novembra Dana državnosti BiH.**

